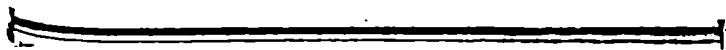

DAVID PANTCHOULIDZE

POUR L'HISTOIRE
DES RAPPORTS
LITTERAIRES
FRANCO-GEORGIENS

EDITION „SABTCHOTA SAKARTHVELO“
TBILISSI—1969

დავით ფანცულაძე

ქართულ-ფანცულაძე
ლიტერატურული
უკეთესობის
ისტორიისათვის

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

თბილისი — 1969

8Г+8ა
899.962.1.09+84.09
ფ 249

ნაშრომში გაშუქებულია მე-19 საუკუნის ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის საკითხები. ავტორი მოკლედ მიმოიხილავს იმ ისტორიულ-კულტურულ და ლიტერატურულ გარემოს, რომელმაც განაპირობა საფრანგეთისა და საქართველოს ლიტერატურული ურთიერთობა; გვიჩვენებს, თუ რა როლს ასრულებდა ამ ურთიერთობაში ქართველი და ფრანგი მწერლების, პოეტების, მთარგმნელების, მეცნიერების, მოგზაურების მიერ შექმნილი თხზულებანი ქართულ და ფრანგულ თემაზე. —

წიგნში გამოქვეყნებული და გაანალიზებულია დღემდე უცნობი ქართული და ფრანგული პირველწყაროები.

ДАВИД АЛФЕЗОВИЧ ПАНЧУЛИДЗЕ

К. ИСТОРИИ ГРУЗИНСКО-ФРАНЦУЗСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ
ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

(На грузинском языке)

Издательство «Сабхота Сакартvelo»

Тбилиси, Марджанишвили, 5

1969

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ქართულ-ფრანგულ ლიტერატურულ ურთიერთობას მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები აქვს. საფრანგეთისა და საქართველოს ურთიერთობა არ ყოფილა შემთხვევითი, მას ფართო მასშტაბის ხასიათი ჰქონდა და ისტორიული კანონზომიერებით იყო განპირობებული. ორივე ეს ქვეყანა მეტ-ნაკლებად დაინტერესებული იყო ერთმანეთის გაცნობით, ერთმანეთთან დაახლოებით. ყოველივე ეს კი ამდიდრებდა და ავსებდა ორივე ქვეყნის კულტურულ საუნჯეს; ხელს უწყობდა ურთიერთშორის კულტურულ ფასეულობათა გაცვლას.

მშვიდობისა და საერთაშორისო ურთიერთთანამშრომლობისათვის გაწეულ მრავალმნიშვნელოვან ღონისძიებათა შორის აღსანიშნავია აგრეთვე ქვეყნებს შორის კულტურული, ლიტერატურული ურთიერთობა და კავშირი, მთარგმნელობითი საქმიანობა, დიდი კულტურული თარიღების ფართოდ აღნიშვნა, ერთმანეთის თხზულებათა გამოცემა, მათზე წერა და სხვა.

დასავლეთ ევროპა, განსაკუთრებით საფრანგეთი, გაავიწროვდა და განაცვიფრა საქართველოს „აღმოჩენამ“. ფრანგები სხვებზე უფრო მეტად დაინტერესდნენ საქართველოსა და ქართველი ხალხის გაცნობით, მისი უძველესი კულტურითა და ლიტერატურით. ჩვენში ჩამოსული გამოჩენილი ფრანგი სწავლულები, მეცნიერები, მწერლები, პოეტები, ისტორიკოსები, არქეოლოგები, ბოტანიკოსები, გეოგრაფები, გეოლოგები, სამხედრო პირები და სხვა პროფესიის ადამიანები თავიანთ სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ გატაცებით მოუთხრობდნენ თანამემამულეებს საქართველოს, ქართველი ხალხის, ქართული კულტურისა და ლიტერატურის შესახებ.

მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა, რომლის დიდ-მა ნაწილმა იცოდა ფრანგული ენა, მუდამ თვალყურს ადევ-ნებდა იმას, რაც ხდებოდა საფრანგეთის კულტურულ ცხოვ-რებაში. საესეებით მართებულად ამბობდა ქართული და ფრა-ნგული ლიტერატურის გამოჩენილი მკვლევარი კიტა აბაში-ძე: „პარიზში რომ წიგნი გამოვა, ორი-სამი კვირის შემდეგ იგი თბილისში უკვე წაკითხული აქვთ“.

ქართული ლიტერატურა ერთ-ერთი უძველესი და ზრწინვალე ლიტერატურაა მსოფლიოში. ის იმავეითვე წარ-მოადგენდა დიდად დასაფასებელ და სათაყვანო საგანს. ის იყო ქართველი ხალხის სიდიადისა და ღირსების გამომხატ-ველი, ამავე დროს მსოფლიო კულტურის მოწინავე ადამი-ანთა ყურადღების, დაკვირვებისა და შესწავლის ობიექტი.

საქართველო მსოფლიოს გზების ჯვარედინს წარმოად-გენდა. მას ძველთაგანვე ჰქონდა ეკონომიური, პოლიტიკუ-რი, კულტურული, ლიტერატურული ურთიერთობა სხვა ქვე-ყნებთან და ხალხებთან. ეს ურთიერთობა გაშლილი იყო, მეტ-ნაკლებად, აღმოსავლეთითაც და დასავლეთითაც.

მე-19 საუკუნის დამდეგიდან ქართველი ხალხის ცხოვ-რებაში ახალი ზანა დაიწყო. საქართველო რუსეთს შეუერთ-და. უკვე ნათელი გახდა „ქართველი ხალხის მომავალი გან-ვითარების გზი: რუსეთის გზით ევროპასთან“.

რუსმა მწერლებმა გარკვეული როლი შეასრულეს ქარ-თულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის გაფარ-თობისა და განმტკიცების კეთილშობილურ საქმეში.

შრომაში ყურადღება გამახვილებულია ისტორიულ-კულ-ტურულ პროცესზე, იდეურ-მხატვრულ კავშირზე, ურთი-ერთდაინტერესების საფუძვლებსა და პირობებზე, კულტუ-რისა და ლიტერატურის იმ საერთო დონესა და ხასიათზე, რაც აახლოებდა ერთმანეთთან ქართულ და ფრანგულ ლიტე-რატურას. ნაჩვენებია, თუ რა როლს ასრულებდა ამ ურთი-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯაფარიშვილი, ს. ჯანა-შვილი, საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1950 წ., გვ. 410.

ჯრთობაში ე. წ. „შუამავალი ლიტერატურა“, რაშიც ნაგულის-
ხვევია ქართველი და ფრანგი მწერლების, მთარგმნელების,
პეცნიერების, მოგზაურების მიერ შექმნილი პროდუქცია და
საფრანგეთისა და საქართველოს ჟურნალ-გაზეთებსა და კრე-
ბულებში გამოქვეყნებული მასალები.

ქართველი ხალხი ადრიდანვე იჩენდა დიდ ინტერესსა
და სიყვარულს ფრანგული მწერლობისადმი. როგორც რუ-
სულმა ლიტერატურათმცოდნეობამ ღრმად და საფუძვლია-
ნად გააცნო თავის მკითხველთა ფართო წრეებს ფრანგ მწე-
რალთა შემოქმედება და გახდა ფრანგული ლიტერატურა
სერიოზული შესწავლის საგანი, ასევე ქართულმა ლიტერა-
ტურათმცოდნეობამ ქართველ მკითხველ საზოგადოებას ფარ-
თოდ გააცნო ფრანგული მხატვრული სიტყვის შედეგები და
გახდა ფრანგული ლიტერატურა დაკვირვებისა და მეცნიერ-
ული შესწავლის ობიექტი.

საგულისხმო ფაქტია, რომ ქართველ ოლოგიის
დარგში ფრანგმა საზოგადო მოღვაწეებმა
წინ გაუხსწრეს თითქმის ყველა ევროპული
ქვეყნის წარმომადგენლებს. ისინი თით-
ქმის პირველნი არიან, რომელთა შრო-
მებშიც მათი ხალხი პირველად გაეცნო
და ეზიარა ქართულ კულტურასა და ლი-
ტერატურას, ქართველი ხალხის წარსულ-
სა და აწმყოს.

*

* *

მე-19 საუკუნის ქართველი ინტელიგენცია ყოველნაირად
ცდილობდა გარკვეული ურთიერთობა ჰქონოდა საფრანგე-
თის ინტელიგენციასთან. ფრანგული კულტურის წარმომა-
დგენლებიც დაინტერესებული იყვნენ გაცნობოდნენ საქარ-
თველოს, ქართველ ხალხს, ქართულ ლიტერატურას.

ქართული ჟურნალისტიკა სისტემატურად აშუქებდა არა
მხოლოდ იმას, თუ როგორი პოპულარობით სარგებლობდნენ

ფრანგი მწერლები საქართველოში, არამედ იმასაც, თუ რა გამოხმაურებას პოულობდა საფრანგეთში ქართველი ხალხის ცხოვრება, ქართული ლიტერატურა.

პარიზში სასწავლებლად წასული ქართველი ახალგაზრდობა სისტემატურ ურთიერთობაში იყო თბილისის ქართულ პრესასთან. მოვიტანთ ამის დამადასტურებელი მრავალი მასალიდან მხოლოდ ერთ მაგალითს. გაზეთ „დროების“ რედაქციას 1885 წელს ქართველი ახალგაზრდების ერთი ჯგუფი პარიზიდან სწერდა: „ნება მოგვეცით თქვენის გაზეთის საშუალებით მადლობა განვუცხადოთ იმ პირთ, რომელთაც ყურადღეს ჩვენი თხოვნა და ჩვენის ბიბლიოთეკისათვის შემოგვიწირეს წიგნები. შესაწირავი მივიღეთ (და იქვე ჩამოთვლილია რაც მიიღეს. დ. ფ.).

პატივცემულ პირთ და აგრეთვე „დროების“, „ივერიის“, „ნობათის“ და „მწყემსის“ რედაქციებს გულითადს მადლობას ვუძღვნით ჩვენდამი მათი ყურადღებისათვის.

იმედს არ ვკარგავთ, რომ სხვა გამომცემლობებიც არ დაგვივიწყებენ და გამოგვიგზავნიან წიგნებს“¹.

ქართულ ჟურნალისტიკას ქართველი ხალხი მუდამ ჰყავდა საქმის კურსში, ის მას მუდამ აცნობებდა, რაც ხდებოდა მსოფლიო ლიტერატურაში, კერძოდ, თუ რა ხდებოდა ფრანგულ ლიტერატურაში.

ჩვენმა ნიჭიერმა ბელეტრისტმა ეგნატე ნინოშვილმა საფრანგეთში დაჰყო რამდენიმე ხანი (1886 წლის 10 დეკემბრიდან 1887 წლის 18 მარტამდე), მძიმე ეკონომიური პირობებისა და ავადმყოფობის გამო მან ვეღარ შეისრულა წადილი — გაცნობოდა საფრანგეთს, ფრანგ ხალხს, ფრანგულ ლიტერატურას და გულნატკენი დაბრუნდა სამშობლოში.

საქართველოში ჩამოსული ეგნატე ნინოშვილი ნატრობდა იმ დროს, როდესაც თავისუფლების ჰანგებიც თავს „მარსელიოზას“ გაიგონებდა თავის ქვეყანაში².

¹ „დროება“, 1885 წ., № 119.

² იხ. მისი წერილები საფრანგეთიდან. ეგნატე ნინოშვილი. თბზ. ორტომად, ტომი მეორე, თბილისი, 1950 წ., გვ. 348.

მე-19 საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები: ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, მეველე (დავით მიქელაძე), იონა მეუნარგია და სხვები დიდხანს ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ საფრანგეთში. მათ საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდათ დიდ ფრანგ მწერლებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან. ყველაფერი ეს ნათლად არის ასახული მათ ნაწერებში.

ალექსანდრე ჰაევჟაძე, გიორგი ერისთავი, დავით ერისთავი, ილია ჰაევჟაძე, აკაკი წერეთელი, ივანე მაჩაბელი, კიტა აბაშიძე, ბოსლეველი (ესტატე მჭედლიძე), ხომლელი (რომანოზ ფანცხავა), ზაქარია ჭიჭინაძე, თედო სახოკია და სხვები დიდად იყვნენ დაინტერესებული ფრანგული ლიტერატურით, იკვლევდნენ ფრანგულ ლიტერატურას, წერდნენ ფრანგული ლიტერატურის საკითხებზე, თარგმნიდნენ ფრანგ მწერალთა ნაწარმოებებს.

ქართველ სამოციანელებს განსაკუთრებით დიდი დამსახურება მიუძღვით ფრანგულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის გაშლისა და გაფართოების საქმეში.

მე-19 საუკუნის ფრანგული კულტურისა და ლიტერატურის წარმომადგენლები არ დარჩენილან ვალში თავიანთი სამშობლოს ქართველი მეხოტბეების წინაშე. ისინი სიამოვნებით ადევნებდნენ თვალყურს ქართული მწერლობის განვითარებას, ქართულ ენას, ქართველი ხალხის ცხოვრებას, მოისწრაფოდნენ საქართველოსაკენ, რომ შეესწავლათ ქართული ენა, კულტურა, ლიტერატურა, ხალხის ზნე-ჩვეულებანი და აქ მიღებული შთაბეჭდილებანი მოეყვანათ წესრიგში, დაემუშავებინათ მეცნიერულად და გამოექვეყნებინათ.

1823 წელს პარიზში გამოვიდა აზიური ენებისა და ლიტერატურის პროფესორის „სააზიო საზოგადოების“ საბჭოს წევრის ჟიულ კლაპროთის (1783—1835) ორტომიანი შრომა „მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში“¹.

¹ Jules Klaproth. Voyage au Mont Caucase et en Géorgie, Paris, 1823.

ეს ნაშრომი გააკრიტიკა აკადემიკოსმა მარი ბროსემ. მან კლპროტის დაუწუნა მეთოდი, რომლითაც ის ადგენდა ქართულ-ფრანგულ ლექსიკონს და ქართულ იგრამატიკას. ბროსეზე მიუთითა აგრეთვე კლპროტის მის მიერ დაშვებულ მთელ რიგ შეცდომებზე, უზუსტობასა და ქართული ენის ზერელე შესწავლაზე.

მიუხედავად ამისა, ეიულ კლპროტის შრომებს მაინც ჰქონდათ გარკვეული მნიშვნელობა. მათ გამოეხმაურნენ მთელი რიგი სპეციალისტები ქართული ფილოლოგიისა. ყოველივე ამან კიდევ უფრო შეუწყო ხელი უცხოელთა მხრივ ქართული ენისა და ლიტერატურისადმი ინტერესის შემდგომ გაღვივებას, ქართული ენისა და ლიტერატურის ღრმა მეცნიერულ შესწავლას.

საგულისხმო ფაქტია, რომ 1816 წელს პამბურგში ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნდა წიგნი: „წერილები კავკასიასა და საქართველოზე“¹, რომელშიც გადმოცემულია უცხოელთათვის ახალი ცნობები საქართველოს შესახებ.

მნიშვნელოვანი იყო აგრეთვე ჟაკ-ფრანსუა გამბას (1763—1833) მოგზაურობა ჩვენში მე-19 საუკუნის პირველ მეოთხედში. ეს გამბა საფრანგეთის კონსული იყო საქართველოში, მასთან მსახურობდა პეტრე უმიკაშვილის მამა იოსები და აწვდიდა მთელ რიგ საჭირო მასალებს საქართველოს ისტორიისა და კულტურის დარგებიდან.

შევალიე გამბამ საქართველოში მიღებული შთაბეჭდილებანი გამოქცა 1826 წელს პარიზში ფრანგულ ენაზე ორ ტომად: „მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში“².

ყურადღებას იქცევს დე ვილნევის წიგნი „საქართველო“, იგი 1870 წელს გამოქვეყნდა პარიზში, მის თავფურცელზე გამოხატულია საქართველოს სამეფოს ღერბი. წიგნს დარ-

¹ Lettres sur le Caucase et la Géorgie suivies d'une relation d'un voyage en Perse en 1812, Hambourg, 1816. წიგნი ინახება პროფ. ალ. ცაგარელის არქივში.

² Chevalier Gamba. Voyage dans la Russie Méridionale. Paris, 1826.

თული აქვს ქართული ანბანი და ბაგრატიონთა სამეფო სახლის გენეალოგიური ტაბულა¹.

აკადემიკოსი მარი ბროსე (1802—1880) კარგა ხანს ცხოვრობდა საქართველოში. მან საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული ენა და პარიზში გამოაქვეყნა საყურადღებო შრომები საქართველოს ისტორიაზე ფრანგულად და ქართულად, აგრეთვე თავისი თარგმანები საქართველოს ისტორიის შესახებ დაწერილი წიგნებისა და ქართული მხატვრული ნაწარმოებებისა. აღსანიშნავია ამ მხრივ ბესიკის ლექსის „სევდის ბაღს შეველ“ და ილია ჭავჭავაძის მოთხრობის „კაცია-ადამიანის?“ ბროსესეული ფრანგული თარგმანები.

მარი ბროსე, ჩვენი ქვეყნის ეს პირუთენელი და გულთბილი მეხოტბე, წერდა: „თამარის დროიდან ევროპის მატთან-თაგან მივიწყებული ქვეყანა (საქართველო) ახლა თვითონვე მიიქცევს ყურადღებას. მტკიცედ მწანს, რომ საქართველოს აეხდება სიბნელის ფარდა და იქ გაბრწყინდება ახალი და ღორჩი ლიტერატურა და მაშინ ევროპიელნი გაკვირდებიან. როგორ ვერ ვიცნობდით ამ ლიტერატურას აქამდეო“².

ფრანგ მცენიერი იქვე დასძენს: „დიდებული წარსულის მქონე ქართველ ერს დიდებული მომავალი ექნებაო“³.

¹ La Géorgie par M. de Villeneuve, Paris, 1870. წიგნი იხსება ალექსანდრე ჭყონიას არქივში, რომელსაც ქართულად და ფრანგულად დაწერილი აქვს მისი სახელი და გვარი. სამწუხაროა მხოლოდ, რომ დღემდე ქართული ლიტერატურის ზერელე ცოდნას ამჟღავნებს, როცა ერთ ადგილას ასე წერს:

«Le Géorgien a conservé ses tendances primitives; aussi la poésie reste pendant longtemps sa seule littérature, encore s'astreint-elle rarement à fixer ses inspirations: le XIIe siècle produit le roman de Tarriel, l'épopée de l'Ibérie, qui est peut-être le seul monument digne d'être cité parmi ses productions originales», pp. 72—73.

² საქ. კ. 1894 წ., სალიტ. ნაწ., გვ. 393.

³ იქვე, გვ. 400.

ცნობილმა ფრანგმა რომანისტმა ალექსანდრე დიუმა-მამ (1803—1870) რამდენიმე თვე დაჰყო საქართველოში, ხალხით და ინტერესით დაათვალიერა მისი სხვადასხვა კუთხეები, გაეცნო ღირსშესანიშნაობებს, ქართულ კულტურასა და ლიტერატურას, ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და პარიზში დაბრუნების შემდეგ სამ ტომად გამოაქვეყნა თავისი შთაბეჭდილებანი საქართველოში მოგზაურობის შესახებ.

საქართველოსა და ქართველი ხალხის შესახებ, მისი დიდი კულტურული მემკვიდრეობის, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ხელოვნების, ლიტერატურისა და მეურნეობის შესახებ ბევრი საინტერესო წიგნი, რომანი, პიესა, ლექსი და ცნობაა გამოქვეყნებული საზღვარგარეთ, განსაკუთრებით საფრანგეთში.

ქართულ თემაზე საფრანგეთში რამდენიმე ნაწარმოები გამოიცა, რომელთაგან აღსანიშნავია: ფრანგი მწერლის კლოდ-პროსპერ ჟოლიო დე კრებიონის (1674—1762) ტრაგედია „რადამისტი და ზენობია“ (დაიწერა 1711 წელს და წარმატებით იდგმებოდა ფრანგულ სცენაზე), ფრანგი კომპოზიტორის ჟაკ ოფენბახის (1819—1880) ოპერეტა „მშვენიერი ქართველი ქალები“ (დაიწერა 1864 წელს).

ქართული თემატიკიდან, რომელიც ასე გავრცელდა საფრანგეთში აღსანიშნავია აგრეთვე გმირი ქართველი ქალების თემა, განსაკუთრებით ოპერა თამარ მეფეზე. 1890 წელს საფრანგეთში დასადგმელად მოამზადეს შესანიშნავი ოპერა „თამარი“. ლიბრეტო დაწერა ფრანგმა ლიტერატორმა და ოპერის მრავალრიცხოვანი ლიბრეტოს ავტორმა ლუი გალეჟი (Louis Gallet, 1835 — 1898), მუსიკა — ნიჭიერმა ფრანგმა კომპოზიტორმა ლუი ბურგაულ-დუკოდრემ (Bourgault-Ducoudrey, 1840—1910).

როგორც გამოიჩვენა, ლიბრეტო შეიქმნა ფრანგულ ენაზე დაბეჭდილი ნაწარმოების „თამარის“ მიხედვით. ლიბრეტოში ნაჩვენებია დიადი პიროვნება გმირი ქალისა, რომელმაც ყველაფერი გააკეთა თავისი სამშობლოს და თავისი ხალხის გადასარჩენად.

ასე იკაფავდა გზას დასავლეთ-ევროპაში, 'განსაკუთრებით საფრანგეთში, შარაენდედით მოსილი სახელები დიდებული ქართველი ქალებისა: წმინდა წინოსი, თამარ მეფისა და ქეთევან წამებულისა.

ბევრი ფრანგი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე დააინტერესა საქართველომ და ქართველმა ხალხმა, როგორც, მაგალითად: ვიქტორ ჰიუგო, შატობრიანი, სტენდალი, ონორე დე ბალზაკი და სხვები.

ცნობილია, რომ გამოჩენილ ფრანგ მწერალს ბალზაკს ძლიერ სურდა საქართველოში ჩამოსვლა და ცხოვრება, მაგრამ ჯანმრთელობისა და იმ დროის დუხჭირი პირობების გამო მან ეს სანუკვარი ოცნება ვეღარ განახორციელა.

ყურადღებას იქცევს ქალბატონ კარლა სერენას წიგნი „ჩემი მოგზაურობა“¹ (მოგონებანი), რომელშიც გადმოცემულია მისი შთაბეჭდილებანი საქართველოში მოგზაურობის შესახებ.

ფრანგი მოგზაური და არქეოლოგი ბარონ დე ბაი (1853—1931) რამდენჯერმე იყო საქართველოში. მან სერიოზულად, დაკვირვებით შეისწავლა ჩვენი სამშობლო, მისი ღირსშესანიშნაობანი, წარსული და აწმყო, კულტურა და ლიტერატურა და გამოაქვეყნა შესანიშნავი ნარკვევების ციკლი საქართველოზე.

ბარონ დე ბაიმ დიდი ამაგი დასდო ქართველ ხალხს, რომელიც მან გულთადად შეიყვარა და დააფასა. მოწინავე ფრანგი საზოგადოებრიობა პარიზში ინტერესით ისმენდა დე ბაის შინაარსიან ლექციებს საქართველოში მისი მოგზაურობის შესახებ. ფრანგი ხალხი აღაფრთოვანა ქართული ხელოვნების უძველესმა ნიმუშებმა.

¹ M-me C a r l a S é r é n a. Mon voyage, souvenirs personnels, Paris.

ფრანგული პრესა აღნიშნავდა, რომ მათ თვალწინ წარმოუდგათ კალმით დახატული საქართველო, თავისი ხავერდოვანი მთებით, გასაოცარი დარიალის ხეობით, მომხიბლავი დედაქალაქით თბილისით, ნათელი ცით და ნაყოფიერი მიწით, საამო ჰაერით, მდგარი და ამაყი ხალხით, ლეგენდებით, ნაქარგებით, სამკაულებით, იარაღით, ვერცხლეულობითა და სხვა მრავალი დიადი საუნჯით

ფრანგი ფილოლოგი ჟ. მურიე დიდხანს ცხოვრობდა საქართველოში. მან დაგვიტოვა მთელი რიგი შრომები ქართული კულტურის სხვადასხვა დარგის შესახებ. მისი რედაქტორობით ფრანგულ ენაზე თბილისში გამოდიოდა ჟურნალი „Le Caucase illustré“. რომელშიც ბევრი სინტერესო წერილი, ნარკვევი, ცნობა იბეჭდებოდა ქართული ლიტერატურის შესახებ, ქვეყნდებოდა საუკეთესო ქართულ ნაწარმოებთა ფრანგული თარგმანები, რომელთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია პროზად თარგმნილი ილია ჭავჭავაძის განთქმული პოემა „განდეგილი“ („L'ermite“)¹. იგი დაიბეჭდა L. S.-ის ფსევდონომით.

ამრიგად. დასავლეთ ევროპის, კერძოდ საფრანგეთის კულტურის მოღვაწენი აღრიდანვე იჩენდნენ დიდ ინტერესს საქართველოსა და ქართველი ხალხისადმი, მისი ამოკრული წარსულისა და აწმყოსადმი, მისი ლიტერატურისადმი.

საზღვარგარეთელი კულტურისა და მეცნიერებისათვის ყველა დარგის წარმომადგენელს უმოგზაურია და უცხოვრია საქართველოში. ბევრი მათგანი ისე მოხიბლულა საქართველოთი და ქართველი ხალხით, რომ ქართული ენა შეუსწავლია საფუძვლიანად, ჩვენში გადმოსულა საცხოვრებლად და დაუწერია მთელი რიგი შრომები საქართველოს შესახებ.

საქართველოს, ქართველი ხალხისა და ქართული კულტურის ისეთი დიდი მოყვარული, როგორიც იყო ინგლისელი საზოგადო მოღვაწე ოლივერ უორდროპი, წერდა: „საქარ-

¹ Le Caucase illustré. Ilya Tchavtchavadzé, L'ermite, 1899—1900, №№ 1, 3, 4, 5.

თველო სიტუაციით არც ნორვეგიას ჩამო-
უვარდება, არც შვეიცარიას. ბოტანიკოსი
იქნებათუ გეოლოგი, არქეოლოგი თუ ფილო-
ლოგი, ყველასათვის საქართველოში ზღვის
ოდენა მასალაა, რომელიც ჯერ ხელუხლე-
ბელია. მხატვრებისათვის საქართველო
სრულიად ახალი ასპარეზია... საქართვე-
ლოს უმთავრესი მიმზიდველი ძალა ქარ-
თველების ღირსებაა. ქართველი მარტო
სახით კი არ არის სასიამოვნო სანახა-
ვი. ეს ხალხი მართლა საყვარელი რამ
ხალხია. ვისაც უნდა გულიდან გადაიყა-
როს ჯავრი, წაეიდეს და იცხოვროს ამ
მხიარულ, გულგახსნილ, ხელგაშლილ, პა-
ტიოსან ხალხში“ (ხაზგასმა ჩვენია. დ. ფ.).

ძველთაგანვე გავრცელებული აზრი საქართველოსა და
ქართველი ხალხის სილამაზის შესახებ კიდევ უფრო გავრცელ-
და და გაძლიერდა მე-19 საუკუნის სამოციან წლებში. ეს ფრი-
ად საგულისხმო მოვლენა ნათლად იქნა გამოხატული ლარუსის
ცნობილ ლექსიკონში, რომლიდანაც მთელმა მსოფლიომ გაი-
გო საქართველოსა და ქართველი ხალხის სილამაზის შესა-
ხებ.

ლარუსის ლექსიკონში ვკითხულობთ: „საქართველო
რუსეთზე დამოკიდებული ქვეყანაა, კავკასიონის ქედის სამხ-
რეთით. ქვეყანა მთაგორიანი, მაგრამ ნაყოფიერი ველებით
მოფენილი და დასახლებული ყველაზე ლამაზი ხალხით, რო-
მელიც კი ცხოვრობს დედამიწაზე“¹.

ლექსიკონში ტიპი ასეა განმარტებული: ტიპი ბერძნუ-
ლი სიტყვაა და ნიშნავს ანაბეჭდს, კვალს, ნაშთს. ანაბეჭდი
გამოიყენება მსგავსი ნიშნების შესაერთებლად. იდეალური

¹ Géorgie, pays dépendant de la Russie, au S. de la chaîne du
Caucase. Pays montagneux, mais coupé de vallées fertiles, et habi-
lé par la plus belle race humaine qui soit au monde. Petit La-
rousse illustré, Paris, 1912. p. 1341.

მოდელი აერთიანებს ერთნაირი ბუნების ყველა საგანთა ძირითად ნიშანს უმაღლეს საფეხურზე¹.

ლარუსის ლექსიკონი ანაბეჭდის ასეთ ნიმუშად ასახელებს ქართველებს. იქ წერია: „ქართველები წარმოადგენენ ადამიანური სილამაზის ტიპს²“.

საქართველოში ნამყოფ უცხოელ მოგზაურთა და მისიონერთა ნაწერებში თითქმის ყველგან ხოტბაა შესხმული „მშვენიერთა საფანის“ — საქართველოსადმი, რომლის ბუნება და ხალხი უმშვენიერესია დედამიწაზე. „ქართველი დედაკაციები ტანმალაღნი და შვენიერი მოყვანილობისანი არიან; ცხენოსნობაც იციან, სანადიროდ მიმინო დაჰყავთ ხელით და თან დააქვთ შვილდისარი და ისართ-საწყობი“³.

ჟან შარდენსაც თავის მოგზაურობაში არა ერთგან აქვს აღნიშნული ეს უდავო ფაქტი. შარდენი წერს:

„ქართველების ტომი უმშვენიერესია აღმოსავლეთში და შემოიძლია ვთქვა მთელ ქვეყანაზედაც. იქ არ მინახავს არცერთი ცუდი სახის ქალი ან კაცი, ანგელოზებივით ლამაზებიც ბევრი შემხვდა; ქალების უმეტესი ნაწილი ბუნებას ისეთი სიკეკლუცით დაუსაჩუქრებია, რომ სხვა ასეთს ვერსად შეხვდებით. შეუძლებელია თვალი მოჰკრათ იქაურ ქალს და არ შეგიყვარდეთ. არ შეიძლება დახატოთ ქართველი ქალების სახესა და ტანადობაზე უმშვენიერესი სახე და ტანადობა: მშვენიერნი, თვალტანადნი, წერწეტნი და კეკლუცნი. ქართველები ბუნებით მეტად ნიჭიერნი არიან“⁴.

¹ Type (du gr. tupos, empreinte). Empreinte servant à produire des empreintes semblables. Modèle idéal, réunissant à un haut degré les traits essentiels de tous les objets de même nature. იქვე, გვ. 1025.

² Les Géorgiens nous offrent le type de la beauté humaine. იქვე.

³ „გულწრფელი მოხსენება საქართველოს სამეფოების შესახებ პატრი პავლე მარია ფაიანცელი დომინიკიანის მიერ“. 1621 წ. ნეაპოლი. იხ. ამის შესახებ, მიხეილ თამარაშვილი, „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“, 1902 წ., გვ. 84.

⁴ ჟ ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი. მოგზაურობა საქართველოში, თარგმანი ეასილ ბარნოვისა, აკაკი გაწერელიას შესავალი წერილით და შენიშვნებით, 1945 წ., გვ. 83—84.

ამგვარად, ქართველთა სილამაზის, კეთილშობილების, სი-
მამაცის, შემართების, ერთი სიტყვით, მათი ადამი-
ანური ღრულოვანების შესახებ ბევრი რამაა დაწერილი და გამო-
ქვეყნებული საზღვარგარეთ, კერძოდ საფრანგეთში. უცხოელ
სწავლულთა ეს შეხედულებანი სამუდამოდ შევიდნენ და
დამკვიდრდნენ დასავლეთ ევროპის მეცნიერებასა და ლიტე-
რატურაში.

ყოველივე ამის შედეგად კიდევ უფრო მეტი დაინტერე-
სება გამოიწვია საქართველოსა და ქართველი ხალხის გაცნო-
ბამ, მათი კულტურისა და ლიტერატურის შესწავლამ.

მე-19 საუკუნეში საქართველო კიდევ უფრო მეტად იქ-
ცა ევროპელთათვის, კერძოდ ფრანგებისათვის ახალი შთა-
გონებებისა და გატაცებების წყაროდ, მუდმივი დაკვირვები-
სა და შესწავლის ობიექტად.

ვინაიდან ჩვენი კვლევის საგანია მე-19 საუკუნის ქარ-
თულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობანი, ისიც
მხოლოდ მის უმთავრეს მომენტებში, ამი-
ტომ ჩვენ შემოვიფარგლებით ამ ორი ქვეყნის ლიტერატურუ-
ლი ურთიერთდამოკიდებულებით მე-19 საუკუნის მანძილზე.

ფრანგი ხალხი ცხოვრობდა საკუთარი ცხოვრებით; ასე-
ვე ქართველი ხალხიც, მაგრამ იყო კონტაქტები მათ შორის,
ისინი ინტერესდებოდნენ ერთმანეთის ცხოვრებით, კულტუ-
რით, ლიტერატურით.

ჩვენც სწორედ ასეთ უმთავრეს ურთიერთკონტაქ-
ტებზე, შემხვედრ წერტილებზე, ასეთ უმთავრეს ურ-
თიერთდაინტერესებაზე, ურთიერთდაფასებასა და პატივის-
ცემაზე გვექნება მსჯელობა.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე და ფრანგული ლიტერატურა

ალ. ჭავჭავაძის თარგმანები ფრანგულიდან

თარგმანში მწერალი ორ ხიფათს უნდა ერი-
დოს: გადამეტებულ მორჩილებას და მეტის-
მეტ თავისუფლებას, რადგან პირველით თარ-
გმანი დამახინჯდება და მეორით — თხზულე-
ბის აზრი.

„ი ვ ე რ ი ა“

ახალი ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი დიდი წარ-
მომადგენელი ალექსანდრე ჭავჭავაძე მრავალმხრივ განათლე-
ბული და უაღრესად ნიჭიერი პიროვნება იყო. მან ჩინებუ-
ლად იცოდა ქართული, რუსული, ფრანგული, გერმანული.
სპარსული და თურქული ენები. ყოველივე ეს საშუალებას
აძლევდა ჩვენს მგოსანს დედანში გაცნობოდა მსოფლიო
ლიტერატურის შესანიშნავ ნაწარმოებებს და, თუ საჭიროდ
ჩათვლიდა, თავისი სურვილისა და გემოვნების მიხედვით, კი-
დევაც ეთარგმნა ისინი მშობლიურ ენაზე.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის მდიდარ ლიტერატურულ მემ-
კვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ბრწყინვალედ
თარგმნილ უცხოურ ნიმუშებს. მან სახელი მოიხვეჭა არა მხო-
ლოდ თავისი ორიგინალური შემოქმედებით, არამედ ოსტა-
ტურად შესრულებული მხატვრული თარგმანებითაც. ამ
მხრივ ალექსანდრე ჭავჭავაძე ნიჭიერი გამგრძელებელი და
განმავითარებელია ქართულ ლიტერატურაში ადრეული მთარ-
გმნელობითი ტრადიციებისა.

ყოველი ქვეყანა, როგორც ცნობილია, სხვა ქვეყნებთან
კულტურულ ურთიერთობას წინ მიჰყავს. კულტურულ ფასე-

ულობათა გაცვლა-გამოცვლისას იგი საერთაშორისო ასპარეზზე გამოდის და მსოფლიო კულტურას ეზიარება.

აკად. კორნელი კეკელიძე წერს: „ნათარგმნი ლიტერატურული ძეგლები მაჩვენებელნი არიან იმ კულტურული სამყაროსი, რომელთანაც კავშირსა და ურთიერთობაში იმყოფებოდა ესა თუ ის ხალხი და კულტურულ ღირებულებათა გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდა. ასეთი ურთიერთობა ხალხთა შორის მუდამ ყოფილა და იქნება. აღამიანთა საზოგადოების ისტორიამ არ იცის მაგალითი აბსოლუტურად იზოლირებული კულტურის განვითარებისა“¹.

იქვე მსცოვანი მეცნიერი ასეთ დარიგებას იძლევა: „მწერლის ყოველმხრივი შესწავლისა და გაგებისათვის საჭიროა ვიცოდეთ არა მარტო ის, რასაც თვითონ წერს, არამედ ისიც, თუ რას კითხულობს, მით უმეტეს — რას თარგმნის ის (თუ თარგმანებიც მოეპოვება მას). თარგმანებს ჩვენ შევყევართ მის შემოქმედებითს ლაბორატორიაში, ისინი გვიშუქებენ ამ ლაბორატორიის ერთ კუნჭულს მაინც და გვითვალისწინებენ იმ ინტერესებს, რომელნიც შთააგონებენ მას მისი მწერლობითი მოღვაწეობის ამა თუ იმ საფეხურს“².

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ეკუთვნის რუსულიდან თარგმანები პუშკინის ლექსებისა: „ყვავილი“, „ანჩარი“, „სიზმარი“, „კავკასიის ზვავი“, „ვიდრემდის გქონან“, „სპილენძის მხედარი“, ოდოევსკისა — „ვარდი და ბუღბუღი“. მის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე თარგმანები სხვა ენებიდან, რომელთაგან გამოირჩევა თარგმანები ფრანგული ლიტერატურიდან.

საგულისხმო და საინტერესო ფაქტია, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძე გატაცებული იყო ფრანგული ლიტერატურით. განსაკუთრებით უყვარდა მას ფრანგული კლასიციზტური და განმანათლებლური ლიტერატურა. ახალი ქართული ლიტერატურის მკვლევარი პროფ. დავით გამეზარდაშვილი თავის

¹ კორნელი კეკელიძე. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1957 წ., ტ. V, გვ. 5—6.

² იქვე, გვ. 5.

ნაშრომში „ალექსანდრე ჭავჭავაძე და ქართული რომანტიზმი“ აღნიშნავს, რომ „იმ დროს სასახლესა და საერთოდ მაღალ წრეებში ჭერ კიდევ ფრანგული ენა, ფრანგი კლასიციზტები და განმანათლებლები იყვნენ მოდაში. მართალია, განმანათლებელთა პოპულარობა შესუსტდა ეკატერინე მეორის მეფობის უკანასკნელ პერიოდში, მაგრამ ალექსანდრე ჰირველის დროს ხელახლად გაცხოველდა მათი გაცნობის ინტერესი. ვფიქრობთ, ამ საერთო მოვლენისათვის ვერც ალ. ჭავჭავაძეს დაუღწევია თავი და დანტერესებული ყოფილა კორნელის, რასინის, ლაფონტენის და განსაკუთრებით ვოლტერის პოეტური მემკვიდრეობით“.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის დროს (1786—1846) მთელს მსოფლიოში ფართოდ იყო გავრცელებული ფრანგული ენა, ფართოდ იყო იგი გავრცელებული რუსეთსა და საქართველოშიც. იშვიათად ნახავდით ამა თუ იმ ქვეყნის გამომჩენილ სწავლულს, რომელსაც ფრანგული ენა არ სცოდნოდა, იშვიათად ნახავდით მწერალს ან პოეტს, რომელიც გამსაკუთრებულად არ ყოფილიყო გატაცებული ფრანგული ლიტერატურით. საზოგადოების მაღალ წრეებში ფრანგულად ლაპარაკობდნენ. ცხადია, ისეთი ნიჭიერი პოეტი, ისეთი დიდი კულტურისა და გემოვნების პიროვნება, როგორიც ალექსანდრე ჭავჭავაძე იყო, ვერ ასცდებოდა ამ ატმოსფეროს. მან ბრწყინვალედ შეისწავლა ფრანგული ენა, რომელიც მისთვის თითქმის მეორე მშობლიური ენა გახდა, გატაცებით დაეწაფა ფრანგულ ლიტერატურას და თავისი შესანიშნავი თარგმანებით გაამდიდრა მშობლიური ლიტერატურა.

პროფ. მიხეილ ზანდუკელი თავისი „ახალი ქართული ლიტერატურის“ პირველ ტომში აღნიშნავს: „ალ. ჭავჭავაძის, როგორც მწერლის — პოეტის მნიშვნელობა არ ამოიწურება მხოლოდ მისი ორიგინალური შემოქმედებით. ალ. ჭავჭავა-

¹ დ ა ე თ გ ა მ ე ზ ა რ დ ა შ ვ ი ლ ი. ალექსანდრე ჭავჭავაძე და ქართული რომანტიზმი. თბილისი, 1948 წ., გვ. 174.

ძეს კარგად ესმოდა, რომ ყოველი ერის ლიტერატურა მდიდრდება და ვითარდება არა მარტო ორიგინალური, თავისი საკუთარი შემოქმედებით, არამედ აგრეთვე ივსება და იზრდება უცხო ლიტერატურიდან თარგმანებით. ეს ტრადიცია ზომიერად ლიტერატურაში ძველთაგანვე იყო ცნობილი — აღმოსავლურ-ბერძნული ლიტერატურის მრავალი შედევრი ხშირად დაწერის უმაღლეს თარგმნებლად ქართულ ენაზე.

ახალ პირობებში საქართველოს, ქართულ მწერლობას რუსეთის მეშვეობით ახალი, რუსულ-ევროპული წყაროებიდან უნდა ესარგებლა, გაემდიდრებინა ეროვნული ლიტერატურის საღარი, რაც ხელს შეუწყობდა ქართველ მკითხველსაც ახალი ცხოვრების პირობებში გათვითცნობიერებას. აღწევდა არ ღალატობს ამ გონიერ ტრადიციას. მას აქვს მრავალი კლასიკოსის ნაწარმოები ნათარგმნი ფრანგულიდანაც, რუსულიდანაც¹ და იქვე პროფესორი ასახელებს ამ ნაწარმოებებს.

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს განსაკუთრებით ძლიერ შეუყვარდა ფრანგული კლასიციზტური პოეზიის კორიფეების: კორნელის, რასინის, ლაფონტენის შემოქმედება და საფუძვლიანად გაეცნო მათ ორიგინალში. მგოსანს კარგად ესმოდა, რომ ფრანგული კლასიციზტური დრამატურგია მონუმენტური ხელოვნების ნიმუში იყო, ფრანგი კლასიციზტები იყვნენ სიტყვის უდიდესი ოსტატები, იპოლიტე ტენის გამოთქმა რომ ეიხმართ, მათი ხელოვნება იყო „კარგად თქმის ხელოვნება“ („L'art de bien dire“).

დავიწყეთ დიდი ფრანგი კლასიციზტი პოეტის ლაფონტენის (Jean de La Fontain, 1621—1695) იგავ-არაკების ალექსანდრე ჭავჭავაძისეული თარგმანებით.

ბუნებრივად ისმება კითხვა: რატომ დაინტერესდა ჩვენი მგოსანი ლაფონტენის იგავ-არაკებით?

¹ მ ი ხ ე ი ლ ზ ა ნ დ უ ე ლ ი. ახალი ქართული ლიტერატურა, ტ. I, 1956 წ., გვ. 128.

პუშკინი, რომელიც დიდად აფაებდა ფრანგულ ლიტერატურას, კერძოდ ფრანგულ კლასიციზტურ ლიტერატურას, აღნიშნავდა, რომ „Простодушие (naïveté, bonhomie) есть врожденное свойство французского народа“¹. მართლაც, ეს ალალმართლობა, გულკეთილობა, თავისუფლებისმოყვარეობა ძველთაგანვე მოსდგამს ფრანგ მშრომელ ხალხს და სწორედ ეს თვისებანი ფრანგი ხალხისა გამოხატა ასე ოსტატურად ლაფონტენმა იგავ-არაკებში. ლაფონტენი სიმართლით ხატავდა მისი თანამედროვე ფრანგი ხალხის ცხოვრებას; ის თანაუგრძნობდა ხალხიდან გამოსულ ადამიანებს, რომლებიც იღვწოდნენ საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნისათვის, უკეთესი მერმისის დასამკვიდრებლად. ლაფონტენის იგავ-არაკების ძირითადი დამახასიათებელი მხარეებია ირონია და სატირა. ლაფონტენი ემყარებოდა საუკუნეების მანძილზე შექმნილ ხალხურ სიბრძნეს, ღრმად სწავლობდა მას, ატარებდა თავის მძლავრ პოეტურ ქურაში და ამ გზით ქმნიდა მხატვრულ შედეგებს. ლაფონტენის ირონია და სატირა მიმართულია მშრომელი ადამიანის ჩაგვრის წინააღმდეგ.

ლაფონტენი იყო თავისი ეპოქის შესანიშნავი მესიტყვე. ეროვნული და ამავე დროს ინტერნაციონალური პოეტი. მისი მხატვრული ქმნილებები ღრმად ეროვნულია, ამასთანავე გამსჭვალულია ზოგად-საკაცობრიო იდეებით. ლაფონტენის ლექსი ნათელია, თავისუფალია; მასში ბრწყინვალე ფორმითაა გამოხატული გონებამახვილური აზრი. ლაფონტენი იყო მოაზროვნე პოეტი, ფილოსოფოსი. ის იმდენად შთაგონებული პოეტი იყო, რომ ბევრი მისი იგავ-არაკი დიდი დრამატურგიული ნაწარმოების ბრწყინვალე მონოლოგებად გამოდგებოდა.

ყოველივე ეს კარგად ესმოდა ჩვენს დიდებულ პოეტს და მოაზროვნეს ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, და სწორედ ყოველივე ამან უკარნახა მას მიეწოდებინა ქართველი ხალხისათ-

¹ «Пушкин-критик.» Москва, 1950 г., стр. 72.

ვის მშობლიურ ენაზე პოეტურად თარგმნილი ლაფონტენის იგავ-არაკები.

დღემდე ცნობილია ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი ლაფონტენის სამი იგავ-არაკი: „კრიკინასათვის“, „მგლისა და კრავისათვის“ და „თხისა და მელისათვის“.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის თარგმანებში დიდი ფრანგი მეიგავარაკის ლაფონტენის აზრი და შინაარსი გადმოცემულია არა უბრალოდ, ფერმკრთალად, ემპირიულად, არამედ მაღალმხატვრულად, ნათლად, რეალისტურად. ალექსანდრე ჭავჭავაძის თარგმანები ახლოს არის დედანთან, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ცოტაოდენ ბუნებრივ გადახვევას ცალკეულ დეტალებში, რომლებიც კიდევ უფრო აძლიერებენ ლექსის სინათლესა და ელერადობას და არ არღვევენ დედნის ლაქონურ ხასიათს.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე პირველ რიგში ლაფონტენის სწორედ იმ იგავ-არაკებით დაინტერესდა, რომლებიც გამოირჩევიან სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ მწვავე სატირითა და ირონიით, რომლებსაც აქვთ დიდი საზოგადოებრივ-შემეცნებითი ღირებულება, ასე რომ, ის არ თარგმნილა შემთხვევით და განურჩევლად; მის მთარგმნელობით საქმიანობას გარკვეული მოსამზადებელი მუშაობა უძღოდა წინ.

ალ. ჭავჭავაძე გმობს და ჰკიცხავს უშრომელად ცხოვრებას, ის თანაუგრძნობს ჭიანჭველას მისი შრომისა და გამრჩელობისათვის, მისი წინდახედულობისა და თადარიგიანობისათვის; იგი სავსებით სამართლიანად დაცინის დამშეულ კრიკინას, რომელსაც მხოლოდ გართობა აინტერესებს, რომელიც შრომას გაურბის, არ ფიქრობს მომავალზე, ის უქნარა და მუქთახორაა („კრიკინა და ჭიანჭველა“). ასევე კიცხავს ალექსანდრე ჭავჭავაძე სოციალურ ბოროტებას—ძლიერთა მიერ სუსტების უსამართლოდ დარბევა-აწიოკებას და განადგურებას, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გამეფებულ უსამართლობას, სადაც პატიოსან ადამიანს არ შეუძლია თავისუფლად და ბედნიერად იცხოვროს და იშრომოს („მგელი და კრავი“). ალ. ჭავჭავაძის ძალიან მოსწონს ის იგავ-არაკებიც,

რომლებშიც მზის სინათლეზეა გამოტანილი ადამიანთა ურთიერთობის ისეთი მახინჯი მხარეები, როგორიცაა ორპირობა, მლიქვნელობა, გაიძევრობა („მელა და თხა“).

საჭიროა საგანგებოდ შევჩერდეთ ერთ საინტერესო საკითხზე. როგორ უნდა გავიგოთ სახალხო პოეტ-აკადემიკოს ი. გრიშაშვილის მიერ გამოცემულ ალექსანდრე ჭავჭავაძის თხზულებაში შეტანილი ზემოაღნიშნული იგავ-არაკების სათაურები?

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სამივე იგავ-არაკი იმავე სათაურით უნდა დარჩეს, როგორც იყო მანამდე ცნობილი: „ჭრიჭინა და ჭიანჭველა“, „მგელი და კრავი“, „მელა და თხა“. რატომ? ჯერ ერთი, იმიტომ (და ეს უნდა იყოს მთავარი და გადაწყვეტი ასეთ შემთხვევებში), რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძემ აღნიშნული იგავ-არაკები თარგმნა უშუალოდ ფრანგულიდან. თარგმანი ახლოა დედანთან; ასეთ პირობებში შეუძლებელია ჩვენს დიდ პოეტს სათაურები ასე შეუსაბამოდ და გაუგებრად ეთარგმნა. მეორე, შეიძლება ალექსანდრე ჭავჭავაძემ სათაურების მიწერა ველარ მოასწრო, იქნება შემდეგ კიდევ უნდოდა გადაეხედა თარგმანისათვის და მაშინ დაეწერა სათაურებიც. მესამე — ხომ ცნობილია, რომ ჩვენი კულტურის ცალკეული მოღვაწენი, რედაქტორები თუ სხვები, რომლებთანაც ინახებოდა ამა თუ იმ მწერლის ან პოეტის არქივი, ნაწარმოების ტექსტს, მით უმეტეს სათაურს, ნებისმიერად ასწორებდნენ ხოლმე, ასე მოხდა ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიმართაც.

მაგალითისათვის ავიღოთ იგავ-არაკი „თხისა და მელიასათვის“. ფრანგულ დედანში ასეა „Le Renard et le Bouc“, ე. ი. „მელა და თხა“. ეს ლექსი დაიბეჭდა „ცისკარში“, 1858 წ., № 1, გვ. 4. აქ სათაურში შეცდომაა „მელიას“ ნაცვლად დაბეჭდილია „მგელი“. გავრცელებული ყოფილა სათაური „თხისა და მელიასათვის“, რატომ? იმიტომ, რომ ზოგს ეგონათ თქმოს ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ეს იგავ-არაკები გაელექსოს სულხან-საბა ორბელიანის წიგნიდან „სიბრძნე სიცრუისა“.

პოეტი-აკადემიკოსი ი. გრიშაშვილი აღნიშნავს, რომ „გაუგებრობაზეა აგებული დავით ჩუბინიშვილის აზრი, თი-

თქოს ალ. ჭავჭავაძის „ქრიკინა და ჭიანჭველა“ (აგრეთვე „მგელი და კრავი“), „თხა და მელა“ სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუიდან“ იყოს გალექსილი, საბას ეს არა-ეები არა აქვს თავის წიგნში¹.

ჩვენ ხელახლა გადავიკითხეთ მაინც სულხან-საბა ორბელიანის თხზულებათა პირველი ტომი², რომელშიც შესულია „სიბრძნე სიცრუისა“ და „მოგზაურობა ევროპაში“ (ეს მეცნიერული გამოცემა დამყარებულია ყველა საუკეთესო ხელნაწერ პირველ წყაროზე, როგორც აცხადებს გამომცემლობა). და, მართლაც, სულხან-საბა ორბელიანის ამ ნაწერებში ეს იგავ-არაკები არ შედის, მაგრამ აქ არის (იხ. დასახ. წიგნ. გვ. 132) ტექსტი სათაურით „თხა და მელი“, რომელსაც სულ სხვა შინაარსი აქვს, ვიდრე ლაფონტენის იგავ-არაკს „მელა და თხას“. შეიძლება საბას ამ ზღაპრის სათაურმა დაბადა აზრი, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძემ გალექსა იგი. და, მაშასადამე, ალბათ, სხვებაცო, მით უფრო დაიჭერეს ეს მცდარი აზრი, რომ მათი სათაურები ემთხვევა ერთმანეთს („თხა და მელი“, „მელა და თხა“).

ყოველივე ამით კიდევ ერთი არგუმენტი ემატება ჩვენს მოსაზრებას, აუცილებელია ფრანგული დედანის კვალობაზე აღდგეს ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი ზემოაღნიშნული იგავ-არაკების სათაურები, ამით ბოლო მოეღება გაუგებრობას მომავალში მაინც.

განვიხილოთ ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ ფრანგული კლასიციზმის კორიფეების — რასინისა და კორნელის ნაწარმოებთა თარგმანები.

¹ ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თხზულებანი, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობით, შენიშვნებით და ლექსიკონით, 1940 წ. გვ. 332.

² ტექსტი გამოსაცემად მომზადებულია ს. ყუბანეიშვილის და რ. ბარამიძის მიერ, თბილისი, 1959 წ.

დაბეჭითებით შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენი სახელოვანი პოეტი დიდად ყოფილა გატაცებული რასინისა და კორნელის შემოქმედებით; მას აღაფრთოვანებდა მათი ნაწარმოებების შინაარსი, დიადი მხატვრული ფორმა, გმირთა დაუვიწყარი მონოლოგები, რომლებიც დღემდე მისაბამად ითვლება.

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს უთარგმნია რასინის (Jean Racine, 1639—1699) ტრაგედიები „ესთერი“ და „ფედრა“. ჯერ-ჯერობით მიკვლეულია მხოლოდ მათი ფრაგმენტები, მაგრამ ჩვენ გვჯერა, რომ ადრე თუ გვიან ამ პიესების ალექსანდრე ჭავჭავაძისეული თარგმანები მთლიანად აღმოჩენილი იქნება, რაც ახალ შუქს მოჰფენს ჩვენი დიდი პოეტის მთარგმნელობით მოღვაწეობას. თვით ფაქტი რასინის ტრაგედიებიდან ამ ორი პიესის თარგმნისა იმაზე მიუთითებს, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძე კარგად იცნობდა რასინის მთელ შემოქმედებას და თავისი მაღალი ესთეტიკური გემოვნებით თამამად არჩევდა უფრო უკეთესსა და უფრო აქტუალურს.

საგულისხმო და გასაგებია ალექსანდრე ჭავჭავაძის გატაცება რასინის „ფედრათი“. თვითონ რასინი „ფედრას“ თვლიდა თავის ერთ-ერთ ყველაზე საუცხოო ნაწარმოებად. მართლაც, რასინის მხატვრულმა გენიამ სწორედ ამ ტრაგედიაში მიაღწია თავისი განვიითარების უმაღლეს საფეხურს, აქ მთელი მხატვრული სრულყოფილობით არის ნაჩვენები ქალის ტანჯვა: ჯერ ფარული, შემდეგ გაღვივებული, ბოლოს კი გამოაშკარავებული სიყვარულის შედეგად.

როგორც სამართლიანად აღნიშნავს პროფ. შალვა რადიანი, ალ. ჭავჭავაძეს თარგმნის დროს „არ ჰქონდა მარტოოდენ მხატვრული ინტერესი. იგი მათგან არჩევდა და თარგმნიდა ისეთ დრამატულ თხზულებებს, სადაც გამოვლენილი იყო პროგრესული, სოციალური და პოლიტიკური იდეალები. „სინაში“ კორნელი ერთმანეთს უპირისპირებს სახელმწიფოებრივი მმართველობის რესპუბლიკურ და მონარქიულ პრინციპებს, გვიჩვენებს არისტოკრატ რესპუბლიკანელების ბრძოლას იმპერატორ ავგუსტუსის წინააღმდეგ. ამიტომაც იყო, რომ ამ ტრაგედიაში მიიქცია ა. ჭავჭავაძის ყურადღება. საგულისხმოა ვოლტერის „ალზირას“ თარგმანი. თხზულებაში

სამიჯნურო თავგადასავალი დაკავშირებულია ქრისტიანული ფანატიზმის მხილებასთან. მასში დაგმოილია უსამართლობა, ძალადობა. საგულისხმოა რასინის „ესთერიისა“ და „ფედრას“ თარგმანები¹.

„ესთერია“ და „ფედრა“ თარგმნილია ალექსანდრე ჰე-ჰეადისათვის ჩვეული მაღალი პოეტური ოსტატობით და უფრო ბრწყინვალედ, ვიდრე ლაფონტენის იგავ-არაკები. მოვიყვანთ რამდენიმე ადგილს „ფედრადან“. ფედრას მონოლოგი (პირველი მოქმედება, მესამე სცენა):

„Mes yeux ne voyaient plus, je ne pouvais parler;
Je sentis tout mon corps et transir et brûler“².

თარგმანი:

„თვალი მიბნელდნენ, ბაგენი დამეხშნენ, ენა დამება;
ტანსა ზოგჯერ წვა მივლიდა და ზოგჯერ ცივი ქრეოლება“³.

„Je voulais en mourant prendre soin de ma gloire,
Et dérober au jour une flamme si noire:
Je n'ai pu soulever tes larmes, tes combats;
Je t'ai tout avoué; je ne m'en repens pas,
Pourvu que, de ma mort respectant les approches,
Tu ne m'affliges plus par d'injustes reproches,
Et que tes vains secours cessent de rappeler.
Un reste de chaleur tout prêt à s'exhaler“⁴.

თარგმანი:

„სიკვდილად განმზადებული სახელისათვის ვიწყოდი,
განუცხადებლად ამ ცეცხლის ჩემთან დამარხვას ესწადოდი,
ვერღა გავუძელ შენთა ცრემლთ და შენგან ესდენ ბრძოლასა,
ერთობ ცხად გიყავ ფარული, არ ვინან აღსარებასა,
მარამ აღმოთქვი, პატივსცე მე მომავლადის ვედრებას,
მარილო შემაწუხებელს, უსამართლოსა ყვედრებას.

¹ შ ა ლ ე ა რ ა დ ი ა ნ ი. ახალი ქართული ლიტერატურა, თბილისი, 1954 წ., გვ. 50.

² J e a n R a c i n e. Oeuvres complètes, Paris, 1856, p. 245.

³ ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ჰ ე ჰ ე ა დ ი ე. თხზ., გვ. 179.

⁴ J e a n R a c i n e. Oeuvres complètes, Paris, pp. 245—246.

და არცა უყო ამოდ ზრუნვანი განსაგრძობელად,
ჩემის ცხოვრების წვლილსა ძაფს მილეულს გასაწყდომელად¹.

ამ რამდენიმე ადგილის შეჯერებით ირკვევა, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძეს კარგად ესმის მთელი ნაწარმოების აზრი, მიზანდასახულება, მისი თარგმანი აქაც კვლავ ახლოსაა დედანთან, გადმოცემულია ყოველი ნიუანსი ფრანგული ლექსისაა გემოვნებით შერჩეული ქართული სიტყვებით.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის ყველაზე დიდ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს კორნელის (Pierre Corneille, 1606 — 1684) ცნობილი ტრაგედიის „სინნას“ თარგმანი. ეს თარგმანი ჩვენ წინ არის სრული სახით, მას არაფერი არ აკლია, შემონახულია სუფთად.

პიერ კორნელის ეს შესანიშნავი ტრაგედია ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ დიდი მხატვრული ოსტატობითაა თარგმნილი.

ალსანიშნავია „სინნას“ მეხუთე მოქმედების პირველი სცენიდან ავგუსტუსის დაუეცყარი სიტყვა. რომელშიაც ის ყველაფერს მოაგონებს სინას, მოაგონებს ყველა სიკეთეს, რაც მას მისთვის მიუნიჭებია. მოვიყვანოთ ამ გამოსვლის ბოლო მომენტი, სადაც ავგუსტუსი ასე მიმართავს სინას:

„Tu t'en souviens, Cinna: tant d'heur et tant de gloire
Ne peuvent pas si tôt sortir de ta mémoire;
Mais ce qu'on ne pourroit jamais s'imaginer
Cinna, tu t'en souviens, et veux m'assassiner²“,

აი ალექსანდრე ჭავჭავაძის თარგმანი:

„ესე გახსოვს შენ, პე სინნავ, ესდენ პატივი, დიდება,
ესდენ კეთილი ესთა მალ აროდეს დაივიწყება,
და, სინნავ, ესა საკვირველ, ესა ძნელ სათქმელ ენითა,
რომ ესე გახსოვს და ჰსწადი, მომავთო შენის ხელითა“³.

¹ ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თბ., გვ. 180.

² Pierre Corneille. Cinna, Paris, 1921, p. 144.

³ ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თბ., გვ. 230.

როგორც ვხედავთ, ეს სცენა და მძლიანად მთელი პიესა) ასეთი აღმაფრენითაა გადმოცემული, რომ გვეგონია, თითქოს იგი ორიგინალური იყოს.

ავილოთ კიდევ ერთი ასევე დაუვიწყარი მონოლოგი ავგუსტუსისა იმავე მოქმედებიდან:

„En est-ce assez, ô ciel! et le sort, pour me nuire,
A-t-il quelqu'un des miens qu'il veuille encor séduire?
Qu'il joigne à ses efforts le secours des enfers;
Je suis maître de moi comme de l'univers;
Je le suis, je veux l'être. O siècles, ô mémoire,
Conservez à jamais ma dernière victoire!
Je triomphe aujourd'hui du plus juste courroux
De qui le souvenir puisse aller jusqu'à vous.
Soyons amis, Cinna, c'est moi qui t'en convie:
Comme à mon ennemi je t'ai donné la vie,
Et malgré la fureur de ton lâche destin,
Je te la donne encor comme à mon assassin¹.

თარგმანი ასე იკითხება:

„ჰე, ღმერთო, ამას მაქმავებთ, თუ სევს სხვადა აქვს შზა ხელი,
ჩემიანთ შორის ჩემზედა მახვილით მოსასვეელი?
ჯოჯოხეთისა ძალნიცა გინა მოიხმონ შემწედა,
თვისზედაც ეგრეთ ვიუფლო, ვით ვუფლობ ქვეყანას ზედა.
ესრეთ მწადს და ესრეთცა ვყო, ოჰ, მომავალ ეამებო!
საშვილიშვილოვ მოთხრობავ, შთამომავლობათ მსწავებო!
დაიცეთ მოსახსენებლად ეს ძლევა უკანასკნელი.
რომელს აწ ვიმოს ძნიადის გულის წყრომისა მთრგუნველი.
სინნავ! დაუზავდეთ, ამიერ თვით გაწვევ ვიყვნეთ მეგობრად,
ერთგზის მოვმადლე ცხოვრება, ოდესაც იყავ ჩემდა მტრად.
და აწცა შენის უწყალოს გულის-თქმის მიუხედველად,
მასვე განიჭებ მეორედ ჩემს მღეენელს სულის სახდელად².

¹ Pierre Corneille. Cinna, Paris, 1921, pp. 154—155.

² ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ქ ა ე ქ ა ე ა ძ ე. თხზ., გვ. 237.

•
•
•
დიდი ყურადღებით და ინტერესით ეკიდებოდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე ფრანგი ენციკლოპედისტების თხზულებებს. რა იზიდავდა ჩვენს პოეტს ფრანგ განმანათლებელთა შემოქმედებაში?

პირველ რაგში მათი ბრძოლა ძველის, დრომოქმულის წინააღმდეგ, გულწრფელი რწმენა მომავალი, თავისუფალი საზოგადოებრივი ცხოვრების დამკვიდრებისა, კაცობრიობის განთავისუფლებისა, მათი განთქმული ლოზუნგი: „ძმობა, ერთობა, თავისუფლება!“

ალექსანდრე ჭავჭავაძე უფრო დაინტერესებულია ვოლტერისა და ჟან-ჟაკ რუსოს ნააზრევით, მათი შემოქმედებით. ამ მხრავ განააკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მის მიერ 1804 წლის 8 დეკემბერს ფრანგულიდან თარგმნილი ღრმა შინაარსის შემცველი თხზულება „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“. ამ ტექსტის ფრანგი ავტორი ჭერჭერობით ვერ მივაყვლიეთ, მაგრამ ამ თავითვე შეიძლება ითქვას, რომ იგი რომელიმე ფრანგი განმანათლებლის შემოქმედებაა, შესაძლებელია იგი ჟან-ჟაკ რუსოს კალამს ეკუთვნოდეს¹.

საიდან მივედით ასეთ დასკვნამდე? გავარჩიოთ თვით თარგმნილი ტექსტი.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ თარგმნა პატიმრობის დროს (მთიულეთის აჯანყების გამო) და მიუძღვნა პატიმარ ფარნაოზ ბატონიშვილს ასეთი მიმართვა:

„ქმნილი მხოლოობისა თვისისა ქამსა რომლისამე ფრანგულსაჲან, ოღეს განვიდა იგი პარიჟით. უდაბნოსა შინა საცხოვრებელად.“

აქვეა მუნ მრავალნი წიგნნი აღვსილნი ბრძნულითა და ჭკუნიერებითა მეტყველებითა, ყოველსა არსებასა ზედა კეთილი განწყევლობით და პირუთნებელად.

¹ ა. ჯ. ა. ა. ნ. კ. შ. ვ. ი. ლ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თბილისი, 1933 წ.

მათ შორის იყო წიგნაკიცა ესე, რომელი ეპსთარგმნე ქართულსა ენასა ზედა თ. ა. კ. დეკემბრის 8, წელსა 1804, ქალაქსა ტფილისს.

ყოველსა კეთილმგრძნობელსა ეს სინჯეა უგემოვნია,
არ დაუგდია უცილოდ, თუ თვისი ცნობა ნდომენია,
სიცრუეის მტევებს მცირეს ეამს თვისს გულთან დაუყოვნია,
მუნ უძებნია გამჭრალნი სიმაღლის დანარჩომნია.

მისის უგანათლებულესობის საქართველოს მეფის ირაკლის ძის ფარნაოზისადმი.

უგანათლებულესო მეფის ძეო,
უმოწყალებსო ხელმწიფეო,

ფრიადი მოწყალება რომელი მიხილავს მე თქვენ შორის, მცემს კადნიერებასა ამას, რათა შრომათა ჩემთა მცირისა ნაყოფისა ამის შეწირვა იგავუბედო უგანათლებულესსა სახელსა თქვენსა, არა მიმხედველი ნაკლულეევანებათა მათ, რომელნი უსაშვალოდ იპოვებიან მუნ, არამედ მოიმედე კეთილმნებებელობისა თქვენისაგან, რომელ შეცდომათა ჩემთა თანაწარხდებით ვითარცა კეთილგონიერი მოძღვარი, რომელი დაჰფარავს ახალთა მოწაფეთა ღვისთა შეცოდებასა სიბრძნით და მით განმამხნობელი მათი ჰსწავლისადმი უმსწრაფლესად განმართავს ნაკლულეევანებათა მათთა, ვიდრეღა შიშით და ჰრცხენით.

სხვებრ ვიმედოვნებთა რომელ კნინისა კმნილებისა ამის, ცუდ თხზულებისა დამბურველად იქმნებიან მას შინავე მბუდარნი ბრძნულნი და ჭეშმარიტნი პაზრნი.

უმოწყალებსო ხელმწიფეო, ყოველნი ზემოხსენებულნი მიზეზნი არა საკმარ იქმნებიან ბოდიშის მოსახდელად, უკეთუ არა დაურთო უპირველესი ესე, რომელ აწმყოისა მდგომარობისა თქვენისა სუბუქად და განუკვირვებლად განტარებიან ღვის საჭირო არს თქვენდა განწვლილვით ცნობა კაცთა ბუნებისა. რომელსაცა ცხადჰყოფს წიგნაკი ესე წოდებული ესრეთ: „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“.

თქვენის უგანათლებელესობის უმოწყალესის ხელმწიფის ტერაგულსი“.

თ. ა. კ.¹

პირველი, რაც თვალში ეცემა მკითხველს ამ მიმართვიდან, ისაა, რომ „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ ამ დროს საგანგებოდ შერჩეული თხზულებაა, რომელიც ასე ეხმატებილება, თუ ეხმაურება ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და ფარნაოზ ბატონიშვილის იდეალებსა და მისწრაფებებს.

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ სრულიად სამართლიანად მიაჩნია ღრმა შინაარსის, სიბრძნით, ქეშმარიტი მეტყველებით აღსავსე თხზულებად, რომელშიც პირუთვნელად დასმულია საკაცობრიო პრობლემები, გამოთქმულია ახალი, მართალი აზრები, გამოკვლეულია ადამიანის ბუნება. ამავე დროს იგი არის ადამიანის გამამხნევებელი წიგნი, კაცობრიობის უკეთესი მერმისის რწმენის შემქმნელი და განმამტკიცებელი².

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ნათლად დაინახა, რომ „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ — ეს საბრალდებო აქტი იყო სოციალური უთანასწორობის, ეროვნული ჩაგვრისა და კერძო საკუთრების წინააღმდეგ.

ფრანგი ფილოსოფოსები, ფრანგი განმანათლებლები იმ აზრს გამოთქვამდნენ, რომ ადამიანის სწრაფვა ბედნიერებისაკენ მისი მთავარი მიზანია, მისი პირადი მოთხოვნილებაა, ის ამისთვისაა დაბადებული (ჰელვეციუსი), ისევე, როგორც ფრინველი ფრენისათვის. ჟან-ჟაკ რუსო ამტკიცებდა: „ის, ვინც პირველად შემოდოდა თავისი მიწის ნაკვეთი და თქვა: „ეს ჩემია, ეს კი შენია“, ისაა პირველი მესაკუთრე და, მაშასადამე, პირველი დამნაშავე“. „ყველაფერი კარგი გამოდის შემოქმედის ხელიდან, — ამბობდა ჟან-ჟაკ რუსო, —

¹ ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თხზ. ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინათქმით, შენიშვნებითა და ლექსიკონით, თბილისი, 1940 წ., გვ. 169.

² აპოლონ მახარაძე. ქართული რომანტიზმი, თბილისი, 1960 წ.

ყველაფერი ნადგურდება ადამიანის ხელში“. რუსოს ქადაგებით: „ადამიანი თავისუფალი იბადება, შემდეგ კი იგი ყველგან ბორკილებშია“.

„ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ სწორედ ასეთ აზრებს ავითარებს. ასეთი შეხედულებები ნაწარმოებს წითელ ზოლად გასდევს.

ადამიანი თავისი ბუნებით ბედნიერებისათვის, განცხრომისა და სიამოვნებისათვის იღვწის და შრომობს, მაგრამ საზოგადოებრივი ცხოვრება ისეა მოწყობილი, რომ ერთი ჩაგრავს მეორეს; ერთი ბედნიერია, მეორე — უბედური. ბედნიერება სწრაფ წარმავალია. იგი მხოლოდ ბავშვების ხვედრია, შეიძლება განიცადოს მხოლოდ ბავშვობის დროს.

თხზულებაში „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ ვკითხულობთ: „ვიამე, ვხედავ კაცსა გაბმულსა უბედურებია ბადეთა შინა. და მწუხარებითა მისითა გარდმოძიდინებთან რაიმელნი. საფიქრებელ არსა, რათა კეთილსა ღმერთსა შეიქმნას ესოდენნი ზულნი უბედურებისათვის?.. ჰა პირველი სწავლა მგრძნობელობისა ბუნებისაგან კაცისადმი, აჰა გზა იგი ბედნიერებისა, რომელი განწყესებულ არს მისთვის... ბედნიერო ჩივილო. იხარე კეთილდღეობისა ამის მსწრაფლ წარმავლთა წამებითა; აჰა უწმინდესი სიამოვნე ყოვლისა ცხოვრებისა შენისა. ბუნება ისურვის, რათა მიგცეს შენ გცხრომაი, ხოლო კაცი მალიად გრთავს შენ მწუხარებასა“¹.

როგორც ვხედავთ, ავტორის ასეთი მსჯელობანი აშკარად მოგვაგონებს ჰელვეციუსისა და ჟან-ჟაკ რუსოს მსჯელობებსა და შეხედულებებს, ხოლო ზოგი წინადადება არამცთუ ჰგავს ამ ფრანგ განმანათლებელთა წინადადებებს, არამედ იგივეა.

თხზულების ავტორი შემდეგ იმაზე მსჯელობს. რომ ბავშვს ახალგაზრდობის დროიდანვე თანდათანობით უფარვის საზოგადოებრივ პირობებში „დაარღვევინებენ ბუნებისა პირველთა კავშირსა და გაასწავლიან ამით შეურაცხებასა“, შემდეგ ეს ადამიანი შეიძლება მსხვერპლიც შეიქნეს ბარბაროსული მოქ-

¹ ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე კ ა ვ ე კ ა ვ ა ძ ე. თხზულებანი, გვ. 170.

მედებისა¹. „შენ შთაქრულხარ არტახებით იწროსა საპატიმროსა მას შინა“².

მოვიგონოთ ჟან-ჟაკ რუსოს სიტყვები: „ადამიანი თავისუფალი იბადება, მაგრამ შემდეგ იგი ყველგან ბორკილებშია“. ავტორი წერს: „მადლობ დიდითა მხიარულებით ყოველთა ამათ კეთილთა ქმნილებათა შემოქმედსა“³. ჟან-ჟაკ რუსო ამბობდა: „ყველაფერი კარგი გამოდის შემოქმედის ხელიდან, ყველაფერი ნადგურდება ადამიანის ხელში“.

ადამიანის ადგილს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში განსაზღვრავს მისი წოდებრივი და ქონებრივი მდგომარეობა. როგორც იყვნენ მშობლები, ისეთი იქნებიან შვილნი: „არიანა იგინი მდიდარ ანუ გლახაკ ტირანნი ან მონანი, ჰე მათი იქმნების შენიცა“⁴. ამგვარად, საზოგადოება დაყოფილია მდიდრებად და ღარიბებად, ბატონებად და მონებად. ღარიბ ადამიანს „ყოველნი წამნი ცხოვრებისანი შეწირული აქვს მდიდრისათვის“. „კაცი შობილი ღარიბად არა თუ ოდენ იძულებულ არს მიცემად მდიდრისადმი ყოვლისა მუშაკობისა თვისისა ნაყოფთა კინნა უფასოდ, არამედ სულიცა მისი ვერ განირჩევის მის მიერ განმზადებულსა მისთვის რკინისა საგდებელისაგან, ამად რომელ მიზეზებულნი მდიდრისაგან უსამართლოებანი განადვილებენ გულსა შინა ღარიბისა სიძულვილსა დიდსა, და ოდესმე სიკვდილისა მისისა სურვილსაცა“⁵.

ბატონები, ტირანები, რკინის ჯაჭვს არტყამენ მონებს. ისინიც თავიდან „წრფელი ბუნებისანი“ იყვნენ, მაგრამ შემდეგ შეეჩვივნენ ავ თვისებებს, გახდნენ ბარბაროზები და ტირანები. ისინი აყენებენ მონებს აურაცხელ ტანჯვასა და უბედურებას, დევნიან მათ საფლავის კარამდე.

ავტორი შემდეგ ასეთ საგულისხმო აზრებს გამოთქვამს: „საბრალო ადამიანმა არ იცის, რომ ეს მიწა, ეს ცა ყველას

¹ ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ქ ა ვ ქ ა ვ ა ძ ე. თხზ., გვ. 171.

² ი ქ ვ ე.

³ ი ქ ვ ე.

⁴ ი ქ ვ ე. გვ. 171—172.

⁵ ი ქ ვ ე. გვ. 172.

დაიტევს, ყველას ეყოფა. რაა საჩხუბარი და საომო. ბელბულ-სა არა ოდეს არ უთქვამს, რომ ყოველი ხე ამ ტყისანი ჩემია და მასზე მჯდარი ფრინველი მე უნდა დამემორჩილოსო. ჰიაც კი სუნთქავს თავისუფლად, ზოლო კაცი ვერა სადა ჰპოებს თავისუფალსა ადგილსა“¹.

— კაცი შობილი სიტყვობებისათვის, ყველგან სიმწარეს ხედება. — ამბობდა ჰელვეციუსი. ღარიბად დაბადებული ადამიანი ყველაზე უბედურია ამქვეყნად. იმიტომ, რომ „აღურიცხველნი დამაბრკოლებელნი წინა აღუდგებიან მას. და ვინ არიან ეს დამაბრკოლებელნი?“² მისივე მსგავსი ადამიანები.

შემდეგ დროთა ვითარებაში ეს უბედურნი თუ საბრალონი მიეჩვენებიან სიძულვილს თავიანთი მჩაგვრელებისა და ტირანებისადმი, ამხედრდებიან, გაცოფდებიან, დაიწყებენ ბრძოლას; გამოუვალი მდგომარეობა აიძულებდა მათ იყვნენ შეუბრალებელნი თავიანთი მტრების მიმართ. „ესრედ გარდაიქმნება ყოვლად ტკბილი არსებაი ყოვლად უწყალოდ და ბარბაროსად“³.

ავტორი გულსტკივილით ამბობს: „ყველგან ჰსჩანს ულმობელობა, სულმოკლეობა, მრისხანება, შური, სიძულვილი, კაცთა კლვა და მხეცობრიობა“⁴.

რა არის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არსებულ ამ უკუღმართობათა მიზეზი, წყარო? ავტორი უპასუხებს, ყოველივე ამის წყარო კერძო საკუთრებაა. „ჰოი, საკუთრებაო, უბედურო წყაროო კაცთა შეძრწუნებისაო“⁵.

ჩვენი აზრით, ამ თხზულების მთავარი იდეა ისაა, რომ წინ აღუდგეთ ბოროტებას: „მივხედოთ ყოველთა ბოროტება-

¹ ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ჰ ა ე ჰ ა ე ა ძ ე. თხზ., გვ. 172, 173.

² ი ქ ე ე.

³ ი ქ ე ე.

⁴ ი ქ ე ე, გვ. 175.

⁵ ი ქ ე ე, გვ. 173.

თა წყაროსა“¹. გავაბატონოთ საზოგადოებაში „მუშაკობა, სიყვარული და ერთგულება“², რადგან მხოლოდ ამაშია ადამიანის ბედნიერება.

ჩვენ მიერ მოცემული ანალიზი „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ გვარწმუნებს იმაში, რომ იგი საესეებით დროული და საჭირო თხზულება იყო იმ დროის საქართველოს სინამდვილეში და ალექსანდრე ჭავჭავაძე ამ თარგმანით წარმოგვიდგება. როგორც მოაზროვნე პოეტი, რომელიც მოწინავე პროგრესულ თვალსაზრისს ავითარებს სოციალური უთანასწორობის, ეროვნული ჩაგვრისა და კერძო საკუთრების საკითხებში.

ამ თხზულებაში არა მარტო გაკიცხული და დაგმობილი: სოციალური ბოროტებანი, არამედ მოცემულია რწმენა კაცობრიობის უკეთესი მერმისისადმი, ხალხის თავისუფლებისა და თანასწორობისადმი.

როგორც ირჩევს. ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცნობილი ლექსი „ვაჰ, სოფელსა ამას“ იმ დროს არის დაწერილი, რა დროსაც ითარგმნა „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“.

ამ ორ ნაწარმოებს შორის იმდენია საერთო, რომ მათ ერთმანეთისაგან დაშორება უმართებულობა იქნებოდა; ჩვენც გვჯერა, რომ ეს ლექსი დაწერილია „ახლოით განჩხრეკილ კაცის“ გავლენით.

მათი შედარება ამაში ნათლად გვარწმუნებს. ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსი „ვაჰ, სოფელსა ამას“ ასე იკითხება:

„ვაჰ, სოფელსა ამას და მისთა მდგმურთა,
ბოროტებისა და სიკრუვის ჭურთა,
კეთილ მოყვარეობის დართგუნვის მსურთა
უსაფუძველოთა

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხეუკით!

აჲ აქებენ ძვირსა მზაკვარნი სულნი,
სძრახვენ კეთილ-მოქმედთ შურით შემკულნი;
ზოგადნი არიან გამდიდრებულნი, —

¹ ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თხზ., გვ. 174.

² იქვე, გვ. 171.

განა რითა, ძმანო?
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

სამეფონი ურთიერთსა მქცევლობენ,
შეუწყალოდ. მხეცებრ კაცთა მხეცობენ;
მდიდრდებიან, რომელნიცა მძლევლობენ,
და ყვავილოვნებენ

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ძალი დავალს ღიმით ნაქცევთა ზედა,
სად სიმართლე მისგან შენარაზედა
მისთ ყვავილთა ფერხით ლახავს გზაზედა,
რომელნი სკვნებიან

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

გარნა მძლევა შემდგომ სხვისგან იძლევის,
თვისგან კმნილი თვისდავე მიეჭევის,
ყველაჟი წარუვალს, განელევის,
რაცა ჰქონდა პოვნილ

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ზოგადნიმე სარგებლის საპოვნელად
დაარღვევენ სჯულსა დაუყოვნელად;
არ დაზოგვენ მსგავსთა თვისთა საკელელად,
შეჰყრბენ საუნჯეს

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ხელმწიფენი, რომელთ სევსაც ვეშურვით,
არნ მოცულნი, უმრავლესითა ურვით,
ფიქრ-მრავლობენ განდიდებისა სურვით,
ატარებენ ეამთა

მდაბალ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

მოხელენი მათ გარეშე მდგომელნი,
ძმათა თვისთა მშურ-მტერობის მდომელნი,
ჰკლენ ერთმანეთს, ნაძარცვთ გამომრჩომელნი,
და შეეჭევიან

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

რომელნიც ამწარებთ ღარიბთ ცხოვრებას
და ჰსთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ მონებას,

მოელოდეთ მათთან თანასწორობას.

არ მარადის იშვიათ

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით!"¹

როგორც ვხედავთ, ალექსანდრე ჭავჭავაძე ამ ლექსში პოეტურად გამოთქვამს იმასვე, რაც ფრანგ მწერალს ნათქვამი აქვს ფილოსოფიური აზრის სახით თხზულებაში „ახლოთ განჩხრეკილი კაცი“. იგი აქტიურად ილაშქრებს მტაცებლობისა და უსამართლობის წინააღმდეგ. მისთვის ჩვეული გულწრფელობით უარყოფს ხალხის ტანჯვასა და ჩაგვრას, ეკონომიურ უთანასწორობას და მოითხოვს ქვეყნად ძმობისა და ერთობის, თანასწორობისა და სამართლიანობის დამყარებას. ამ მსჯელობაში ჩვენი პოეტი იმდენად რადიკალურია, რომ აშკარად ვგრძნობთ გაბედულ პროტესტსაც კი არსებული პოლიტიკური წყობილების წინააღმდეგ.

„ახლოთ განჩხრეკილი კაცი“ და „ვაჰ, სოფელსა ამას“ ძირითადად ოპტიმისტური ხასიათის ნაწარმოებებია, რომლებშიც ნათლად ჩანს ღრმა აზროვნება, ფილოსოფიური შეხედულებანი და სერიოზული დაკვირვებანი ცხოვრებაზე, აღამიანთა ურთიერთობაზე და რწმენა კაცობრიობის დიდი მომავლისადმი.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ოსტატურად თარგმნა აგრეთვე ვოლტერის „აღსარება“, „ტაქტიკა“, „ალზირა“, ზაირა“. მასვე ეკუთვნის „ევდუქსიას“ ქართული თარგმანი, რომელშიც მონაწილეობა მიუღია იოანე ბატონიშვილს.

*

* *

ალექსანდრე ჭავჭავაძე კარგად იცნობდა აგრეთვე ფრანგ რომანტიკოსებს, კერძოდ ვიქტორ ჰიუგოს შემოქმედებას, განსაკუთრებით მის ლირიკას. თუმცა, როგორც ვახტანგ კოტეტიშვილი სამართლიანად ამტკიცებდა, ალექსანდრე ჭავჭავაძე ევროპულ რომანტიზმთან დაახლოებულია, მაგრამ იგი არ არის ევროპელი რომანტიკოსი.

¹ ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თხზ., გვ. 30—31.

„ალექსანდრე ჭავჭავაძე, — წერდა ჩვენი ნიჭიერი მკვლევარი, — რომელიც ევროპულად იყო აღზრდილი და ვოლტერისა და ლაფონტენის ზოგიერთი ნაწარმოები ფრანგულიდან სთარგმნა კიდევ, ეპეს გარეშეა გაცნობილი იქნებოდა ამ ნიმართულებასთან და ერთგვარ გავლენასაც მოახდენდა მასზე. ეს იმას არა ნიშნავს, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძე ევროპიელ რომანტიკოსებს დაშორჩილდა. საქართველოში ეროტიულ პოეზიას ჰყავდა უფრო დიდი წარმომადგენელი, ვიდრე ევროპაში იყვნენ, ეს ბესიკი იყო და ალექსანდრე ჭავჭავაძეც ბესიკთან უფრო ახლო სდგას. ხოლო ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ამ ეროტიზმში შეიტანა ახალი რამ განწყობილება, ერთგვარი ფილოსოფია, რასაც ჩვეულებრივად ეპიკურიეზმს უწოდებენ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე რომ უტრადიციოდ შეხვედროდა ევროპულ რომანტიზმს, შეიძლება მასაც გაემეორებინა ის პროვოკამულობა, რომელიც ევროპულ რომანტიზმს ახასიათებს, განსაკუთრებით პირველ პერიოდში, მაგრამ ალექსანდრე ჭავჭავაძისათვის ამ შემთხვევაში არ ყოფილა არავითარი *terra incognita*. ბესიკმა ისე აამაღლა ქალის კულტი და ისე დასწმინდა მგრძნობელობა, რომ მისი ყველაზე ვნებიანი ლექსი საექლესიო ლოცვას უთანასწორდება სიწმინდით. ალექსანდრე ჭავჭავაძემაც ეს სიყვარული იწამა“¹ (ხაზგასმა ჩვენია—დ. ფ.).

¹ ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ბრწყინვალედ გადმოთარგმნა ვ. ჰიუგოს ლექსი „A une femme“ („ერთ ქალს“, თარგმანში—„მეფე რომ ვიყო“). ჯერ მოვიყვანთ ფრანგულ ტექსტს, რომელსაც წინ უძღვის დენი დიდროს შემდეგი ეპიგრაფი „C'est une âme charmante“ („ეს მომხიბლავი სულია“).

¹ ვ ა ხ ტ ა ნ გ კ ო ტ ე ტ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ნაწ. 1, ქუთაისი, 1925 წ., გვ. 81.

იგი ალ. ჭავჭავაძის თარგმანში გამოტოვებულია. ვ. ჰიუგოს ეს ლექსი დაწერილია 1829 წლის 8 მაისს, იგი არის ლექსთა კრებული „შემოდგომის ფოთლების“ („Les Feuilles d'automne“) ოცდამეორე ლექსი.

„Enfant! si j'étais roi, je donnerais l'empire,
Et mon char, et mon sceptre, et mon peuple à genoux,
Et ma couronne d'or, et mes bains de porphyre,
Et mes flottes, à qui la mer ne peut suffire,
Pour un regard de vous!
Si j'étais Dieu, la terre et l'air avec les ondes,
Les anges, les démons courbés devant ma loi,
Et le profond chaos aux entrailles fécondes,
L'éternité, l'espace, et les cieux et les mondes,
Pour un baiser de toi!“¹

ალექსანდრე ჭავჭავაძის თარგმანში ამ ლექსის სათაურია „მეფე რომ ვიყო“.

ლექსი ასე იკითხება:

„მეფე რომ ვიყო ესრეთი, ხელთ მეპყრას მთელი ხმელეთი,
ფერხთ-ქვე გიგებდი ყოვლს კეთილს, რაც უვის ხელმწიფებასა,
ვირგვინს, ქვეყანას, სკიპტრასა, პორფირსა, ტახტსა და სრასა,
სრულიად ეანაცვალედი შენგან ერთ შემოხედვასა.
თუ ვიყო ყოვლის შემძლებელ, სამოთხის ულევს განცხრომას,
მთიებთ ქვეყანათ, სამყაროთ და პაერთ კეთილ განწყობას,
ანგელოზთ ციურს გალობას, ჩემს მათზე შემძლებლობასა,
გეფუცვი, მსხვერპლად უძღვნიდი ერთს ოდენ შენსა ყოცნასა“².

ეს თარგმანი ისე ბრწყინვალეა, რომ ორიგინალურის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ცხადია, თარგმანი უშუალოდ ფრანგულიდანაა შესრულებული. მასში უხვადაა გამოყენებული ალ. ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელი ქართული პოეტური ლექსიკა. მთლიანად ლექსის შინაარსი კი არა, არამედ მისი ყოველი სტრიქონის აზრი და სიტყვა ნათელი, გასაგები და ლამაზია.

¹ Victor Hugo. Les Feuilles d'automne. Paris, 1859, p. 126.

² ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თბ., გვ. 150.

ამ ლექსმა დიდი გამოხმაურება ჰპოვა ქართველ საზოგადოებრიობაში, იგი ჩვენში გახდა თარგმანის, მიბაძვისა და პაექრობის საგანი. აღსანიშნავია, რომ ეს ლექსი ბევრმა სხვა პოეტმაც თარგმნა ქართულად, ანდა ალ. ჭავჭავაძის თარგმანის გავლენით დაწერა ლექსი ქართულად (გ. ერისთავმა, ე. ორბელიანმა, მ. გურიელმა, ვლ. მიქელაძემ, რუს-იმერელმა (იურკევიჩმა), გრ. აბაშიძემ, გ. შარვაშიძემ, აბელ კალატოზიშვილმა, ს. ქვარიანმა).

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ეს ლექსი შერჩევით თარგმნა ე. ჰიუგოს კრებულიდან „შემოდგომის ფოთლები“. ჩვენ შევადარეთ იგი ამ კრებულის სხვა ლექსებს და აღმოჩნდა, რომ ის, მართლაც, ერთ-ერთი საუცხოო ლექსია მთელ კრებულში, რომელიც ბევრი რამით გამოირჩევა სხვა ლექსებისაგან.

რა დავაყენის გამოტანა შეიძლება ჩვენ მიერ მოტანილი მასალიდან?

დრომ და გარემოებამ, პირადმა დიდმა კულტურამ და მაღალმა მხატვრულმა გემოვნებამ ალექსანდრე ჭავჭავაძეს შთააგონა დედანში გაცნობოდა ფრანგული ლიტერატურის ლაინტერესო ძეგლებს, საფუძვლიანად შეესწავლა და შემდეგ შერჩევით კიდევაც ეთარგმნა ისინი.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე იყო ქართული კულტურის წინსვლისა და აყვავებისათვის ერთი პირველი მებრძოლთაგანი, სიტყვითაც და საქმითაც. ის მთარგმნელობით საქმიანობას თვლიდა თავის საპატიო მოვალეობად, თავისი ორიგინალური შემოქმედების განუყოფელ ნაწილად.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის თარგმანები შესრულებულია უშუალოდ ფრანგულიდან, და ეს ისე შესანიშნავად და ისეთი აღმაფრენით, რომ გგონიათ, თითქოს ისინი ორიგინალური იყოს. მათში შენარჩუნებულია დედნის შინაგანი არსი, ლაკონურობა და მხატვრულობა. ლექსები 16 მარცვლიანია, ე. ი. შაირული, რაც ასე შეესატყვისება ქართული ლექსის ხასიათს.

ალექსანდრე ჭავჭავაძე წარმოგვიდგება როგორც გამოცდილი მთარგმნელი. მან ამ დარგში კლასიკური ნიმუშები

დაგვიტოვა. მისი თარგმანები იმდენად ნათელი, გასაგები და მხატვრულია, რომ სიამოვნებით და ინტერესით იკითხება.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ დიდი ამაგი დასდო საერთოდ ქართული კულტურის, კერძოდ ქართული ლიტერატურის წინსვლასა და განვითარების კეთილშობილურ საქმეს. მის საუცხოო თარგმანებს მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა იყენებდა ჰუმანისტური იდეალების განხორციელებისათვის, სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ძველ-თაგანვე მომდინარე ბრძოლების შემდგომი გაძლიერებისათვის, ეროვნული თვითშეგნების უფრო მეტად გაღვივებისათვის.

ილია ჭავჭავაძე და ფრანგული ლიტერატურა

საფრანგეთის დიდებული ერი ჰქმნის დიდებულ ადამიანებს არა მხოლოდ საფრანგეთისათვის, არამედ ყველა ერისათვის. სალამი საფრანგეთს!

ილია ჭავჭავაძე

ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი ვახტანგ კოტეტიშვილი მჭევრმეტყველოვნად ამბობდა: „ილია კუთვნილებდა კერძო-ნაციონალური და ზოგად-უნივერსალური. მან, როგორც ნაციონალურმა მწერალმა, სთქვა ის, რაც აფიქრებდა და აღელვებდა ჩვენს ქვეყანას, და ამასთანავე იგი გასცილდა კიდევ ნაციონალურ ბჭეს და შეეპრა იმ ქვეყანას, რომელიც საზოგადო კუთვნილებას შეადგენს... მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ილია ჭავჭავაძე მოჩანს როგორც ცენტრალური ფიგურა, რომლისკენაც მიპყრობილია ყველას თვალები. ილიას გარშემო იკრიბებიან საკითხთა ჯაჭვის ყველა რგოლები“¹.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რგოლი ამ ძვირფასი ჯაჭვისა არის ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულება საფრანგეთისა, ფრანგი ხალხისა და ფრანგული ლიტერატურისადმი.

ილია ჭავჭავაძე თვალყურს ადევნებდა როგორც რუსეთის, ასევე დასავლეთ ევროპის საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ, ლიტერატურულ ცხოვრებას. ის განსაკუთრებით იყო დაინტერესებული საფრანგეთის პოლიტიკური ამბებით,

¹ ვახტანგ კოტეტიშვილი. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ნაწ. 2. ქუთაისი, 1925 წ., გვ. 100—101.

ფრანგული მწერლობით; სიამოვნებით კითხულობდა ფრანგულ მხატვრულ შედეგებს, თარგმნიდა მათ და გამოთქვამდა თავის შეხედულებებს ფრანგულ ლიტერატურაზე.

თავის გაზეთ „ივერიაში“ ილია ხშირად ბეჭდავდა მიმოხილვებს საგარეო პილიტიკის საკითხებზე. ის სასტიკად ჰკიცხავდა მილიტარისტული გერმანიის იმპერიალისტურ ტენდენციებს და სავსებით მართებულად მიაჩნდა ფრანგების გამოსვლა გერმანიის დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ, ელზას-ლოტარინგიის საკითხის გამო ილია ჰავეკანძე სიმშათიით ეკიდებოდა მოთმინებიდან გამოსული ფრანგი ზალხის პატრიოტულ საქმიანობას.

ილია წერდა: „ერთი ძლიერი სახელმწიფო დღეს საფრანგეთია, სხვათა შორის. ბისმარკის-ოსტატურმა პოლიტიკამ და მოლტკეს გაწყობილმა ჯარმა უკან მიაყენა ეს ქვეყანა, რომელიც 1870 წლამდე სათავეში ედგა ყველაფერს ევროპაში და რომლის სიტყვასაც ყველა მოწიწებით და რიდით ისმენდა. მას აქეთ მართო ერთმა გერმანიამ დაინარჩუნა ბურთი და მოედანო ევროპისა. მას აქეთია საფრანგეთი დიდის გულიანტყვივით გაიყურება რეინისაკენ და გერმანიისაგან წართმეულს ელზას-ლოტარინგიას გასტირის. ჯერ ეს ზარალი ნივთიერი და მერე თავმოწონებული სითამამე საფრანგეთის ერისა, შეგინებული, დამარცხებული და დამცირებული ქვეყნის წინაშე სიამაყე ამაყის საფრანგეთისა, -- ორივე ერთად წყლულსავით ჩაიდგომია გულში საფრანგეთს და მოსვენებას არ აძლევს. არ არის არც ერთი კაცი საფრანგეთში, რომ არ ნატრულობდეს ხელახლად გამკლავებას, ხელახლად შექიდე-ბას“¹.

ილია წუხდა გერმანელების მიერ ელზას-ლოტარინგიის უსამართლო ოკუპაციის გამო და ამ ტერიტორიის საფრანგეთისათვის დაბრუნებას უჭერდა მხარს. სტატიაში „ომის საფრთხის წინ“ ილია აღნიშნავდა: „საფრანგეთი დღეს-აქა-

¹ ილია ჰავეკანძე. თხზ. სრ. კრ. პავლე ინგოროყვას რედაქტორობით, ტ. IX, 1957 წ., გვ. 75—76.

მომდე გასტირის მშვენიერ ელზას-ლოტარინგიას, რომელიც წაართვა მას გამარჯვებულმა მტერმა. თითონ ელზას-ლოტარინგიაც შემოჰპლავის და შემოსტირის თავის აღრინდელს მამულს — საფრანგეთსა, რომელსაც იგი ძალმომრეობით მოაშორეს და რომლისათვისაც ელზას-ლოტარინგიას ბევრი ქირი და ლხინი გაუზიარებია და თავისი უკეთესნი შვილნი შეუწირავს საფრანგეთის დიდებული დღეებისათვის. არა ერთი და ორი ბრწყინვალე ფურცელია საფრანგეთის ისტორიისა შემკული და შარავანდდით მოსილი ელზას-ლოტარინგიის შვილთა სახელითა, ღვაწლითა და თავგანწირულობითა. ამიტომაც მას აქეთ, რაც საფრანგეთი დამარცხდა პრუსიისაგან, არ არის ერთი ფრანსიელიც, რომ სამაგიეროს გადახდას, ჯავრის ამოყრას არა ჰფიქრობდეს რომ საქმე ამაზედ მიდგეს. დიდი და პატარა თოფქვეშ დადგება საფრანგეთში, ყოველისფერს გაიმეტებს, არ დასზოგავს არც ქონებას, არც სიცოცხლეს, ოღონდ-კი დიდის ზნის ჯავრი როგორმე ამოიყაროს, დიდის ზნის წყლული როგორმე გაიმთხვლოს¹.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც დაჩაგრული ერების გულშემატკივარი და ქომაგი, საქმის ცოდნით მსჯელობს და სამართლიანი ომის მომხრედ გამოდის; ის ჰგმობს ერთი ერის მიერ მეორის დარბევა-აწიოკებას, ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორე სახელმწიფოს ტერიტორიის წართმევას. ყოველივე ეს ჩვენს მწერალს თავის სამშობლოს აგონებს და საქართველოს სახელოვან შვილთა საყურადღებოდ პატრიოტული გრძნობების გაღვივებას და შემართებას მოითხოვს ფრანგ ხალხში.

ილიას მოაქვს ფრანგი პოეტის პოლ დერულედის მამული-შვილური, მგზნებარე სიტყვები; რომელშიც ის მოუწოდებს ფრანგ ხალხს ზმალი ქარქაშიდან ამოიღოს და თავისი დამარცხებული სახელი კვლავ ძლევით შემოსოს. „მართალია, — ამბობს დერულედი, — გერმანია და საფრანგეთი ერთმანეთს უნდა დაუახლოვდნენო, მაგრამ ხიდი-კი დაახლოვებისა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრ., ტ. IX, 1957 წ., გვ. 217—218.

თვის თოფ-იარაღით უნდა გაიდოსო. მთელი თხუთმეტი წელიწადი ისე ვართ, თითქო ჯერმანიის ვასალები ვიყვნეთო. დამარცხებულის საფრანგეთის და გამარჯვებულის პრუსიის შორის დღეს რა მოქმედობსო? ერთის მხრით, დღე-მუდამი მუქარაა, მეორეს მხრით, განუწყვეტელი თმობა და უღონობის სირცხვილის ქაშა. ისუღელობაა, კაცმა თავის ერს, თავის ქვეყანას დაუშალოს ბალანსი გაუპატიურებისა, რიცხვი მუხლთა დრეკისა! ომს ჰამაგიეროს გადახდისას რომ მარტო პატიოსნება და ინტერესები ითხოვდეს, მაშინაც არ უნდა მოგერიდნეთ, ხოლო მაგისტანა ომი ხომ სიმართლის ომიც არის. როგორ დავსთმოთ და როგორ დავტოვოთ მტრის ხელში მილიონ ნახევარი ჩვენი თანამემამულენი, რომელნიც გამოგვგლიჯეს ჩვენ უსამართლობის გულქვაობითაო!“¹

ილია დასძენს, რომ მხოლოდ დერულუდი კი არ ფიქრობს და ამბობს ამას, — „ამას ფიქრობს და გულში ატარებს მთელი დღევანდელი საფრანგეთი“...² „დამარცხებული საფრანგეთი კვლავ მოიპოვებს ჩამორთმეულ სახელს და დაკარგულს დიდებასა“³.

ილია ქავქავაძე კითხულობდა საფრანგეთში გამოსულ ლიტერატურას ამ საკითხებზე და აცნობდა მათ შინაარს თავისი კომენტარებით ქართველ მკითხველს. ერთ ასეთ სტატიაში ილია წერს: „ამას წინათ საფრანგეთში დაიბეჭდა ერთი წიგნი, სახელად „Avant la bataille“ („ომის წინათ“). ამ წიგნმა დიდი ალიაქოთი და მიჯქმა-მოთქმა გამოიწვია და გერმანია მწარედ დააფიქრა თავის საქციელზე, ამის შემდეგ იგი შიშითაა შეპყრობილი“⁴.

ილია ქავქავაძე იცნობდა საფრანგეთის ისტორიას, ამ საკითხზე არსებულ ლიტერატურას. ეს ჩაწს მის მთელ რიგ შრომებში, როგორიცაა, მაგალითად: „ხიზნების საქმის თაობაზე“, „ქვათა დაღადი“, „წერილები უცხოეთზე“, ნოე ყორ-

¹ ილია ქავქავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. IX, 1957 წ., გვ. 218.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 219.

⁴ იქვე.

დანაისთან პოლემიკურ სტატიებში და სხვა. ილია მარჯვედ იყენებდა ხოლმე თავის შრომებში ფრანგული ლიტერატურიდან ამოღებულ გონებამახვილურ გამოთქმებს: „ფრანგები იტყვიან — ის იცინის კარგად, ვინც ბოლოს გაიცინებსო“¹; „ერიდენით და უფრთხილდით საკუთარ ზნესა. ზნე იმისთანა მტერია, რომელიც, ჰაცა წახვალთ, ყოველგან თან დაგდევთ სიკვდილის კარამდინაო“² (ბოსუე); „ღონე ქვეყნისა მარტო ნიჭიერი და მხნე კაცია. უფულობა და უქონლობა კი არა. ნიჭიერ და მხნე კაცთა უყოლობა ჰქმნის ერსა უღონოდაო“, — ამბობს ვოლტერი³, და სხვ.

ფრიად საყურადღებო ფაქტია, რომ ილია ჭავჭავაძე უცხოეთის საკითხებზე წერის დროს, უცხოელ მწერლებთან შეხვედრისას ყოველთვის გამოდიოდა თავისი სამშობლოს, თავისი ხალხის ინტერესებიდან. ამ მხრივ დამახასიათებელია ასეთი ფაქტი: 1884 წლის 30 ნოემბერს ქართულ თეატრში ფრანგების კოლონიისა და ფრანგთა საქველმოქმედო საზოგადოების დასახმარებლად და პატივსაცემად გაიმართა დიდი საღამო-წარმოდგენა, რომელსაც საფრანგეთის კომსულიც ესწრებოდა და რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს იმდროინდელმა ქართველმა საუკეთესო მსახიობებმა. ამ შეხვედრამ დიდი წარმატებით ჩაიარა. დარბაზში ხალხის ტევა არ იყო. გაზეთმა „დროებამ“ მეორე დღეს თავის პირველ მკვერდზე ამ დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიების ანგარიში გამოაქვეყნა, რომელშიც ვკითხულობთ: „ჩვენი ქართული თეატრი ხალხით იყო სავსე. მაშინ თითქმის მესამედს არ ესმოდა ქართული ენა, მაგრამ, როგორც ეტყობოდა, არავის არ მოსწყენია თეატრში ყოფნა, რადგან პიესები ძალიან სასცენოანი იყვნენ და დასასრულამდე (წარმოდგენა გათავდა პირველის ნახევარზე) თეატრი ხალხით გატენილი იყო. აი პროგრამა:

1. ბიძიასთან გამოხმაურება (ხუმრობა-ვოდევილი 1 მოქ.);
2. პირველი მოქმედება კომედლიდან „ხანუმა“;

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. VI, 1956 წ., გვ. 286.

² იქვე, ტ. VIII, 1957 წ., გვ. 143.

³ იქვე, ტ. IV, 1955 წ., გვ. 248.

3. მეორე მოქმედება კომედიიდან „პარიზელი ბიჭი“;
4. მესამე მოქმედება დრამიდან „არსენა“;
5. დივერტისმენტი.

წარმოდგენის შემდეგ „დროების“ რედაქციამ (რედაქტორი ივანე მაჩაბელი) საფრანგეთის კონსული საქართველოში, ფრანგების საქველმოქმედო კომიტეტის წევრები და ორმოცდაათამდე პატივსაცემი პირი მიიწვია სახელდახეოდ გამართულ ვახშამზე. აქვე იყვნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იონა მეუნარია და სხვ.

სუფრაზე „დროების“ რედაქტორმა ივანე მაჩაბელმა ფრანგულად ასე მიმართა ტტუმრებს: „როდესაც მცირე ხალხი რაიღე სამსახურს უწევს დიდ ერს, იგი ამით სამსახურს თავის თავს უწევს. ფრანცუზების საქველ-მოქმედო კომიტეტს სწავდა, რომ მეგობრობად გამართულს ჩვენს სადამოუზღოვრებელს, შეეძინა რამ იმ საქველმოქმედო საქმისათვის, რომელსაც იგი ემსახურება, მაგრამ ჩვენ უფრო მეტი შეგვიძინა...

მთელი ქართველი საზოგადოება ასიამოვნა იმ ამბავმა, რომ ფრანცუზების კოლონიამ სიხარულით მიიღო ჩვენი მოწოდებაო. ნება მიბოძეთ, ამ საზოგადოების მხრივ მადლობა გიძღვნათ.

ეს პირველი არ არის და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ უკანასკნელიც არ იქნება, რაც ფრანცუზებს მიუქცევიათ თავიანთი ყურადღება ჩვენი ქვეყნისა და ლიტერატურისათვის. არც ერთს ევროპიელს უცხო ხალხს იმდენი არ უღვაწია, როგორც თქვენსა, ჩვენი ისტორია და ერის განვითარებისათვის. თქვენი აქ დასწრება იმის მომასწავებელია, რომ ეს უფრო გაცხოველდება, რაკი ერთმანეთს გავიცნობთ. თქვენ გეკუთვნით სრული ჩვენი თანაგრძნობა. ნება მიბოძეთ, იმედი ვიქონიოთ, რომ ყოველთვის გეხსოვებით თქვენ“.

სიტყვა წარმოთქვა საფრანგეთის კონსულმა: „როგორც თავმჯდომარე აქაურის ფრანცუზების ქველ-მოქმედის საზოგადოებისა, — თქვა მან, — გიახვლით, რათა გულწრფელი მადლობა მოგახსენოთ იმ ქმურის შემწეობისათვის, რომე-

ლიც ამ სადამოს ქართველობამ ჩვენს გაჭირვებულ თანამე-
მამულეებს აღმოუჩინა... სწორედ ზელმწიფური საჩუქარი
უძღვენიო. დღეს თქვენ ჩვენს ღარიბს საზოგადოებას. ერთ-
ხელ კიდევ დაამტკიცეთ ამ საამო მაგალითით, რომ ქველ-მო-
ქმედებას, როგორც მეცნიერებას, ხალხთა შორის საზღვრები
როდი ჰქონია. მხურვალე მადლობასა ვწირავ ჩვენს გულკე-
თილს მასპინძელს „დროების“ რედაქტორს თ. ივანე მაჩა-
ბელს, ყველა ქართველ მწერლებსა და ჟურნალისტებს, რო-
მელთა დახმარებითაც ასრულდა დღევანდელი ქველ-მოქმე-
დება. ვმადლობ, აგრეთვე, ქართველ არტისტებს, რომელთა
ჩინებულმა თამაშმა ასე საუცხოოდ დაგვატკბო და ამოდენა
ტაშის კვრა დაიმსახურა“.

შემდეგ წამოდგა ილია ქავჭავაძე და თქვა: „დღეს ჩვენმა
პატარა ლიტერატურამ, პატარა თეატრმა ამ პაწია გაზეთის
პატარა რედაქციაში მიიღო დიდი მადლობა პატარა ძღვენი-
სათვის, დიდი ერის წარმომადგენელთაგან.“

მე მგონია, რომ ქვეყანაზედ დიდთან პატარაც არ განე-
ლიყო, ქვეყნიერების მშვენიერებას და საყვარელს ბევრი რამ
დააკლდებოდა და თვით შემოქმედის სიბრძნეზედაც ეჭვს
შეეიტანდით.

ნუთუ ქვეყანა მით უფრო მშვენიერი, მდიდარი და სავ-
სე არ არის, რომ დიდს, უშველებელს მუხასთან პატარა მდე-
ლოზე პატარა იაცა ჰყვავის, თავისი საკუთარის ფერითა და
სურნელებით, ანუ თვალ-გადუწვდენელი ზღვისა და ოკეა-
ნის ტალღების გრიალთან ისმის ნელი ჩუხჩუხი და კამკამი
პატარა წყაროსიცა. ბატონი კონსულის სიტყვამ დაგვიმტკი-
ცა, რომ დიდისა და პატარის შუაშე შესაძლოა ხიდი გაიდ-
ვას.

ჩვენ გვიხარია, როცა ჩვენში მცხოვრები ფრანსიელი
თავის გაჭირვებას შეიმსუბუქებს თავის მოძმეთა სულგრძე-
ლი შემწეობით, ამ შემსუბუქებაში ჩვენც გვიდევს ცოტაო-
დენი წვლილი. ჩვენ ვწუხვართ, რომ ჩვენი სიღარიბის გამო,
ჩვენს სინამეტნავეს გულისას ვერ შესწვდა ესეთი სიპატარ-
ვე ჩვენი ძღვენისა. მაგრამ მაინც მოგვირთმევია ეს პატარა

ძღვენი და გვსურს ირწმუნოთ, რომ ამ პატარა საქართველოს
ერს არ ეუცხოება დიდი გრძნობა კაცთ-მოყვარეობისა. აი,
აქაც დიდი და პატარა, დიდი გრძნობა და პატარა ერი, ერთ-
მანეთის შემაჯებელნი, ერთმანეთს ამკობენ და ამშვენებენ-
ბენ.

ჩვენ ღარიბნი ვართ ოქროთი და ვერცხლით, მაგრამ
მდიდარნი ვართ გულით. და თუ ოქრო და ვერცხლი საუნჯეა
ხორცისა, გულის სიმდიდრე ხომ საუნჯეა სულისა. აი, ამ სი-
მდიდრით მოგვირბმევია ჩვენი ღარიბი ძღვენი თქვენთა გა-
ჭირებულ ძმათა საშველად.

შესაწირვის შეწირვას სულ-გრძელობა უნდა განა მარტო
შემწირველსა, არამედ იმის სულ-გრძელობაცა, ვინც შესა-
წირვის მიმღებია. ჩვენ მოხარულნი ვართ, რომ ხელმოკლეო-
ბას ქართველისას წინ დახვდა ესეთი სულ-გრძელობა ფრან-
სიელისა, სულ-გრძელობა, რომელიც კეთილ-მოქმედების სა-
ქმეში ფასსა სდებს იმას კი არა, რომ საესე მუჟა მოაქვს სა-
შველად გამოწვდილ ხელისა, არამედ იმ მზადყოფნას, იმ ხა-
ლისს, იმ სითბოს გულისაჲ, რომელმაც თვით ხელი გამოაწე-
დინა და რომელიც მცირეოდენს ძღვენსაც ძვირფასად ხდის“.

გაზეთი „დროება“ აღნიშნავს, რომ ილიას ამ მშვენიერა
სიტყვის შემდეგ, რომელიც დამსწრე საზოგადოებამ დიდის
გულისყურით მოისმინა და ალტაცებით იქნა მიღებული, წა-
მოდგა აკაკი და არანაკლებ მშვენიერი სიტყვა წარმოსთქვაო,
— მაგრამ იქვე დასძენს, — რომელსაც იმედი გვაქვს (?) ხვალ
დავებქდავთო. „დროების“ კითხვის ნიშანი, ექვი, სამწუხა-
როდ, გამართლდა. აკაკის ეს ბრწყინვალე სიტყვა აღარ დაი-
ბეჭდა, შეიძლება დაკარგულიცაა. ეს ფაქტი ერთხელ კიდევ
ცხადპყოფს, თუ რა საშინელ, აუტანელ ცენზურულ პირობე-
ბში უხდებოდათ ცხოვრება და მოღვაწეობა ჩვენს სახელო-
ვან წინაპრებს.

სუფრაზე მოხსენებული იქნა შოთა რუსთაველის დიადი
სახელი, რომელმაც ილიას მოკლე სიტყვა გამოიწვია. მან
თქვა: „მე ღღეს როგორღაც წილად მერგო, როცა დიდს იხსე-
ნიებენ, იქ პატარაც მოვიხსენიო. როდესაც პირველყოფილი

კაცობრიობა, მზის ბრწყინვალეობით განცვიფრებული, თაყვანსა სცემდა მზეს, ვითარცა ღმერთს, იმავე დროს პატივს სცემდა მთვარესაც, რომელსაც მარტო მზის შუქი ანათებს. რაკი სამართლიანი თაყვანისცემით მოვიხსენიეთ რუსთაველი, მაშინ უსამართლობა, უმადურობა იქნება ჩვენგან დავივიწყოთ მისი მთარგმნელი. რუსთაველი მზეა და მთვარე მეუნარგია იქნება, რადგანაც ვით მზის შუქით ნათობს მთვარე, ისეც რუსთაველის შუქით იმნათობებს გეუნარგიაც დღეის იქით ჩვენი ერის მოღვაწეთა შორის. ღმერთმა აღდგერძელს მეუნარგია“¹.

სუფრაზე გაიმართა ნამდვილი ქართული ლხინი, შემკული შესანიშნავი ქართული სიმღერებითა და კიდევ უფრო შესანიშნავი ქართული ცეკვით.

ილია ჭავჭავაძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დასავლეთ ევროპის მეცნიერთა გამოცდილების გამოყენებას საქართველოში. მისი აზრით, არ კმარა კაცმა თუთიყუშისვით დაიხეპიროს პარიზის ყავახანაში იგავრცელებული ფრაზები. ჩვენი ახალგაზრდობა უნდა დაეუფლოს ნამდვილ ცოდნას. „რამდენადაც შესაძლოა, ძირეულად შეისწავლოს ევროპიული მეცნიერება, წინ გაიმძღვაროს ევროპის გამოცდილება და ამ თოფ-იარაღით შეუდგეს ჩვენის ქვეყნის საქმეს... ჩვენის მხრით, ამაზედ უკეთესს საგანს, ამაზედ უკეთესს გზას, უკვე სხვაგან გამოცდილს და გამოყენებულს, სხვას ვერას ვუჩვენებთ ჩვენს საიმედო ყმაწვილ-კაცობას...“

ყოველის ჩვენგანის მოქმედების საწყაო, საზოგადო საქმეებში, თუ ლიტერატურაში, მარტო ის უნდა იყოს, თუ ვინ რამდენად ასრულებს და მისდევს ამ ჩვენთვის მიუცილებელს საგანსა და გზას. სხვა საწყაო ტყუილია და ამოი: სხვის ბაძი იქნება და არა ჩვენის თავის საჭიროებაზედ გამოჭრილი“².

როდესაც აკაკი წერეთელმა ქართლსა და კახეთში იმოგზაურა (1882 წ.), ილია მყისვე გამოეხმაურა ამ კეთილშობი-

¹ „დროება“, 1884 წ., № 260.

² ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. V. 1955 წ., გვ.

ლურ წამოწყებას — სახელოვან შვილთა შეხვედრას თავის ხალხთან, და საგანგებო ნარკვევი მიუძღვნა ამ შესანიშნავ მოვლენას. ვიდრე ილია ამ დაუვიწყარ შეხვედრებს ანალიზს გაუკეთებდა. ის კვლავ დასავლეთ ევროპიდან იწყებს და აღნიშნავს, რომ იქ დიდი ხანია არსებობს მისაბამი ტრადიცია, ხალხის დიდი პატივისცემა და ზიკვარული თავისი გამოჩენილი ადამიანებისადმი, ყოველივე ამის ოფიციალურად საჯაროდ აღნიშვნა. ილიას აზრით, როცა ერი ამას მიუცილებელ საჭიროდ თვლის — ეს უკვე მის წინსვლაზე ლაპარაკობს, ეს იმას ნიშნავს, რომ ერს ბევრ რამეზე თვალი აუხელოა, თავს ამაყად მალსა სწევს და ფახარებული და კმაყოფილია თავისი შვილების წარმატებებით.

ილია წერს: „განათლებულმა ევროპამ დიდი ხანია ჩვეულებად მიიღო ამისთანა კაცების მიმართ პატივისცემის და ზიკვარულის გამოცხადება საჯაროდ, საქვეყნოდ. ვის არ ახსოვს გარიბალდის სადღესასწაულო მსვლელობა იტალიაში, მინამ ცოცხალი იყო; ვის არ ახსოვს საქვეყნო გლოვა იტალიისა, როცა იგი დიდებული გმირი იტალიისა, მიიცივალა? ვის არ ახსოვს ვოლტერის სახსოვრად გამართული დღესასწაულობა საფრანგეთში, ვიქტორ ჰიუგოს ოთხმოცწლოვანობის იუბილე და სხვა ამგვარნი? ვის არ ახსოვს რა დიდებით, თავმოწონებით, საქვეყნოდ აღიარა საფრანგეთმა თავისი გულითადი პატივისცემა, რა მხურვალე გრძნობით გამოაცხადა თავისი გულწრფელი მადლობა ამა ადამიანის მოღვაწე კაცთადმი — მადლიერებით სავსე გულმა მთელის საფრანგეთისა?“¹

ილია ჭავეჭავაძე ევროპაში, კერძოდ საფრანგეთში, მიღებული და განმტკიცებული ჩვეულების გადმოტანას მოითხოვს საქართველოში, მით უმეტეს, რომ მან იცის რა ბევრია საერთო თავიანთი გამოჩენილი შვილებისადმი ასეთ დაფასებასა და პატივისცემაში ფრანგ და ქართველ ხალხს შორის.

¹ ილია ჭავეჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. V. 1955 წ., გვ. 183—184.

ილია იქვე აღნიშნავს: „ევროპაში ერისათვის მოღვაწე კაცი არამც თუ მარტო ქვეყნის სახელი და დიდებაა, არამედ თვითოეულის თანამემამულისაცა ცალკედ. იქ თვითოეული მამულის-შვილი ისე უფრთხილდება ერისათვის მოღვაწე კაცის სახელსა, პატიოსნებას, დიდებას, როგორც საკუთარის თავისას. იქ იქნება საკუთარის თავისათვის ისე არ გამოიღოს თავი კაცმა, როგორც მისთვის, ვისაც ერისათვის შრომა გაუწევია, ვინც ქვეყნისათვის, მამულისათვის, შეძლებისამებრ გარჯილა. რომელსამე საქვეყნო ჭარბიელზე ფეხი მოუკიდებია და თავისი ნიჭით, ღონით, მეცადინეობით უმსახურნია და რაიმე კვალი დაუჩვენებია. იქ გამოჩენილის კაცის სახელით თვითოეული მისი თანამემამულე თავს იწონებს, თითქო ის სახელი მისი საკუთარი სახელი იყოს; თავის-თავს დასთმობს. და თავისი ქვეყნის გამოჩენილი კაცისას კი არა, თავს შეაკლავს იმას, ვინც კი გაბედავს და უპატიურად ახსენებს მისის ქვეყნის სახელოვან კაცს“¹.

ილია გახარებული და აღფრთოვანებული ლაპარაკობს იმაზე, რომ ეს ჩვეულებად შემოიღოს საქართველოში. ამის მაგალითად მას მოაქვს თავისი სახელოვანი თანამოქალმის აკაკის მოგზაურობა ქართლსა და კახეთში. ილია გადმოგვცემს, რომ ერთგანაც და მეორედგანაც დიდი პატივისცემითა და გულთბილობით შეხვედრია ქართველობა თავის ზათაყვანო მგოსანს. აკაკისაც, თავის მხრივ, აღფრთოვანებაში მოუყვანია ხალხი მჭევრმეტყველური სიტყვებით. თელავში აკაკის მიერ წარმოთქმული სიტყვის შესახებ ილია წერს: „ამაზედ მშვენიერი სიტყვა ჩვენ არ გვახსოვს ქართულს ენაზედ. კითხულობთ და გიკვირთ, გიკვირთ და კითხულობთ. არ იცით, რა რას დაამჯობინოთ, სიტყვა აზრს, თუ აზრი სიტყვას, — ისე შეზავებულია, ისე შეხამებულია, ისე შეხორცებულია სიტყურფე სიტყვისა აზრის მშვენიერებასთან...“

დმერთმა აღიღოს, ასახელოს, გაუმარჯოს იმ შვილს, რომელიც მამას დაემჯობინება ქვეყნის სამსახურში და რომელიც

¹ ილია ქ ა ე ქ ა ვ ა ძ ე. თხზ. სრ. კრ., ტ. V, 1955 წ., გვ. 184.

ეგრე ექირება ჩეხს მშვენიერს მიწა-წყალს, ჩეხს საყვარელს საქართველოს! გაუმარჯოს აკაკი წერეთელსაც, რომლის სამსახურს და ღვაწლს ქართველი გულში ჩაირჩინს სამუდამო სახსოვრად, და რომლის მშვენიერი ლექსებით არა ერთხელ დაიტკბობს ყურს და გრძნობას, და არა ერთხელ გულს მოიცემს მამულის-შვილობისათვის¹.

აღანიშნავია, რომ ილიას თანამოღვაწე იაკობ გოგებაშვილიც ასეთივე აზრს გამოთქვამს ამ საკითხზე. ის წერს: „ერთი უპირველესი ღონისძიება პატრიოტიზმისა, მამულის სიყვარულის გაძლიერება არის მხურვალე თანაგრძნობა საზოგადოების მხრივ მამულის-შვილებს მოქმედებისადმი, მათი წაქეზება, გამხნეება პატივისცემის გამოცხადებით, საზოგადოების თანაგრძნობა და ღირსეული დაფასება ქვეყნის სამსახურისა და მომქმედს პირს ერთი-ორად უმატებს ძალასა, ფრთებს უსხავს და ადვილად ატანინებს ყოველგვარ განსაცდელს იმ ეკლიან გზაზედ, რომელსაც აქამდის ბევრს ქვეყნებში და მეტადრე ჩვენში წარმოადგენს მამულის სამსახური. ამიტომ ევროპაში საზოგადო ასპარეზზედ მომქმედ პირს ხშირად უცხადებს საზოგადოება სხვა-დასხვა გზით თავის გულითადს პატივისცემას, მხურვალე თანაგრძნობას, უმართავს ოვაციებს, მიგებებას, იუბილეებს და სხვ...“

მოვიგონოთ, მაგალითად, ის დიდებული, გრანდიოზული დღესასწაული, რომელიც საფრანგეთის საზოგადოებამ გაუმართა ვიქტორ ჰიუგოს შარშანწინ ოთხმოცი წლის იუბილის დროს. ალტაცებითი თაყვანის-ცემა, რომელიც ამ დროს საფრანგეთმა გამოუცხადა თავის უნიჭიერესს პოეტს და მხურვალე პატრიოტს, იყო არა მარტო ჯილდო ხანგრძლივის ღვაწლიანის ღირსებისა და მოქმედებისა, არამედ გამამხნეებელ პრიზად, საჩუქრად, რომელიც მოელის საფრანგეთის

¹ ილია ქავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. V, 1955 წ., გვ. 86—87.

ყველა შვილსა, ვინც კი ვიქტორ პიუგოსავით თავის ნიჭსა და სიცოცხლეს მამულის სამსახურს შესწირავს¹.

ილია ჭავჭავაძე კარგად ერკვეოდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა, კერძოდ საფრანგეთის სოციალურ, ეკონომიურ და პოლიტიკურ ვითარებაში. ილია თანაუგრძნობდა ევროპის მუშათა კლასს ბურჟუაზიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ბევრი რამის მეტყველია საქართველოს მიმართაც ილიას სიტყვები საფრანგეთის შესახებ. ერთ თავის მიმოხილვაში ილია წერს: „დღეს (მიმოხილვა დაიბეჭდა 1895 წლის 13 იანვარს. დ. ფ.) თითქმის მთელს ევროპაში და განსაკუთრებით საფრანგეთში სწორედ ეკონომიურ წესწყობილებების ცვლილებათა საჭიროების ხანაა. აი იგი მშვილდი, რომლის ისარის ტყორცნას ვერ უძლებს ხოლმე ვერც ერთი სამინისტრო საფრანგეთში და რომელსაც საქმე ზოგჯერ იქამდე მიჰყავს, რომ სამინისტროს დაცემას პრეზიდენტის დაცემაც თან მოსდევს... დღეს საჭიროება ეკონომიურ ცვლილებისა საკმაოდ გავრცელებულია საფრანგეთში... უნუგეშოდ ყოფნა და ძალზე გაჭირვებული ცხოვრება მშრომელის და გამარჯვლის ხალხისა ამ ცვლილებას ჰღაღადებს იმოდენად ხმაამდლა, რომ თვით დაწინაურებულნი წარმომადგენელნი ეგრეთწოდებულ ბურჟუაზიისა — მონარქისტებია, თუ რესპუბლიკელნი — ჰგრძნობენ, — რა ჭექა-ქუხილის ღრუბელი იკრებება ამ მხრით საფრანგეთის თავზე საერთოდ და ბურჟუაზიაზე საკუთრივ.

ეს უნუგეშოდ დარჩენილი მშრომელი და გამარჯვლი ხალხი გულწოდგინე მომხრეა რესპუბლიკისა, მაგრამ ამასთან გულნატკენიცა, რომ ამ რესპუბლიკამ არ გაუმართლა იმედები. ამათის ფიქრით, პირველი და უაღრესი საგანი რესპუბლიკის მმართველობისა უნდა ყოფილიყო კეთილდღეობა ერისა, უნდა მშრომელისათვის საშრომი გაეჩინა და ამით მუშაკაცისათვის სახსარი მიეცა — ჯეროვანი გასამრჯელო მიეღო, რომ ადამიანურად ეცხოვრა; თითონ რესპუბლიკას უნდა გაეჩინა ფაბრიკები და ქარხნები ან სხვა რაიმე საქმე, რომ მო-

¹ ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი. თხზ., ტ. I, 1952 წ., გვ. 336.

ქარბებულ რიცხვს მუშაკაცისას სანუშაო ჰქონოდა, კარგად მოეწყო იქ მუშაკაცის ბედი, რომ სხვებისათვის მაგალითი ყოფილიყო; უნდა სამუშაო დღე შეემოკლებინა და გაეჩინა. რაზედ ნაკლებ არ უნდა მისცემოდა ფასი მუშაობისა, მოხუცნი, დაშვებულნი, საპყარნი, ქვრივ-ობოლნი შეევედრომა, და მუშაკაცის მოზარდის თაობისათვის კარი გაეხსნა სწავლისა, გონების გახსნისა და რაიმე ხელობის ცოდნისა.

ეს თითქმის დიდსა და პატარას ენაზე აკერია დღეს საფრანგეთში, მაგრამ ამას ეურჩება დიდი უმრავლესობა ბურჟუაზიისა, რომლის ხელიდამ დღეს-აქამომდე მმართველობა საფრანგეთისა ვერ გამოსულა, და რომელსაც მუშაკაცის ყელის საბლისა ხელიდამ გაშვება ზარალის მომასწავებლად მიაჩნია. ბურჟუაზია, როგორც შემძლებელი ნაწილი ერისა, დიდძალოვანია არჩევნებში... მმართველობას საფრანგეთისა ყოველთვის ბურჟუაზიის მომხრეობა ეტყობა და ეკონომიური ცვლილება მუშაკაცთა სასარგებლოდ ბრკოლდება¹.

იხეთ დიდ ისტორიულ მოვლენას, როგორიც იყო პარიზის კომუნა, ნთელი მსოფლიო პროგრესული საზოგადოებრიობა გამოეხმაურა. მას ფართოდ გამოეხმაურა. აგრეთვე მთელი ქართველი საზოგადოებრიობა, ქართული მწერლობა, ქართული პრესა.

განსაკუთრებულად ძლიერად აისახა იგი ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებრივ მოღვაწეობასა და მხატვრულ შემოქმედებაში. ილია გატაცებული იყო ფრანგ განმანათლებელთა იდეებით. ის გულწრფელად იბრძოდა ხალხთა შორის ძმობის, ერთობისა და თავისუფლებისათვის. ილია მიესალმებოდა პარიზის კომუნის გამარჯვებას, მაგრამ მწარედ განიცადა, როდესაც პარიზის კომუნა დამარცხდა.

ილია ჭავჭავაძემ ღრმად განიცადა და გაიაზრა პარიზის კომუნა, მისი დიადი მიზანდასახულებანი, მაღალი შეფასება მისცა გმირ ფრანგ ხალხს, რომელიც ასე გაბედულად და თავ-

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. IX, 1957 წ., გვ. 223, 224, 225.

დადებით იბრძოდა ძმობის, ერთობისა და თავისუფლებისათვის, რომელიც ეწამა და კიდევაც დაღვარა ზისხლი ყოველივე ამისათვის.

შორსმჭვრეტელმა ილიამ კომუნის დამარცხება შეაფასა როგორც კაცობრიობის პროგრესის შეფერხება. მან, როგორც თაყიბი ხალხის ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის მეთაურმა, პარიზის კომუნაში წათლად დაინახა ბურჟუაზიული ჩაგვრისაგან შრომის განთავისუფლების დიადი დროშა.

ილია ჰაეკვაძეს, როგორც მებრძოლ ჰუმანისტ მწერალს, მოსწონდა დიდი ფრანგი ჰუმანისტის ფრანსუა რაბლეს პროგრესული შეხედულებანი სწავლა-აღზრდის საკითხებზე, ის კარგად იცნობდა რაბლეს განთქმულ წიგნს „გარგანტუა და პანტაგრუელს“.

ილიას გარკვეული ღვაწლი მიუძღვის ქართული პედაგოგიკის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საქმეში. მოსთვის სავსებით გასაგები იყო ის დიდი მნიშვნელობა, რაც ამ მეცნიერებას აქვს ახალგაზრდობის სწავლისა და აღზრდისათვის. ილია „საქართველოს მოამბეში“ ფართო აღვილს უთმობდა ამ საგანზე როგორც თავის წერილებს, ასევე სხვათა წერილებს. მან საფუძვლიანად შეისწავლა როგორც დასავლეთ ევროპის, ისე რუსეთის პედაგოგ მეცნიერთა შრომები და გამოთქვა თავისი საკუთარი შეხედულებანი.

ფრანგმა მწერალმა ფრანსუა რაბლემ ბევრი რამ ახალი შეიტანა პროგრესულ-ჰუმანისტურ შეხედულებებში. მისმა იდეებმა დიდი გავლენა მოახდინა როგორც იმ დროის, ასევე შემდეგი პერიოდების პედაგოგიურ მეცნიერებაზე. ილიას ყოველივე ეს კარგად სცოდნია და სწორედ ამის გამო დაინტერესებულა რაბლეს თხზულებით — „გარგანტუა და პანტაგრუელით“ და საფუძვლიანად შეუისწავლია იგი.

ილია წერს: „მაშინდელ საფრანგეთში გზა გაიკვალა ახალმა საპედაგოგიო თეორიამ გამოჩენილის და სახელგანთქმულის ფრანსუა რაბლეს მეოხებითა... როგორც დიდ-ბუნებოვანს კაცს შეჰფერის... მან შეითვისა ახალი საპედაგოგიო მოძღვრება მის წინამყოფთა, რაც კარგი იყო მათს ნამოქმედარ-

სა, თუ ნაწერებში, ყოველივე იგი მიიღო და ამ მიღებულ-ზედ ფეხმოკიდებულმა უფრო წინ წასწივა საპედაგოგიო მოძღვრება და გაუმატა. ამის გამო მეტი არ იქნება ვსთქვათ, რომ მან შეჰქმნა საკუთარი თეორია აღზრდისა და ამაში დიდი გამჭრიახობა, დიდი ცოდნა და დიდი ჭკვა-გონება გამოიჩინა¹.

ილია ჭავჭავაძე სამართლიანად მიიჩნევს რაბლეს „სახელოვან რომანისტად, უფრო კი სახელოვან სატირიკოსად“². ილიას ფრანსუა რაბლეს სწავლებაში მოსწონდა: ერთი მხრივ, სქოლასტიკური სწავლა-აღზრდის წინააღმდეგ აქტიური და გაბედული გალაშქრება, ის, რომ რაბლემ „მთელის თავის მწვავეს ენით ჰასაცილოდ აიგდო სქოლასტიკური წესი სწავლებისა და დასწერა მწვავე სატირა — რომანი, რომელსაც „გარგანტუა“ ჰქვია³, ხოლო, მეორე მხრივ, სწავლა-აღზრდის ახალი ჰუმანისტური პრინციპების გამოთქმა და დანერგვა. „ახალი წესი, რაბლეს მიერ მოძღვრებული, იმაში მდგომარეობს, რომ ბავშვი რაც შეიძლება ნაკლებ იყოს მომწყვდეული ოთხკედელსშუა, რადგანაც დახშული და დაბულებული ჰაერი ოთახისა და უმოძრაობოდ ყოფნა სჩაგრავს ყმაწვილსა. ყმაწვილი დღეში უფრო ბევრი წილი გარეთ უნდა იყოს, ჰაერზედ. არც ერთმა საათმა დღისამ უქმად არ უნდა ჩაუაროს ბავშვსა: ოსტატმა საცოდნელი და საწურთენელი ყოველთვის უნდა მოუპოვოს ბავშვსა და ერთ წუთსაც უსაქმურად არ უნდა ამყოფოს... საჭიროა ბავშვმა თავის საკუთარის დანახვითა, საკუთარის მოაზრებითა და განსჯითა იცოდინოს ბუნება და ცხოვრება... რაბლეს ასტეტმაში ტანის და აგებულების ვარჯიშობას დიდი ადგილი უჭირავს: ბურთობა, კენჭობა, ცხენზე ჯდომა, ცურვა, ჭიდაობა, — ყოველივე ეს საჭიროდ დანახულია რაბლესაგან. რაბლეს აზრით, მოზარდმა თავის თვალთ უნდა გაიცინოს ცხოვრება და მისი ავტარებინოთ თავის ყურით გაიგონოს. ამიტომაც ოსტატი უნდა ატა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრ., ტ. IV, 1955 წ., გვ. 311—312.

² იქვე.

³ იქვე.

რებდეს ყმაწვილსა ფაბრიკებში, სამსჯავროში, სახელოსნო-ებში და ეკლესიებში ქადაგების სასწავლოაო. და, რაც საჭი-როა და შესაძლებელი, შეამჩნევინოს და გააგებინოს“¹.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც ამ საქმით დაინტერესებული პიროვნება, ყოველმხრივ უდგება საკითხს, სწავლობს და აშუქებს მას. ის ყოველთვის მახვილგონიერად, მოხდენილად სარგებლობს დასავლეთ ევროპის, კერძოდ ფრანგული ხე-ლოვნებისა და ლიტერატურის საუცხოო ნიმუშებით, მისი საყვარელი სამშობლოს — საქართველოს წინსვლისა და აყვავებისათვის.

ყოველივე ამას ჩვენი ერის სასიქადულო მოძღვარი თა-ვის გამოჩენისათვის კი არ აკეთებდა, არამედ მას ჩვეულებად ჰქონდა ყოველი მოვლენის თუ ფაქტის უტყუარი, პირუთენელი, ყოველმხრივ ცოდნაზე დამყარებული შეფასება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი მიდგომა საქმისადმი ყველა ჩვენს დიდ და სახელოვან წინაპარს ახასიათებდა; ილია ჭავ-ჭავაძე კი მათ შორის ერთი პირველთაგანი იყო.

ილიას ყურადღებას იქცევდა აგრეთვე საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციის პოეტი ანდრე შენიე, რომელსაც პუშკინი „ჰემმარიტ ბერძენს, კლასიკოსთა შორის კლასი-კოსს“² უწოდებდა. ილია მაღალ შეფასებას აძლევს ანდრე შენიეს მგზნებარე პოეტურ სიტყვას. ის წერს: „ანდრე შე-ნიემ თითქმის პირველად დაანახვა ფრანციას და მის გამო ევროპასაც, ჰემმარიტი, ნამდვილი პლასტიკა საბერძნეთის მშვენიერებისა, და ამით, თუ არ დასცა ზარი, შეარყია მაინც თვის საფუძველში ცრუ-კლასიკური მიმართულება ფრანციის ლიტერატურისა... ანდრე შენიეს ლექსებში ცხადად ისმის ის ნაზი და წრფელი სიტყობობა მშვენიერებისა, ის უმანკო, უცოდვილო და ნამდვილი ბგერა გულისა, ის ქროლა პოეზიი-სა, რომლითაც პოეტი ჯადოსავით მოხიბლავს ხოლმე კაცსა“³.

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. IV, 1955 წ., გვ. 312—313.

² „П у ш к и н — критик.“ М. 1950, стр. 43.

³ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. III, 1953 წ., გვ. 8.

ანდრე შენიე (André Chénier, 1762—1794) ორიგინალური და ნათელი პოეტი იყო საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროისა. იგი აღიზარდა ფრანგ განმანათლებელთა შემოქმედებაზე. მისი საბრძოლო დევიზი იყო: ძმობა, ერთობა, თავისუფლება. რევოლუციამდე დაწერილ ლექსებში ის ზიქულვილს გამოხატავს ძველი ფეოდალური წყობილებისადმი. პოეტი შენატროდა ისეთ დროს, როდესაც ადამიანი ნამდვილად განთავისუფლებოდა, როდესაც ის იქნებოდა თავისი ცხოვრების გამგებელი.

ილიას ყურადღება მიიპყრო ანდრე შენიეს განმანათლებლურმა იდეებმა, მისმა რევოლუციურმა განწყობილებამ. მას ფრანგი პოეტი ლექსებიდან ყველაზე მეტად მოეწონა ლექსი „ზღვათა მფლობელის ვენეციის ზღუდეთა თანა“ და შესანიშნავად თარგმნა იგი. მოგვაქვს ქართულადაც და ფრანგულადაც:

„ზღვათა მფლობელის ვენეციის ზღუდეთა თანა,
ღამის ციმციმში უდარდელი გონდოლიერი
ნავსა აბრძოლებს კიდის პირ-პირ ლაქვარდ წყალთანა,
რინალდოს, ტანკრედს, ერმინიას ჰმღერს ბედნიერი.

თვისი სიმღერა იმას უყვარს, უფასოდ ჰმღერის,
ზრუნვას და შიშსა განციცხვისას იგი არა სცნობს,
არცა დიდებას, არც სახელსა იგი არ ელის
და დამღუპველთა ზვირთთა-ზედა მღერით გზას იტკობს.

მეც მისებრ ვმღერი უანგაროდ, შეუშინებლად,
და ხმანი, ჩემგან მოგონილნი, ხედრს მიტყბილებენ
ცხოვრების ზღვაზედ¹, საღ გრიგალნი შეუბრალებლად
მშფოთვარე ზვირთთა - ზედა ჩემს ნავს ატრიალებენ.“²

«Près des bords, où Venise est reine de la mer,
Le gondolier nocturne au retour de Vesper
D'un aviron léger bat la vague aplanie,
Chantant Renaud, Tancrede et la belle Erminie

¹ აქ უნდა იყოს „ცხოვრების გზაზედ“ — დ. ფ.

² ილია ქავკავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. I, 1951 წ., გვ. 272.

Il aime les chansons, il chante sans désir
Sans gloir, sans projets, sans craindre l'avenir,
Il chante — et cheminant sur le liquide abîme,
Sait égayer ainsi sa route maritime

Comme lui, je me plais à chanter —
Les rustiques chansons que j'aime à répéter
Adoucissent pour moi la route de la vie
Route amère et souvent de naufrages suivie.¹

ილია ჭავჭავაძეს ანდრე შენიეს ეს ლექსი შემთხვევით არ უთარგმნია. მისი შინაარსი და მიზანდასახულება საკვებით შეესაბამებოდა ილიას მღელვარე ფიქრებსა და განწყობილებებს, ცხოვრების მოუწყობლობის გამო მის აღშფოთებას. ილიას რწმენით ადამიანის ცხოვრების აზრი დაბრკოლებების, სიძნელების ვაჟკაცურ გადალახვაშია. „სიცოცხლეს“ მის სილამაზეს მხოლოდ ასეთი ყოფნა და არსებობა ზღის მიმზიდველად. ადამიანი და ხალხი, ხალხი და ადამიანი, ილიას აზრით, უერთმანეთოდ არ წარმოიდგინება.

როდესაც ილიამ ანდრე შენიეს ამ ლექსის თავისი ქართული თარგმანი გამოაქვეყნა „საქართველოს მოამბის“ მეცხრე ნომერში, საქმის ცოდნით აღჭურვილმა, ქართველ მკითხველს ლექსში ნახსენები პირების შესახებ ასეთი განმარტება მისცა: „გონდოლიერი — ვენეციაში მრავალი ერთგვარი საქირაო ნაგებია, რომელსაც გონდოლი ჰქვია; ამ ნავის მმართველს გონდოლიერს ეძახიან. რინალდოს, ტანკრედს, ერმინიას — ტორკვატო ტასოს პოემიდან არის ეს სიმღერები ამოღებული“².

როგორც ვხედავთ, ილიამ, ჩვეულებისამებრ, ყოველმხრივ შეისწავლა ეს ლექსი და გაუგებთა მას სათანადო მეცნიერულ-მხატვრული ანალიზი. მან ზუსტად გამოარკვია, რომ სახელები: რინალდო, ტანკრედი, ერმინია ამოღებულია დიდი იტალიელი პოეტის ტორკვატო ტასოს (1544—1595)

¹ Oeuvres complètes d'André Chénier, Paris, p. 80.

² „საქართველოს მოამბე“, 1863 წ., № 9, გვ. 27.

ოქტავიანი პოემიდან „განთავისუფლებული იერუსალიმი“. რინალდო, ტანკრედი, ერმინა ამ ნაწარმოების რაინდები და თავდადებული გმირები არიან. ვენეციელი მენავეები ტკბილად მღეროდნენ ხოლმე ამ შესანიშნავი პოემიდან აღებულ ხალხურად გადაკეთებულ ოქტავებს.

საყურადღებოა, რომ ილიამ ეს ლექსი თარგმნა 1861 წელს, სწორედ იმ დროს, როცა მან დაწერა „მგზავრის წერილები“, ლექსები: „მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“ და „ჩემო კალამო“. პირველი ლექსი დაწერილია 1861 წლის აგვისტოში, მეორე იმავე წლის ოქტომბერში, ანდრე შენიეს ლექსი მათ შუა პერიოდშია თარგმნილი, ე. ი. 1861 წლის სექტემბერში.

ლექსში „მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“ ილია წერს:

„დავინებითა ფიქრი ფიქრზედ მოდის, გროვდება,
გრძნობა გრძნობაზედ შეუპოვრად იძვრის ჩემს გულში,
და მე არ ვჩივი, — მიხარია, რომ ეგრედ ჰმრევბა
ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიყვარულში“¹.

მეორე ლექსში „ჩემო კალამო“ ილია ასეთივე განწყობილებას გადმოგვცემს კიდევ უფრო ძლიერად, იდეური და მხატვრული სრულყოფით, თვალწინ ხელისგულისვით გადაგვიშლის თავის მდიდარ სულიერ სამყაროს, თავის ობიექტურობას, მოუსყიდველობას, პრინციპულობას ყველაფრისა და ყველას მიმართ.

მოვესმინოთ თვითონ პოეტს, აი როგორ მიმართავს ის თავის კალამს:

„ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
რასაც ვმსახურებთ, მას ერთგულად კვლავ ვემსახუროთ,
ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშარად მოვფინოთ ხალხში
ბოროტთ საკლავად, — მათ სულთ-ხდომის სეირს ეუყუროთ.

¹ ილია ქავჭავაძე. თბზ. სრ. კრ., ტ. I, 1951 წ., გვ. 74.

თუ კაცმა ვერ სცნო ჩვენი გული, ხომ იცის ღმერთმა,
რომ წმინდა არის განზრახვა და სურვილი ჩვენი.
აგვიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართულის ბედმა,
და დაე გეძრახონ, — ჩვენ მის ძეგლით დავლიოთ დღენი.
ჩემზედ ამბობენ: „ის სიავეს ქართულისას ამბობს,
ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეგ ხომ ცხადი სიძულვილია!“
ბრწყინი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია“.¹

ჩვენ მიერ მოტანილი რამდენიმე მაგალითი გვარწმუნებს, რომ ამ ლექსებში ბევრი რამაა საერთო, უპირველეს ყოვლისა ის, რომ ცხოვრება არის ბრძოლისა და შრომის ასპარეზი, მუდამ ახალი გზების ძიება, სიძნელეებისა და დაბრკოლებების გადალახვა; ანთებული სულის ადამიანს ყოველივე ეს აწრთობს, აკაეებს და აკეთილშობილებს, უფრო აახლოებს თავის ზალხთან, რომ უშიშრად და პირუთვნელად უმღეროს მას და იყოლიოს მუდამ საბრძოლო მდგომარეობაში. ამიტომ ასე ძლიერად ესალბუნებოდა ილია ჭავჭავაძის მთრთოლვარე გულს ვენეციელი გონდოლიერის ბედი, ბედი იმ გმირი მენავისა, რომელიც ზღვის ლაქვარდ ტალღებთან აბრძოლებდა თავის ნავს და ტკბილად დამღეროდა სასიამოვნო ჰანგებს.

ილია ჭავჭავაძემ ბრწყინვალედ გამოხატა თავისი ცხოვრებისა და შემოქმედების მთავარი აზრი და მიზანი შემდეგ სიტყვებში: „არა, წარიღეთ ეს ბნელი და ნშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და ჩიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა!“².

ვახტანგ კოტეტიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ამიტომ იყო, რომ ილია ჭავჭავაძე რაღაც სტიქიურად შეექრა „ცხოვრების ზღვას“ და თავისი „მცირე ნავით“ სცადა მასთან შებმა“³.

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. I, 1951 წ., გვ. 75.

² იქვე, ტ. II, 1950 წ., გვ. 22.

³ ვახტანგ კოტეტიშვილი. ქართ. ლიტ. ისტორია, ქუთაისი, ნაწ. 2, 1925, გვ. 152.

ილია ჭავჭავაძე კარგად იცნობდა გამოჩენილი ფრანგი იგავთმწერლის ჟან ლაფონტენის შემოქმედებას და არულიად თამამად და სიამაყის გრძნობით მას გვერდში უყენებდა ჩვენს დიდებულ სულხან-საბა ორბელიანს.

ფრანგული ლიტერატურის ერთ-ერთ უდიდეს წარმომადგენელს ვიქტორ ჰიუგოს დიდი სახელი ჰქონდა არა მარტო თავის სამშობლოში, არამედ მთელს მსოფლიოში. დიდი ავტორიტეტით და სახელით სარგებლობდა ის საქართველოშიც. ილია მოხიბლული იყო ამ მართლაც და დიდბუნებოვანი მწერლით, პოეტით და დრამატურგით. ილიას აზრით, „ვიქტორ ჰიუგო იყო საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი და ევროპული რომანტიზმის უდიდესი დედა-ბოძი“¹.

ილიამ პირველმა სიხარულით დაბეჭდა თავის „ივერიაში“ ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ ოსტატურად თარგმნილი ვიქტორ ჰიუგოს ლექსი „ერთ ქალს“, რომელიც მოელ საქართველოში გახდა პოეტური პაექრობისა და მიბაძვის საგანი. ილიას უშუალო ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით ქართულად ითარგმნა ვიქტორ ჰიუგოს განთქმული რომანი ---ეპოპეა „საბრალონი“, რომლის შემოკლებული ტექსტი დაიბეჭდა ილიას „საქართველოს მოამბეში“ 1863 წელს².

ვინც თვალს გადაავლებს ვიქტორ ჰიუგოსა და ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას, ის ნათლად დაინახავს ბევრ საერთო მომენტს ამ ორი დიდი მწერლის საზოგადოებრივ მოღვაწეობასა და მხატვრულ ნაწარმოებებში. ილია ვიქტორ ჰიუგოს ნათელ პიროვნებაში ხედავდა მწერალსა და ტრიბუნს.

¹ ილია ჭავჭავაძე. თბზ. სრ. კრ., ტ. III, 1953 წ., გვ. 243.

² სკკპ ცენტრალურ კომიტეტთან არსებული მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის ბიბლიოთეკაში ინახება ვიქტორ ჰიუგოს „საბრალონის“ პირველი ფრანგული გამოცემა (პარიზისა), რომელსაც ასეთი წარწერა აქვს: „ბატონ ანრი ლოფორს მისი მეგობარი გადასახლებიდან ვიქტორ ჰიუგო“. A m. Henri Loforl son ami de l'Exil Victor Hugo. Victor Hugo. «Les Misérables», Paris, 1862. ჟერჟერობით ვერ დავადგინეთ, ვინაა ეს ლოფორლი და როგორ მოხვდა ე. ჰიუგოს ეს წიგნი საქართველოში.

ილიას მოსწონდა ვიქტორ ჰიუგოს საბრძოლო დევიზი:
„მწერალი წინ უნდა მიუძღვოდეს ხალხებს როგორც შუქურა და უჩვენებდეს მათ გზას“¹. ილიასათვისაც სწორედ ეს იყო დამახასიათებელი, მასაც ერის წინამძღოლობა, მისდამი სამსახური, ერის კირისა და ლხინის გაზიარება მწერლის უძვირფასეს თვისებად მიაჩნდა. იგი ამბობდა:

„მეცა მნიშნავს და ერი მზრდის
მიწიერი ზეციერსა;
ღმერთთან მისთვის ელაპარაკებ,
რომ წარუძღვე წინა ერსა.

დიდის ღმერთის საკურთხეელის
მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში.
რომ ერისა მოძმედ ვიყო
ქმენასა და სიხარულში.“²

ილია ჭავჭავაძე თავის მხატვრულ ნაწარმოებებს თუ პუბლიცისტურ წერილებს უურნალ „ცისკარში“ აქვეყნებდა. მან კარგად იცოდა ვიქტორ ჰიუგოს „საბრალონის“ („Les Misérables“) შემოკლებული თარგმანის ბეჭდვის საქმე „ცისკარში“. ქუთაისელმა მასწავლებელმა გიორგი დიდებულ-

¹ Le poète doit marcher devant les peuples comme une lumière et leur montrer le chemin. Oeuvres complètes de Victor Hugo, Poésie, Paris, p. 20.

² ილია ჭავჭავაძე, თბ. სრ. კრ., ტ. I, 1951 წ., გვ. 61. შდრ. Peuples! écoutez le poète!
Ecoutez le rêveur sacré!
Dans votre nuit, sans lui complète
Lui seul a le front éclairé...
Il rayonne! il jette sa flamme
Sur l'éternelle vérité!
Il la fait resplendir pour l'âme
D'une merveilleuse clarté!

Victor Hugo, Les Rayons et les Ombres, Paris, p. 18 — 19.

ძემ შემოკლებულად თარგმნა „საბრალონის“ ცალკეული თავები, რომლის ბეჭდვა დაიწყო 1862 წლის „ცისკრის“ მეთერთმეტე ნომრიდან. ილიამ წაიკითხა ეს რომანი, ძალიან მოეწონა და სთხოვა ნიჭიერ მთარგმნელს გიორგი ჩიქოვანს ეთარგმნა „საბრალონი“ თავიდან ბოლომდე. გ. ჩიქოვანმა სიამოვნებით შეასრულა ილიას სურვილი და მოხერხდა მხოლოდ ის, რომ „საქართველოს მოამბის“ თერთმეტ ნომერში სისტემატურად ქვეყნდებოდა „საბრალონის“ პირველი ნაწილის ქართული თარგმანი შემოკლებული სახით, ვინაიდან მთლიანი ტექსტის დაბეჭდვის საშუალება ჟურნალს არ ჰქონდა. თარგმანი კარგად არის შესარულებული.

ჰიუგოლოგიას საქართველოში მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა ილია ქავეჭავაძემ. მოვიტანთ კიდევ ამის დამადასტურებელ რამდენიმე ფაქტს.

1863 წლის „ცისკრის“ მარტის ნომერში ანტონ ფურცელაძე გამოეხმაურა „საბრალონის“ ქართულ თარგმანებს და დადებით მოვლენად ჩათვალა რომანის ასალი თარგმანის ბეჭდვა „საქართველოს მოამბეში“. მან აღნიშნა: „მართლაც რომ საქებურია ეს თარგმანი (ლაპარაკია გ. ჩიქოვანის თარგმანზე — დ. ფ.). „ცისკარშიც“ იყო ეს რომანი, მაგრამ, ჯერ ერთი, ის იყო ძალიან ურიგოდ თარგმნილი, მეორეც, გ. ჩიქოვანის თარგმნილი უფრო შევსილია და ენაც შეუდარებელივ სჯობიან დიდებულობის ენასა“¹.

ჩვენი დაკვირვებით არც ის მომხდარა შემთხვევით, რომ ილიამ ხელმეორედ ათარგმნინა „საბრალონი“ სხვა მთარგმნელს და დაბეჭდა „საქართველოს მოამბეში“.

„საბრალონის“ პირველი თავი „ფანტინა“ გამოქვეყნდა 1862 წლის აპრილში, ერთდროულად პარიზსა და ბრიუსელში. მალე დაიწყეს მისი თარგმნა ინგლისურ, გერმანულ, იტალიურ, რუსულ ენებზე. ამავე დროს დაიწყო რომანის ცალკე თავების თარგმნა ქართულ ენაზეც. „საბრალონი“ მთლიანად გამოქვეყნდა ფრანგულ ენაზე 1862 წლის ივნისში.

¹ „ცისკარი“. 1863 წ., № 3.

შევიხედოთ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებით ლაბორატორიაში. რას წერს ილია ამ დროს? ილიაა ჯერ დაუწერია მოთხრობა „კაკო“, რომელშიც გაერთიანებული ყოფილა სამი ნაწარმოების („გლახის ნაამბობის“, „კაცია-ადამიანის?!“ და „კაკო ყაჩაღის“) იდეა. „კაკო“ დაწერილია 1858—1859 წლებში. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება — მთავარი, რითაც განსხვავდება (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.) „კაკოს“ ეს ნაწილი „გლახის ნაამბობის“ უკანასკნელი რედაქციისაგან, ის არის, რომ „კაკოში“ ჯერ კიდევ არაა შეტანილი ეპიზოდური ჩანართი მოთხრობა მღვდლის შესახებ („გლახის ნაამბობის“ IV, V, VI თავები)¹.

შემდეგ წლებში ილიას დაუწყო ამ მოთხრობის საფუძველზე სამი სხვადასხვა ნაწარმოების შექმნა, რაც მან კიდევაც განახორციელა — დაწერა: „გლახის ნაამბობი“, „კაცია ადამიანის?!“ და „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“.

1862 წელს ილიამ საბოლოო სახე მისცა „გლახის ნაამბობის“ პირველ ნახევარს; სწორედ ამ დროსაა ჩამატებული IV, V და VI თავები და ამ სახით დაიბეჭდა იგი „საქართველოს მოამბის“ 1863 წლის პირველ ნომერში. იმავე წლის „საქართველოს მოამბის“ მეორე ნომერში დაიწყო ბეჭდვა ვ. ჰიუგოს „საბრალონის“ პირველი ნაწილისა, სადაც სწორედ მირიელის ამბებია გადმოცემული. ეს წიგნი იწყება თავით — „ფანტინა“ და ქვესათაურად აქვს „კაცი მართალი“ (რაც ქართულ თარგმანში რატომღაც გამოტოვებულია — დ. ფ.).

ილიას თავის მხატვრულ კონცეფციაში მოუფიქრებია მღვდლის პიროვნების გამოყენა მოთხრობაში, მაგრამ საბოლოოდ არ ჰქონდა გადაწყვეტილი და ჩამოყალიბებული. ამ დროს, ილია გაეცნო რა ვიქტორ ჰიუგოს რომანს, მოეწონა ავტორის მიერ დახატული მირიელის პიროვნება, აგ-

¹ პ. ინგოროყვა. ილიას ნაწარმოებთა კომენტარი. ილია ჭავჭავაძე. თბ. სრ. კრ., ტ. II, 1950 წ., გვ. 593.

რეთვე საერთოდ ვიქტორ ჰიუგოს კონცეფციაც და ამგვარად მისი. მიზანი განხორციელებულ იქნა.

კიტა აბაშიძემ პირველმა შეამჩნია, რომ ვ. ჰიუგოს „საბრალონის“ ეპისკოპოსის გავლენითაა შექმნილი ილიას „გლახის ნააწიბობის“ მღვდელი, მაგრამ არც ერთი არ მიიჩნია ტიპიურ სახედ, რადგან ისინი ამ მწერლების სურვილ-მისწრაფებათა განმხორციელებელი სიმბოლოები უფროა, ვიდრე ცოცხალი არსებანიო. კიტა იქვე დასძენს, რომ მომხიბვლელობა ამ მაღლით შემოქმდი კეთილი ადამიანისა, მაინც იმდენად დიდია, რომ ჩვენს ლიტერატურაში მისაბამ საგნად შეიქნა და ასეთ მიბაძვას წარმოადგენს აგრეთვე ალ. ყაზბეგის მოძღვარიო¹.

შემდეგ ალ. ყაზბეგის მიმართ კიტა აბაშიძის აზრი გაიმეორა პროფ. ალ. ხახანაშვილმა: „ერთი გულთან მისაწვდომი ნაწერთაგანი, — წერს ჰელენარი, — არის ალ. ყაზბეგის „მოძღვარი“, რომლის შინაარსი შორეულად წააგავს საფრანგეთის რომანისტის ვ. ჰიუგოს თხზულებას „საბრალონს“. მსგავსება გამოიხატება სულიერი მამის კაცთმოყვარე სურათის გამოხატვაში. გმირებიც უბედურნი არიან, როგორც ჰიუგოს „საბრალონისა“².

ვიქტორ ჰიუგოს მირიელი და ილია ჭავჭავაძის მღვდელი არიან კაცნი მართალნი, ისინი ერთმანეთს ჰგვანან, მაგრამ ერთი და იგივე არ არიან; ამ პიროვნებათა მხატვრული განსახიერება ვიქტორ ჰიუგოსთან — ჰიუგოსებურია, ილია ჭავჭავაძესთან — ილიასებურია, თვითეულ მათგანთან სრულიად ორიგინალური და თავისებური გადაწყვეტით.

ვიქტორ ჰიუგოს მირიელი განსწავლული პიროვნებაა, მართალი, კეთილი, სულ იმაზე მზრუნველი, რომ ადამიანებმა რაც შეიძლება მეტი ისწავლონ, ადამიანის მოყვარულნი იყვნენ. მან მუდამ აღერსიანი და მხიარული ლაპარაკი იცოდა,

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ეტიუდები მე-XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, ქუთაისი, 1911 წ., ტ. 1. გვ. 223.

² ა ლ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. ქართული სიტყვიერების ისტორია, თბილისი, 1917 წ., გვ. 190.

თავის დროზე მშვენიერი, ტკბილი ხუმრობაც ემტრებოდა. მსმენელნი სულგანაბულნი უსმენდნენ მას. ვ. ჰიუგო წერს: „ეპისკოპოსი თავმდაბალი კაცი იყო, მდიდარს და ღარიბს კველას ერთნაირად ექცეოდა, დამნაშავეს ის არასდროს არ გაამტყუნებდა, მანამ დანაშაულობის ყოველი მიზეზი კარგად არ შეეტყუო და გაერჩია. საზოგადოება და მანაშავე და გასამტყუნარიც, რომ სწავლას და განათლებას ხალხს უფულოდ არ აძლევსო; ხალხის გაუნათლებლობა ამითი უფრო საზოგადოების ბრალიაო, რომ შეუძლიან კეთილის ქმნა ხალხისათვის და არა იქმნოს, მაშასადამე, პასუხისგებაშიაც თითონ საზოგადოება უნდა იყოსო, რაკი მიზეზი თითონვეაო. ვინც სცოდნავს, იმისი ბრალი კი არ არიო, ბრალი იმისიაო, ვინც ცოდვის მიზეზი ხდებაო“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

თითქმის ასეთივე სახეა მღვდლისა წარმოდგენილი ილია ჭავჭავაძის „გლახის ნამბობში“. „ის მღვდელი შუაში იდგა, — წერს ილია, — ხალხი ბუზსავით ირევოდა იმის გარშემო. ზოგს ის ელაპარაკებოდა. ზოგიც დაუზარებლად პასუხს აძლევდა, ზოგი გაეხუმრებოდა, ზოგს თითონაც გაუხუმრებდა, და მაშინ უნდა გენახათ გულიანი ხარხარი ერისა. ზოგი კიდევ სულგანაბული შესცქეროდა, თითქო დაჭერებულიაო, იმის პირიდან ოქრო გადმოვარდება, და შიშობს, ხელიდან არ წამივიდესო. ბევრი სიკეთე უნდა დაეთესოს კაცსა, რომელსაც ეგრე სიყვარულით გარს არტყია ხალხი! კაციც ის არის, შენი ჭირიმე, და ქუდიც იმასა ჰჭურავს. ალბათ კაი კაცსაც თათლი აცხია, რომ დიდი და პატარა ბუზსავით ზედ ეხვევა!.. დედამიწის ზურგს ბევრი არ უტარებია იმისთანა“².

¹ „საქართველოს მოამბე“. 1863 წ., № 2, გვ. 10—11.

² ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. II, 1956 წ., გვ. 48.

ცხადია, აქ ლაპარაკი არ შეიძლება გავლენაზე, სესხებაზე, სიუჟეტურ ან იდეურ დამთხვევაზე. ვიქტორ ჰიუგო და ილია ჭავჭავაძე იმდენად დიდი, თავისებური და ორიგინალური მწერლები იყვნენ, რომ ასეთი მსგავსების ძებნა მათ ლიტერატურულ ურთიერთობაში ამოა საქმეა.

ილიას უკვე მოფიქრებული მხატვრული კონცეფციისათვის ვიქტორ ჰიუგოს „საბრალონი“ (აქ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს უმთავრესად ეპისკოპოს მირიელისადმი მიძღვნილი გვერდები რომანში — დ. ფ.) შეიქნა ერთგვარი ბიძგის, სტიმულის მიმცემი.

განვიხილოთ ვიქტორ ჰიუგოსა და ილია ჭავჭავაძის ბრძოლა სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ.

ცნობილია, რომ თითქმის მთელი მსოფლიო კულტურის ისტორიაში ვიქტორ ჰიუგო ერთ-ერთი პირველი და მძლავრი ფიგურაა, რომელმაც სიტყვით და საქმით გაილაშქრა ადამიანის სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ. ამ მხრივაც დიდმა ფრანგმა მწერალმა უხვი და ფრიად საყურადღებო მასალა დაუტოვა კაცობრიობას, რაც საგანგებო კვლევის საგანია. ჩვენ აქ შემოვიფარგლებით მხოლოდ იმ შემხვედრი წერტილებით, რომლებიც ამ საკითხშიაც საერთოა ვიქტორ ჰიუგოსა და ილია ჭავჭავაძისათვის.

ვიქტორ ჰიუგომ 1829 წელს გამოაქვეყნა თავისი მოთხრობა „სიკვდილით დასასჯელის უკანასკნელი დღე“ („le Dernier Jour d'un Condamné“), რომელშიც მწერალი პირველად შეეხო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დანაშაულისა და სასჯელის საკითხს. ამ ნაწარმოებმა დიდი ინტერესი გამოიწვია და ფართო პოპულარობა მოუპოვა ავტორს. ქართულად ეს მოთხრობა თედო სახოკიამ თარგმნა და ცალკე წიგნად გამოსცა 1891 წელს.

ქართული საზოგადოებრიობა, რომელიც უკვე იცნობდა ვიქტორ ჰიუგოს რამდენიმე ნაწარმოებს, ინტერესით დაეწაფა ამ მოთხრობასაც, რომელშიც ძლიერი მხატვრული ენით წარმოდგენილი იყო ვიქტორ ჰიუგოს გალაშქრება ადამიანის სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ. თუ რა წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა ქართველ ახალგაზრდობაზე ვ. ჰიუგოს

ამ ქმნილებამ, ამას ნათლად გადმოგვცემს გამოჩენილი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე გერონტი ქიქოძე. „ჩემი მახსოვრობიდან, — წერს ის, — არასოდეს აღარ წარსოვილა ის ღრმა შთაბეჭდილება, რომელიც ჩემზე ვიქტორ ჰიუგოს მოთხრობამ—„სიკვდილით დასასჯელის უკანასკნელმა დღემ“ მოახდინა. მახსოვს ზაფხულის ცხელი დღე იდგა; ჩვენი ეზოს მივარდნილ კუთხეში გავმარტოვდი, ჩრდილოვანი ხის ძირში დაეცეპი და მთელი მოთხრობა ისე წავიკითხე, რომ არ ავმდგარვარ. ეს იყო ჰუმანიზმის პირველი გაკვეთილი, მოცემული ორი კაცთმოყვარე მწერლისა, ვიქტორ ჰიუგოსა და მისი ქართველი მთარგმნელის თედო სახოკიას მიერ. თერთმეტ-თორმეტი წლის ბავშვისათვის ეს გაკვეთილი განსაკუთრებით ეფექტური იყო: მან შეიძულა სიკვდილით დასჯა და ყოველივე ძალბომრეობა“¹.

ქართულად ითარგმნა ვიქტორ ჰიუგოს მეორე მოთხრობაც „კლოდ გე“ („Claude Gueux“, 1834), რომელიც თითქმის იმავე თემაზეა დაწერილი და რომელშიც მწერალი თავისებურად ეხმაურება ფრანგი მუშათა კლასის დამოუკიდებელ გამოსვლას. ამ პატარა მოთხრობამაც, როგორც მხატვრულმა ნაწარმოებმა, ძლიერი ინტერესი გამოიწვია და სამართლიანი მოწონება დაიმსახურა ქართველ მკითხველ საზოგადოებაში. „კლოდ გე“ რამდენჯერმე ითარგმნა ქართულად, პირველად იგი თარგმნა გიორგი წერეთელმა და დაიბეჭდა „დროების“ 1868 წლის რამდენიმე ნომერში, მეორედ — ზანგმა (გოლა ჩიტაძემ) 1885 წელს და დაიბეჭდა ცალკე გამოცემად.

როგორც მოთხრობაში „სიკვდილით დასასჯელის უკანასკნელი დღე“, ასევე „კლოდ გეში“ ვიქტორ ჰიუგო ილაშქრებს სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ; ის ქადაგებს ფილანტროპიულ იდეებს და დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ადამიანის ზნეობრივ გარდაქმნა-გადახალისებას თანდათანობითი შთავონების გზით. ჰიუგოს ღრმა რწმენით, ადამიანი რომ დანაშაულს სჩადის, ეს მისი ბუნებიდან კი არ გამომდინარეობს,

¹ გ ე რ ო ნ ტ ი ქ ი ქ ო ძ ე. მოგონებები, 1956 წ., გვ. 16.

არამედ საზოგადოებრივი ცხოვრების აუტანელი პირობებიდან.

„კლოდ გე“ რომანტიკული მოთხრობაა. მასში ვიქტორ ჰიუგოსათვის დამახასიათებელი ლირიზმით მოცემულია გმირის საშინელ განცდათა ღრმა სოციალური და მხატვრული ანალიზი. აი რას მოგვითხრობს მწერალი ამ უბედური ადამიანის ცხოვრებაზე.

პარიზში ცხოვრობდა ერთი კაცი, სახელად კლოდ გე. იგი ღარიბი მუშა იყო, ჰყავდა არაოფიციალური ცოლი და ბავშვი. მუშა ნიჭიერი და მოხერხებული იყო, მაგრამ ცხოვრების დუხჭირი პირობებისაგან დაჩაგრული. მან არ იცოდა წერა-კითხვა, მაგრამ იცოდა ფიქრი.

ერთ ზამთარს კლოდ გე უმუშევარი დარჩა. კაცი, ქალა და ბავშვი იყინებოდნენ და შიმშილობდნენ. კაცმა ქურდობა ჩაიდინა, რომ სამ დღეს მაინც გამოეყვება ოჯახი. ამის გამო მას ხუთი წლით თავისუფლების აღკვეთა მიუსაჯეს.

სასჯელის მოსახდელად ის გაგზავნეს კლერვოს გამასწორებელ სახლში. კლოდ გეს, ოდესღაც პატიოსან მუშას, ახლაც ქურდს, მკაცრი და კეთილშობილი სახე ჰქონდა, ნადრევად დანაოკებული შუბლი, შევერცხლილი თმა, ალერსიანი და ჰკვიანი თვალები, ლაშაზი წარბები, კოხტა ცხვირი, წინ გამოწეული ნიკაპი, პატარა ტუჩები. იგი ლაპარაკობდა მშვიდად, მოძრაობდა წყნარად და მუდამ ჩაფიქრებული იყო.

გამასწორებელი სახლის ზედამხედველი დესპოტი, თავისინება. უხამსი, კერპი და თავხედი ადამიანი იყო. ყოველივე ამით ის კიდევაც ამაყობდა, თავს ნაპოლეონს ადარებდა.

კლოდი რომ აქ მოიყვანეს, ზურგზე ნომერი მიაჯრეს და სამუშაოზე მიაბაგრეს. პირველ ხანებში ზედამხედველმა იგი კარგ მუშად იცნო და ცუდად როდი ეპყრობოდა. ერთ დღეს ის მიხვდა, რომ კლოდი თავის „ცოლზე“ ფიქრობდა და ხუმრობით უთხრა: ის მეძევ ქალად იქცაო. კლოდის შეკითხვებზე, თუ რა დაემართა ბავშვს, პასუხი არ იყო.

გაიარა გარკვეულმა ხანმა და კლოდი შეეგუა თავის მდგომარეობას. ამხანაგებს შორის დიდი გავლენა მოიპოვა,

ყველას უყვარდა, ყველა ყურს უგდებდა მას. კლოდს ჰქვია-
ნური გამოხედვა ჰქონდა. ადამიანის გამოხედვა კი ფანჯარაა.
საიდანაც მოჩანს აზრები, რომლებიც თავშია მოთავსებული.
ზოგი ადამიანი რკინასა ჰგავს, ზოგი მაგნიტს! კლოდი მაგნი-
ტი იყო. სამი თვე არ გასულა მისი აქ მოყვანის დღიდან და
ის იქ მყოფთა სული და გული გახდა; უყვარდათ პატიმრებს,
მაგრამ სტულდათ მეციხოვნეებს.

კლოდ გემ, საერთოდ, ძალიან ბევრი ჰამა იცოდა, ეს
არაჩვეულებრივი თვისება იყო მისი. აქ მოცემული საჰმელი
არ ჰყოფნიდა, ის ყოველთვის მშვიდი იყო, მაგრამ არაფერს
ამბობდა, წუწუნი არ უყვარდა.

ერთხელ, როცა კლოდმა შეჰამა თავისი ულუფა და-
კვლავ განაგრძო მუშაობა, რათა შიმშილი არ ეგრძნო, მას-
თან მივიდა ქერა ახალგაზრდა, ავადმყოფური შეხედულების
ტუხადი. მას ხელში ეჭირა ჭერ ზელუზლებელი თავისი სადი-
ლი. სთხოვა კლოდს ამის შეჰამაში დამეხმარეო, კლოდმა ნა-
ხევარი გამოართვა და შეჰამა. ისინი იმ დღიდან დამეგობრდ-
ნენ. ჰაბუკს ალბენი ერქვა. იგი კლოდს ყოველდღე უყოფდა
საჰმელს. ისიც ჭურდობის გამო იჭდა ციხეში. ეს ორი ადამა-
ნი ისე დაუახლოვდნენ ერთმანეთს, რომ ერთ წუთსაც ვერ
ძლებდნენ უერთმანეთოდ. კლოდი 36 წლისა იყო, ალბენი
25-ისა. კლოდი ტანჯვისაგან 50 წლისას ჰგავდა, ალბენი კი, პი-
რიქით, ისე იყო დასუსტებული და დაპატარავებული, რომ
კლოდს შვილად შეფეროდა. კლოდიც უწევდა მამობას, უყ-
ვარდა იგი.

ზედამხედველმა შეიძულა კლოდი. მან მუხანათურად და-
აცილა ეს ორი მეგობარი ერთმანეთს. ალბენი სხვა ბანაკში
გადაიყვანა. ამან კლოდი სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანა.
ყოველდღე ეკითხებოდა ზედამხედველს ალბენის: ანბავს, ემუ-
დარებოდა, დაებრუნებინა უკან, მაგრამ ამაოდ—გაეკრებუ-
ლი ზედამხედველი ყურსაც არ უგდებდა. კლოდი მას ყო-
ველდღე მოაგონებდა ხოლმე ალბენის ამბავს, მაგრამ არა-
ფერი გამოდიოდა, პირიქით, ამის გულისათვის ზედამხედველ-
მა ის კარცერში ჩასვა.

ერთ დღიას კლოდმა მხიარულ გუნებაზე გაიღვიძა. გა-

მოალაგა თავისი ნივთები, ამოიღო ქალის პატარა მაკრატელი და „ემილის“ ტომი, „ცოლისაგან“ გამოტანებული. მისთვის ორივე სრულიად გამოუსადეგარი იყო, რადგან მან არც კერვა იცოდა და არც კითხვა. კლოდმა ამ დღეს დიდი მონდომებით იმუშავა. შემდეგ მეზობელ სახელოსნოში წავიდა, ყველას გაეხარდა მისი დანახვა. აქ 27 ტუხალი იყო; მან მათ ცული სთხოვა და უთხრა, რომ დღეს საღამოს ჩვენი ზედამხედველი უნდა მოვკლავ. დიდი ზიამოვნებით მისცეს მას პატარა ცული. დღე შეუმჩნევლად გავიდა. საღამოს 8 საათზე ყველა ტუხალი ჩაკეტეს, აქ იყო კლოდიც. სახელოსნოში 82 ქურდი იმყოფებოდა. ზედამხედველების ჩამოვლის შემდეგ კლოდი დაწვა თავის ადგილზე და ჩამაძალა დიწყო ლაპარაკი. ყველამ იცის, რომ ალბენი ჩემი ძმა იყო, საკმელი რომ არ მყოფნიდა, ალბენი თავისას მიყოფდა, მე ის შემეყვარდა, მასაც ვუყვარდა მე. ზედამხედველმა ჩვენ ერთმანეთს დაგვაშორა. მე ვთხოვე დაებრუნებინა ალბენი: თქვენ თვითონ დაინახეთ, მან ეს არ მოინდომა. მე გავაფრთხილე, რომ მოვეუცდიდი ალბენის დაბრუნებას 4 ნომბრამდე. დღეს ოთხი რიცხვია. ერთი საათის შემდეგ ზედამხედველი ჩამოივლის და გაფრთხილებთ, რომ ჩემს მოვკლავ. რას იტყვიან თქვენ? ყველანი ჩუმად იყვნენ.

კლოდმა განაგრძო, რომ ის მდგომარეობამ მიიყვანა ასეთ უკიდურესობამდე და აღიარა სიმაღლე, მან უნდა მოკლას ზედამხედველი. ერთმა ტუხალმა ურჩია კიდევ ეთხოვნა და მერე შეესრულებინა თავისი განზრახვა, კლოდი დასთანხმდა. ამავე დროს მან დიწყო თავისი ნივთების ამხანაგებზე განაწილება, ამხანაგებზე, რომლებიც ალბენის შემდეგ დაუახლოვდნენ მას. თავისთვის მარტო პატარა მაკრატელი დაიტოვა. შემდეგ ყველა გადაკოცნა, ზოგი ტიროდა. კლოდი უღიმოდა მათ.

სრულ 9 საათზე შემოვიდა ზედამხედველი, სახელოსნოში სამარისებური სიჩუმე სუფევდა. ზედამხედველი მზიარულ გუნებაზე იყო. მან კლოდს ყურადღება არ მიაქცია. კლოდი მიუახლოვდა და უთხრა, რომ ალბენის შესახებ უნდა მოელაპარაკოს. კიდევ სთხოვა მისი დაბრუნება, მაგრამ სასტიკი უა-

რი მიიღო. მაშინ კლოდმა ჰკითხა მიზეზი, თუ რატომ დაა-
შორეს ისინი ერთმანეთს. ზედამხედველმა აგდებულად უპა-
სუხა: „იმიტომ“, მაშინ კლოდმა ამოიღო მარჯვენა ჯიბი-
დან ცული, სამჯერ დაარტყა თავში ზედამხედველს და იქვე
მოკლა. 82 კაცი გაქვავებული უყურებდა ამ ამბავს. კლოდ-
მა გადაადგო ცული და დაიყვია: ახლა მეორის ჯერია, ამოი-
ღო მაკრატელი და ჩაირჭო გულში, მაგრამ მაკრატელი მოკ-
ლე აღმოჩნდა და გულამდე ვერ მისწვდა. კლოდმა დაიჭრა
გულმკერდის ყველა ძარღვი, სისხლისაგან იცლებოდა, მაგ-
რამ არ მოკვდა, მხოლოდ გრძნობა დაკარგა. როდესაც გონ-
ზე მოვიდა, დაინახა, ბანდებში იყო გახვეული და საწოლზე
იწვა, თავს ეჭიმები და მომელელები ეხვია. ეკითხებოდნენ,
თუ როგორ არის. კლოდმა სისხლი დაკარგა, მაგრამ მაკრა-
ტლის არც ერთი დარტყმა არ იყო სასიკვდილო. იგი
გადარჩა.

დაიწყო დაკითხვა. მან აღიარა ზიმართლე, რომ მოკლა
ზედამხედველი. როდესაც მას ჰკითხეს — რატომ? მან უპა-
სუხა: — „იმიტომ“. ოთხი თვე დასტრიალებდნენ თავს ეჭი-
მები, მკურნალობდნენ მის ჭრილობებს, რომ შემდეგ იგი
ეშაფოტზე აეყვანათ. 1832 წლის 16 მარტს კლოდი ქალაქ
ტრუას სასამართლოს წინაშე წარსდგა. მას თავი დინჯად და
მშვიდად ეჭირა, ღარიბულად, მაგრამ სუფთად ეცვა. ბევრი
ხალხი მოგროვდა აქ. დაიწყო სასამართლო, მაგრამ არც ერთი
მოწმე ოთხმოცდამეორე კაციდან არ იღებდა ხმას, სანამ კლოდ-
მა თვითონ არ ათქმევინა ძალით. ისინი ამბობდნენ იმას, რაც
ნახეს. ქალები ტირილდნენ. გამოიყვანეს ალბენი. მასაც უნდა
მიეცა ჩვენება. ის ძლივს იდგა ფეხზე. ცრემლები ახრჩობდა.
იგი ეცა კლოდს და გულში ჩაიკრა. კლოდმა პროკურორს უთხ-
რა: — აი, ბოროტი, რომელიც თავის პურს უყოფდა მშვი-
რებს, — და ალბენს აკოცა ხელზე.

თავმჯდომარემ საბოლოო სიტყვა წარმოთქვა და ასე
დაასკვნა: პირველი ბრალი ედება კლოდ გეს მასში, რომ იგი
უკანონოდ ცხოვრობდა გარყვნილ ქალთან, მეორე, რომ ჩა-
იდინა ქურდობა და ბოლოს, მკვლელობა. ეს ყველაფერი სი-
მართლეა.

კლოდმა უპასუხა: ეს თითქმის სიმართლე არ არის. მე ქურდი ვარ და კაცის მკვლელი. მე მოვიპარე, მე მოვკალი. მაგრამ რატომ მოვიპარე? რატომ მოვკალი? დასვით ეს ორი კითხვა ერთიმეორის გვერდით.

კლოდ გეს ზიკვდილით დასჯა გადაუწყვეტეს, ხოლო მისი კითხვები: რატომ მოიპარა, რატომ მოკლა, უყურადღებოდ დატოვეს.

1832 წლის 8 ივლისს კლოდთან ციხეში შემოვიდა ჰას-მართლოს მდივანი და უთხრა, რომ მას ერთი საათის სიცოცხლე დარჩენია. მაშ ასე, — გულგრილად უპასუხა კლოდმა, — მაგრამ მეძინა, მაგრამ აწი უფრო მაგრამ დამეძინება. მოვიდა მღვდელი, და შემდეგ ჯალათიც. კლოდმა წყნარად მოუსმინა მღვდელს. შემდეგ მეციხოვნეს გადასცა პატარა მაკრატელი და სთხოვა ალბენისათვის გადაეცა. იგი წაიყვანეს ხელშეკრული. კლოდი დინჯად და მედიდურად ავიდა ეზო-ფოტზე. ხელში მას ეჭირა ხუთფრანკიანი, რომელიც ციხეში ავადმყოფობის დროს ექთანმა აჩუქა. მან იგი გადასცა მღვდელს და უთხრა ღარიბებს მიეციო. ამ დროს საათმა რვა-ჯერ დარეკა. კეთილშობილსა და ჭკვიან ადამიანს თავი მოკვეთეს.

კლოდ გეს ცხოვრებაში ორი პერიოდია: დაცემამდე და დაცემის შემდეგ. ორივე პერიოდთან დაკავშირებით ორი საკითხი ისმება: აღზრდისა და დასჯის, დანაშაულისა და სასჯელის. არა ნაკლებ ისმება საკითხი საზოგადოებისა და პოლიტიკური წყობილებისა მთლიანად.

კლოდ გე ბუნებით კეთილი, სპეტაკი, ნიჭიერი და შრომისმოყვარე — გადაგვარებულ საზოგადოებაში ქურდი ხდება და შემდეგ კაცის მკვლელიც.

ვიქტორ ჰიუგო, როგორც ყოველთვის და ყველგან, აქაც საზოგადოებას სდებს ბრალს, საზოგადოებას მიიჩნევს დამნაშავედ. ასეთი აზრია გატარებული მოთხრობაში „უკანასკნელი დღე ზიკვდილით დასასჯელისა“, „საბრალონში“, „კლოდ გეში“ და სხვა მის მხატვრულ, თუ პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში, აგრეთვე ჰიუგოს სიტყვებსა და წერილებში.

ილია ჭავჭავაძემ 1863 წელს თავის „საქართველოს მოამბის“ მერვე ნომერში გამოაქვეყნა ვრცელი წერილი სათაურით: „სიკვდილით დასჯის გადაგდების საქმე და ამის თავობაზედ ვიქტორ ჰუგოს წიგნი“, რომელსაც აქვს შესავალი ნაწილი, შემდეგ კი მოცემულია ქართული თარგმანი ვიქტორ ჰიუგოს პასუხისა ენეველი რესპუბლიკელებისადმი. ეს მოხდა ასე: 1862 წლის შემოდგომაზე ენევეაში გადაწყვიტეს, გადაესინჯათ კონსტიტუცია; ამ გადასინჯვის დროს დიდი კამათი შეიქნა სიკვდილით დასჯის კანონის გაუქმების ირგვლივ. როდესაც დამფუძნებელ კრებაში პირველი კენჭისყრის დროს შენარჩუნებულ იქნა სიკვდილით დასჯის კანონი, მაშინ მისმა მოწინააღმდეგეებმა თხოვნით მიმართეს კუნძულ გერნსიზე გადასახლებულ ვიქტორ ჰიუგოს, გამოეთქვა თავისი ავტორიტეტული აზრი ამ საკითხზე.

ვიქტორ ჰიუგომ არ დააყოვნა პასუხი; ის სიამოვნებით გამოეხმაურა ენეველთა თხოვნას და 1862 წლის 17 ნოემბერს გაუგზავნა მათ ვრცელი წერილი. სწორედ ამ წერილის ქართული თარგმანი გამოაქვეყნა ილიამ თავის ჟურნალში. ეს წერილი დაიბეჭდა „ბ. ვ.“-ს ხელმოწერით. როგორც ახლა ირკვევა, ეს „ბ. ვ.“ არის ილია ჭავჭავაძე.¹

სანამ ილია ქართველ მკითხველს გააცნობდა ვიქტორ ჰიუგოს წერილის შინაარსს, ის მიმოიხილავს მოკლედ სიკვდილით დასჯის საკითხის მდგომარეობას ევროპაში. ილია აღნიშნავს, რომ მსოფლიოს ზოგიერთ ქვეყანაში არ არსებობს სიკვდილით დასჯის კანონი. მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ამ საგანზე საყუარადლებო აზრები გამოუთქვამთ სხვადასხვა მეცნიერებს, კერძოდ, ბეკარიოს, მონტესკიეს და სხვ. დღეს კი გაცხარებული აზრთა გაცვლა-გამოცვლა და კამათი მიმდინარეობს. ყოველივე ამას ის მოჰყვამს, რომ დამტკიცდა სიკვდილით დასჯის არამცთუ უვარგისობა, არამედ მისი მავნებლობა.

¹ იხ. ა. ლ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. „საქართველოს მოამბე“, 1963 წ., გვ. 38.

ილიას დაკვირვებულსა და ფხიზელ კჳუა-გონებას არ გამოარჩენია ის ფაქტი, რომ იმ დროს ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ვიქტორ ჰიუგოს სიტყვები და წერილები სიკვდილით დასჯის თაობაზე, განსაკუთრებით კი ის წერილი, რომელიც მან ქართველ მკითხველს გააცნო.

ფრანგი მწერალი ასე იწყებს თავის პასუხს: „თქვენ მშვენიერი საქმე წამოგიწყიათ. თქვენი ღვაწლი და ცდა კეთილშობილურია, თქვენი სიტყვები მშვენიერია. თქვენ გეჭირვებათ დახმარება და მე მომმართავთ, მაღლობელი ვარ; თქვენ მეპატიუებით და მეც თქვენკენ მოვისწრაფი“¹.

ვიქტორ ჰიუგო სიკვდილით დასჯას სიზიფის ქვას აღარებს და შენატრის იმ დროს, როდესაც იგი აღარ ჩამოგორდება ადამიანთა საზოგადოებაში და სიტყვა „დასჯა“ შეიცვლება სიტყვით „სწავლა“.

ჰიუგო აღნიშნავს, რომ მრავალი წელიწადია იგი ებრძვის ამ გველეშაპს, მაგრამ ჭერჯერობით ვერაფერს გახდა. ის იგონებს ერთ შემთხვევას წარსულიდან. 1818 წელს, როცა ჰიუგო 16 წლის იყო, ის დასწრებია ასეთ შემადრწუნებელ სანახაობას: პარიზში იუსტიციის სასახლის წინ მდებარე მოედანზე საპარცხინო ბოძთან უამრავი ხალხი შეკრებილიყო. ბოძზე კისრით მიეკრათ ახალგაზრდა ქალი, რომელიც შინაურ ქურდობაში შეემჩნიათ. როდესაც საათმა თორმეტი დაჰკრა, ვიღაც კაცი ავიდა ეშაფოტზე, იმ ქალს შეხსნა პერანგის ზონრები და წელამდე გააშიშვლა, გავარვარებული შანთი ისე ძლიერად გაატარა შიშველი ქალის ზურგზე, რომ თეთრი ბოლი აადინა. გაისმა საბრალო ქალის წივილ-კივილი.

ამ საშინელმა სანახაობამ გადააწყვეტინა მომავალ დიდ მწერალს მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ებრძოლა უსამართლობისა და სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ.

ჰიუგო აღნიშნავს, რომ ვიღაც კრიმინალისტმა თქვა: „არ უნდა იყოს სიტყვა „სასჯელი“, უნდა ვიხმაროთ სხვა სიტყვა— „სამაგიერო“. კანონი არ კლავს, ის ბოროტ ადამიანს ჩამოგ-

¹ „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს მ ო ა მ ბ ე“. 1863 წ., № 8.

ვაცილებს ხოლმე. მწერალი ირონიულად შენიშნავს: „ჩვენ, ჩვეულებრივ მომაცედავებს, არ გვესმის ეს სიბრძნეო“¹.

ვიქტორ ჰიუგოს მოაქვს მთელი რიგი მაგალითები სიკვდილით დასჯისა, თავისი არა ერთი გამოსვლა ადამიანის სიკვდილით დამსჯელთა წინააღმდეგ და ასაბუთებს, რომ ეს უცნაური კანონი ისეთი უფარგისი და მავნეა, რომ ის აუცილებლად უნდა მოისპოს. ჰიუგო წერს: „ერთ სასამართლოში ორ ადამიანს ასამართლებდნენ. დამცველმა თქვა, რომ უმეტესი ნაწილი დანაშაულობისა წარმოიშობა უვიცობისა და გაუნათლებლობისაგან, ამიტომ საჭიროა უფასო და სავალდებულო სწავლების შემოღებაო (გავიხსენოთ მირიელის სიტყვები ვ. ჰიუგოს „საბრალონიდან“, რომლებიც ზევით მოვიტანეთ — დ. ფ.). გენერალურმა პროკურორმა სასაცილოდ აიგდო ის და უთხრა: აქ პარლამენტი არ არისო. ვეჭილმა უპასუხა: დიახ, ბატონო პროკურორო, აქ არაა პარლამენტი, მაგრამ აქ სამარეა, სამარე“².

ვ. ჰიუგოს აზრით, სიკვდილით დასჯა არავითარ შემთხვევაში არ არის დადებითი. მას არავითარი სარგებლობა არ მოაქვს. სიკვდილით დასჯა ღუპავს ოჯახს: ღუკმაპურის საშოვნელად ქვრივი ქალი იწყებს ამორალურ ცხოვრებას, ობლები ქურდობენ, იმისათვის რომ თავი გამოიკვებონ. თუ საზოგადოება ერთ მავნე კაცს იშორებს თავიდან მისი სიკვდილით დასჯით, სამაგიეროდ რამდენიმე ასეთს აჩენს. დასჯილის შვილები პატარაობიდანვე იწყებენ ქურდობას, ეჩვევიან ცუდ საქციელს. ამნაირად, სიკვდილით დასჯა ყველაფერზე და ყველაზე უარყოფით გავლენას ახდენს, ის ყველაფერთანაა დაკავშირებული, ამიტომ კაცობრიობის დამღუპველია.

შემდეგ ვიქტორ ჰიუგო კვლავ იმეორებს, რომ, მართალია, სიკვდილით დასჯის კანონის მოსპობა დიდ სიძნელეებს აწყდება და მსხვერპლს მოითხოვს, მაგრამ შუა გზაზე ამ საკითხის დატოვება არ შეიძლება, ვინაიდან ყველა კეთილგო-

¹ „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს მ ო ა მ ბ ე“. 1863 წ., № 8. შტრ. Oeuvres complètes de Victor Hugo. Pendant l'Exil, Paris, 1883, p. 305.

² Ibid., pp. 306—307.

ნიერი ადამიანი თავისი მიზნის განხორციელებისათვის დაუცხრომლად და შეუდრეკლად უნდა იბრძოდეს.

ცალკე უნდა შევჩერდეთ ერთ ფრიად საყურადღებო საკითხზე, რომელსაც ე. ჰიუგო გამოყოფს და ხაზს უსვამს; ასევე გამოყოფს ამ ბრძნულ სიტყვებს ჩვენი ილია ჭავჭავაძეც, ესაა ე. წ. დიდი და პატარა ერის საკითხი.

ვიქტორ ჰიუგო წერს: „მცირე ერი არ არსებობს დედამიწის ზურგზე... ხალხის სიდიადე სრულიადაც არ გაიზომება მისი რაოდენობით, ისევე როგორც კაცის სიდიადე არ გაიზომება მისი სიმალლით. ერთადერთი საზომი ერისა მისი ჭკუაგონება და სიმამაცეა. დიდი ისაა, ვინც დიად მაგალითებს იძლევა“¹ (ხაზგასმა ჩვენიად ფ.).

ცოტა ქვემოთ დიდი ფრანგი მწერალი ასეთივე შესანიშნავ აზრებს გამოთქვამს: „სიტყვა ფუჭია, თუ მასში აზრი არაა. არ კმარა გქონდეს რესპუბლიკა, თუ არა გაქვს თავისუფლება; არ კმარა გქონდეს დემოკრატია, თუ არა გაქვს ჰუმანურობა. ხალხი უნდა იყოს ადამიანი, ხოლო ადამიანს უნდა ჰქონდეს სული“² (ხაზგასმა ჩვენიად ფ.).

¹ Il n'y a pas de petit peuple... La grandeur d'un peuple ne se mesure pas plus au nombre que la grandeur d'un homme ne se mesure à la taille. L'unique mesure, c'est la quantité d'intelligence et la quantité de vertu. Qui donne un grand exemple est grand. „საქართველოს მოამბე“, 1863 წ., № 8. შტრ. Oeuvres complètes de Victor Hugo. Pendant l'Exil, Paris, 1883, pp. 310—311.

² Les mots sont vains si les idées ne sont pas dessous. Il ne suffit pas d'être la république, il faut encore être la liberté; il ne suffit pas d'être la démocratie, il faut encore être l'humanité. Un peuple doit être un homme, et un homme doit être une âme. Oeuvres complètes de Victor Hugo. Pendant l'Exil, Paris, 1883, p. 311.

ვიქტორ ჰიუგოს აზრით, სიკვდილით დასჯის კანონი არის სოციალური ბოროტების გამოხატულება, კაცობრიობის პროგრესის მტერი, ცივილიზაციის შემაფერხებელი. ჰიუგო, როგორც თვითონვე აღნიშნავს ზემოდსახელებულ წერილში, 1818 წლიდან მოყოლებული მუდამ ცდილობდა ეთქვა თავისი აზრი და დაეწერა რამე. და აი 1829 წელს მან გამოაქვეყნა „სიკვდილით დასასჯელის უკანასკნელი დღე“. აქედან მოკიდებული, ნართლაც, ვიქტორ ჰიუგოს სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე არ შეუწელებია ბრძოლა სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ.

ილია ჭავჭავაძე, ვიქტორ ჰიუგოს მაგალითით აღფრთოვანებული და წახალისებული, ცდილობდა თვითონაც გამოეთქვა თავისი აზრი ამ საერთაშორისო მნიშვნელობის საკითხის გარშემო. ილია დიდხანს მუშაობდა ამ საკითხზე, ეცნობოდა და სწავლობდა საჭირო ლიტერატურას. ილიას დაინტერესება ამ საკითხით პირველად გამოვლინდა მაშინ, როდესაც მან თავის „საქართველოს მოამბეში“ გამოაქვეყნა ვიქტორ ჰიუგოს რომანის „საბრალონის“ სწორედ იმ ადგილების ქართული თარგმანი, რომლებშიც ფრანგი მწერალი ადამიანის დასჯის საკითხებზე ალაპარაკებს მთავარ გმირს.

ღროთა ვითარებაში ილია ჭავჭავაძის აზროვნებასა და პოეტურ წარმოსახვაში ადამიანის დასჯის საკითხი სავსებით მომწიფდა და მას უნდა გამოეთქვა თავისი შეხედულებანი ამის შესახებ და გამოეთქვა კიდევაც თავის მხატვრულ ნაწარმოებში: „სარჩობელაზედ“ (1879 წ.) და სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ სახელმწიფო საბჭოს წინაშე წარმოხატემელ სიტყვაში (1907 წ.).

მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს ვიქტორ ჰიუგოს „საბრალონიდან“: „პირობა დასდო (ყან ვალუანმა — დ. ფ.), რომ პირველ შემთხვევაშივე ხალხს მაგიერი გადართხადოს (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.) და თავის ფიქრით დარწმუნდა, რომ სასჯელი, რომელიც დაუნიშნეს და გადაახდევინეს, მართო უსამართლო და უსვინდისო კი არ იყო, უკანონოც კი იყო. შემდეგ იფიქრა: საზოგადოებას

ჩემთვის თავის გაჩენაში სიღვიძლის მეტი არა უქნია რა. სიყმაწვილეშიაც კი ტკბილი და გულშემატკივარი სიტყვა არავისაგან არ შემიტყვია, თითქმის არც თავის ღვიძლი მშობლებისაგან (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ქან ვალეანი, როგორც უწინაცა ვთქვი, ბუნებით ბოროტი კაცი არ იყო; როცა გალერებზე გაგზავნეს, ჯერ მაშინაც კიდევ გულკეთილი იყო. იქ ყოფნაში გაასამართლა საზოგადოება და იგრძნო, რომ თანდათან მრისხანე გულია ხდებოდა, ღვთის განგება გაამტყუნა და გრძნობდა, რომ უსჯულო და უკეთური შეიქნა (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

თანდათან და უფრო შეუბრალებელი შეიქმნა. გული უცვდებოდა, ისე რომ ცხრამეტ წელიწადში, რაც იმან სატუსაღოში დაჰყო, იმის თვალს არც ერთხელ ცრემლი აღარ უნახავს¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ქან ვალეანი (თვით ვიქტორ ჰიუგოც — დ. ფ.) საზოგადოებას აბრალებს, რომ ადამიანი დანაშაულის სჩადის, ვინაიდან ამ დანაშაულის წყარო არის უვარგისი საზოგადოებრივი წყობილება „მართო მე ვარ გასამტყუნარი?“ სვამს კითხვას ქან ვალეანი და თვითონვე უპასუხებს: „განა ეს კი არ უნდა ვიფიქროთ, პირველად, რომ მე, მუშა კაცი, გულ-ხელდაკრეფილი უსაქმოდ ვიყავ, რომელიც ვერ ვიშოვო, — და მე. შრომისმოყვარე მუშაკს, ლუკმა პური არა მქონდა და მენატრებოდა? მიორედ, მე რომ გაიტყდი და სრულიად ვაღიარე ჩემი დანაშაულობა, განა ეს ძალიან მომეტებულო და სასტიკი სასჯელი არ დაშინიშნეს და არ მომაყენეს? ამითი კანონი და მართებულობა, ამგვარ ჩემ სასტიკ დასჯით უფრო დამნაშავე არ არი, ვინემც მე ქურდი? განა იმ სასწორის მხარეს უფ-

¹ „საქართველოს მოამბე“. 1863 წ., № 3. V. Hugo. Les Misérables, livre deuxième, Paris, pp. 121—122.

რო არ უნდა დაეძლია, რომელზედაც მოტყუებაა? და იმ მომენტებულის სასჯელის დანიშვნით თვით მოსამართლე და მსაჯული მოვალეობის ქვეშ არ ვარდება და თვით საზოგადოება? ერთი ესეც ვიკითხოთ, სასჯელი, რომელსაც მე თითო ჩემს გაქცევაზე მიმატებდნენ, იმას არ მოაწვევებს, რომ ძლიერი საზოგადოება ჩემისთანა უღონოსა და საწყლის სიცოცხლეს გადაჰკიდებია? ერთის სიტყვით, ეს საზოგადოების დანაშაულობა არ არი დამნაშავე პირთან, რომლითაც მე ცხრამეტი წელიწადი დამჩაგრეს?

რა უფლება აქვს საზოგადოებას, რომ ასე ძალზე სტანჯავს თავის მოძმეს, ერთის მხრივ, თავის უქკუო დაუნახველობით და გაუგებრობით, მეორეც — თავის უწყალო განსჯით, გაგებით და სამუდამოდ საწყალ კაცს აჯდებს ნაკლებულებს და ნამეტანობის შუა:

ნაკლებულებაში, — რომ სამუშაო საქმეს არ უჩენს, და ნამეტანობაში — მომეტებულის დასჯით.

საზარელი არ არის, რომ საზოგადოება ასე ექცეოდეს იმ საწყალ თავის მოძმეთ, რომელთაც შემთხვევით და ბედით ყველაზე ცოტა რგებიანთ სარჩო და ქონება და რომელნიც, საცა სამართალია, ყველაზე უმეტესად შესაბრალოსნი არიან?

როცა ეს აზრები ახსენა, მაშინ ჟან ვალ-ჟანმა საზოგადოებას დაუწყოს სჯა, თავის გულში ის გაამტყუნა, გაასამართლა და შეიძულა¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ჩვენი აზრით, ბევრი რამ არის საერთო ვიქტორ ჰიუგოს ჟან ვალჟანის ამ სიტყვებსა და ილია ჭავჭავაძის მოთხრობის „სარჩობელაზედ“ მოქმედი პირის, თბოლი ბიჭის სიტყვებს შორის, რომელსაც ძმა ჩამოუხრჩვეს. ეს ყმაწვილები ადრე დაობდნენ და მის შემდეგ თავიანთ თავზე გამოსცადეს მთელი სიავე და სიდუხჭირე ამ წუთისოფლისა, ნათესავეებისა და საზოგადოების მხრივ გულგრილობა და ზიზღი, რის გამოც ორივემ შეიძულა ნათესავეები და მთელი საზოგადოება, დაი-

¹ „საქართველოს მოამბე“. 1863, № 3, შდრ. V. H u-
g o. Les Misérables, livre deuxième, pp. 121—122.

წყეს ქურდობა, ბოროტმოქმედებათა ჩადენა, მივიდნენ კაცის მკვლელობამდე.

აი, როგორ ალაპარაკებს ილია უმცროს ძმას: „გამოვედით ორნი ობოლნი ამ ტრიალ დედა-მიწაზედ უპუროდ, უფულოდ, უბინაოდ, უნუგეშოდ, უთვისტომოდ. ვის შესტკივდებოდა ჩვენთვის გული? ჩვენ ყველასათვის უცხონი ვიყავით, ყველანი ჩვენთვის. გამოვეწიეთ ქალაქისაკენ, გაბოროტებულნი, მთელს ქვეყანაზედ გულამღვრეულნი, გადავემტერეთ უსამართლო ქვეყანას, გადავემტერეთ ყველას... პატარები ვიყავით, ყველა ხედავდა, რომ თვალნათლივ გვძარცვავდნენ, არავინ არ გამოგვესარჩლა, არავინ მოგვეშველა, არავინ ხმა არ ამოიღო. ჩვენაც ცოდვა ყველამ დაიდო კისრად. მინამ ცოცხალი ვარ, ყველას გადავუხდი... ის ერთადერთი ჩემი სისხლი და ხორცი, ის ერთადერთი ძმაცაი, ის ერთადერთი ადამიანი ჩემი კეთილისწყოფელი, ჩემთვის თავდადებული, ჩემი მოსიყვარულე და ერთგული. დღეს ჩემის თვალთ ვნახე, რომ კატასავით დამირჩეს!.. განა ამას შევარჩენ ქვეყანასა, მინამ პირში ჩული მიდგა! ყველამ უნდა მიზლას ჩენი დანაკარგი. ძმის სისხლს, მინამ ცოცხალი ვარ, ავიღებ. მძულს ქვეყანა და ადამიანი უფრო“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

მოტანილი მაგალითებიდან აშკარად ჩანს, რომ ვიქტორ ჰიუგოს აქტიურობა გალაშქრებამ სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ დიდი გამომხატურება ჰპოვა ქართულ ლიტერატურაშიც, რომლის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელი ილია ჭავჭავაძე დაინტერესდა ამ საკითხით და კიდევაც გამოთქვა თავისი ფრიად საყურადღებო შეხედულებანი.

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. II, 1950 წ., გვ. 239—240.

*
• •

ილია ჭავჭავაძის მოსწონდა ფრანგი დემოკრატი მწერალი ალექსის ბუვიე (Alexis Bouvier, 1836—1892) და კიდევაც თარგმნა მისი გახმაურებული რომანი „იზა“ ქართულ ენაზე. ილია იმდენად აფასებდა ამ ნაწარმოებს, რომ იგი ჯერ „ივერიაში“ დაბეჭდა 1879—80 წლებში, შემდეგ კი ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა თავის თხზულებათა მეოთხე ტომად 1892 წელს. „იზას“ ქართულ თარგმანს ზოგიერთი ლიტერატორი გულგრილად შეხვდა და არ მიიჩნია დადებითად მისი გამოქვეყნება. ასე, მაგალითად, 1880 წელს ჟურნალ „იმედში“ დაიბეჭდა დავით აბდუშელიშვილის წერილი, რომელშიც ავტორი მიმოიხილავს ქართულ თარგმანებს და მკაცრი განაჩენი გამოაქვს ნიჭიერი ფრანგი მწერლის ალექსის ბუვიეს შემოქმედების, კერძოდ კი მისი რომანის „იზას“ მიმართ. მისი აზრით, „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა „საძაგელი“ რომანი, რომელსაც საფრანგეთში ბონაპარტისტებისა და კლერიკალური წრეების მეტი არაფერია წაიკითხავს და რომელშიაც პოლიტიკის აგენტები ალაღმართალ და გულკეთილ ადამიანებად არიან წარმოდგენილნი¹.

როგორც ჩანს, რეცენზენტს სწორად ვერ გაუგია რომანის შინაარსი და მიზანდასახულება. ის უსამართლოდ ამცირებს ფრანგ მწერალს და მის შემოქმედებას. ალექსის ბუვიე როგორც თითქმის ყველა სხვა თავის რომანში, ისე „იზაშიც“ კიცხავს ნაპოლეონ მეცამის ძირგამომპალ რეჟიმს, უარყოფითად ეკიდება საზოგადოებრივი ცხოვრების მანკიერ მხარეებს და სიმპათიით ხატავს ხალხიდან გამოსულ უბრალო ადამიანებს.

ფრანგული ლიტერატურის მცოდნე და დამფასებელი ილია ჭავჭავაძე წინააღმდეგი იყო ხელაღებითი, შემთხვევითი თარგმანებისა. ის დაბეჭდილებით მოითხოვდა მხოლოდ ისეთი ნაწარმოების თარგმნას, რომელიც არგებდა ქართველი

ხალხის სულსა და გულს, დააკმაყოფილებდა მის გაზრდილ სულიერ მოთხოვნილებას.

როდესაც ქართულ სცენაზე წარმოადგინეს ქართულად გადმოკეთებული ფრანგული სამმოქმედებიანი კომედია „გე-
ვო, მინას და კამპანია“, ილიამ გაარჩია ეს პიესა და იგი სას-
ტიკად გააჭრიტია ყოველმხრივ. „თითონ კომედიაზე ბევრს
ვერას ვიტყვით, — წერს ილია ირონიულად, — შევნიშნავთ,
ბოლოდ, რომ ამ თხზულებას საში ნაკლულევანება აქვს,
თორენ სხვაფრივ კი არა უჭირს რა. ერთი ისა, რომ დამწერმა
რათ დასწერა? მეორე ისა, რომ თუ დამწერმა დასწერა, გადა-
მკეთებელმა რათ გადააკეთა? და მესამე ისა, რომ თუ ორნივ
შესცდენ, თეატრში მაინც რათ წარმოადგინეს?“¹

ილია ქავექავაძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეროვნულ
თეატრს. თლიდა მას ახალი იდეების ქადაგების ტრიბუნად,
საიდანაც შეიძლება ერს დაანახო თავისი თავი და აღაგზნო
იგი უკეთესი მერმისისათვის საბრძოლველად. ილიამ ქართუ-
ლი თეატრის საქმიანობას მიუძღვნა რამდენიმე სტატია, რო-
მლებშიც ის ეხება აგრეთვე საკუთარი ეროვნული რეპერ-
ტუარის საკითხს და თარგმნილ პიესებს. ის საგანგებოდ და
ვრცლად არჩევს ცნობილი ფრანგი დრამატურგის ვიქტორი-
ენ სარდუს (Victorien Sardou, 1831—1908) პიესას „გავიყარ-
ეთ“ („Divorçons).

სანამ პიესას და მის ქართულ სცენაზე დადგმას განიხი-
ლავდეს, ილია ჯერ უპასუხებს კითხვას: რას უნდა დაერქვას
გადმოკეთება? ის ამბობს: „როცა სასცენო ხელოვნება სხვი-
სის ცხოვრების ხატსა ჰკიდებს ხელს ჩვენს სცენაზედ გადმო-
სატანად, ორში ერთი უნდა იქონიო სახეში: ან იგი. რომ
სხვისი ცხოვრება, ხასიათს თუ ზნე-ჩვეულებაში გამოთქმუ-
ლი, გვატოლინოს ისე, როგორც არის უტყუარად და შეუც-
ვლელად, ან იგი, რომ მართო აზრი, საგანი აიღოს, თუნდა
მთელი აგებულებაც პიესისა, ოღონდ იქ კი, საცა სხვისა ხა-
სიათი, ზნე-ჩვეულება და ვითარება ცხოვრებისა არ შეგვე-

¹ ილია ქავექავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. V, 1953 წ., გვ. 51—

ფერება, არ გვიხდება, გვეუცხოება, — იქ ჩვენი ხასიათი, ჩვენი ზნე-ჩვეულება, ჩვენის ცხოვრების ვითარება ჩააყენოს. აქით უცხო ხატი სხვისის ცხოვრებისა ცოტად თუ ბევრად ჩვენის ცხოვრების ხატად გარდაიქმნება, და რამოდენადაც ეს გარდაქმნა დიდია, იმოდენად ნაშრომი კარგია და მოსაწონი. პირველ შემთხვევაში ნაშრომს თარგმანი ჰქვია და მეორეში — გადმოკეთებული¹.

ილიას აზრით, უცხო ნაწარმოების გადმოკეთება გაცილებით უფრო რთული და ძნელი საქმეა, ვინემ მისი გადმოთარგმნა. „გადმომკეთებელს, — წერს ილია, —ის ღონეც უნდა ჰქონდეს, რაც მთარგმნელს, და ამას გარდა თვითმოქმედი ძალიც შემომქმედობისა. იმიტომ რომ საგნადა აქვს იგი ხატი კი არა, რომელიც მზად გამოსახულია პიესაში და რომელსაც მარტო გადაღება-ღა უნდა, არამედ იგი, რომელიც პიესაში არ არის და ახლად შექმნა სჭირია, რომ ჩვენის ცხოვრების ხატად გვეჩვენოს. აქ ხორცუხმელნი შთაბეჭდილებანი სულ ახალის, თუმცა კი შინადვე განცდილის, ნათვალთვლების და ნახულის ცხოვრებისა ხორცშესხმას თხოულობენ და ამისათვის ცოტად თუ ბევრად საჭიროა ცხოველმყოფელი ფანტაზია და ძალი შემოქმედებისა, როგორცა ვსთქვით. ამ სახით გადმომკეთებელი უფრო თვითმონქმედი, ვიდრე მთარგმნელი, რომელიც რაც უნდა ვსთქვათ, მაინც ცოტად თუ ბევრად მონაა მისი, ვისაც სთარგმნის. გადმომკეთებელს კი შეუძლიან თავი მოიწონოს იმით, რომ ქარგა სხვისაა, იქნება ფერადიც სხვისა იყოს, მაგრამ სახე კი ჩემია და ჩემი ნაქსოვიაო. ეს „ჩემი“ დიდი სამაცდურო რამ არის და ამით თუ აიხსნება იგი, რომ პირდაპირ ნათარგმნი ხშირად „გადმოკეთებულის“ სახელით აგვეტუზება ხოლმე თვალწინ. გადმოკეთებას უფრო დიდი აბრუ აქვს და ამ აბრუს დაკუთვნებაზედ ბევრი უსაბუთოდ ხელს იწვდის ხოლმე“².

¹ ილია ქავჭავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. III, 1953 წ., გვ. 125.

² იქვე, გვ. 125.—126.

ამგვარად, ილია ქაევკავაძე უცხო ნაწარმოების გადმოკეთებას სრულიად სამართლიანად მიიჩნევს დიდ და საპატიო საქმედ. ცხადია, ილიას ბრწყინვალე მსჯელობიდან ის დასკვნა არ უნდა გამოვიტანოთ თითქოს ის წინ აყენებდეს უცხოურს საკუთართან, მშობლიურთან შედარებით, პირიქით, ჩვენი მწერალი ხაზგასმით აღნიშნავს საკუთარი ნაწარმოებების (ამ შემთხვევაში პიესების — დ. ფ.) შექმნის აუცილებლობას. მაგრამ როცა ასეთი რამ მეტისმეტად მცირე მოგვეპოვება. „მაშინ გადმოკეთება რიგიანის პიესისა, — როგორც ილია ამბობს, — ორ კურდღელს ერთად დაგვაჭერინებს: ერთი, რომ ყოველი რიგიანი პიესა საყურებლად სასიამოვნოა და ჩვენს საკუთარს ურიგო პიესაზედ ბევრად სამჯობინარია, და მეორე — თუ კარგად გადმოკეთებულია ჩვენს ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებაზედ, ნატვრას ჩვენის საკუთარისა ცოტად თუ ბევრად აკმაყოფილებს“¹.

ასეთი საზომით არჩევს ილია ფრანგი მწერლის ვიქტორიენ სარდუს პიესას „გაციყარნეთ“. ის კმაყოფილებას გამოთქვამს დიდი ქართველი მსახიობის ვასო აბაშიძის მიერ ამ პიესის გადმოკეთებული ტექსტის გამო. მას მოეწონა ეს ნაწარმოები, მიიჩნია იგი ყოველმხრივ რიგიან პიესად, რომელიც სასიამოვნოა საყურებლადაც და მოსასმენადაც. „რადგანაც აზრიანია, მერე, მეტის-მეტად თანასაგრძნობი აზრიანი. და კაცი ხალისიანად ადევნებს გულისყურს ბოლომდინ“².

¹ ილია განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს პიესაში ცოლ-ქმარის გაცილების არა იმ კერძო მიზეზს, რომელიც სულ სხვადასხვანაირად არის დამახასიათებელი ფრანგებისა და ქართველებისათვის, არამედ იმ ზოგადს, რაც შეიძლება საერთო იყოს მათ შორის. მოვუსმინოთ თვით ილიას: „თუმცა ამ პიესაში, — წერს ილია, — მიზეზი ცოლ-ქმართა აშლისა, რომელმაც გაყრის სურვილამდე და გადაწყვეტილებამდე მიიღწია, ჩვენს ცხოვრებაზედ მეტად შორს არის, ასე, რომ სრულებით არ უხდება არც ჩვენს ზნე-ჩვეულებასა, არც ჩვენ

¹ ილია ქაევკავაძე. თხზ. სრ. კრ., ტ. III, 1953 წ., გვ. 125—126.

² იქვე. გვ. 126.

ხასიათსა, არც ჩვენებურის კაცის თუ ქალის გულისტკივილსა. მაგრამ იგივე სხვა გულის მოძრაობიდან, სხვა გულის ნაღებთაგან მოივლინება ხოლმე ხშირად ჩვენს შორისაც, და რადგანაც კაცმა მისი ჭეროვანი გაძლოლა არ იცის, თვითონაც ამწარებს ცხოვრებასა და სხვასაც უმწარებს. საქმე ის არის, რომ გულუბრყვილო, გულწმინდა შეცდომილებას, უგუნურს და უცოდველს გატაცებას, თუნდ ბიწისა და ბოროტისაყენ, ახირება და ბოჩილი უფრო გამოადგება წამლად და გამოსაქეთვლად, თუ ტკბილად და დაყვავებით მოქცევა? ავტორი გვასწავლის, რომ ტკბილად მოქცევა ამ შემთხვევაში უებარი წამალია ცთომილის მორჯულებისათვის. ჩვენ ვსთქვით, რომ იგი წასკვი, საიდამაც ამ პიესაში ცდომილება წარმოსდგა და ცოლ-ქმრობა შეარყია, ჩვენს ცხოვრებაში სრულებით იმ რაფთაგან არ გამოინასკვება, მაგრამ თ ვ ი თ ო ნ მ ა გ ა ლ ი თ ი და გ ზ ა გა მო კ ე თ ე ბ ი ს ა ის ე ზ ო გა დ ი ა, ის ე მ შ ვ ე ნ ი ვ რ ა დ და ნ ა თ ლ ა დ ა რ ი ს გა რ კ ე ე უ ლ ი, ის ე ც ო ც ხ ლ ა დ ა რ ი ს გა ტ ა რ ე ბ უ ლ ი, ის ე თ ი ს ხ ე რ ზ ი თ და ჭ კ უ ი თ ა, რომ მა ყ უ რ ე ბ ე ლ ს, ვ ი ნ ც უ ნ და ი ყ ო ს, ე რ თ ნ ა ი რ ა დ გ უ ლ ი ბ ო ლ ო მ დ ი ს ი ნ ტ ე რ ე ს ი თ უ ც ე მ ს, ვ ნ ა ხ ო თ ე რ თ ი რ ა გა მო ვ ა ო. ს ი მ ა რ თ ლ ე ამ გ ზ ი ს ა სა ყ ო ვ ე ლ თ ა ო ა, კ ა ც ო ბ რ ი უ ლ ი ა და ყ ვ ე ლ ა ს ა თ ვ ი ს მ ე ტ ი ს მ ე ტ ა დ სა გ უ ლ ი ს ყ უ რ ო“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

აი საქმის როგორი ცოდნით გააჩნია ილია ჭავჭავაძემ ექტორიენ სარდუს ეს შესანიშნავი პიესა და რა ფრიად საგულისხმო აზრები გამოთქვა ამ ნაწარმოებში აღძრული საკითხების გარშემო. ილიამ ამ პიესის გადმოკეთება და ქართულ სცენაზე მისი წარმატებით დადგმა დიდმნიშვნელოვან მოვლენად მიიჩნია. ილია სარდუს უწოდებს საფრანგეთის სახელგანთქმულ მწერალს და მაღალ შეფასებას აძლევს საერთოდ მის დრამატურგიას.

¹ ი ლ ი ა ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე. თხზ. სრ. კრ., ტ. III, 1953 წ., გვ. 127—128.

აქ არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის დიდი მოწონება და გამოხმაურება, რომელიც გამოიწვია დავით ერისთავის მიერ ნიჭიერად გადმოკეთებულმა ვიქტორიენ სარდუს პიესა „სამშობლომ“ („La Patrie“)¹.

ეს პიესა ფრანგმა კრიტიკოსებმა ფრანგული თეატრის საუკეთესო დრამად მიიჩნიეს. „სამშობლოს“ წარმოდგენამ პარიზში (1869 წელს) ფრანგი ხალხი აღაფრთოვანა. მაყურებლები თეატრის დარბაზში ერთმანეთს ეხვეოდნენ, კოცნდნენ, ტირილდნენ.

დავით ერისთავის მიერ ასე ოსტატურად გადმოკეთებულმა სარდუს ამ პიესამ ფეხზე დააყენა მთელი ქართველი ხალხი, აზლებურად ამღელვარა მისი პატრიოტული გრძნობები და როდესაც ზოგიერთ რეაქციონერ ვიგინდარას ყოველივე ეს შეშურდა და ცინიკურად შეურაცხყო ქართული თეატრი, ქართველი ხალხის მშობლიური გრძნობა, მაშინ ასეთ პირებს საკადრისი პასუხი გასცეს ჩვენმა გამოჩენილმა მოღვაწეებმა, განსაკუთრებით დიდმა ილიამ ქვა-ქვაზე არ დასტოვა ვიღაც შოვინისტი კატკოვის უტიფარი გამოხტომიდან და გააცამტვერა იგი.

ილია გულთბილად ეხმაურებოდა ხოლმე ფრანგულიდან ნათარგმნ თუ გადმოკეთებულ პიესებს და მათ დადგმებს, ქართველ მსახიობთა ვირტიოზულ თამაშს. განსაკუთრებით აღაფრთოვანებდა მას ქართველ მსახიობთა ფხიზელი ჰქუა, სწრაფი მოსაზრება, ესთეტიკური გრძნობა, დაუღალავი შრომა, ოსტატობა. ილიას აზრით, ეს თავისებურებანი, რომლებიც ასე უხვად აქვთ ქართული სცენის ბრწყინვალე წარმომადგენლებს, აუცილებელია ყოველი ნიჭიერი მსახიობისათვის².

ილია ჰავჭავაძის ბიბლიოთეკას ამშვენებდა სახელმოხვე-ქილი ფრანგი პროზაიკოსების გუსტავ ფლობერისა და ემილ ზოლას ნაწარმოებები, კრიტიკული შრომები მათი შემოქმე-

¹ „სამშობლოს“ ქართულ სცენაზე დადგმისა და მისი კომპოზიციის შესახებ იხილეთ ნიკო ტატიშვილის „დავით ერისთავის „სამშობლო“, „მნათობი“. 1940 წ., № 10.

² „ი ე ე რ ი ა“. 1886 წ., № 28.

დების შესახებ. ილია ინტერესით ეცნობოდა ფლობერის „წმინდა ანტუანის ცდუნებას“ და ემილ ზოლას „აბატ მურეს შეცოდებას“. როგორც ირკვევა, ილიამ, ამ დიდმა ქართველმა ენციკლოპედისტმა და განმანათლებელმა, საფუძვლიანად შეისწავლა ქართულსა და მსოფლიო ლიტერატურაში არსებული მისთვის ხელმისაწვდომი მასალა და შექმნა ორიგინალური, საკაცობრიო მნიშვნელობის მხატვრული პოემა „განდეგილი“, რომელიც, შეიძლება ითქვას, წინ უსწრებს ამ თემაზე დაწერილ ყველა სხვა ნაწარმოებს.

ილია ჭავჭავაძე ინტერესით კითხულობდა გამოჩენილი დანიელი კრიტიკოსის, დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის მკვლევარის გეორგ ბრანდესის წიგნს „Главные течения литературы девятнадцатого столетия“, М., 1881, ილია საგანგებოდ ჩერდება და თავის შენიშვნებს აკეთებს წიგნის იმ გვერდებზე, რომლებშიც ფრანგ მწერალთა ნაწარმოებებია განხილული.

იქ, სადაც ბრანდესი არჩევს უან-უაკ რუსოს განთქმულ რომანს „იულია ანუ ახალი ელოიზა — აღბების მთის ძირას მდებარე დაბის მცხოვრები ორი შეყვარებულის წერილები“, — ილიას ხან ლურჯი და ხან წითელი ფანქრით ხაზი გაუსვამს მისთვის საინტერესო ადგილებისათვის.

იქ, სადაც ბრანდესი იხილავს ფრანგი რომანტიკოსი ვჟერალის ბენჟამენ კონსტანის რომანს „ადოლფს“ და ახაიათებს ნაწარმოების ერთ-ერთ მთავარ გმირს მგზნებარე და მშვენიერ ელეონორას, და წერს: „იგი — ქალია“, ილიას გვერდზე წითელი ფანქრით მიუწერია: „თინათინი“¹.

ფრანგი რომანისტი ქალის მაღამ დე სტალის შესახებ ბრანდესი წერს: „მაღამ დე სტალისათვის გული — ეს ყველაფერია“. ილიას წითელი ფანქრით ხაზი გაუსვამს სიტყვებისათვის „გული—ეს ყველაფერია“ და გვერდზე წითელი ფანქრითვე მიუწერია: „ნესტანისა და ტარიელის გამარჯვება“².

¹ Г. Брандес. Главные течения литературы XIX столетия, 1881, стр. 60.

² Там же. стр. 69. შდრ. ალ. ბარამიძე. ილია ჭავჭავაძე და ძვე-

ილიას ყურადღება მიუპყრია აგრეთვე ბრანდესის მსჯელობას მაღამ დე სტალის რომანების „დელფინასა“ და „კორინას“ შესახებ, სადაც ლაპარაკია ადამიანის მოვალეობაზე. მის ქვეშ ილიას ზაზი გაუსვამს და გვერდზე მიუწერია „ავთანდილი“. აქ ილია გულისხმობს იმ დიდ როლსა და ფუნქციას, რასაც ასრულებს მოვალეობა ავთანდილის ცხოვრებასა და საქმიანობაში. რაც შეეხება იქვე ბრანდესის მიერ გამოქმულ აზრს, რომ მაღამ დე სტალი იხილავს ვნებებს, როგორც ჩვენი კეთილდღეობისათვის ზოგჯერ ზიანის მომტანს, ილიას ზაზი გაუსვამს ან სიტყვებისათვის და გვერდზე მიუწერია „ტარიელი“. ცხადია, ჩვენი მწერალი აქ გულისხმობდა იმ ზიანს, რომელიც ტარიელისათვის მოჰქონდა სატრფოს დაკარგვით გამოწვეულ თავდავიწყებასა და აღგზნებას.

ბრანდესი იხილავს ფრანგი რომანტიკოსი მწერლის ეტიენ დე სენანკურის რომანს „ობერმანს“ და ახასიათებს რომანის გმირს თვით ობერმანს, ილიას გვერდზე წითელი ხაზი ჩამოუსვამს და მიუწერია „მიტკა“; როგორც მკვლევარი თამარ მაჭავარიანი მიუთითებს, ილია აქ უნდა გულისხმობდეს დიმიტრი ყაზბეგს¹.

ილიას უმუშავნია და თავისი ზაზგასმები გაუყეთებია ე. კორშისა და ა. კირპიჩნიკოვის რედაქციით გამოცემულ „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაზე“. ყურადღებას იქცევს ილიას ზაზგასმული სტრიქონები აღნიშნული სახელმძღვანელოს მეორე ტომში, რომელშიც გადმოცემულია შუაშაუ-

ლი ქართული მწერლობის საკითხები, ილია ჭავჭავაძე—საიუბილეო კრებული, 1957 წ., გვ. 41; ლ. მენაბდე. ილია ჭავჭავაძე და ძველი ქართული მწერლობა, თსუ „შრომები“, 1958, № 69, გვ. 87; შამია დუდუჩაძე. ილია ჭავჭავაძის ესთეტიკა, 1960, გვ. 189; თამარ მაჭავარიანი. ილია ჭავჭავაძის პირადი ბიბლიოთეკის კატალოგი 1957 წ.

¹ თამარ მაჭავარიანი. ილია ჭავჭავაძის პირადი ბიბლიოთეკის კატალოგი, 1957 წ., გვ. 56.

კუნეების ლიტერატურის ისტორია. ასე, მაგალითად, წიგნის იმ თავში, რომელიც იხილავს შუასაუკუნეების ესპანურ ლიტერატურას, მოთხრობილია ძველი ესპანელი ხალხის თავგანწირულ ბრძოლაზე დამპყრობ მაჰმადიანთა წინააღმდეგ. მათ შეთაურობდა გოთების უკანასკნელი მეფის შთამომავალი პე-ლაგო. ისინი გაიხიზნენ ესპანეთის სამხრეთ-დასავლეთში და შექმნეს დამოუკიდებელი ძლიერი სახელმწიფო, რომლის პიზანი იყო სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ.

ილიას ძალიან მოწონებია ეს ადგილი და გაუხაზავს, გვერდზე წითელი ფანქრით მიუწერია „დავითი“¹. თამარ ჰაქავარიანი სამართლიანად მიუთითებს, რომ ილია ჰაქავა-სე ამ დავითში გულისხმობდა ქართველი ხალხის სასიკადულო სახელმწიფო მოღვაწეს დავით აღმაშენებელს².

აკად. ალექსანდრე ბარამიძე თავის საინტერესო გამოკვლევაში „ილია ჰაქავაძე და ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, აღნიშნავს, რომ „ქართული მწერლობის ღირსება-ნაკლოვანების შეფასებისას ილია ჰაქავაძე ყოველთვის ითვალისწინებდა მსოფლიო ლიტერატურის მასშტაბს და მომთხოვნელობის შესაფერის საზომს“³.

სწორედ ასე წარმოგვიდგება ილია ჰაქავაძე ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის დარგში. ის ქართული ლიტერატურის შედევრებს აფასებდა მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების საერთო დონის მიხედვით.

ილია ჰაქავაძე ასეთივე გულისყურით და ინტერესით კითხულობდა და შავის ბინაწერებს აკეთებდა სხვა წიგნებზეც. დავასახელებთ რამდენიმე მათგანს: „ფრანგული ლიტე-

¹ Всеобщая история литературы, т. II, 1885, стр. 504.

² თ ა მ ა რ ჰ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი. ილია ჰაქავაძის პირადი ზიბ-ლიოთეის კატალოგი. 1957 წ., გვ. 58.

³ ა ლ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე. ილია ჰაქავაძე და ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, ილია ჰაქავაძე — საიუბილეო კრებული, 1957 წ., გვ. 34.

რატურის ისტორია“, „თანამედროვე ფრანგი მწერლები“, შე-
რის „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორია“, ვილჰელმის „შუა-
საუკუნეების ლიტერატურის ისტორია“ და სხვ.

ილია ჭავჭავაძე სულ მუდამ იმ აზრს ავითარებდა, რომ
ქართული კულტურის შედეგები „პაწია ქუჭრუტანიდან კი
არ დანახულიყო და გასინჯულიყო, არამედ დიდი სარბიელი-
დან, იმ უშველებელი სარკმლიდან, რომ მთელს კაცად-კაცო-
ბას თვალი გადევლებოდეს, მის სრულს სიგრძე-სიგანეზე და
სიღრმე-სიმაღლეზე“¹. ილია ყოველივე ამას თამამად და
დაბუჯითებით მოითხოვდა, ვინაიდან დარწმუნებული იყო.
რომ ჩვენი ლიტერატურის საუცხოო ნიმუშები, არამცთუ
გაუძლებდნენ მსოფლიო მხატვრულ შედეგებთან გატოლე-
ბას, მათ გვერდში ამოდგომას, ზოგჯერ კიდევაც გადააქარ-
ბებდნენ მათ თავიანთი ორიგინალობით, სინატიფით, სრულ-
ყოფილობით, საკითხის თავისებური დაყენებითა და გადაწყ-
ვეტით.

რა ჩინებულად, რა გულში ჩამწვდომად ჟღერს დღესაც
ილია ჭავჭავაძის ბრძნული სიტყვები დიდი ადამიანების შე-
სახებ: „ისინი მით არიან სახელოვანნი, რომ თუმცა სისხლით
და ხორციტ ერთს რომელსამე გვარტომობას ეკუთვნიან, მაგ-
რამ თვისის ღვაწლით ამასთანავე გვაჩვენებენ ხოლმე, რით
არის მათი გვარტომი თანამოზიარე მთელის კაცობრიობისა
და რაგვარი ნაკადული შეაქვს იმ დიდ ზღვაში, რომელსაც კა-
ცობრიობას ეძახიან. რა განძსა და საუნჯეს სდებს იმ მეცნი-
ერებასა და ხელოვნების ტაძარში, რომელიც ყველას ეკუთვ-
ნის და რომლის კარი მუდამ ღიაა ყველასათვის ერთნაირად
და თანასწორად, მიუხედავად რჯულისა, გვარტომობისა და
დიდ-პატარობისა“².

ილია ჭავჭავაძე ერთი პირველთაგანი იყო ჩვენს გამოჩე-
ნილ მწერალთა შორის, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრ., ტ. III, 1953 წ., გვ. 175.

² იქვე - გვ. 97.

მსოფლიო მეცნიერებისა და ხელოვნების საგანძურში, ამით-
მან უკვდავყო არა მარტო თავისი სახელი, არამედ თავისი
სამშობლოსა და ხალხის სახელიც.

ილია ჭავჭავაძე წინ მიდიოდა და იმარჯვებდა საერთა-
შორისო მასშტაბითაც, და ყოველივე ამას საფუძვლად ის
ედო, როგორც ამას აკად. არნოლდ ჩიქობავა მოხდენილად
გამოთქვამს, რომ ილიას მსჯელობა „მეცნიერულად სწორი.
საზოგადოებრივად მართალი, ისტორიულად საბუთიანი იყო“¹.

¹ არნოლდ ჩიქობავა. ილია ჭავჭავაძე ენის შესახებ.
1938 წ., გვ. 14.

ნიკო ნიკოლაძე და ფრანგული ლიტერატურა

ჩვენი ქვეყანა სავსეა ათასნაირ მრავალ-
ფეროვან და მაღალ-ღირს საგნებით, სუ-
რათებით, ხასიათებით, ტიპებით. ბევრი
ისეთი ხასიათი ტრადიციებს ჩვენს ერში და
ბევრი ისეთი კუთხეა ჩვენს ქვეყანაში,
რომლის მსგავსს ვერაფერს იპოვის კაცი
მსოფლიო მწერლობის სურათებში.

ნიკო ნიკოლაძე

ნიკო ნიკოლაძე არის ერთი პირველთაგანი ევროპულად
განათლებულ იმ დიდ ქართველ მოღვაწეთა შორის, რომლე-
ბიც აქტიურად მონაწილეობდნენ დასავლეთ ევროპის პოლი-
ტიკურ, ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ ცხოვრებაში.

ნიკო ნიკოლაძე — ეს დიდი ქართველი მოაზროვნე თა-
მამად შეიძლება მივაკუთვნოთ იმ სახელოვან ადამიანთა ჯგუფს,
რომლებმაც შეძლეს არა მარტო თავიანთი სამშობლოს ერო-
ვნულ-განმათავისუფლებელი იდეების მწვერვალზე ასვლა,
არამედ ნაციონალური ჩარჩოები გადალახეს და საერთაშო-
რისო ურთიერთობის სარბიელზე გამოვიდნენ.

ქართული ლიტერატურის მკვლევარი ვახტანგ კოტეტი-
შვილი წერს, რომ ნიკო ნიკოლაძე იყო „მეტად დიდი ბუნე-
ბის ადამიანი, რომელიც ჩვენს სინამდვილეს ფილოსოფოსის
შიღრმით არკვევდა, შეუდარებელი ძალის პუბლიცისტი, რო-
მელმაც ილია ქავჭავაძესთან ერთად ნამდვილ, ევროპულ პუბ-
ლიცისტიკას დაუდო სათავე, დაუღალავი საზოგადო მოღვაწე
და პრაქტიკოსი, გაუტეხელი ნებისყოფის შემტანი ყოველ სა-
ქმეში, მოქნილი და ღრმა სიტყვის ბატონი და ბოლოს, სა-

ლიტერატურო კრიტიკოსი. ეს — ჩვენში. მაგრამ მისი ას-
პარეზი საქართველოს საზღვრებსაც გას-
ცილდა დარუსეთი, შვეიცარია, საფრანგეთი,
ინგლისი... ყველგან ასწრებდა ყოფნას,
დიდი საქმეების მეთაურობას, დიდ ადა-
მიანებთან თანამშრომლობას და მეგობ-
რობას¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ილიასთან, აკაკისთან, გ. წერეთელთან ერთად ნიკო ნი-
კოლაძე ყოველთვის და ყველგან თავისი სამშობლოს, თავი-
სი ხალხის ინტერესებიდან გამომდინარეობდა. აღსანიშნავია ამ მხრივ
მისი ღრმად პატრიოტული სიტყვები, რომლებითაც ის მიმარ-
თავს თავის მშობლიურ ქართველ ხალხს: „მე შენ მიყვარდი,
შენ მწამდი, შენ გემსახურობდი, ავად თუ კარგად, როგორც
შემეძლო. როგორც ჭკუა მიჭრიდა. მე შენ მიყვარდი, როგორც
ჩვენი ქვეყნის კაცი, ჩემი თანა-მეგობრულ და ძმა, როგორც
ისეთი პირი, რომლის ბედი და უბედობა, რომლის ავი და
კარგი, ჩემი პირადი ბედი და უბედობა, ჩემი საკუთარი ავი
და კარგი მეგონა. მე დამივლია მთელი ევროპა... მაგრამ
ყოველგან და ყოველთვის, სადაც კი ყო-
ფილვარ, ერთი საგანი მქონია; შენთვის
დამზადება, შენთვის სამსახური, შენი სა-
რგებლობა (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.). არც საფრანგე-
თის ამღელვებელ და აღმტაცებელ ცხოვრებას, არც პეტერ-
ბურღის განსაცდელით მიმზიდველ საზოგადოებას, არც იტა-
ლიის მშვენიერებას, არც შვეიცარიის თავისუფლებას არა-
სოდეს, არც ერთ წამის განმავლობაში არ მოუხიბლავს ჩემი
გრძნობა და გული, არ შეუტდენივარ და არ მიუზიდავარ,
თუმცა ახალგაზრდა კაცის გულზე გვარიანი გავლენა აქვს იქა-
ური დიდი სახელის და დიდი გავლენის იმედს... იმის მა-
გიერ, რომ იქაურს ცხოვრებას მივებირე და სხვებსავეთ და-
მევიწყა ჩვენი ერთი ნამცეცა ქვეყანა, ჩვენი ყველასაგან უც-

¹ ვ ა ხ ტ ა ნ გ კ ო ტ ე ტ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული ლიტერატურის
ისტორია, ნაწ. 2, ქუთაისი, 1925 წ., გვ. 263.

ნობი ხალხი, მე ნიადაგ შენზე ვფიქრობდი. რომ სადმე, როგორმე, სადაც კი ყოფილიყო შენთვის ცოტაოდენი სარგებლობა მაინც მომეტანა... სხვაგან და ჩვენში კწერალი და გაჩუმებულნი, ნიადაგ შენ ერთგული და შენი მსახური ვიყავი“¹ (ხაზგასმა ჩენია — დ. ფ.).

ნიკო ნიკოლაძე 1864 წლის შემოდგომაზე გაემგზავრა პარიზს და შევიდა სორბონის უნივერსიტეტში, რომლის ბრწყინვალედ დამთავრების შემდეგ წარმატებით დაიცვა საღოქტორო დისერტაცია თემაზე: „განაიარლება და მისი ეკონომიურ-სოციალური შედეგები“².

პარიზში სტუდენტმა ნიკო ნიკოლაძემ გაიცნო პოლ ლაფარგი, შარლ ლონგე, რაულ რიგო. განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ დიდმნიშვნელოვანი ფაქტი ნიკო ნიკოლაძის ცხოვრებაში—მისი დაახლოება და ურთიერთობა კარლ მარქსთან. გაზორკვეულია და ღადგენილი, რომ 1865 წელს ლონდონში პოლ ლაფარგმა ნიკო ნიკოლაძეს გააცნო კარლ მარქსი, რომელსაც შემდეგ ნიკო ნიკოლაძისათვის წინადადება მიუცია ყოფილიყო ინტერნაციონალის წარმომადგენელი ამიერკავკასიაში, მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს ვერ შეუსრულებია კარლ მარქსის სურვილი სხვადასხვა მიზეზის გამო.

ნიკო ნიკოლაძე კარგად იცნობდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა ეკონომიურ, პოლიტიკურ, კულტურულ ცხოვრებას, განსაკუთრებით საფრანგეთისას. ის რამდენჯერმე იყო საფრანგეთში და დიდხანს რჩებოდა ზოლმე იქ; მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იმ დროის გამოჩენილ ფრანგ საზოგადო მოღვაწეებთან და მწერლებთან: ლუი ბლანთან, ვიქტორ ჰიუგოსთან, ალფონს დოდესთან, ანრი როშფორთან, ლეონ გამბეტასთან და სხვებთან.

¹ „დროება“. 1876 წ., № 25.

² „Du désarmement et de ses conséquences économiques et sociales“, dissertation de doctorat, présentée à l'Université de Zurich par N. Nikoladze, Genève, 1869.

ნიკო ნიკოლაძეს ღრმად და საფუძვლიანად ჰქონდა ათვისებული დიდი ფრანგი განმანათლებლების ნააზრევნი, ფრანგ ისტორიკოსთა შეხედულებანი, ფრანგი უტოპისტების იდეები.

უმართებულო იქნებოდა იმის თქმა, რომ ნიკო ნიკოლაძეს დასავლეთ ევროპის, კერძოდ, ფრანგული კულტურისა და ლიტერატურისადმი ინტერესი აღეძრა მისი საფრანგეთში ჩასვლის შემდეგ. ნ. ნიკოლაძე სამოციანელთა სახელოვან პლეადას ეკუთვნის, მისი მსოფლმხედველობა და ესთეტიკური მრწამსი ჩამოყალიბდა 60-იანი წლების მიჯნაზე (საქართველოსა და რუსეთში)¹ და, მაშასადამე, მის შეხედულებებს ძირითადად აქ ჩაეყარა საფუძველი. საფრანგეთის გაცნობამ და იქ მოღვაწეობამ კიდევ უფრო გაათართოვა ნიკო ნიკოლაძის საკითხთა ინტერესის წრე, მისი გონებრივი ჰორიზონტი, ღრმად ჩაახედა იგი დასავლეთ ევროპის საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ, კულტურულ საკითხებში.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ქართული, რუსული, ფრანგული, ინგლისური, გერმანული ენების ცოდნის წყალობით ნიკო ნიკოლაძე მუდამ თვალყურს ადევნებდა საქართველოს, რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ საქმიანობას. ამასთან ისიც არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ნიკო ნიკოლაძე უბრალო დამკვირვებელი კი არ იყო ამ ამბებისა, არამედ აქტიური მონაწილეც. ღრმა და ფართო განათლება მას საშუალებას აძლევდა, გახედულად და თამამად გამოეთქვა თავისი შეხედულებანი ამა თუ იმ საგნისა თუ მოვლენის შესახებ. ის ხშირად კამათობდა კიდევაც დასავლეთ ევროპის გამოჩენილ მოღვაწეებთან; ყოველივე ამან დიდი ავტორიტეტი შეუქმნა მას სამშობლოს გარეთაც, ბევრი საზღვარგარეთელი მოღვაწე ეხმაურებოდა ზოლმე ნიკო ნიკოლაძის გამოსვლებს, მოსწონდათ და ანგარიშს უწევდნენ მის აზრებს. ასე შეეჩვია ჩვენი სახელოვანი

¹ Письма русских литературно-общественных деятелей к Н. Я. Николадзе, редакция и вводная статья Вано Шадурш, Тбилиси, 1949.

პუბლიცისტი, გერონტი ქიქოძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მსოფლიო მასშტაბით აზროვნებას“.

ვინც თვალს გადაავლებს ნიკო ნიკოლაძის მდიდარ შემოქმედებათს მემკვიდრეობას, დარწმუნდება, რომ ჩვენი მწერალი ბევრ ნაშრომს აქვეყნებდა ქართულ, რუსულ და ევროპულ პრესაში, რომელთაგან დიდი ნაწილი უფრო მეტად ფრანგულ ჟურნალ-გაზეთებშია დაბეჭდილი. დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებიდან ნიკო ნიკოლაძე შედარებით უფრო ღრმად იცნობდა საფრანგეთის ეკონომიურ, პოლიტიკურ, კულტურულ ცხოვრებას. მას ძლიერ უყვარდა საფრანგეთი და ფრანგი ხალხი, ფრანგული კულტურა და ლიტერატურა.

ნიკო ნიკოლაძე ისეთი დიდი სიყვარულითა და სითბოთი წერს საფრანგეთში მიღებულ მთაბეჭდილებებზე, რომ შეუწელებელი ინტერესით კითხულობთ მათ. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი წერილების სერია „სხვათა შორის“ (ნაგარძნობი და განაგონი), რომლის მეათე წერილის სათაურია „პარიზი“. ამ წერილს ნიკო ნიკოლაძე იწყებს გამოჩენილი ფრანგი რომანტიკოსი მწერლის ალფრედ დე ვინის სიტყვებით: „ხელი მომიკდე, მგზავრო, ავიდეთ მაღლა კოშკზე“¹. „ალიონი ისე ამოვიდა, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ისე გათენდა, რომ ჩემს თვალს ძილი არ მიჰკარებია. პარიზის მიახლოვება თანდათან უფრო და უფრო მალეღვებდა. ასი ათასობით ასორმოცდაათი ვერსის ბოძი კი დავითვალე იმ დილას, და თითო ბოძის დანახვაზე ნიადაგ ის ნქონდა თავში — ეხლა ამდენი და ამდენი ვერსი კიდევ დარჩა-თქო. არც ერთხელ არც ერთი საყვარელი ქმნილების მოცდას, მის ლოდინს და დაგვიანებას არ უმოქმედია ასე ჩემზე. და ღმერთმა ხომ იცის, რომ ეს ლოდინი მძიმეა, რომ ამ დაგვიანების დროს ერთი წუთი მთელ საუკუნედ მივგეგნებია სოლმე. მზე მაღლა იდგა, პარიზში რომ შევედით“².

ნიკო ნიკოლაძეს პარიზი შორიდან წარმოუდგებოდა ხან

¹ Prends ma main, voyageur, et montons sur la tour. Alfred de Vigny. ნიკო ნიკოლაძე, თხზულებანი, პროფ. დ. გამეზარდაშვილის რედაქციით, ტ. 3, თბილისი, 1962 წ., გვ. 129.

² იქვე.

„მშვენიერი და კეკელუცი ქალის სახით, რომელიც თითქოს ამბობდა: „ქვეყნიური სამოთხე ამ ქვეყანაზეა, ეს სამოთხე მე ვარო“. უფრო სწორად კი ის პარიზს ხედავდა, „როგორც ახალგაზრდა, გამხდარ, დაქანცულ, მაგრამ მაინც ძლიერსა და დაუღალავ ვაჟკაცს, რომლის სხეულს ათასი ჭრილობა აჩნდა და გულის ფიცარი ზიშტით და ტყვიით ჰქონდა დაზერებული“¹. ამ გმირის თვლებში ახალგაზრდა ქართველმა დაინახა „ყოვლის მიმტოვებელი, ყოვლის ამტანი, ყოვლის გამშედავი რწმუნების ღიმილი“².

მაგრამ როგორი იყო საერთო შთაბეჭდილება, რომელიც დარჩა ნიკო ნიკოლაძეს პარიზის გაცნობის შემდეგ? მოვეუსმინოთ თვითონ მას: „ამ მშვენიერი და გასაკვირველი ქალაქის მთელი წარსული ცხოვრება და მოქმედება დაიხატა ჩემს გონებაში, როგორც ერთი შეუწყვეტავი და ნიადაგი შრომა კაცობრიობის ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის, გონების გახსნისათვის და ხასიათის გათავისუფლებისათვის. არც ერთს სხვა ქალაქს და არც ერთ სხვა ქვეყანას არ უზრუნვია იმდენი კაცობრიობის მდგომარეობაზე და ბედზე, როგორც აი ამ პარიზს. ამ ქალაქის ხასიათმა აქაურ მეცნიერებს ტვინში ჩაუენერგა, რომ კაცი ამ ქვეყნიეთვე ბედნიერი უნდა იყოსო, რომ ეს ბედნიერება მარტო სასურველი კი არა, შესაძლებელი საქმეც არისო. და იმ გზაზე დააყენა, რომლითაც მართლა ადვილი თუ არა, შესაძლებელი მაინც არის კაცობრიობის ბედის გაწყობა და ბედნიერების დაარსება. აქ გამოიკვლიეს და გაიკვნეს კაცის ბუნება და თვისება, მისი ხასიათი და საჭიროება, მისი სურვილი და ლტოლვილება. აქ შეათანხმეს და შეადარეს კერძო პირებს სხვადასხვაგვარი მიღრეკილება და სარგებლობა, და მათი საყოველთაო დაკმაყოფილების საშუალება და გზა აქვე გამოძებნეს. აქ დაარსდა, გაკეთდა და აყვავდა „საზოგადოებრივი ცხოვრების“ მეცნიერება. აქ გამოიქვეყნა პირველათ ის ჰუმანიტება, რომ კაცის გრძნობის, გონების და ხასიათის ცხოვრებაც სწორეთ იმავე კანონებს

¹ ნიკო ნიკოლაძე, თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 130.
² აქვე.

ემორჩილება და იპავე კანონებით იმპარტივსო, რომლითაც პთელი დანარჩენი ქვეყნიერება — მცენარეები იყოს, გინდ მზე და მნათობები — იმპარტივსო. აქ დაიბადა პირველათ საზოგადოების უკეთესი, გონიერი, ბედნიერი ცხოვრების და განწყობილების იდეალი, აქედამ გავრცელდა ეს მომავლის რწმუნება და სწავლა დანარჩენ ქვეყნიერებაზე. აქ იშრომეს, იტანჯეს, ეწვალენ და მოჰყვდნენ კაცობრიობის სიკეთის, თავისუფლების და ძმობის მომხრენი, რომ სიკვდილით და წამებით უფრო გაეძლიერებინათ თავანთი რწმუნების და სწავლის გავლენა... ერთი სიტყვით ეს ქალაქი ჩემ გონებას იმ მშრომელ ძალათ გამოეხატა, რომელიც სხვების ბედნიერების გულისათვის ნიადაგ მზათაა თავის თავს ათასნაირი უბედურება და წვალება აუტეხოს და აიტანოს¹.

აი, როგორი შთაბეჭდილებებით აღივსო თავიდანვე ნიკო ნიკოლაძის მკვირცხლი გონება საფრანგეთისა და მისი დედაქალაქის გაცნობის შედეგად. მას ძლიერ შეუყვარდა პარიზი „ეს საკვირველი, ნიჭიერებით სავსე, გასაოცარი სიცხოველსა და ძალის ქალაქი“. შეუყვარდა „მშვენიერი ქალაქი მისი ჩინებული ზალხით“.

ნიკო ნიკოლაძის კალამს ეკუთვნის დიდი თუ მცირე მოცულობის შრომები საფრანგეთსა და მის ლიტერატურაზე. შემთხვევითი არ იყო, რომ მან თავისი დაკვირვებისა და კვლევის ერთ-ერთ მთავარ ობიექტად საფრანგეთი აირჩია².

ნიკო ნიკოლაძემ, საქმის ცოდნით აღჭურვილმა, თავისი შეხედულებანი გამოთქვა ისეთ დიდ ისტორიულ მოვლენებზე, როგორიც იყო: საფრანგეთის 1789—1794 და 1848 წლების რევოლუციები, საფრანგეთ-პრუსიის ომი, პარიზის კომუნა. საგულისხმო აზრები გამოთქვა მან აგრეთვე საფრანგეთის მეორე იმპერიისა და მესამე რესპუბლიკის შესახებ, ნაპოლეონ პირველისა და ნაპოლეონ მესამის შესახებ. როგორც

¹ ნიკო ნიკოლაძე. აღზულებანი, ტ. 3, თბილისი, 1953 წ., გვ. 131.

² ვარლამ დონაძე. ნიკო ნიკოლაძის ისტორიული შეხედულებანი, თბილისი, 1962 წ.

მკვლევარი პროფ. ვარლამ დონაძე აღნიშნავს, „დასავლეთ ევროპის არც ერთი ქვეყნის ისტორიული პროცესი XIX საუკუნეში არ გაუშუქებია ნ. ნიკოლაძეს ისე ვრცლად, როგორც საფრანგეთის“¹.

თითქმის ყოველთვის, იანსაკუთრებით კი მე-19 საუკუნეში, საფრანგეთი ევროპის მიზიდულობის ცენტრს წარმოადგენდა. იგი იყო დიდად ავტორიტეტული სახელმწიფო. ჩვენს სამოციანელებს სწორედ ის საკითხები იტაცებდა, რომლებიც ასე აღელვებდა და აფიქრებდა ფრანგ მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებს. ამ საკითხებს შორის მთავარი იყო სოციალური და ეროვნული საკითხი, ამქვეყნად თავისუფლების, ძმობისა და ერთობის დამყარების საკითხი. „ამიტომ იყო რომ ისინი (ნიკო ნიკოლაძე, სერგეი მესხი და სხვები — დ. ფ.) ევროპული დემოკრატიის მექისაკენ — პარიზისაკენ მიისწრაფოდნენ. მუშათა გარეუბნებში ივლისისა და თებერვლის ბარიკადების რელიკვიებს ეძებდნენ. პერ ლაშეზის სასაფლაოს კედლებზე კომუნარების სისხლის ლაქებს ხედავდნენ, ხოლო პანთეონში ვოლტერის და რუსოს სარკოფაგების წინ იჩოქებდნენ“².

თავის შრომებში ნიკო ნიკოლაძეს ხშირად სწორი, ობიექტური დასკვნები გამოაქვს საფრანგეთის ისტორიის იმ ფაქტებისა და მოვლენების შესახებ, რომლებსაც ის თავის მსჯელობის ობიექტად ხდის. საყურადღებო ფაქტია, რომ ნ. ნიკოლაძეს სწამდა ხალხის ძალა, როგორც ისტორიის შემოქმედისა. ის არ უარყოფდა დიდ პიროვნებათა როლს ისტორიაში, მაგრამ სასტიკად ჰკიცხავდა მათ, ვინც მუდმილდურად უყურებდა ხალხს და უწოდებდა მას „ბრბოს“.

ფრანგ განმანათლებელთა მგზნებარე მოწოდებანი, მათი მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობა ნიკო ნიკოლაძის ყურადღებისა და შესწავლის საგანი იყო. ის ოსტატურად სარ-

¹ ვ ა რ ლ ა მ დ ო ნ ა ძ ე. ნიკო ნიკოლაძის ისტორიული შეხედულებანი, თბილისი, 1962 წ., გვ. 294.

² გ ე რ ო ნ ტ ი ქ ი შ ო ძ ე. მოგონებები, თბილისი, 1956 წ., გვ. 75.

გებლობდა ფრანგული ისტორიული წყაროებით და გამოკვლევებით. ნ. ნიკოლაძე ყველაფერს იხილავდა მიზეზ-შედეგის ძვალსაზრისით, ისტორიული პროცესის გათვალისწინებითა და პერსპექტივით.

ნიკო ნიკოლაძემ კარგად გაიგო ის დიდი როლი, რომელიც შეასრულეს ფრანგმა განმანათლებლებმა მე-18 საუკუნის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის იდეოლოგიურ მომზადებაში. მან დაგმო საფრანგეთის მეორე იმპერია. სასტიკად გაიკცხა ნაპოლეონ მესამის ვერაგული პოლიტიკა. რომელმაც დალუპვამდე მიიყვანა საფრანგეთი, გააკრიტიკა აგრეთვე საფრანგეთის მესამე რესპუბლიკა, მისი მმართველ წრეების საქმიანობა.

აღსანიშნავია ის დიდი რეზონანსი, რომელიც გამოიწვია საფრანგეთში ნიკო ნიკოლაძის ბროშურამ „დეკადანსის პრესა“¹. იგი 1875 წელს ფრანგულ ენაზე დაიბეჭდა პარიზში.

ამ შრომაში ნიკო ნიკოლაძე მწვავე სატირით გამოდის მესამე რესპუბლიკის ეურნალისტიკის წინააღმდეგ; ის ამტკიცებს, რომ ფრანგული პრესა დეგრადაციის გზაზეა დამდგარი და თანდათან კარგავს ავტორიტეტს. ნიკო ნიკოლაძის მართებული აზრით, ცივილიზებულ ქვეყნებში პრესა ხალხს უნდა ანათლებდეს, ავითარებდეს, კულტურულ დონეს უმაღლებდეს. ის სწორად და ობიექტურად უნდა სწავლობდეს და აშუქებდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების მტკივნეულ საკითხებს და სხვა. და აი, საფრანგეთის მესამე რესპუბლიკის პრესა ისე დაეცა და დაკნინდა, რომ იგი გაბატონებული წრეების ხელში პრმა იარაღი გახდა.

ნიკო ნიკოლაძე აღნიშნავს: „რაც შეეხება მკითხველთა შორის პრისის მორალურსა და ინტელექტუალურ ავტორიტეტს. შეიძინევა, რომ იგი სულ უფრო და უფრო მოჩვენებითი ხდება და ქრება“². ის ღრმა ანალიზს უკეთებს იმ მიზე-

¹ La presse de la décadence, observation d'un journaliste étranger, Paris, 1875.

² ნიკო ნიკოლაძე. თხზ., ტ. 4, თბილისი. 1964 წ., გვ. 83.

ზებსა და გარემოებებს, რომლებმაც გამოიწვია ფრანგული პრესის მოლიპულ გზაზე დაქანება, განსაკუთრებით პარიზის კომუნის დამარცხების შემდეგ. მას გაბედულად გამოაქვს სა-
აშკარაოზე საფრანგეთის ის პრესა, „სადაც ცხვება ადვილად გასასაღებელი ცრუ ამბები, ყალბი მითითებანი, დამახინჯებული ცნობები“¹. ნიკო ნიკოლაძის სამართლიანი აზრით, ფრანგული პრესა იმდენად დაკნინდა, რომ ის „თავისი ხალხის ურწმუნობასა და უნდობლობას წააწყდა“².

ნიკო ნიკოლაძე იმ აზრს ავითარებს, რომ ფრანგული პრესის ეს არანორმალური მდგომარეობა სასწრაფოდ უნდა გამოსწორდეს, ის უნდა განთავისუფლდეს მონური მდგომარეობისაგან, ის უნდა გახდეს მიუდგომელი, ობიექტური მიმომხილველი და მქადაგებელი ამბებისა და მოვლენებისა, მან მთელი ძალ-ღონე უნდა მოიკრიფოს და გულწრფელად და პირდაპირ ილაპარაკოს. ასე აყენებს საკითხს თვით საფრანგეთის ინტერესები და მომავალი.

ნიკო ნიკოლაძის ამ ფრიად საყურადღებო შრომას ინტერესით შეხვდნენ ფრანგი საზოგადო მოღვაწეები. მისი რამდენიმე გვერდი ემილ ჟირარდენმა გამოაქვეყნა თავის გაზეთში. ლუი ბლანმა ნიკო ნიკოლაძეს სპეციალური ბარათი გაუგზავნა, რომელშიც ის რამდენადმე მკაცრად მიიჩნევს ავტორის მიერ გამოთქმულ აზრებს. ამავე დროს აღნიშნავს, რომ ამ შრომაში გამოთქმულ შეხედულებებს ღრმად უნდა ჩაუფიქრდეს ფრანგი მკითხველი საზოგადოებრიობა.

რაც შეეხება ფრანგ პუბლიცისტს ივ გიოს, ის ნიკო ნიკოლაძისადმი გაგზავნილ წერილში შემდეგს წერს: „ძვირფასო ბატონო და თანამოძმევ! ძალიან მაღლობელი ვარ თქვენი უაღრესად საინტერესო ბროშურის „დეკადანსის პრესის“ გამოგზავნისათვის.

არას გზით არ შეიძლება წარმოიდგინოთ, რომ იგი არის დაწერილი „უცხოელი ჟურნალისტის“ მიერ. ძალიან ცოტა

¹ ნიკო ნიკოლაძე, „სს“, ტ. 4, თბილისი, 1964 წ., გვ. 90.

² იქვე, გვ. 106.

ფრანგი ჟურნალისტი შესძლებდა ამის დაწერას ასეთი ენით, ასეთი სიძლიერით და სისწორით.

თქვენი საყვედურების უპეტესობა ფრანგული პრესის მიმართ მართებულია. მაგრამ დამეთანხმებით, რომ ამაში ჩვენ ბრალი არ გვიძევს. თქვენ გინდათ, რომ პრესა იყოს იარაღი ცოდნის გავრცელებისა; თქვენ მართალი ხართ, მაგრამ დაუფიქრლით საფრანგეთში ხელისუფლებრივსა და ადმინისტრაციულ დაბრკოლებებს, რომლებიც წინ გველობება. ყოველი ღეპეშა გაივლის უპირველეს ყოვლისა შინაგან საქმეთა მინისტრის ხელში, რომელიც მას აფერხებს, თუ კი მოესურვება; ჰავასის სააგენტო მთავრობის მონოპოლიით არის აღჭურვილი¹. ივ გიო¹.

ცნობილია ის დიდი ინტერესი და გამოხმაურება, რომელიც გამოიწვია ქართულ საზოგადოებრიობაში პარიზის კომუნამ; ჩვენ ამ საკითხს უკვე შევეხეთ და განვიხილეთ ჩვენი შრომის რამდენიმე ადგილას, ახლა კი აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ნიკო ნიკოლაძემაც ძლიერ განიცადა და გაიაზრა პარიზის კომუნა, როგორც დიდი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენა. ის თავის შრომებში ბევრგან ეხება პარიზის კომუნას და გამოთქვამს თავის შეხედულებებს მის შესახებ.

პარიზის კომუნის გამოცხადებამ დიდად აღაგზნო ნიკო ნიკოლაძე. მან მასში პროგრესული მოძრაობა დაინახა. პარიზის კომუნით გახარებული ჩვენი ნიჭიერი პუბლიცისტი მოხდენილად წერდა: „გაზაფხულიც ამისთანა უნდა. რა მშვენიერი დღეაა დღევანდელი დღია, რა გაცხოველებული სიტუბო უჭდება კაცს სხეულში, რა სიჩქარით ღაცებს ზამთრისასუხით გაგრილებული გული. მკერდი ისეთი სიხარბით ღელავს, თითქო ეშურება რაც შეიძლება უფრო მაღე და უფრო ბლომად შთაინთქვას ძალის-მძლეველი, სულის ჩამდგელი გაზაფხულის ჰაერი. მთელი არე-მარეც, სადღესასწაულოდ

¹ გ. ა. ბ. ზ. ი. ა. ნ. ი. ძ. ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული აზროვნების ისტორიიდან, თბილისი. 1959 წ., გვ. 122.

ამწვანებული და გაბრწყინებული ღიმილით, კასკასით შეხარებს ადამიანის მოძრაობას, თითქო ეუბნება: „გაზაფხულია, ვერ ხედავ, იცოცხლეთ“. ნეტა ამ ბედნიერ დიდებულ დროს რა უეცრად თვალმოუყვრელად სცელის ის კაცის აზრს და ზნეობრივ ცხოვრებას. გუშინ არ იყო, ბნელი მარტის დაუდგრომელი ტაროსი, შეუებრალეზლად ჰკაფავდა კაცში ყოველ ნათელ აზრს და მღიპარე იმედს და ბნელი ღრუბელით ჯორგავდა მის, უიმისოთაც დაძეძგილს ცხოვრებას? სად იყო მაშინ იმედი, სინათლე, მოძრაობა; სად იყო მჩატე, ნოყიერა, ყუთის მომგვრელი ჰაერი? დაღონებულად უცემდა მაშინ კაცს გული“¹.

აი, ასე მხატვრულად, ქარაგმით გამოთქვამს პარიზის კომუნის გამარჯვებით გამოწვეულ აღტაცებას ნიკო ნიკოლაძე. როგორც უკვე ვთქვით, ის მრავალგან აღწერს პარიზის კომუნის გამარჯვებისა და დამარცხების ამბებს. პარიზის კომუნის დამყარებას ნიკო ნიკოლაძე ადარებს კაცობრიობის განთავისებას, ბუნების გამოღვიძებას. „მშვენიერად იღვიძება მიძინებული ბუნება, — კვლავ ხატოვნად გადმოგვცემს ნიკო ნიკოლაძე თავის გრძნობებს, — დღეს, რომ ამ გამოღვიძებას დავაკვირდი, მართალი უნდა ვთქვა, პუნება მშვენიერად იღვიძება. მისი ველი ზურმუხტის ფერად ამწვანებულა. აქა-იქ, ხეებზე, თოვლივით გასპეტაკებულ კვირტებს თვალი გამოუქუეტიათ, და ჰაერი, ზუმრობა გაშვებით, ზამთრისაზე უფრო ხმიანი, ელვარე და სურნელოვანია. წყალი აჩქარებით, ქაფიანად, ღრიალით, მუსერით მიხტის, და თავის სისწრაფით ცხოველებს და ადამიანსაც ფეხს აჩქარებინებს. — საზოგადოება... საზოგადოებასაც უგვრძნია ბუნების გაღვიძება. ისიც აპყოლია მის ფეხის-ხმას. იმასაც მონდომებია გაახლება, გამშვენიერება“².

¹ ნიკო ნიკოლაძე. თხზ., ტ. 2, თბილისი, 1960 წ., 33. 300.

² იქვე, გვ. 302.

როგორც ვხედავთ, პარიზის კომუნის გამარჯვებას იმდენად დაუპყრია ნიკოლაძის სული და გული, რომ ის გახარებული და აღტყინებული მაღალმზატვრულად, ალეგორიულად გადმოგვცემს თავის სიხარულს, კაცობრიობის ისტორიულ პროგრესს, კერძოდ, ფრანგი ხალხის გაზაფხულის დადგომას, თავის მხურვალე თანაგრძნობას პარიზის კომუნისადმი, პარიზის კომუნარებისადმი; ის აშკარად გრძნობს, რომ პარიზის კომუნის ამბები მკიდროდაა დაკავშირებული ხალხთა გამათავისუფლებელ მოძრაობასთან.

პარიზის კომუნის დამარცხებამ დააღონა ნიკო ნიკოლაძე, მაგრამ ის მაინც არ მისულა იმედგაცრუებამდე, ნათელი მომავლისადმი რწმენის დაკარგვამდე. მიუხედავად ცალკეული შეცდომებისა, რომელიც დაუშვა ნიკო ნიკოლაძემ პარიზის კომუნის შეფასების დროს, მან პარიზის კომუნის გამარჯვება კაცობრიობის დიდ პროგრესულ მოვლენად ჩათვალა და სამარცხვინო ბოძზე გააკრა მისი ჩამხშობნი. მან სინანული გამოთქვა იმის გამო, რომ პარიზის მშრომელმა მასებმა საბოლოოდ ვერ მოიპოვეს სანატრელი ხილი — პარიზის კომუნა, რომ მათ აღარ დასცალდათ ამ გემრიელი ნაყოფით დატკობა.

ზემოთ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ნიკო ნიკოლაძის თხზულებებში დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებიდან უფრო ღრმად და ვრცლად საფრანგეთის ისტორიის საკითხებია გაშუქებული და გარკვეული. თითქმის ასევე შეგვიძლია ვთქვათ ნიკო ნიკოლაძის დამოკიდებულების შესახებ ფრანგული ლიტერატურისადმი.

ნიკო ნიკოლაძე დიდად აფასებდა თავისუფლებისმოყვარე ფრანგი ხალხის რევოლუციურ წარსულს, მის კულტურასა და ლიტერატურას. ის იყო ღირსეული მცოდნე და დამფასებელი შესანიშნავი ფრანგული მწერლობისა. საზოგადოდ, ნიკო ნიკოლაძე საპატიო როლს აკუთვნებდა ლიტერატურას

საზოგადოებრივი ცხოვრების წინსვლისა და განვითარების საქმეში. მისი აზრით, მხატვრულ ლიტერატურას ესთეტიკური ტკობის ფუნქცია კი არა აქვს მხოლოდ, მას აქვს აგრეთვე აღმზრდელობითი ფუნქცია. იგი იდეურადაც და ესთეტიკურადაც ამადლებს ადამიანებს. ლიტერატურას შეუძლია შეგვაყვაროს ცხოვრება, თუ შესაყვარებელია, და შეგვაძლოს, თუ შეაძლებელია. ის არის მსჯავრდებელი.

მოვეუსმინოთ თვით ნიკო ნიკოლაძეს. აი რას წერს იგი ამის შესახებ: „ლიტერატურის, საზოგადოთ მწერლობის დანიშნულება იმაში მდგომარეობს, რომ ნამდვილად, სწორედ და გონიერად გამოხატოს ხალხის ყოფა-ცხოვრება, ხასიათი, ზნე, მოთხოვნილება და აზრი“¹. ცხოვრების ასეთი ასახვა გულისხმობს არა უბრალო ფიქსაციას, ფოტოგრაფიულ გადაღებას, არამედ სინამდვილის მაღალმხატვრული სურათების შექმნას. ნიკო ნიკოლაძე წინააღმდეგია ცხოვრების შიშველი, ნატურალისტური ასახვისა, ის მოითხოვს სინამდვილის მხატვრულ ასახვას, ტიპიური სურათების დახატვას, ძლიერი ტიპიური სახეების ჩვენებას, კერძო მაგალითებიდან ზოგადის შექმნას, რომელსაც საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ექნება.

ნიკო ნიკოლაძე მაღალი წარმოდგენის იყო სალიტერატურო კრიტიკაზე. მისი აზრით, სწორ, ობიექტურ კრიტიკას ბევრი რამის გაკეთება ძალუძს. მას შეუძლარა გზა გაუნათოს და გეზი მისცეს ლიტერატურას, მოითხოვოს მწერლისაგან მთელი არსებითი ემსახუროს ხალხს. „კრიტიკის დანიშნულება იმაში კი არ მდგომარეობს, — წერს ნიკო ნიკოლაძე, — რომ მწერლების და პოეტებისთვის წერის იარაღი აჩხადოს, ან მათ სურათების ხატვა ასწავლოს. კრიტიკა მწერალს ეუბნება: იხმარე ის საშუალება, რომელიც ნიჭს შენთვის მოუცია, დაადექ იმ გზას, რომელიც შენს გონებას და ხასიათს მოუხდება. სთქვი, როგორც გინდა და რაც გინდა, ოღონდ შენი ნათქვამი ნათლად გასაგები და დასამახსოვრებელი იყოს, და შენი გრძნობა და აზრი შემცდარი და ხალხისათვის სა-

¹ ნიკო ნიკოლაძე. თხზ., ტ. 2. თბილისი, 1960 წ., გვ. 411.

ვნებელი არ იქნეს. დანარჩენი თითოეული მწერლის საქმეა, მისი ნიჭის და მიმხედურობის, და კრიტიკაზე ამ მხრით მართა ის მოვალეობა ძევს, რომ გასინჯოს, ვის როგორი ნიჭი უხმარია და როგორი მიმხედურობა გამოუჩენია თავისი გრძნობის გამოთქმის დროს“¹.

¹ აი ძირითადი კრიტერიუმი, რომლითაც ნიკო ნიკოლაძე არჩევს მწერლის შემოქმედებას საერთოდ, კერძოდ კი ფრანგ მწერალთა ნაწარმოებებს. ნიკო ნიკოლაძის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში მისი ძვირფასი ესთეტიკური შეხედულებანია შემონახული. მასში უხვადაა ნ. ნიკოლაძის მიერ ოსტატურად გამოყენებული ფრანგ მწერალთა მოხდენილი გამონათქვამები. ასე, მაგალითად, რაბლეს, მოლიერის. მონტესკიეს, ვოლტერის, დიდროს, ჟან-ჟაკ რუსოს, ბომარშეს, ლაფაიეტის, ლამარტინის, ჟორჟ სანდის, ბენჟამენ კონსტანის, ვიქტორ ჰიუგოს, ბერანჟეს, ოჟიეს, თეოფილ გოტიეს, ოგიუსტ ბარბიეს, ალექსანდრე დიუმა-შვილის, ეჟენ სიუს, ჟიულ ვალესის, ვიქტორიენ სარდუს, ერკმან-შატრიანის, პიერ ლოტის, გუსტავ ფლობერის, ფრანსუა კოპეს და სხვა ფრანგ მწერალთა შეხედულებანი და გამონათქვამები.

ნიკო ნიკოლაძე არამცთუ საფუძვლიანად იცნობდა ფრანგ მწერალთა შემოქმედებას, არამედ ის თავის საკუთარ აზრებად გამოთქვამდა მათ შესახებ. აღსანიშნავია, რომ ნიკო ნიკოლაძეს ძალიან ჰყვარებია მონტესკიეს ეპისტოლარული რომანი „სპარსული წერილები“ („Lettres persanes“), რომლის გავლენითაა დაწერილი მისი ამავე სათაურისმქონე ღრმად შინაარსიანი ნარკვევი.

ნ. ნიკოლაძე მონტესკიეს მსგავსად სარკაზმით, მწვავე ირონიით ლაპარაკობს დასავლეთ ევროპაში არსებულ ადამიანთა მონობაზე; ის სპარსეთს (ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ ავტორი საქართველოს გულისხმობს — დ. ფ.) ადარებს ევროპას და ბევრი რამით პირველს აყენებს უფრო მაღლა. ნ. ნიკოლაძე ლაპარაკობს, რომ ევროპაში პირველი მოგზაურობის

¹ ნიკო ნიკოლაძე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 263—264.

დროს მას შეეშინდა, გული შეეკუმშა იქაური ტექნიკის, წესრიგისა და სისუფთავის დანახვისას და კინაღამ ქედი მოიხარა მათ წინაშე, მაგრამ შემდეგ, უფრო ახლოს რომ გაიცნო ევროპული ცივილიზაცია, უფრო ღრმად რომ ჩაიხედა დასავლეთ ევროპის, კერძოდ, საფრანგეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და თავის სამშობლოს შეაღარა, ყველაფერი შეიცვალა.

მონტესკიეს „სპარსული წერილების“ მსგავსად ნ. ნიკოლაძე უზბეკს ასე ალაპარაკება: „ჩვენ არ უნდა დავეცეთ სულთ, არ უნდა დავემცირდეთ და დავმდაბლდეთ, ჩვენ არც ისე ველურნი და სულელნი ვართ, არც ისე „ჩამოვრჩენილვართ“, როგორც უცხოელებს ჰგონიათ“¹. იქვე ავტორი განაგრძობს: „აქაური მონობა არა თუ რაიმეთი უკეთესია სპარსულზე, არამედ მასზე მძიმეცაა, რადგან ბევრად ოსტატურადაა მოწყობილი. აქ თითოეული რამის ან ვინმეს მონაა. ერთი — კარიერის მონაა, მეორე — წინასწარ აკვიატებული აზრისა, მესამე — ქონებისა, მეოთხე — სამსახურისა, მეხუთე — ოჯახისა, მაგრამ ყველა, ყველა გამოუკლებლად, მონები არიან სისულელისა და რუტინისა“².

ნ. ნიკოლაძე თავისი ნარკვევის მოქმედი გმირის უზბეკის საშუალებით კვლავ ირონიულად და ქარაგმულად აღნიშნავს, რომ „ეს მონობა არაფრით არაა ჩვენს მონობაზე უკეთესი, მგონი უფრო უარესიცაა, თუ მხედველობაში მივიღებთ მოოქრულ ბორკილებს“³.

ე. წ. ევროპულ თავისუფლებას ნიკო ნიკოლაძე ცრუ და ყალბ თავისუფლებას უწოდებს. მისი აზრით, „ევროპული მოსახლეობის მთელი ცხოვრება საზიზღარ მონობაში მიმდინარეობს“⁴. იქ არ არსებობს ბედნიერება, თავისუფლება, კმაყოფილება, ვინაიდან ადამიანს არა აქვს საშუალება დასტკ-

¹ ნ ი კ ი ნ ი კ ო ლ ა ძ ე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 354.

² ი ქ ე ე.

³ ი ქ ე ე. გვ. 355.

⁴ ი ქ ე ე. ავ. 356.

ბეს ცხოვრებითა და სიცოცხლით; იგემოს იქაური ყბადაღებული „ცივილიზაციის“ ნაყოფი¹.

ნ. ნიკოლაძის გამჭირახი და დაკვირვებული თვალი ნათლად ამჩნევს, რომ დასავლეთ ევროპის ბურჟუაზიული წყობილების ადამიანში „ავადმოფურადაა განვითარებული ფულის დაგროვების წყურვილი, სიძუნწე და იმათი გასარესის სურვილი, რომელნიც ბედს მისი უფროსობის ქვეშ დაუყენებია“².

ამ საინტერესო მხატვრულ ნარკვევში, რომელზეც ჩვენ საგანგებოდ შევჩერდით, ნ. ნიკოლაძე ნათელ სურათს გვიხატავს ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი ცხოვრების მთელი მანკიერებისა და გამოთქვანს რწმენას, რომ დიდხანს ვერ იარსებებს ასეთი „ცივილიზებული“ ევროპა.

ნ. ნიკოლაძე კარგად იცნობდა აგრეთვე ბომარშეს შემოქმედებას, საიდანაც იგი ხშირად სარგებლობს. ასე, მაგალითად, წერილს „გაკვრა-გამოკვრა“ ნ. ნიკოლაძემ წაუძღვარა ბომარშეს შესანიშნავი სიტყვები: „ზოგისგან ნაქები, სხვებისგან ნალანძლი, მე სულელებს მასხრათ ვიგდებ, ბოროტებს ვებრძვი და ვცდილობ ყველაფერზე ვიციხო, რომ ტირილი არ მომერიოს“³.

ჩვენს ავტორს მარჯვედ აქვს გამოყენებული ეს ღრმა აზრის შემცველი სიტყვები, რომელიც, როგორც შედარებან დაგვარწმუნა, ნ. ნიკოლაძეს ამოუღია ბომარშეს ცნობილი ტრილოგიის („სევილიელი დალაქი“, „ფიგაროს ქორწინება“, „დამნაშავე დედა“) პირველი ნაწილის—„სევილიელი დალაქის“ მთავარი მოქმედი გმირის ფიგაროს მონოლოგიდან.

ნიკო ნიკოლაძე მთელ რიგ სტატიებს აქვეყნებდა ფრანგი მწერლების ცხოვრების, მოღვაწეობისა და შემოქმედების შე-

¹ ნ ი კ ნ ი კ ო ლ ა ძ ე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1953 წ., გვ. 356.

² ი ქ ე ე.

³ ი ქ ე ე, გვ. 345, შდ^რ. *Loué par ceux-ci, blâmé par ceux-là... me moquant des sots, bravant les méchants... je me presse de rire de tout, de peur d'être obligé d'en pleurer.* Beaumarchais. *Le Barbier de Séville*. Paris, 1900, p. 46.

სახეზე. რომელთაგან აღსანიშნავია: „მებრძოლი პოეზია საფრანგეთში 1871 წლის შემდეგ“, „გუსტავ ფლობერი“, „დღესასწაულზე“ და სხვა.

როგორც ყოველთვის, ისე აქაც ნ. ნიკოლაძე საქმის ცოდნით განიხილავს საფრანგეთ-პრუსიის ომისადმი მიძღვნილ ზოგიერთ მხატვრულ ნაწარმოებს. სტატიაში „მებრძოლი პოეზია საფრანგეთში 1871 წლის შემდეგ“ ნ. ნიკოლაძე ეხება ცნობილი ფრანგი მწერლის ფრანსუა კოპეს დრამას „გამვლელი“ („Un passant“), რომელიც წარმატებით იდგმებოდა ფრანგულ სცენაზე, და მოწონებით ლაპარაკობს მისი დილოგების შესახებ. მაგრამ სასტიკად აკრიტიკებს ფრანსუა კოპეს ხუმრობებზედგებულ დრამას „ასწლიანი ომი“, რომელიც არმან დარტუასთან ერთადაა დაწერილი.

ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს, როგორც სამწუხარო ფაქტს, რომ ფრანგმა მწერლებმა საფრანგეთ-პრუსიის ომის თემაზე იაფშეუკავებლად შექმნეს ისეთი ნაწარმოებები, რომლებშიც მშრალი და მედიდური დეკლარაციები უფროა, ვიდრე სინამდვილის სწორად გადმოცემა და სრულიადაც არ გაუწიეს ანგარიში იმას, რომ საფრანგეთი ამ ომში სანარცხვინოდ დამარცხდა.

ნიკო ნიკოლაძის აზრით, დრამას „ასწლიანი ომი“ მყვირალა სათაური აქვს, რომელიც თითქოს შილერის ან შექსპირის გემოვნების ვრცელ ეპოპეას გვამცნობს, მაგრამ არსებითად მასში მხოლოდ მცირე სასიყვარულო ინტრიგებია მოცემული და ისიც სუსტად და უინტერესოდ.

ჩვენი აზრით, ნ. ნიკოლაძეს რამდენადმე გადაჭარბება გამოუდის, როცა საფრანგეთ-პრუსიის ომზე დაწერილ ყველა ნაწარმოებს მიიჩნევს საშუალო დონის ნაწარმოებად.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ნ. ნიკოლაძის სტატია „გუსტავ ფლობერი“¹, რომელშიც ავტორი ღრმა ლიტერატურულ-კრიტიკულ ანალიზს უკეთებს დიდი ფრანგი რომანი-

¹ Никко Николодзе. Густав Флобер. «Обзор», от 15 мая 1900. № 502.

სტის მხატვრულ ნაწარმოებებს. მას ფლობერი მიაჩნია ფრანგული მხატვრული სიტყვის ჩინებულ ოსტატად, რომელსაც შესწევს ძალა და უნარი თამამად გამოხატოს ესა თუ ის აზრი იშვიათი მხატვრული ფორმით.

ნიკო ნიკოლაძე არჩევს ფლობერის ოთხ რომანს: „მადამ ბოვარის“, „სალამბოს“, „სანტიმენტალურ აღზრდას“, „წმინდა ანტუანის ცდუნებას“. ის მაღალ შეფასებას აძლევს რომანს „მადამ ბოვარის“ როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ და აღნიშნავს, რომ ეს ნაწარმოები ისეთივე როლს ასრულებს ფრანგულ ლიტერატურაში, როგორც გოგოლის „მკვდარი სულები“ რუსულ ლიტერატურაში. ფლობერი ღრმად იხედება ადამიანის სულში და იშვიათი მხატვრული სრულყოფით გვიჩვენებს მის გრძნობებსა და განცდებს. ნიკო ნიკოლაძის აზრით, ფლობერი თავისი სოციალური და ფილოსოფიური ანალიზით მოგვაგონებს შესანიშნავ ფრანგ მწერლებს — აბატ პრევოს მისი განთქმული „მანონ ლესკოთი“ და ჟორჟ სანდს მისი გახმაურებული მაღალმხატვრული რომანებით.

თავის საინტერესო მსჯელობაში ნიკო ნიკოლაძე იმ აზრს გამოთქვამს, რომ „მადამ ბოვარის“, როგორც ძლიერ მხატვრულ ნაწარმოებს, დიდი როლის შესრულება შეუძლია ქართული ლიტერატურის განვითარების საქმეში, ვინაიდან ამ ფრანგი დიდოსტატის წერის მანერიდან ბევრი რამის სწავლა შეუძლიათ ახალგაზრდა ქართველ მწერლებს.

ნიკო ნიკოლაძეს აცვიფრებდა გუსტავ ფლობერის ძლიერი ტალანტი და მისი იშვიათი შრომისმოყვარეობა. ამ მხრივ მას სამაგალითოდ მიაჩნია რომანი „სალამბო“. რომელსაც ფლობერი ათი წლის განმავლობაში წერდა. ზედმიწევნით ხანგრძლივი დაკვირვებისა და ძიების შედეგად ფლობერმა ბრწყინვალედ შეისწავლა მთელი ისტორია და ამბები, რომლებსაც რაიმე კავშირი ჰქონდათ ძველ კართაგენთან. მან თავის ფეხით მოიარა ეს მხარე, თავისი თვალთ ნახა ყოველივე. ფლობერი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა პირველწყაროებს და ამიტომაც, რომ ის არქეოლოგიური სიზუსტით გადმო-

გვცემს იმ ეპოქის სურათებს, გვაგრძნობინებს გარდასულ დროთა სურნელებას და მკითხველიც თითქოს იმ ეპოქაში გადაჰყავს.

ფლობერის „სალამბოს“ ღრმა, მეცნიერული და მხატვრული გარჩევისას ნიკო ნიკოლაძე გამოთქვამს ფრიად საყურადღებო აზრს: ფრანგი მწერლის მიერ ასეთი ზუსტი და ყოვლისმომცველი შესწავლა წარსულისა შეიძლება ფრანგებისათვის მეორეხარისხოვანი იყოს, მაგრამ ჩვენთვის, ქართველებისათვის, ამას აქვს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა. ნიკო ნიკოლაძის საესეებით მართებული აზრით, ქართველ მწერლებს, რომ ფლობერის მეთოდისა და ნიჭის მსგავსად შეესწავლათ საქართველოს ისტორია და შეექმნათ ღრმად იდეური და მაღალმხატვრული ნაწარმოებები ქართველი ხალხის ისტორიული წარსულის შესახებ, ისინი დიდად შეუწყობდნენ ხელს ქართული ლიტერატურის წინსვლისა და განვითარების საქმეს.

— ნიკო ნიკოლაძე იქვე დასძენს — სასურველია რომ ჩვენი ცრუისტორიული მოთხრობებისა და დრამების მრავალრიცხოვანი ავტორებიდან მომავალში არც ერთს არ მოეყიდოს ხელი ამ საქმისათვის ისე, თუ დაწვრილებით არ შეისწავლის ფლობერის „სალამბოს“ და მის მეთოდს.

ასევე მოსწონდა ნიკო ნიკოლაძეს ფლობერის „სანტიმენტალური აღზრდა“. „წმინდა ანტუანის ცდუნება“ და აძლედა მათ მაღალ შეფასებას, მაგრამ უპირატესობას მაინც ანიჭებდა „მადამ ბოვარისა“ და „სალამბოს“.

ნიკო ნიკოლაძეს არ გამორჩენია მხედველობიდან ის ფაქტი, რომ გუსტავ ფლობერს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ნაპოლეონ მესამესა და მის ოჯახთან, რის გამოც ის ბონაპარტიტად მიაჩნდათ. ცხადია, ამ გარემოებამ ფრანგი ხალხის ერთ ნაწილში რამდენადმე ჩრდილი მიაყენა გუსტავ ფლობერის პიროვნებასა და სახელს.

სინამდვილეში, როგორც ამას თვით ნიკო ნიკოლაძეც მოგვითხრობს, ფლობერი წმინდა გულის, დიდი გრძნობისა და პირდაპირი ადამიანი იყო. როდესაც მან მთელი თავისი

ქონება ერთ თავის გაპირებულ ნათესავს დაუმტკიცა და თვითონ დარჩა მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობაში, მისმა ახლო მეგობარმა რუსმა მწერალმა ივანე ტურგენევმა რესპუბლიკელთა ლიდერს ლეონ გამბეტას სთხოვა, რაიმე თანამდებობა მიეცა ფლობერისათვის, მაგრამ მან ცივი უარი მიიღო იმის გამო, რომ ფლობერი ბონაპარტისტი იყო.

ნიკო ნიკოლაძე წერს: დავუშვათ, რომ ასეც ყოფილიყო, რესპუბლიკელთა მეთაური უფრო გონივრულად მოიქცეოდა, თუ ის გამოიყენებდა ამ ბედნიერ შემთხვევას და რესპუბლიკელთა ბანაკში მიიმხრობდა ერთ-ერთ ყველაზე კეთილშობილ, ორიგინალურ და ნიჭიერ პიროვნებას, როგორიც კი წარმოუშვია მე-19 საუკუნის საფრანგეთს. ყოველი პარტია ზომ უნდა ცდილიყო გაეწაფა თავისი ძალები. იმისათვის რომ თავის რიგებში მიეზიდა ისეთი ადამიანები, რომლებითაც ამაყობს და დიდხანს იამაყებს მთელი ერი.

1872 წელს გამოვიდა წიგნი: „თარგმანი საამო საკითხავთა თხზულებათა, გამოცემული ქართველი ქალებისაგან“. ნიკო ნიკოლაძე დიდი ინტერესით და ყურადღებით გამოეხმაურა ამ კეთილშობილურ საქმეს და იმავე წლის უკრანალ „კრებულის“ მეათე, მეთერთმეტე და მეორმეტე ნომრებში განოაქვეყნა ვრცელი წერილი სათაურით „ჩვენს მწერლობა“.

ნიკო ნიკოლაძე მიესალმა ზემოაღნიშნული კრებულის გამოცემას და თავის მიმოხილვას ასე იწყებს: „ქართველი ქალების“ შრომა სწორედ საამო და ბედნიერი მოვლენაა ჩვენს ბედ-შავ მწერლობაში, თუ კი კაცი, მის დაფასებისათვის, უფრო ამ შრომის მიზანს, მის სიახლეს და მშრომელების გულკეთილობას იქონიებს მხედველობაში, ვიდრე შრომის ნაყოფს“¹.

დიდ მოვლენად ჩათვალა ნიკო ნიკოლაძემ „ქართველი ქალების“ უმთავრესი მიზანი, ქართველი მკითხველისათვის

¹ ნიკო ნიკოლაძე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 36.

მოეტანათ სარგებლობა. „მართლაც, --- წერს ნ. ნიკოლაძე, --- როგორც მთელ მწიგნობრობას, ისე იმის ნაწილს. რომელსაც საამო საკითხავი წიგნები შეადგენენ, მიუთილებლათ ის უნდა ჰქონდეს მხედველობაში, რომ საზოგადოებას სარგებლობა მოუტანოს, ხალხის სიკეთე ეძიოს და ღონისდაგვარად დაეხმაროს საზოგადოების გონების გახსნას და მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ეს დედა-აზრი მუდამ ზომად უნდა ჰქონდეს მწერალს და მთარგმნელს, როცა ის მწერლობის ნაყოფს სჯის ან არჩევს“¹.

აი ძირითადი საზომი, რომელიც მოიმარჯვა ნიკო ნიკოლაძემ „ქართული ქალების“ მიერ თარგმნილ თხზულებათა აკკარგიანობის შესამოწმებლად. მან დიდი მოთხოვნილება წაუყენა მთარგმნელებს როგორც სათარგმნელი მასალის შერჩევაში, ასევე თარგმანის ხარისხიანობაშიც. მან მტკიცედ მოითხოვა მხოლოდ ისეთი მხატვრული ნაწარმოებები შეერჩიათ სათარგმნელად, რომელთა შინაარსი და მიზანდასახულება უფრო ახლოს და უფრო მეტად შეესაბამებოდა ქართული ხალხის სულიერ მოთხოვნილებას, მისი გონებრივი ჰორიზონტის გაფართოებას, მის წინსვლას და განვითარებას.

ფრანგული ლიტერატურიდან ქართულად თარგმნილ ნაწარმოებთა შორის ნიკო ნიკოლაძემ საგანგებო მსჯელობის საგნად გახადა ნაწყვეტი ვიქტორ ჰიუგოს „საბრალონიდან“ — „გაეროში“, რომელსაც ქართულ თარგმანში უწოდეს „პარიზელი ბიჭი“. ამ თარგმანს (მთარგმნელი ეკ. გაბაშვილი) ნიკო ნიკოლაძემ კარგი შეფასება მისცა, ვინაიდან ვიქტორ ჰიუგოს ნაწარმოებთა თარგმნა სხვა ენაზე ძნელი საქმეა და მიუხედავად ამისა, „პარიზელი ბიჭი“ ხეირიანად გამოიყურებაო.

შემდეგ ნ. ნიკოლაძე იწყებს მსჯელობას სათარგმნელი მასალის შერჩევის შესახებ. ის ამბობს: „ეს ნაწყვეტი, მართალია, ჩინებული რამ არის და ის ვიქტორ ჰიუგოს რო-

¹ ნ ი კო ნ ი კო ლ ა ძ ე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 39.

მანში „საბრალონი“ მარგალიტით ბრწყინავს, მაგრამ მისი თარგმნა არც ისე აუცილებელი იყო და მიზანშეწონილი. ამას ნ. ნიკოლაძე იმით ასაბუთებს, რომ ქართველი მკითხველისათვის „გავროშს“ არავითარი სარგებლობის მოტანა არ შეუძლია. თუ მაინცდამაინც ვიქტორ ჰიუგოს ნაწარმოებიდან აუცილებლად უნდა თარგმნილიყო რაიმე, — სმობს ნ. ნიკოლაძე, — მაშინ გაცილებით უკეთესი იქნებოდა ეთარგმნათ ვიქტორ ჰიუგოს ლექსი „ბარიკადზე“, რომელიც მოთავსებულია მის ლექსთა კრებულში „საშინელი წელი“.

აქ არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ საგულისხმო ფაქტი, რომ ნ. ნიკოლაძე მთელი პასუხისმგებლობით და სერიოზულობით უდგება სათარგმნელი მასალის შერჩევისა და თარგმანის ხარისხის საკითხს. ქართული სალიტერატურო კრიტიკისათვის მცირე მნიშვნელობა როდი ჰქონდა იმას, რომ ნ. ნიკოლაძემ სანიმუშოდ თვითონვე თარგმნა პროზად ვ. ჰიუგოს ზემოაღნიშნული ლექსი, რათა ქართველი მკითხველისათვის გაეგებინებინა მისი შინაარსი.

აი ნიკო ნიკოლაძისეული თარგმანი პროზად, რომელიც ლექსის ბოლო ნაწილი რატომღაც არაა თარგმნილი. „უწმინდური სისხლით შესერილს და წმინდა სისხლით გაბანოლს ქვებს შუა, ბარიკადაზე, ვაჟკაცებს გვერდით თორმეტი წლის ყმაწვილი დაიჭირეს. — შენც ამათთავანი ხარ, შენა? ბავშვი ეუბნება, „გახლავართო“. — მაშ კარგი, უთხრა აფიცერმა, შენც ეხლავ დაგხვრეტენ, შენი რიგიც მოვაო. ბავშვს თვალწინ უელავს თოფის ცეცხლი და ყველა მისი ამხანაგეში კედლის ძირში ჰკვდებიან. ის ჰკითხავს აფიცერს „ნებას მომცემთ, აი ეს საათი შინ დედაჩემს წაუღო? — გაქცევა გინდა? „ისევ დაებრუნდები“. — „ამ მაწანწალებს შიში გადგომიათ! სად დგახარ?“ „აქვე, შადრევანთან. მე დაებრუნდები, უფ. კაპიტანო“. — წადი, სულელო. ბავშვი მიდის. — რა მოიცრუვაო, იცინოდნენ სალდათები თავიანთი აფიცრით, და მომაკედავების ხროტინი ამ სიცილს ბანს აძლევდა. მაგრამ სიცილი მალე შესწყდა, რადგანაც პირმკრთალი ბავშვი უეც-

რათ დაბრუნდა, კედელს ამაყათ მიეყუდა და თქვა — „აი, მოველო“.

„უსულგულო სიკვდილს შერცხვა, — და აფიცერმა ბავშვს აპატიო.

„ჭაბუკო, ამ საშინელი ქარიშხალის დროს, რომელიც ჰქრის და ერთმანეთში ურევს ყველაფერს, ავსა და კარგს, გმირსა და ავაზაკს, არ ვიცი, რამ გაგვრია შენ ამ ბრძოლაში, მაგრამ იმას კი ვამბობ, რომ შენი მარტივი სული წარჩინებული სულია. კეთილო და მამაცო, უფსკრულის სიღრმეში შენ ორ ნაბიჯს აღვამ: ერთს დედისკენ, მეორეს სიკვდილისკენ. ყმაწვილს გულის სიწმინდე აქვს და კაცს — სინანული, მაგრამ შენ პასუხი არ მოგეთხოვება იმაში, რაც სხვის წყალობით მოიქმედე. დიდებულია ის ყმაწვილი, რომელმაც გაქცევას, სიცოცხლეს. განთიადს, თამაშს და გაზაფხულს ბნელი კედელი ამჯობინა, სადაც დაეცნენ მისი ამხანაგები“¹.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძემ ეს ლექსი იმისათვის თარგმნა, რომ ეჩვენებინა, თუ რა საუცხოო სურათია დახატული პარიზელი ბიჭისა, დაემტკიცებინა, რომ იდეურადაც და მხატვრულადაც ეს უფრო ძლიერია, ვიდრე „გავროში“.

პირველი, რაც აქ თვალში ხვდება აღამიანს, ისაა, რომ „გავროში“ მოთხრობაა და „ბარიკადზე“ ლექსია. პირველში ბავშვი წარმოდგენილია მისი მრავალმხრივი საქმიანობით, ის უზარმაზარი ეპოპეის მოქმედი გმირია, საერთო ჯაჭვში ერთ-ერთი საუცხოო რგოლია, რომელთანაც ბევრი რამაა დაკავშირებული. ლექსში „ბარიკადზე“ კი, თუმცა ძლიერად და რისიკ სანტიმენტალურ ასპექტში, მაგრამ მაინც ბავშვის მოქმედების მხოლოდ ერთი მომენტია გამოხატული. გარდა ამისა, სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებთა ერთმანეთთან შედარება და რომელიმესათვის უპირატესობის მიცემა ძნელი საქმეა.

აღსანიშნავია, რომ ნიკო ნიკოლაძის მოღვაწეობის დროსაც და შემდეგაც „გავროში“ საინტერესო და საამო საკითხავ

¹ ნ ი კო ნ ი კო ლ ა ძ ე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 43.

ნაწარმოებად ითვლებოდა და ითვლება, მით უმეტეს ახალ-გაზრდებისათვის. როდესაც ვიქტორ ჰიუგოს ბავშვებისადმი დამოკიდებულებას ეხებიან, ანდა ბავშვებზე დაწერილ მის ნაწარმოებებს არჩევენ, პირველადვე „გავროშის“ შესახებ იწყებენ მსჯელობას, რადგან მისი სახე განსაკუთრებით ორიგინალურია და თავისებური ვიქტორ ჰიუგოს მიერ დახატული ბავშვების სახეთა გალერეაში.

მორის ტორეზი თავის წიგნში „ხალხის შვილი“, გულ-თბილად იგონებს რა ვიქტორ ჰიუგოს რომანს „საბრალონი“, წერს: „მე აღტაცებული ვიყავი უღმრთო ბედის მსხვერპლის ჟან ვალჟანის გულკეთილობით, მაგრამ „საბრალონი“-მე განსაკუთრებით მხიბლავდა გავროში, ეს გა-საოცარი გავროში, ბარიკადებიდან რომ დასცინოდა მთავრობის ჯარისკაცებს. გავროში, რომლის სიმღერას ვერ ახშობ-და თოფების გრილი“¹.

ამგვარად, მართლაც ძლიერია ვ. ჰიუგოს ლექსი „ბარიკადაზე“, რომელსაც გარკვეული გავლენის მოხდენა შეუძლია ნორჩ მკითხველებზე, მაგრამ მაინც მისი დაყენება „გავროშე“ მაღლა გადაჭარბებულად მიგვაჩნია.

ნიკო ნიკოლაძე, ჩვენი აზრით, სავსებით მართებულად მოიქცა, როდესაც ზედმეტად ჩათვალა „ნათანიელ როსელის უკანასკნელი დღიურების“ და „უიულ ტაროს“ ქართულად თარგმნა და გამოქვეყნება, მით უმეტეს, რომ პირველი უკვე დაბეჭდილი იყო „მოამბესა“ და „მნათობში“. „ქართველ ქა-ლებს“ მართლაც თავისუფლად შეეძლოთ უკეთესი სათარგ-მნელი მასალა შეერჩიათ მდიდარი ფრანგული მწერლობიდან.

ფრანგული ლიტერატურის ისეთი მცოდნე და დამფასე-ბელი, როგორიც იყო სერგეი მესხი, გამოეკამათა ნიკო ნიკო-ლაძეს და შეცდომად ჩაუთვალა ზემოაღნიშნული თარგმანე-

¹ Maurice Thorez. Fils du peuple, Moscou, 1951, p. 27.

ზის წინააღმდეგ გამოსვლა. მან სწორედ ის თარგმნილი ლიტერატურა მოიწონა, რომელიც ნიკო ნიკოლაძემ დაიწუნა.

ჩვენი აზრით, სერგეი მესხი მართებულად მოიქცა, როდესაც მაღალი შეფასება მისცა „გაეროშს“ და დადებით მოვლენად ჩათვალა ქართულად თარგმნა და გამოცემა, მაგრამ იმავეს ვერ ვიტყვით ს. მესხის მოსაზრებაზე, რომელიც მან განოთქცა „ნათანიელ როსელის უკანასკნელი დღიურებისა“ და „უიულ ტაროს“ შესახებ.

ზოგს ნიკო ნიკოლაძის კრიტიკა მეტისმეტად მკაცრად ეჩვენება და ივიწყებს იმას, რომ ყველაფერი ეს ხდებოდა მშობლიური ხალხისა და მისი ლიტერატურის წინაგონისა და განვითარების ინტერესებისათვის. სწორედ ეს ჰქონდა მხედველობაში ნიკო ნიკოლაძეს, როდესაც წერდა: „საზოგადოთ უნდა თქვას კაცმა, რომ დიდათ სასარგებლო იქნებოდა ჩვენი მკითხველი საზოგადოებისათვის უფრო ხშირათ რომ ითარგმნებოდეს იმისთანა თხზულებანი, რომელნიც ან ხასიათის გაუმჯობესებაში გამოადგება ჩვენს საზოგადოებას, ან ურგო ჩვეულებების მიტოვებისათვის, ახალი, კაცობრივი წესის შემოღებისათვის, ანა და გაუხსნიან იმას გონებას, დააჩვენენ უკეთესის სურვილს, სიბოროტის სიძულვილს, და ამრიგათ ნელ-ნელა, ცოტა-ცოტა დაამზადებენ ჩვენი ხალხისათვის უკეთეს მომავალს“¹.

ვინც ღრმად დაუკვირდება ნიკო ნიკოლაძისა და სერგეი მესხის შრომებს ლიტერატურის საკითხებზე, ის შეამჩნევს, რომ განსხვავებული ესთეტიკურ-ლიტერატურული გემოვნება ჰქონდათ ამ ორ გამოჩენილ პიროვნებას. მაგალითად: როგორც ზემოთ დავინახეთ, ნიკო ნიკოლაძეს ძალიან მოსწონდა დიდი ფრანგი რომანისტის გუსტავ ფლობერის მხატვრული შემოქმედება. ის მაღალ შეფასებას აძლევდა ფლობერის რომანს „მადამ ბოვარის“ და უწოდებდა მას მე-19 საუკუნის ფრანგული ლიტერატურის შედეგს, რომლიდანაც მწერლებს საფრანგეთში და მის გარეთაც ბევრი რამის

¹ ნიკო ნიკოლაძე. თხზ., ტ. 3, თბილისი, 1963 წ., გვ. 45—46.

სწავლა შეუძლიათ. სერგეი მესხს კი, პირიქით, არ მოსწონდა „მადამ ბოვარი“. ეკ. მელიქიშვილისადმი გაგზავნილ წერილში ს მესხი წერდა: „მადამ ბოვარის“ ვამთავრებ დღეს, მაგრამ ისე კარგი არ არის, როგორც ამბობენ, რა ვიცი, მე კი ვერაფრად მომეწონა“¹. ფრანგული ლიტერატურის მკოდნისა და დამფასებლის სერგეი მეხის მხრივ „მადამ ბოვარის“ ასეთი შეფასება დამაფიქრებელია. სწორედ ამან გამოიწვია აკად. გ. ჭიბლაძის საყურადღებო განმარტება, რომ სერგეი მესხი „ჩერ კიდევ ბოლომდე წაუკითხავი ნაწარმოების პირველი შთაბეჭდილების ქვეშ იმყოფებოდა“².

ეს იმ დროს ხდება, როდესაც სერგეი მესხი მოხიბლულია ალექსანდრე დიუმ-შვილის რომანით: „ქალი კამელიებით“ და ხოტბას ასხამს მას. აი რას სწერს სერგეი მესხი ეკ. მელიქიშვილს: „ალექსანდრე დიუმას „ქალი კამელიებით“ სწორედ შესანიშნავი რამ არის; გულს მოგიკლავს კაცს იმ კოეტიკის მდგომარეობა, რომელიც აქ არის აწერილი და თანაგრძნობას დაგიბადებს გულში. რამდენი ახალგაზრდა და ქმრიანი ქალია, რამდენი ასეთებია, რომელთაც კეთილზნობიან ქალებს ეძახიან და რომელთაც ამ ქალის მესამედი გრძნობა და სიყვარული თავის დღეში არ უგვრძნიათ. რა საძაგლობაა, რა გამრყენელი და დამლუპველია ოჯახის დესპოტიზმი. წაიკითხე ეს წიგნი და ყველას ნახავ. თუ მგრძნობიარე ხარ, ცრემლებს უფრთხილდი. მგრძნობიარე არა ვარ, ხომ იცი, მაგრამ ზოგან ისეთი ადგილებია, რომ, ღმერთმანი. ძლივს ვიჭერდი ცრემლებს. ეს რომანი თვითონ ალექსანდრე დიუმასაგან დრამად არის გარდაკეთებული და ამას წინათ ერთს აქაურს თეატრში აძლევდნენ, მე დავესწარი ერთხელ და საშინელი ზემოქმედება ჰქონდა ჩემ გრძნობაზე“³.

ნიკო ნიკოლაძე დიდ ყურადღებას აქცევდა კლასიკური მემკვიდრეობის ათვისების საქმეს; ის ერთგან ირონიულად

¹ ს. მ. მ. მ. წერილები., 1950 წ., გვ. 139.

² გ. ო. ო. ო. ეტიუდები, ტ. 1, გვ. 407.

³ ს. მ. მ. მ. წერილები, 1950 წ., გვ. 133.

შენიშნავს, რომ ზოგიერთს ჰგონია, თითქოს „პროგრესი მოითხოვს ადრინდელი მწერლების მივიწყებას და მხოლოდ იმათ შესწავლას, რომელთა თხზულებებში ჩაქსოვილია ვითომ მეცნიერების უკანასკნელი სიტყვა“¹.

ნ. ნიკოლაძის მართებული აზრით, ადამიანები დაინტერესებული უნდა იყვნენ როგორც თავიანთი თანამედროვე ლიტერატურით, ასევე „საუკეთესო დღეების“ ადრინდელი ლიტერატურის დიადი ძეგლებით, და მოაქვს დასავლეთ ევროპის მაგალითი, ის წერს: „თვითმული ახალი თაობა ფრანგებისა, გერმანელებისა, ინგლისელებისა, იტალიელებისა და ესპანელებისა როგორი გატაცებულია თავიანთი ადრინდელი ლიტერატურის ძეგლებით. შექსპირისა და შელის, გოეთესა და შილერის, დანტესა და პეტრარკას, სერვანტესისა და კალდერონის, რაბლეს, მოლიერის, ვოლტერსა და ასეულ სხვას თითონის ზეპირად სწავლობს თვითმული მოზარდი თაობა. ეს მათთან თითქმის კულტსა და გაღმერთებას აღწევს, და ასე ამრიგად, გონებრივი ავლადიდება ძველი ღრისა შთამომავლობით გადაეცემა ახალ თაობებს და, უერთებენ რა მას თანამედროვე ლიტერატურულ სიმდიდრეს, წარმატებით მიჰყავთ წინ მშობლიურ ლიტერატურას შემდგომი განვითარება“².

როდესაც ნიკო ნიკოლაძე ფრანგული საზოგადოების სამშვიდობო განწყობილებაზე მსჯელობს, ის ხშირად იმოწმებს ერკმან-შატრიანის ნაწარმოებებს, განსაკუთრებით მათ განთქმულ „გლეხკაცის ისტორიას“, რომლის მშვენიერმა ქართულმა თარგმანმა (მთარგ. ივ. მაკავერიანი) დიდად გაახარა ქართველი მკითხველი.

როგორც დავინახეთ, ყოველ საჭირო შემთხვევაში ნიკო ნიკოლაძე მარჯვედ და ოსტატურად იყენებდა წაკითხულ ფრანგულ ლიტერატურას, რითაც კიდევ უფრო ნათელსა და დამაჯერებელს ხდიდა თავის დებულებებს.

¹ ნ ი კ ი ნ ი კ ო ლ ა ძ ე. თხზ., ტ. 4, თბილისი, 1964 წ., გვ. 184.

² ი ქ ე ე. გვ. 183—184.

ნიკო ნიკოლაძე, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ღისტემა-ტურად ადევნებდა თვალყურს ფრანგული სიტყვაკაზმული მწერლობის განვითარებას. საქმის ცოდნით და ინტერესით განიხილავდა ფრანგ მწერალთა ნაწარმოებებს და გამოთქვამდა მათ შესახებ საგულისხმო მოსაზრებებს.

ნიკო ნიკოლაძის ნაყოფიერმა საზოგადოებრივმა მოღვაწეობამ საქართველოსა და საფრანგეთში, მისმა მდიდარმა პუბლიცისტურ-კრიტიკულმა თხზულებებმა დიდად შეუწყვეს ზელი ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის შემდგომი გაფართოებისა და განმტკიცების კეთილშობილური საქმეს.

ვიქტორ ჰიუგო-ის საუკუნის ქართული საზოგადოებრიობა

ვიქტორ ჰიუგო საფრანგეთის სახელ-
ვანი პოეტია, ევროპული რომანტიზმის უდი-
დესი დედა-ბოძი.

ილია ჭავჭავაძე

დიდი სახელი ჰქონდა მას და ღირსიც იყო იგი ამ სახე-
ლის ტარებისა, — ამბობდნენ ვიქტორ ჰიუგოს შესახებ მისი
გარდაცვალების დღეებში. დროთა ვითარებაში ეს სახელი
კიდევ უფრო გაიზარდა. ვ. ჰიუგოს ომახიანი პოეტური ხმა
კვლავ ნალარსავით გაისმის.

გაზეთი „პრავდა“ 1950 წლის 1 იანვრის მოწინავე სტა-
ტიაში წერდა: „რა მწარედ ისმის ღღეს მრისხანე სიტყვები.
რომლებიც ჰუმანისტმა მწერალმა ვიქტორ ჰიუგომ პირში მი-
ახალა საფრანგეთის და არა მარტო საფრანგეთის რეაქციონე-
რებს: „შეამცირეთ რამდენიც გნებავთ ამომრჩეველთა სიე-
ბი, ამოშალეთ მილიონობით ჩვენი მოქალაქეების სახელები.
წაართვით ფრანგებს პოლიტიკური თანასწორობა, ყველაფე-
რი ეს ღღეს თქვენს უფლებებშია, თქვენს ხელშია, მაგრამ
თქვენ ვერასოდეს ვერ აღმოფხვრით იმ ანტიპათიას, რომელ-
საც თქვენ მთელს ჩვენს ხალხს აგრძნობინებთ, ვერასო-
დეს ვერ ამოშლით ადამიანთა მეხსიერებაში იმ ფატალურ
სიტყვებს, რომლებითაც ესოდენ მდიდარია თქვენი მმარ-
თველობა. თქვენ ვერ შეაჩერებთ ისტორიის მსვლე-
ლობას, თქვენ ვერ შეცვლით საათს, რომელმაც უკვე დაჰკრა,
თქვენ ვერ შეაჩერებთ დედამიწის სრბოლას, თქვენ ვერ დააბ-

რკოლებთ დემოკრატიული იდეების ზრდას. უფსკრული დემოკრატია და თქვენს შორის სულ უფრო ღრმავდება, თქვენ უფრო და უფრო შორდებით ცივილიზაციისა და პროგრესის საუკუნეს და სულ მალე ჩვენ სამუდამოდ გამოგეშვიდობებით“.

ვიქტორ ჰიუგოს ეს მოწოდება მშვიდობისა და დემოკრატიის დაცვისათვის, მისი მრისხანე სიტყვები ჩვენს დროში ახალი ძალით გაისმის. ჰუმანისტ რომანტიკოს ჰიუგოს კარგად ესმოდა კაპიტალისტების მგლური ბუნება, რომ ისინი თავიანთი ხელისუფლების შენარჩუნებისათვის აჩაღებენ ომებს და ხალხებს აურაცხელ უბედურებასა და ტანჯვას აყენებენ. საუკუნეზე მეტი ხნის წინათ პარიზში შემდგარ მშვიდობის კონგრესზე ვიქტორ ჰიუგო თავის სიტყვაში ამტკიცებდა, რომ მშვიდობის საქმე მთელი კაცობრიობის მიზანია, ამ მიზნის მიღწევა შეიძლება შეფერხდეს ან დაჩქარდეს, მაგრამ მისი აცილება შეუძლებელია. იცადა რა საყოველთაო მშვიდობის იდეას, მწერალი მტკიცე რწმენას გამოთქვამდა, რომ დადგება დრო, როცა „ყველა ერი საერთო იდეალებით დაუკავშირდება ერთმანეთს და ომს შუამავლობით შეცვლიან“.

თავისი ჰუმანისტური იდეა ჰიუგომ კვლავ გამოთქვა ლიონის მუშების კრებაზე 1877 წლის 25 მარტს შემდეგი სიტყვებით: „მშვიდობა მომავლის სიტყვაა, იგი მეოცე საუკუნის სახელია“¹. ჭერ კიდევ მაშინ, ხედავდა რა მშრომელ ხალხში ნამდვილ მებრძოლებს მშვიდობისათვის, ჰიუგო ამბობდა: „მობილიზებული არმიების მრისხანე აჩრდილი, მთელი ეს პირქუში საომარი ბაკქანალია ბადებს მძაფრ მისწრაფებას მშვიდობისაკენ. ვიმეორებ დაჟინებით — ვის სურს ომი? — მეფეებს. ვის სურს მშვიდობა? — ხალხებს“².

ვიქტორ ჰიუგოს სახით ჩვენ წინაშეა მოწინავე მწერლის რევოლუციური ფიგურა. ის ამყობდა, რომ არისტოკრატად

¹ Victor Hugo. Oeuvres complètes, Actes et paroles, v. III (Depuis l'Exil), p. 20.

² Ibid., p. 19.

დაბადებული — დემოკრატი და რევოლუციონერი გახდა. იგი იყო მებრძოლი ადამიანი.

„პოეტი რომ არ ვყოფილიყავი, ჯარისკაცი ვიქნებოდიო“, იტყოდა ხოლმე ჰიუგო და, მართლაც, ბრძოლის გუნებაზე მყოფი, ეს ანთებული სულის ადამიანი მედგრად იბრძოდა დრომოქმული ტრადიციების წინააღმდეგ.

ვოლტერი დიდროს ყოვლისმოყვარულს უწოდებდა. დიდი ფრანგი მოაზროვნის ეს გამოთქმა სავსებით შეეფერება ვიქტორ ჰიუგოსაც. „ყველაფერი მათიქრებს, ყველაფერი მიტაცებს“. — ამბობს ჰიუგო „აღმოსავლური ჰანგების“ ერთ-ლექსში და მართლაც, არ ყოფილა არც ერთი ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელსაც არ დაეფიქრებინოს პოეტი, რომელზეც მას არ ეთქვას თავისი მგზნებარე სიტყვა. ჰუმბოლცისტური თუ მხატვრული.

საფრანგეთში იშვიათად ღირსებია პოეტს თანამედროვეთა შორის იმდენი სიტბო და ალერსი, რამდენიც ვიქტორ ჰიუგოს. მკითხველი საზოგადოება სასოებითა და დიდი სიყვარულით ეპყრობოდა ამ შესანიშნავი ნიჭის ადამიანს. ხალხი აღტაცებით ეგებებოდა ჰიუგოს ნაწარმოებებს, რომლებიდანაც ახალი საუკუნის რომანტიკული ოცნებების სიო ქროდა და იმავე დროს მედგრად ფეთქავდა თანამედროვე ცხოვრების ძარღვი. შემთხვევითი არ იყო, რომ ფრანგული ლიტერატურის ისტორიაში მხატვრული სიტყვის ამ შესანიშნავი ოსტატის სახელი დროშად გადაიქცა.

ვიქტორ ჰიუგო გატაცებით წერდა ადამიანის სულის ამამაღლებელ ნაწარმოებებს, ქმნიდა მაღალმხატვრულ შემოქმედებას, რომლის აზრი და მნიშვნელობა, რაც დრო გადის, უფრო და უფრო იზრდება.

ვიქტორ ჰიუგო თავისი მდიდარი საზოგადოებრივი მოღვაწეობით და მებრძოლი სულისკვეთებით, თავისი ჰუმანისტური და დემოკრატიული იდეებით, თავისი საქვეყნოდ განთ-

ქმული მხატვრული ნაწარმოებებით, ადრიდანვე გასაგები და საგულისხმო შეიქნა ქართველი ხალხისათვის.

მე-19 საუკუნის ქართველი საზოგადოებრიობის მოწინავე წარმომადგენლები სიყვარულით ახსენებდნენ ვიქტორ ჰიუგოს, ეწაფებოდნენ მის მხატვრულ ნაწარმოებებს. ილია ჭავჭავაძე კმაყოფილებით წარმოთქვამდა ჰიუგოს სახელს, მისი აზრით, საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი ვიქტორ ჰიუგო იყო ევროპული რომანტიზმის უდიდესი დედა-ბოძი. ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, ვახტანგ ორბელიანს, გიორგი ერისთავს, აკაკი წერეთელს, გიორგი წერეთელს, ნიკო ნიკოლაძეს, იონა მეუნარგიას, სერგეი მესხს, ეკატერინე გაბაშვილს, თედო სახოკიას და სხვა მრავალ ჩვენს პოეტს, მწერალს, საზოგადო მოღვაწეს უყვარდათ ვიქტორ ჰიუგოს თხზულებათა კითხვა და თარგმნა, მწერლის ცხოვრების, მოღვაწეობისა და შემოქმედების შესახებ წერილების, სტატიების, ნარკვევების წერა.

მე-19 საუკუნის ქართველი საზოგადოებრიობა თავის პრესაში ფართოდ და გულისხმიერად ეხმაურებოდა ვიქტორ ჰიუგოს ყოველ მნიშვნელოვან ნაწარმოებებს, საზოგადოებრივი მოღვაწეობის დარგში მწერლის ყოველ საქმიან ნაბიჯს, გაზეთებისა და ჟურნალების ფურცლებზე ქართველ მკითხველს აცნობდა ვიქტორ ჰიუგოს მხატვრულ ნაწარმოებებს.

ფრანგული ლიტერატურისა და ვიქტორ ჰიუგოსადმი ინტერესის გაღვივებას მე-19 საუკუნის ქართველ საზოგადოებრიობაში გამსაკუთრებულად შეუწყო ხელი ალექსანდრე ჭავჭავაძის მაღალმხატვრულმა თარგმანებმა.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ პირველმა დაიწყო ვიქტორ ჰიუგოს ლექსების თარგმნა ქართულ ენაზე. ჩვენ მხედველობაში ჯვავს ილია ჭავჭავაძის მიერ 1883 წლის „ივერიის“ პირველ ნომერში დაბეჭდილი ალექსანდრე ჭავჭავაძის მიერ ფრანგულიდან თარგმნილი ვიქტორ ჰიუგოს ლექსი „ერთ ქალს“. როგორც ირკვევა, ეს ლექსი ჩვენს პოეტს უთარგმნია 1843 წელს. იგი დაბეჭდვამდე ფავრცელებული ყოფილა ხალხში, ხოლო გამოქვეყნებულა 1883 წელს.

ამ ლექსის დაბეჭდვის ისტორია ასეთია: იონა მეუნარ-
გიას დავით ერისთავის წიგნებში უპოვნია ალექსანდრე ჭავ-
ჭავაძის რამდენიმე გამოუქვეყნებელი ლექსი და გაუგზავნია
ილია ჭავჭავაძისათვის „ივერიაში“ დასაბეჭდად, თან განუმარ-
ტავს, რომ ლექსი „მეფე რომ ვიყო“ ვიქტორ ჰიუგოს ლექ-
სიდან — „ერთ ქალს“ — არის თარგმნილი. ილია ჭავჭავა-
ძემ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ეს ლექსები და ჰიუგოს ლექსის
ქართული თარგმანი მართლაც მოათავსა „ივერიის“ 1883
წლის იანვრის ნომერში.

ვ. ჰიუგოს „საბრალონმა“ დიდი ინტერესი გამოიწვია
ქართველ საზოგადოებრიობაში. უფრო გვიან „მომამბეში“ და-
იბეჭდა ივ. მაჭავარიანის მიერ შესრულებული „საბრალონის“
მთლიანი ტექსტის ახალი თარგმანი. სხვადასხვა დროს გამო-
ქვეყნდა ამ დიდი რომანის ცალკე თავების ქართული თარგმა-
ნები. მაგალითად, „პარიზელი ბიჭი“, „მიტოვებულნი“ და სხვ.

რამ გამოიწვია ვიქტორ ჰიუგოს ამ ნაწარმოებით გატაცე-
ბა ქართველ საზოგადოებრიობაში? რატომ მიიპყრო მან მე-
19 საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში ყველაზე დიდი ყუ-
რადღება?

„საბრალონის“ წინასიტყვაობაში ვ. ჰიუგო წერს: „სანამ
კანონებისა და ზნე-ჩვეულებათა ძალით იარსებებს სოციალუ-
რი წყევლა, რომელიც აყვავებულ ცივილიზაციაში ხელოვნუ-
რად ქმნის ჯოჯოხეთს და ღმერთზე დამოკიდებული ადამიანის
ბედს ამძიმებს საბედისწერო ხვედრით, სანამ არ გადაწყდება
ჩვენი დროის სამი ძირითადი პრობლემა: მამაკაცის დამცირე-
ბა იმის გამო, რომ ის პროლეტართა კლასს ეკუთვნის, ქალის
ზნეობრივი დაცემა შიმშილის შედეგად, ბავშვთა დაუძლუ-
რება უმეცრებისა და სიბნელის გამო, სანამ საზოგადოების
ზოგიერთ ფენაში შესაძლებელი იქნება სოციალური ჩაგვრა,
სხვანაირად რომ ვთქვათ, სანამ დედამიწაზე სიღატაკე და გო-
ნებრივი სიბნელე იარსებებს, ამგვარი წიგნები უსარგებლო
არ იქნება“¹.

¹ Victor Hugo. Les Misérables, I, Fantine, Paris, p. 2.

„საბრალონი“ დიდი სოციალური რომანია. მასში ვიქტორ ჰიუგო ხატავს უკუღმართი საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში დაბეჩავებულ და დაჩაგრულ ადამიანთა სახეებს. ჰიუგო, ერთი მხრივ, გვიჩვენებს რომანის მთავარი გმირის, ჟან ვალჟანის ზნეობრივ გარდაქმნას, მეორე მხრივ,—სოციალურ ჩაგვრას.

ვიქტორ ჰიუგო თანაუგრძნობს უბრალო ადამიანებს, სასტიკად კიცხავს უსამართლობასა და დესპოტიზმს. „საბრალონი“ არის ღრმად რეალისტური, მაღალმხატვრული ნაწარმოები, რომელშიც ვიქტორ ჰიუგო ნათლად, გასაგებად, დამაჯერებლად გამოთქვამს თავის ჰუმანისტურ, დემოკრატიულ იდეებს, ესარჩლება ღარიბ, ღატაკ ადამიანებს. რომანში მწერალი ხატავს მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი წყობილების გულშემოზარავე სურათებს. „საბრალონი“ თანამედროვეობის თემაზეა აგებული. იგი ეხმარება ხალხს სოციალური უსამართლობის, სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ აქტიურ ბრძოლაში.

„საბრალონი“ ვიქტორ ჰიუგოს შემოქმედებაში კიდევ უფრო მაღალი საფეხურის გამოჰნატეელია. თვითონ ვიქტორ ჰიუგოსაც მაღალი წარმოდგენა ჰქონდა ამ რომანზე, ის მას თვლიდა მსოფლიოს ყველა ხალხისათვის დაწერილ ნაწარმოებად.

ქართველი საზოგადოებრიობა იმდენად გაიტაცა ამ რომანმა, რომ მე-19 საუკუნის დასასრულს იგი ქუთაისში პიესად გადააკეთეს და სცენაზე დადგეს. ამ სპექტაკლში მონაწილეობდნენ ქართველ მსახიობთა წამყვანი ძალები. ასე, მაგალითად: ჟან ვალჟანის როლს ასრულებდა ლადო მესხიშვილი, კოზეტას როლს — ნინო ჩხეიძე.

ჩვენი სასიქადულო მწერლის ილია ჭავჭავაძისა და ქართველი საზოგადოებრიობის მხრივ ასეთი დიდი ყურადღება ჰიუგოს რომანის „საბრალონისადმი“ საეცებით გამართლებული და გასაგებია.

ვიქტორ ჰიუგოს მთელი რიგი ნაწარმოებები, როგორც კი გამოვიდოდა პარიზში, თითქმის მაშინვე ითარგმნებოდა

ქართულ ენაზე. 1874 წელს გაზეთ „დროების“ რედაქტორმა სერგეი მესხმა იმოგზაურა ევროპაში, ის იყო პარიზში. ამ მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი მან გამოაქვეყნა თავისი გაზეთის რამდენიმე ნომერში სათაურით „ქართველი ევროპაში“ (ხამი მგზავრის შენიშვნები და ფიქრები). 1874 წლის 15 თებერვლის „დროებაში“ დაიბეჭდა სერგეი მესხის მიერ პარიზიდან გამოგზავნილი შემდეგი ცნობა: „ამ თვის ცხრამეტს აქ გამოვა ვიქტორ ჰიუგოს ახალი რომანი, რომელსაც სახელად ერქმევა: „ოთხმოცდა ცამეტი“. თქვენ წარმოიდგინეთ, როგორ მოუთმენლად უნდა მოელოდნენ აქ ამ წიგნის დაბეჭდვას. მთელი რომანი სამ ნაწილად იქნება გაყოფილი: პირველ ნაწილს ერქმევა — „ზღვაში“, მეორეს — „პარიზში“ და მესამეს — „ვანდეში“.

აი როგორ ახლოა სერგეი მესხი პარიზში ყოფნის დროს ვ. ჰიუგოს ნაწარმოებთა ბეჭდვის საქმესთან, როგორ დაინტერესებული ყოფილა ჰიუგოს ახალი ნაწარმოებებით. მართლაც, როგორც კი გამოვიდა ვ. ჰიუგოს რომანი „ოთხმოცდა ცამეტი“, სერგეი მესხმა იქვე გააკეთა მთელი რომანის მოკლე, მაგრამ სავსებით გასაგები შინაარსის თარგმანი და გამოგზავნა გაზეთ „დროებაში“, რომელსაც მისი აქ არყოფნის დროს რედაქტორობდა კ. ლორთქიფანიძე. ეს თარგმანი, ცხადია, მაშინვე დაიბეჭდა.

ს. მესხი ამ თარგმანის წინ ასეთ განცხადებას აკეთებს: „ეს ახალი რომანი უწარჩინებულესი ევროპის მწერლისა საფრანგეთის პირველი რევოლუციის დროინდელ ცხოვრებას შეეხება.

საუბედუროთ, ღონისძიება არა გვაქვს, რომ სულ გადმოგვეთარგმნა ეს მშვენიერი რომანი, რომელზედაც მთელი ევროპა ლაპარაკობს... მაგრამ ამ ზოგიერთი ადგილების წაკითხვაც დაარწმუნებს მკითხველს ამ რომანის სიმშვენიერეში და მისი ავტორის ნიჭის სიღრმეში“.

ს. მესხი მოკლე შინაარსს გადმოგვცემს და უფრო დამახასიათებელ ადგილებს ზუსტად თარგმნის. რომანის ცალ-

ქეულ თავებს თახ ურთავს ძოკლე შიხაარსებს. ამნაირად მკითხველს ექმნება გარკვეული და ნათელი წარმოდგენა მთელი რომანის შინაარსზე.

მე-19 საუკუნის მეორე ჩახევრის მოწინავე ქართველ ლიტერატურულ ახალგაზრდობას აინტერესებდა პირადად გაცნობოდა ვიქტორ ჰიუგოს.

იონა მეუნარგია 1877 წელს პარიზიდან ოლლა გურამიშვილს ვიქტორ ჰიუგოს შესახებ სწერდა:

„მე დიდი ხანია პარიზში ვარ. დღითი-დღე იგი იზრდება ჩემს თვალწინ, ეს წარმტაცი პარიზი. დავდივარ თეატრებში, კაფეში, ბიბლიოთეკებში, მუზეუმებში, ლექციებზე... ვიყავი ვიზიტით ჰიუგოსთან. წავიყვანე იქ სანდროც. ძალიან გულითადათ მიგვიღო მოხუცმა. გამოთხოვებისას ხელი ჩამომართვა და მთხოვა მასთან შევიდე, თუ მე გამოფენას ვინახულებ. მე ვუთხარი, რომ პარიზიდან მივდივარ. ვილაპარაკეთ საქართველოზე, ლამაზმანებზე, პარიზის გარშემო, საფრანგეთზე და სხვადასხვა. ნეტა თქვენ შეგეძლოთ მისი ნახვა, ოლლა ალექსანდრეს ასულო, ნეტა განახათ უკანასკნელ დღეებში გამოსული მისი თხზულებანი. გასაოცარია, რა შეუმჩნევლად ხდები ადამიანი დიდი პიროვნების თანამედროვე. ჩემთვის ეხლა იგი კერპია (როგორც პოეტი, იგი ყველაზე მაღლა დგას მათ შორის, ვისაც კი ეს სახელი უტარებია) და ამიტომ მის სახლში მე შევედი ისეთივე მოწიწებით, როგორც შედიან ტაძარში“¹.

ამ შეხვედრის დროს ვიქტორ ჰიუგოსა და იონა მეუნარგიას შორის გამართულა საინტერესო საუბარი, რომელიც ი. მეუნარგიას თავის უბის წიგნაკში ჩაუწერია. აი ფრაგმენტი ამ ჩანაწერისა:

„ვ. ჰიუგო — რუსეთიდან ბრძანდებით?

მე — არა საქართველოდან.

ვ. — ლამაზი ქალებით განთქმული ქვეყნიდან?

¹ გ. აბზიანიძე. ქართველების შეხვედრა ვიქტორ ჰიუგოსთან, გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1944 წ., № 10.

მე — არა მარტო ლამაზი ქალებით, დიდო პოეტო, სხე-
ბითაც.

პ. — მაგალითად?

მე — პოეზიით.

პ. — ვინ გყავთ გამოჩენილი პოეტი?

მე — რუსთაველი.

პ. — რა დაწერა?

მე — საგმირო პოემა „ვეფხისტყაოსანი“.

პ. — გამიგონია, მხოლოდ შორიდან, საინტერესოა, რო-
მელ საუკუნეში მოღვაწეობდა?

მე — მეთორმეტეში.

პ. — კიდევ უფრო საინტერესოა...¹

ჩანაწერი აქ წყდება. ძნელი სათქმელია, რას ეხებოდა
მათი დანარჩენი საუბარი.

სამწუხაროდ, ი. მეუნარგიას ვ. ჰიუგოსთან საუბრის ჩანა-
წერის დანარჩენი ადგილი ჯერჯერობით არ ჩანს. შეუძლებელია,
რომ ეს საინტერესო შეხვედრა მხოლოდ ამით დამთავრებუ-
ლიყო. ვიქტორ ჰიუგოსა და ი. მეუნარგიას საუბარი უფრო
ვრცელი და ფრიად საინტერესო იქნებოდა. ხომ თვითონვე
წერს ზემოთ მოყვანილ წერილში ი. მეუნარგია: ვილაპარა-
კეთ საქართველოზე, ლამაზმანებზე, პარიზის გარშემო, საფ-
რანგეთზე და სხვადასხვა.

ილია ჭავჭავაძეს ვიქტორ ჰიუგოს პიროვნებაში მოსწონ-
და მწერალი და ტრიბუნი, ხალხისადმი სამსახური, კერძოდ,
ჰიუგოს საბრძოლო დევიზი: „მწერალი წინ უნდა მიუძღვოდეს
ხალხებს როგორც შუქურა და უჩვენებდეს მათ გზას“. ილია
ჭავჭავაძისთვისაც სწორედ ეს იყო დამახასიათებელი, მასაც

¹ ს. ც ა ი შ ი ლ. ი. ვეფხისტყაოსნის მეუნარგისეული თარგმა-
ნის შესახებ, გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1946 წ., № 24.

ერის წინამძღოლობა. მისდამი სამსახური, ერის ქირისა და ლხინის გაზიარება მწერლის უძვირფასეს თვისებად მიაჩნდა. ამ მხრივ ვიქტორ ჰიუგოს ყოველი მნიშვნელოვანი პროგრესული გამოსვლა სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ, სამართლიანობის დასაცავად, ილია ქაქავაძის „ივერიის“ ყურადღების საგანი იყო.

1878 წლის 30 მაისს დიდი ფრანგი განმანათლებლის ვოლტერის გარდაცვალების ასი წლისთავისადმი მიძღვნილ სხდომაზე ვიქტორ ჰიუგომ წარმოთქვა საგულისხმო სიტყვა. ეს სიტყვა „ივერიაში“ დაიბეჭდა მისი წარმოთქმის რამდენიმე დღის შემდეგ. ჰიუგო ამ სიტყვაში მალალ შეფასებას აძლევს ვოლტერის ღვაწლს საზოგადოებრივი პროგრესის საქმეში, კაცობრიობის თავისუფლებისა და ბედნიერებისათვის ბრძოლაში. ჰიუგო ამ გამოსვლაში სასტიკად კიცხავს ომის გამჩაღებლებს. იცავს საყოველთაო მშვიდობას, ის აცხადებს: „თუ მოპარვა სამარცხვინოა, დაპყრობაც არ უნდა იყოს სასახელო... ნუ იქნება ომიანობა და ზისხლმოსილი სახელოვანობა... არა, შეუძლებელია, რომ სიცოცხლე შრომობდეს სიკვდილისათვის. არა, მშობელნო, შეუძლებელია, რომ ომიანობამ, ამ მპარველმა გამოგაცალოთ თქვენი ბავშვები. არა, შეუძლებელია, რომ დედა-კაცი ტანჯვით შობდეს, ადამიანი იბადებოდეს, ხალხი სთესდეს და მუშაობდეს, ფილოსოფოსი სჯიდეს, ალებ-მიცემობა მიეცემოდეს გასაოცარ წარმატებას — მხოლოდ იმისათვის, რომ წამოაყენოს ეს საშინელი ხალხთა შორის გამოფენა, რომელსაც უწოდებენ ომის ველს“¹.

იმავე წლის 31 აგვისტოს ნომერში „ივერია“ კვლავ უბრუნდება ომის საფრთხის საკითხს და ნატრულობს მშვიდობას, სამუდამოდ თუ არა, დროებით მაინც. შემდეგ მიუთითებს პარიზში შემდგარ მშვიდობისმოყვარეთა მსოფლიო ყრილობაზე, რომელზედაც თავმჯდომარეს გამოუქვეყნებია ვიქტორ ჰიუგოს წერილი. „ზავი ჩვენი არის თესლი საყოველ-

¹ „ივერია“. № 22, 8 ივლისი. 1878 წ.

თაო ერთობისა, — წერს ჰიუგო, — მთავრობანი ბევრს რას-
მეს მეცადინეობენ, მაგრამ ყოველი მეცადინეობა ფუჟად ჩა-
ივლის, თუ მიმართული იქნება თავისუფლებისა და მუშა-ხალ-
ხის უფლებათა წინააღმდეგ. წარემართენით წინ, იმუშავეთ
და იფიქრეთ. მომავალი თქვენი, რადგან გაქვთ ერთი წადი-
ლი — მშვიდობიანობა“¹.

როგორც ვხედავთ, ვიქტორ ჰიუგო იყო მშვიდობისა და
თავისუფლების აქტიური მოღვაწე.

მოწინავე ქართველი საზოგადოებრიობა ვ. ჰიუგოს ასეთ
პროგრესულ შეხედულებებს, მის საუცხოო ნაწარმოე-
ბებს იყენებდა განმათავისუფლებელი ბრძოლის იდეების ქა-
დაგებისათვის, სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ქართველი
ხალხის ძველთაგანვე მომდინარე ბრძოლების შემდგომი გაძ-
ლიერებისათვის, ეროვნული თვითშეგნების უფრო მეტად
გაღვივებისათვის.

როდესაც ზანგმა (გოლა ჩიტაძემ) ვ. ჰიუგოს მოთხრობა
„კლოდ გე“ თარგმნა და ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა (1885
წ.), თავის წინასიტყვაობაში აღნიშნა: „ამისთანა მოთხრობები
იშვიათნი არიან ჩვენს ლიტერატურაში და ამასთანავე, რად-
განაც ეს მოთხრობა შინაარსით მეტად გასაგებია ჩვენი და-
ვიწყებული მდაბიო ხალხისათვის, ამიტომ ვისარგებლე და გად-
მოვთარგმნე ქართულს ენაზედ, რაც შემეძლო უბრალო ენით.
ევონებ ჩვენი შემგნე საზოგადოება უყურადღებოთ არ
გაუშვებს და თავის მხრითაც ეცდება ხალხის სასარგებლო,
გონების მისაწვდელ წიგნებს დაუწყებს თარგმნას. აქ მოვა-
გონებთ ჩვენს საზოგადოებას ვ. ჰიუგოს სიტყვებს: „მდაბიო
ხალხის თავი — აი კითხვა, აი გამოცანა. ის სავსეა ბუნებრივი
სიმდიდრით, ისარგებლეთ ყველათი რაც კია ბრწყინვალე, პა-
ტიოსანი, კეთილი, რომ გაიზარდოს და დამწიფდეს. გლეხის
თავი მოვლას ნდომობს: დაბარცხნეთ, მორწყეთ, გაანათლეთ,
განსწავლეთ, გააუკეთესეთ, ახმარეთ სასარგებლოდ და აღარ
მოგინდებათ მისი მოკვეთა“².

¹ „ი ვ ე რ ი ა“. № 34, 31 აგვისტო, 1878 წ.

² ვ ი კ ტ ო რ ჰ ი უ გ ო. კლოდ გე, თბილისი, 1885 წ., გვ. 4.

გაზეთი „დროება“ სისტემატურად აშუქებდა ვიქტორ ჰიუგოს საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ მოღვაწეობას, განსაკუთრებით მის პატრიოტულ, მგზნებარე გამოსვლებს გერმანელი დამპყრობლების წინააღმდეგ, თავის სამშობლო საფრანგეთის დასაცავად¹.

1873 წლის „დროებაში“ (№ 38) დაიბეჭდა დავით მიქელაძის წერილი „თანამედროვე შენიშვნები და სურათები“. რომელშიც ავტორი ეხება საფრანგეთ-პრუსიის ომისდროინდელ საფრანგეთს და სასტიკად კიცხავს გერმანელ აგრესორებს, რომლებმაც დაარბიეს და ააწიოკეს მშვიდობისა და თავისუფლებისმოყვარე ფრანგი ხალხი.

დავით მიქელაძეს სიამაყის გრძნობით მოაქვს ფრანგი მწერლის ვილნევის შემდეგი სიტყვები ქართველი ხალხის შესახებ: „ხალხი მისი გაჭირვების დროს და არა დალხინების დროს იცნობება. საქართველომ ისეთი გასაოცარი სიცოცხლის ნიჭი, ძლიერება ხელისა და სიმხნევე მკლავისა გამოიჩინა რამდენიმე საუკუნეების ბრძოლის დროს უძლიერეს თავის მტრებთან. რომ ისტორია მსგავსს ჩინებულ მაგალითს არ წარმოგვიდგენს“. ჩვენი ავტორის მართებული მსჯელობით ფრანგი ხალხი ბევრი რამით ჰგავს ქართველ ხალხს და მაშაც შესწევს ძალა და უნარი გაუძლოს განსაცდელს და გამარჯვებული გამოვიდეს მტერთან ბრძოლაში.

იქვე დავით მიქელაძეს მოაქვს ვიქტორ ჰიუგოს შესანიშნავი ლექსის „საფრანგეთის“—პროზაული თარგმანი და შემდეგ დასძენს, რომ ქართველის არ იყოს, ფრანგს სამშობლოს ხსენებაზე ყველაფერი ავიწყდება, ისე უყვარს მას თავისი ქვეყანა. ბედნიერია ხალხი, რომლის მწუხარებას ამნაირი მგზნებარე მომღერალი ჰყავს. ბედნიერია პოეტი, რომელსაც თავისი ხალხი გულისფანქვალთ და სასოებით უსმენს².

ვიქტორ ჰიუგოს დრამატურგიამ გაანაყოფიერა ქართული თეატრი. ქართველი საზოგადოებრიობა ვ. ჰიუგოს დრა-

¹ „დროება“. 1870 წ., № 41; 1871 წ., № 11; 1871 წ., № 22; 1872 წ., № 23; 1876 წ., № 53 და სხვ.

² „დროება“. 1873 წ., № 38.

მატურგის გაცნობას იწყებს ქუთაისში 1897 წელს. ამ პერიოდში ქუთაისის თეატრს მეთაურობდა ქართული სცენის გამოჩენილი ოსტატი ლადო მესხიშვილი. 1897 წლის 19 ოქტომბერს ქუთაისის თეატრში დადგმულ იქნა ვ. ჰიუგოს პიესა „ერნანი“. მთავარ როლებს ასრულებდნენ: ლადო მესხიშვილი (ერნანი), ნინო ჩხეიძე (დონა სოლი), ვ. ყიფიანი (გომეც დე სილვა), დ. ჩარკვიანი (დონ კარლოსი).

ქუთაისს მიბაძა თბილისმა და 1898 წლის 8 იანვარს აქ ქართულ სცენაზე წარმოდგენილ იქნა ვ. ჰიუგოს „ერნანი“. მთავარ როლებს ასრულებდნენ: სვ. სვიმონიძე (ერნანი), ეფემია მესხი (დონა სოლი), ვ. გამყრელიძე (გომეც დე სილვა), კ. მესხი (დონ კარლოსი).

გაზეთი „ივერია“ დიდი კმაყოფილების გრძნობით გამოეხმაურა ამ შესანიშნავ მოვლენას და ფართოდ გააშუქა იგი. „ივერია“ წერდა: „პიესა დიდის ნიჭითა და ხელოვნებით არის დაწერილი და ყურადღებას მსმენელ მაყურებლისას იტაცებს. სიამოვნებით მივეგებებით ამ დრამის ქართულს სცენაზედ წარმოდგენას... კარგია, რომ ჩვენმა საზოგადოებამ გაიცნოს ნაწარმოები საფრანგეთის დიდებულის მწერლისა“¹.

ქართველი საზოგადოებრიობა დიდად დაამწუხრა ვიქტორ ჰიუგოს ავადმყოფობამ, შემდეგ მისმა გარდაცვალებამ. ყოველივე ამის შესახებ სისტემატურად იბეჭდებოდა ცნობები ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში.

ვიქტორ ჰიუგო გარდაიცვალა 1885 წლის 22 მაისს. ეს სამწუხარო ცნობა ელვის სისწრაფით მოედო მთელ მსოფლიოს. ქართველი საზოგადოებრიობა ღრმა მწუხარების გრძნობით შეხვდა ფრანგი ხალხის საყვარელი მწერლის სიკვდილს. გაზეთმა „დროებამ“ გამოაქვეყნა ვრცელი წერილები ვიქტორ ჰიუგოს სიკვდილისა და დასაფლავების შესახებ. ეს წერილები

¹ „ივერია“. 1898 წ., № 6, 10 იანვარი.

რედაქციას გამოუგზავნეს პარიზიდან მისმა თანამშრომლებმა პეტრე მირიანაშვილმა და დავით კარიჭაშვილმა.

პეტრე მირიანაშვილი „დროების“ ფურცლებზე თავის ვრცელ ფელეტონებს ვიქტორ ჰიუგოს ცხოვრების და მოღვაწეობის შესახებ იწყებს რუსთაველის სიტყვებით:

„შაბაშ სიტყვა, შაბაშ კაცი,
შაბაშ საქმე, მისგან ქმნილი“¹.

ავტორი საქმის ცოდნით მოუთხრობს ქართველ მკითხველს დიდი ფრანგი მწერლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. ის წერს: „1822 წლის 12 ოქტომბერს ვიქტორ ჰიუგო შეეუღლა მას ვინც უყვარდა, ვაჟი იყო ამ დროს ოცი წლისა, ქალი ადელ ფუშე კი ცხრამეტისა, ორივე გავდა გაზაფხულის ვარსკვლავს. პოეტი მისთვის ჰყვებოდა, მისთვის ზანდდებოდა. მას უგალობდა, მას დახაროდა. აი, რას ანებობს იგი თავის ახალგაზრდა ცოლზე:

„უკუნის ღამეს შენი თვალისჩინი მინათებს, შენი სახე დამნათის მძინარეს, ბნელეთში გზას მაგნებინებ და ზეცის სხივები შენთა თვალთაგან მეცემიან. მიუვარხარ და ვსტირი, შენი სახელისათვის ვსტირი, რადგან ცხოვრება ბოროტებით სავსეა. ამ ჭმუნვარე უღაბნოში თავშესაფარი არა გაქვს და ის ხე, რომლისადმიც მიმართავ, სხვაგნებ იხრის თავის შტოებს“.

ამის შემდეგ პეტრე მირიანაშვილი კვალდაკვალ მიჰყვება ჰიუგოს ცხოვრებასა და მოღვაწეობას, არჩევს მის ნაწარმოებებს, აღწერს ჰიუგოს ნაწარმოებთა დაწერის ისტორიას. ავტორს მოჰყავს სამშობლოდან განდევნილი ჰიუგოს წერილი, რომელშიც პოეტი გულს არ იტეხს და ვაჟკაცურად ხვდება თავის ბელს. „მეცერ დევნილებაში ვარ და მიკისრია იგი, თუნდა არა ჰქონდეს არც ბოლო, არც სამზღვარი. და არც უურადლებას ვაქცევ, თუ ვინმემ წელი მოიდრია, იმისთანამ, რომელიც უფრო მხნე ეგონათ, თუ შიში აიცილეს იმისთანებ-

¹ „დ რ ო ე ბ ა“. 1885 წ., № 111, 29 მაისი.

მა, რომელნიც არ უნდა შეშინებულიყვნენ თუ მათი რიცხვი ათასია, მეც იქა ვარ, ასიც რომ იყვეს, მაინც კიდევ სილას არ შევეპუები, თუნდ ათიც არ დარჩენილიყოს, მე მეათე ვიქნები და თუ მხოლოდ ერთილაა, ეს ერთი მე ვიქნები“¹.

ჩვენი ავტორი საგანგებოდ ჩერდება ჰიუგოს ორ „შესანიშნავ წიგნზე, ესენია: „პატარა ნაპოლეონი“ და „სასჯელნი“, და მიუთითებს, რომ „მათ ჯაგერისა და დრტვინვის სული უდგიათ, რომ ისინი წარმოადგენენ ორს უმაღლესი მამულის შვილობით აღბეჭდილ გრძნობას. პირველი ამ ნაწარმოებთაგანი 1851 წლის დეკემბრის უბედური დღეების მბასრავი მოთხრობაა და მკვლელობის განმზარახველთა ბრალდების აქტი. ეს ისტორიის უხრწნელი ძეგლია“².

ეხება რა ვიქტორ ჰიუგოს ლექსთა კრებულს „სასჯელნი“, პ. მირიანაშვილი წერს: „ამ წიგნში ირონია და კიცხვა გენიოსის ხელით არის განვითარებული. მის დღეში არ მიღწეულა ამისთანა ძლიერების ხარისხამდე საზარისა და სასაცილოს კავშირი, იმპერიის დამწესებელნი იქ არიან დადალულნი გახურებული შანთით და გვემულნი სხვადასხვა კილოთი დაწერილი ტაეპებით“³. ავტორი ჰიუგოს ლექსთა ამ კრებულს უწოდებს „უკვდავ თხზულებას“⁴.

განდევნილობის წლებში ვიქტორ ჰიუგოს პიროვნება და მისი შემოქმედება კიდევ უფრო პოპულარული გამხდარა. პოეტს ყოველი მხრიდან ქება-დიდება მისდიოდა. იტალიიდან ვიქტორ ჰიუგოს მიუღია დანტეს საიუბილეო მედალი. მხატვარ დავით დანეეს კი მარმარილოდან გამოუკვეთია ვ. ჰიუგოს სახის ბრწყინვალე ბიუსტი. ამ ცნობების შემდეგ პ. მირიანაშვილს მოჰყავს ჰიუგოს სიტყვები იტალიიდან მედლის მიღების გამო: „იტალია განხორციელებულია დანტე ალიგიერში. როგორც იგი, ისე ესეც მამაცია. მაფიქრალი, ამაყი, სულ-დი-

¹ „დ რ ო ბ ა“. 1885 წ., № 112, 30 მაისი.

² ი ქ ე ე.

³ ი ქ ე ე, 29 მაისი.

⁴ ი ქ ე ე.

დი, მეომარი, მოაზრე, როგორც იგი, ისე ესეც უღრმესი ჰინთებით რეეს ერთად პოეზიას და ფილოსოფიას. მასავით უნდა თავისუფლება. მასავით აქვს დიდება, რომელსაც იმყარებს თავის ცხოვრებაში, და თავისუფლება, რომელსაც იმყარებს თავის ნაწარმოებში¹.

პ. მირიანაშვილს მოჰყავს ის წერილი, რომელიც ჰიუგომ მხატვარ დავით დანეეს გაუგზავნა სამშობლოში დაბრუნებისას. „ჩემო მოქანდაკე, ერთ დღეს თქვენ გვირგვინი დამადგით თავს და მე გითხარით: „ეგ რად ჰქენით მეთქი. თქვენ გესმოდათ დევნულება. მომეცით ხელი, მარმარილოს პოეტო“².

ამის შემდეგ ფელეტონების ავტორი ვიქტორ ჰიუგოს ახასიათებს როგორც მებრძოლ პიროვნებას, რომელმაც წიგნის — „სასჯელნი“ ჰონორარი გაიღო ქვემეხების ჩამოსასხმელად. ეს მოხდა საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს, როცა ვიქტორ ჰიუგომ მგზნებარე სიტყვით მიმართა გერმანელ დამპყრობლებს და მათ არავითარი ყურადღება არ მიაქციეს საქვეყნოდ ცნობილი მგონის მხურვალე მოწოდებას, მაშინ ვიქტორ ჰიუგო ჩადგა საფრანგეთის დამცველთა პირველ რიგებში და აღაგზნო თავისი ხალხი მამულის დასაცავად. პოეტის ჰონორარით ჩამოსხმულ ქვემეხს მისი სახელი და გვარი დააწერეს.

სტატიების დასასრულს პ. მირიანაშვილი აღწერს „ენით გამოუთქმელ წარმატებებს“, რომელიც ჰქონდა ვიქტორ ჰიუგოს მხატვრულ ქმნილებებს. აღწერს, თუ როგორ იბრძოდა ვიქტორ ჰიუგო ადამიანის დამონების წინააღმდეგ, დესპოტიზმის წინააღმდეგ, და მოჰყავს ჰიუგოს შემდეგი სიტყვები: „ძალ-დატანების დრო წავიდა, მოაზრებები უფრო სასარგებლონი არიან, ვიდრე სალდათები, ხმლით წესიერდებიან, მაგრამ აზრით ნათლდებიან“³.

ორიოდე დღის შემდეგ გაზეთ „დროების“ რედაქცია

¹ „დროება“. 1885 წ., № 112, 29 მაისი.

² იქვე, 30 მაისი.

³ იქვე, № 113, 31 მაისი.

ბეჭდავს პარიზიდან თავისი თანამშრომლის დავით კარიჭაშვილის მიერ გამოგზავნილ წერილს: „ვიქტორ ჰიუგოს გარდაცვალება და დასაფლავება“.

დ. კარიჭაშვილს მოჰყავს საყურადღებო ცნობები ვ. ჰიუგოს ავადმყოფობის, გარდაცვალებისა და დაკრძალვის შესახებ. მითითებულია იმაზე, რომ ვიქტორ ჰიუგომ მძიმე ავადმყოფობის დღეებში არ მიიღო კლერიკალური წრეების წარმომადგენლები. პოეტს მათთვის შეუთვლია: სარწმუნოებისა და სამღვდელოების შეწვენას არ ვსაჭიროებო. გარდაცვალების დღეს გამოუქვეყნებიათ ჰიუგოს ანდერძი: ვუტოვებ ღარიბებს 50.000 ფრანკს, ჩემი სურვილია მათი ბალდახინით წამასვენონ სასაფლაოზე, უარვყოფ ყოველგვარ ეკლესიური წესის აგებას. ამ ანდერძმა აღშფოთება გამოიწვია კლერიკალურ წრეებში. „პანთეონიდან ღმერთი გამოაძევეს და სატანა შეიყვანესო“, — გაჰკიოდნენ ისინი.

ვ. ჰიუგო დაასაფლავეს ვოლტერისა და რუსოს გვერდით პანთეონში, რომლის შესავალთან წერია: ღირსეულ შვილთ, მადლიერი სამშობლოსაგან.

დ. კარიჭაშვილი აღნიშნავს, რომ ვ. ჰიუგოს დაკრძალვის დღეს პროცესია ხუთ კილომეტრზე იყო გაჭიმული, რომ დიდი მწერლის ცხედარს მიაცილებდა მილიონამდე კაცი. ფრანგები ამბობდნენ, ჯერ არავინ დამარხულა ასეთი ღიდებითო¹.

მას მოაქვს აგრეთვე ცნობა, რომ ქართველმა სტუდენტებმა, რომლებიც ამ დროს პარიზში სწავლობდნენ, ასეთი შინაარსის დეპეშა გაუგზავნეს ჭირისუფალთ: „ვიქტორ ჰიუგოს მსოფლიო გენიით გაკვირვებული პარიზელი ქართველი სტუდენტობა მოწიწებით იხრის თავს დიდი კაცის საფლავის წინაშე და ეზიარება საერთო მწუხარებას, რომელიც ეწვია საფრანგეთს“².

ვ. ჰიუგოს დასაფლავების დროს შეტაკება მომხდარა ხალხსა და პოლიციას შორის. ჰიუგოს ცხედრის გასაცილებლად მოტანილი წითელი ღროშები პოლიციას გაუტაცნია და დაუ-

¹ „ღ რ ო ე ბ ა“. 1885 წ., № 116, 4 ივნისი.

² ი ქ ე ე.

ბევია. აქ დ. კარიჭაშვილი შენიშნავს: „იქნებ ამ არეულობის მოლოდინითაც აიხსნება ის, რომ ცხედარს უკან აუარებელი ჯარი მიყვებოდა, ვითომდა მიცვალებულის პატივ-საცემად“¹.

აღსანიშნავია, რომ სახელგანთქმული მსახიობი ქალი სარა ბერნარი ჰიუგოს გარდაცვალების დღეებში სამგლოვიარო ტანსაცმლით დაიარებოდა.

საყურადღებოა აგრეთვე კოტე მესხის მოგზაურობა ევროპაში, მისი „წერილები საფრანგეთიდან“, რომელიც გაზეთ „დროებაში“ იბეჭდებოდა. კ. მესხი აღნიშნავს, რომ „ვიქტორ ჰიუგოს“ XIX საუკუნის ვარსკვლავს უწოდებენ, რომ მან არაჩვეულებრივი დიდება დაიმსახურა. კ. მესხი წერს: „ვ. ჰიუგომ გამოსახა ახალი იდეალები მწერლობაში, იქადაგა კეთილშობილური აზრები, თითონ ენასაც დაეტყო ცვლილება. ისეთი მედიდური, გაბერილი ენა აღარ იყო, როგორც იმის წინათ სწერდნენ, არამედ უფრო შემუშავებული, ადვილი, ლაზათიანად შეკავშირებული და აზრების მოკლეთ, მაგრამ გასაგებათ და შნოიანად წარმომთქმელი“².

კ. მესხი აღნიშნავს, რომ ვ. ჰიუგო თანაუგრძნობდა მშრომელი ხალხის კენესა-გმინვას, მათს ბრძოლას თავისუფლების. ერთობისა და ძმობისათვის, რომ ჰიუგო ხალხთან ერთად მიდიოდა (ხოვრებაში, რომ მას და ხალხს ჰქონდათ ერთი და იგივე ფიქრი, ერთი და იგივე სიხარული და ტანჯვა.

ვიქტორ ჰიუგოს დასაფლავების დღეს პარიზში გაზეთ „მოწოდების“ რედაქციას ასეთი დეპეშა გაეგზავნა თბილისიდან: „თბილისის ქართული და სომხური პრესა თანაზიარი ხდება იმ საყოველთაო გლოვისა, რომელიც გამოიწვია დიდი გენიოსის სიკვდილმა, მისი უკვდავი ქმნილება ერთგვარად სულს უდგამდა მთელს კაცობრიობას“³.

ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში აღწერილია დიდი ფრანგი მწერლის ოჯახური ტრაგედია, სახელდობრ ის, რომ ვ. ჰი-

¹ „დროება“. 1885 წ., № 116, 4 ივნისი.

² „იქვე“, 1881 წ., № 3, 6 იანვარი.

³ „იქვე“, 1885 წ., № 101, 17 მაისი.

უგომ თავის სიცოცხლეში დამარხა და გამოიტერა ცოლი ადელ ფუშე და სამი შვილი: ლეოპოლდინა, შარლი, ფრანსუა, რაც შეეხება მეოთხეს — ადელს, ეს ქალიშვილი კუნძულ გერნსიზე ჰიუგოს ოჯახის ცხოვრების დროს მამის დაუკითხავად ცოლად გაჰყვა ინგლისელ ოფიცერს, რომელთანაც ერთად შემდეგ ის ინდოეთში წავიდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ადელ ჰიუგო დაქვრივდა და იგი კკუიდან შეშლილი მისმა მოსამსახურემ მოხუცმა ზანგმა ქალმა მოიყვანა პარიზში. ის მოათავსეს პარიზის ერთ-ერთ საავადმყოფოში. ვიქტორ ჰიუგო სისტემატურად ნახულობდა ხოლმე თავის უბედურ ქალიშვილს.

ვიქტორ ჰიუგოს ცხოვრებაში ხშირად ყოფილა ისეთი მომენტები, როცა მისი სიცოცხლე ბეწვზე ეყიდა, მაგრამ სახელოვანმა მწერალმა გამოიჩინა იმდენი ძალა და ენერგია, რომ შეძლო გადაელახა ყოველივე, რათა ეცოცხლა თავისი სამშობლო საფრანგეთისათვის, მთელი პროგრესული კაცობრიობისათვის.

აღსანიშნავია, რომ ვ. ჰიუგოს ლექსების პირველი მოზრდილი კრებული რუსულ ენაზე თბილისში გამოვიდა 1895—1896 წლებში. პირველ რუსულ გამოცემაში დაბეჭდილია 259 ლექსი. როჩელთაგან სპეციალურად ითარგმნა 125. იგი დაბეჭდა ქართული კულტურისათვის ცნობილმა ივანე თევდორეს ძე ტხორაევსკიმ, რომელიც თავის მეუღლე მარიამთან ერთად (მათი საერთო ფსევდონომი იყო „ივან და მარია“) ქართველ პოეტთა შემოქმედებასაც თარგმნიდა რუსულ ენაზე.

ვიქტორ ჰიუგოს ლექსების ეს თბილისური გამოცემა მიძღვნილია ჰიუგოს გარდაცვალების ათი წლისთავისადმი, ამით თბილისმა გარკვეული წვლილი შეიტანა დიდი ფრანგი მწერლის ხსოვნის უკვდავყოფის საქმეში.

ამნაირად, ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის საერთო ჯაჭვში ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რგოლს წარმოადგენს ფრანგული ლიტერატურის კლასიკოსთან — ვიქტორ ჰიუგოსთან დამოკიდებულება.

ვიქტორ ჰიუგოს როგორც პირადი, მღელვარე განცდებით აღსავსე ცხოვრება, ისე მისი უკვდავი შემოქმედება ქართველი ხალხისათვის ადრიდანვე გახდა შთამაგონებელი, მახლობელი. ქართული კულტურის მოწინავე წარმომადგენლები მუდამ სიყვარულით იხსენიებდნენ დიდი ფრანგი ჰუმანისტისა და რომანტიკოსის ვიქტორ ჰიუგოს სახელს, გატაცებით თარგმნიდნენ მის ნაწარმოებებს, წერდნენ სტატიებს, წერილებს, მოგონებებს მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ.

ვიქტორ ჰიუგოს ზოგიერთი ლექსი, მოთხრობა, რომანი საქართველოში გახდა არა მარტო თარგმნის, არამედ მიბაძვის, ლიტერატურული შეჯიბრებებისა და პაექრობის საგანი.

განსაკუთრებული როლი ვიქტორ ჰიუგოს ცხოვრებისა და შემოქმედების ქართველი მკითხველისათვის გაცნობის კეთილშობილურ საქმეში ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის.

მეცხრამეტე საუკუნის 70-იანი წლების ქართულ ლიტერატურულ ახალგაზრდობას აინტერესებდა პირადად გასცნობოდა ვიქტორ ჰიუგოს. საყურადღებოა ამ მხრივ გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწეების (ნიკო ნიკოლაძის, იონა მეუნარგიას, ალექსანდრე მაყაშვილისა და სხვ.) შეხვედრები ვიქტორ ჰიუგოსთან.

ქართველი საზოგადოებრიობა ვიქტორ ჰიუგოს პიროვნებაში ხედავდა პატრიოტსა და მოქალაქეს, მშვიდობისა და თავისუფლებისათვის აქტიურ მოღვაწეს.

ქართველ ხალხს აღაგზნებდა ვიქტორ ჰიუგოს ღრმად იდეური, მხატვრული სიტყვა, მისი მგზნებარე პუბლიცისტური გამოსვლა. მას იგი წარმოდგენილი ჰყავდა ისეთ „ტრიბუნად და პოეტად, რომელიც მსოფლიოში ქარიშხალივით გრგვინავდა და სიცოცხლეს ანიჭებდა ყოველივეს, რაც მშვენიერია ადამიანის სულში“ (მაქსიმ გორკი).

კიტა აბაშიძე და ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის საკითხები

1. კიტა აბაშიძე და ფარდინანდ ბრუნეტიერი

საგანის შესახებ შეიძლება მხოლოდ შედარებითი მსჯელობა იქონიოს ქაცმა. შედარებ საგანს ან მისსავე მსგავსს საგანს და გამოირკვევ მათ შორის მსგავსებასა და განსხვავებას, ანა-და შედარებ საგანს შენგან შექმნილ იდეალს და იმისდა მიხედვით მსჯავრსა სდებ ამა თუ იმ საგანს.

კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე

კიტა აბაშიძე (1870—1917) ერთ-ერთი სახელოვანი პიროვნებაა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეთა შორის. ის ეკუთვნის იმ განმანათლებელთა ბრწყინვალე თაობას, რომელმაც ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ახალ, მაღალ საფეხურზე აიყვანა ქართული ლიტერატურა და კულტურა და გამოიყვანა იგი მსოფლიო შარაგზაზე.

ფართო, ღრმა, ენციკლოპედური განათლება, იშვიათი მხატვრული ალღო, დიდი ესთეტიკური გემოვნება საშუალებას აძლევდა კიტა აბაშიძეს სისტემატურად ედევნებია თვალყური დასავლეთ ევროპის, კერძოდ, ფრანგული ლიტერატურისა და ფილოსოფიის განვითარებისათვის, გულმოდგინედ გაცნობოდა დიდ რუსულ ლიტერატურას, რუსულ ფილოსოფიურ კრიტიკას და გამოეთქვა თავისი შეხედულებანი, შე-

ექმნა საკუთარი წარმოდგენა ხელოვნებასა და ლიტერატურაზე.

კიტა აბაშიძე ხედავდა, რომ მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში დიდი ცვლილებები ხდებოდა ბუნებაში, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, კულტურაში, ხელოვნებასა და ლიტერატურაში. თუ საით წაიყვანდა კაცობრიობას ეს ცვლილებები, ჩვენს კრიტიკოსს ამაზე ზუსტი პასუხის გაცემა ეძნელებოდა, ის ამას მომავლის საქმედ თვლიდა.

კიტა აბაშიძე ყველგან და ყოველთვის დაბეჭითებით მოითხოვდა დასავლეთ ევროპის, კერძოდ ფრანგული ლიტერატურისადმი ყურადღებას, ფრანგული ლიტერატურითა და ფილოსოფიით ქართველი ხალხის დაინტერესებას, ფრანგული ლიტერატურისა და ფილოსოფიის პოპულარიზაციას საქართველოში. კიტა აბაშიძე ამავე დროს დასძენდა, რომ ყოველივე ეს მომხდარიყო კრიტიკული შეფასებისა და დამოკიდებულების საფუძველზე¹.

თავის საყურადღებო წერილში: „ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში“, კიტა აბაშიძე წერს: „ჩვენ სასარგებლოდ დავინახეთ, რამდენადაც შეიძლება, გავაცნოთ ჩვენს მკითხველს საზოგადოებას ევროპული ლიტერატურა და ფილოსოფია და ხელი მივყავით საფრანგეთის ეხლანდელს ლიტერატურას. საფრანგეთის ლიტერატურა, ჩვენ გვგონია, უფრო ყურადღების ღირსია, რადგან ამ უკანასკნელს ხანა მასში უფრო ნათლად იხატება ის ახალი მიმართულება, რომელიც მთელს ქვეყანაში ნელ-ნელა იზრდება. ეს ახალი მიმართულება კი გამოიხატება მასში, რომ ლიტერატურა თავისი უწინდელს გულ-გრილობას სტოვებს და ცდილობს გაატაროს მაღალზნეობრივი აზრები“².

ეს ახალი მიმართულება ლიტერატურაში, კიტა აბაშიძის თქმით, უარყოფს გადაჭარბებულ ნატურალიზმს, პესიმიზმს.

¹ იხ. დ ა ე ი თ ფ ა ნ ზ ე ლ ი ძ ე. კიტა აბაშიძე და ფრანგული ლიტერატურის საკითხები, თურნ. „დროშა“, 1959 წ., № 3.

² კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. „ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში“, პოლ ბურჟე, თურნ. „მშპ“, 1894 წ., № 8.

მიზანთროპიას. ესაა რეალისტური მიმართულება, რომლის მეცნიერული მეთოდი მიზნად ისახავს ცხოვრებასთან უფრო ახლოს მისვლას, საზოგადოებრივი ყოფიერებისა და ურთიერთობის მხატვრული სიმართლით ასახვას, მაღალზნეობრივი იდეალების გამოხატვას.

კიტა აბაშიძის შეხედულებით, ფრანგული ლიტერატურა და ფილოსოფია შესანიშნავია იმით, რომ ფრანგი ავტორები მკაფიოდ და გასაგებად გამოთქამენ რთულ და ძნელ იდეებს, ისინი ამა თუ იმ აზრის კარგად, ლამაზად გამოხატვის ჩინებული ოსტატები არიან. „ამ თვისებას ფრანგული ლიტერატურისა, — წერს კიტა, — ჩვენისთანა ცოცხალი ბუნებიანი ერისათვის სწორედ დიდი მნიშვნელობა აქვს.“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.). კიტა ურჩევდა ქართველ მკითხველს, კეთილნაყოფიერად ესარგებლა ფრანგული ლიტერატურით.

კიტა აბაშიძეს იტაცებდა ფრანგული ლიტერატურის ისტორიკოსის, აკადემიკოს ფერდინანდ ბრუნეტიერის (Ferdinand Brunetière, 1849—1906) შრომები, მისი ევოლუციური მოძღვრება. ჩვენი ნიჭიერი მკვლევარი ბრუნეტიერს ხშირად იხსენიებს, ხშირად იმოწმებს, თვლის მას დიდ ავტორიტეტად, მოსწონს მისი „სრულიად ახალი მეთოდი“, რომლის მიხედვითაც გადაწყვიტა მან განეხილა მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურა. კიტა აბაშიძე თავისი „ეტიუდების“ წინასიტყვაობაში განმარტავს, რომ ზოგიერთი ქართველი მწერალი ვერ მოხვდა მის ნარკვევებში, და ეს იმის გამო, რომ ლიტერატურის ევოლუციაში მხოლოდ მათი ცხოვრება და შემოქმედება იქნება განხილული, ვინც

¹ კიტა აბაშიძე. „ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში“, პოლ ბურჟე. ჟურნ. „მეზ“, 1894 წ., № 8.

თავისი წვლილი შეიტანა ლიტერატურის განვითარებაში, ან წინანდელს მიუმატა მნიშვნელოვანი რამ და დაამშვენა, აიყვანა იგი მაღალ საფეხურზე, ვინც დააჩქარა ამ ლიტერატურის წინსვლა-განვითარება, ანდა შეცვალა იგი და სხვ.

რომელია ფერდინანდ ბრუნეტეირის ის შრომები, რომლებსაც არჩევს კიტა აბაშიძე? ეს შრომები შემდეგია: „ევოლუცია სალირიო პოეზიისა საფრანგეთში მე-19 საუკუნეში“¹, „ქანრების ევოლუცია ლიტერატურის ისტორიაში“², „მეცნიერება და რელიგია“³, „ევოლუციური მოძღვრების მორალი“⁴. გარდა ამ შრომებისა, კიტა აბაშიძე იცნობდა ფრანგი მეცნიერის შემდეგ შრომებსაც: „ფრანგული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელო“⁵, „კრიტიკული ეტიუდები ფრანგული ლიტერატურის ისტორიაზე“⁶, „ცდები თანამედროვე ლიტერატურაზე“⁷, „აღზრდა და განათლება“⁸, „ფრანგული თეატრის ეპოქები“⁹, „ისტორია და ლიტერატურა“¹⁰, „ნატურალისტური რომანი“¹¹, „კრიტიკის საკითხები“¹².

პირველი ვრცელი წერილები, რომლებიც კიტა აბაშიძემ დაბეჭდა ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“ ფერდინანდ ბრუნეტეირის ევოლუციური მოძღვრების შესახებ, იყო შემდეგი: „მოძღვრება ევოლუციისა კრიტიკაში“ და „მეცნიერება და სარწმუნოება“. განვიხილოთ ეს წერილები.

კიტა აბაშიძე იმით იწყებს, რომ ქართველ მკითხველს აცნობს ფერდინანდ ბრუნეტეირს, რომელმაც, მისი აზრით,

¹ L'Evolution de la Poésie lyrique en France au XIXe siècle.

² L'Evolution des genres dans l'histoire de la littérature.

³ La science et la religion.

⁴ La moralité de la doctrine évolutive.

⁵ Manuel de l'histoire de la littérature française.

⁶ Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française.

⁷ Essais sur la littérature contemporaine.

⁸ Education et instruction.

⁹ Les Epoques du théâtre français.

¹⁰ Histoire et littérature.

¹¹ Le Roman naturaliste.

¹² Questions de critique.

ფრანგული კრიტიკის ისტორიაში დაიკავა იპოლიტე ტენის ადგილი. „ის, — წერს ბრუნეტეირზე კიტა, — როგორც ნიჟით, ისე გასაოცარი ცოდნისა და არაჩვეულებრივის მეცნიერებით მაღლა დგას ყველა დღევანდელის საფრანგეთის კრიტიკოსებზე“.

ბრუნეტეირის წიგნიდან „ჟანრების ევოლუცია ლიტერატურის ისტორიაში“ კიტა აბაშიძეს მოაქვს შემდეგი სიტყვები ავტორისა: „მე მინდა, რადგან ევოლუციის თეორია ეხლა ჰმეფობს და რადგან ამ თეორიამ დიდი სამსახური გაუწია არა მარტო ბუნებისმეტყველებას, არამედ ისტორიასა და ფილოსოფიას, ეს თეორია მოვახმარო ლიტერატურის ისტორიას და კრიტიკას და გამოვცადო, იმათთვისაც რამეთუე ნაყოფიერი და სასარგებლო იქნება თუ არა“¹. კიტა იხილავს აგრეთვე ბრუნეტეირის მეორე წიგნს, რომელიც ამავე დროს გამოვიდა პარიზში „ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა მე-19 საუკუნის საფრანგეთში“. „თუ-კი ტენმა, — განაგრძობს ბრუნეტეირი სხვა ადგილას, — მოახმარა ლიტერატურის ისტორიას ყოფრთა სენტილერისა და კიუვიეს თეორიები, ჩვენ ჩვენის მხრით ვვინდა ვსცადოთ, შეიძლება თუ არა ამ თეორიების ნაცვლად ანუ, უკეთა ვსთქვათ, მათ შესავსებად და შესასწორებლად კაცმა იხმაროს დარვინისა და ჰეკელის თეორია“².

როგორც აღვნიშნეთ, კიტა აბაშიძე არჩევს ბრუნეტეირის ზემოდასახელებულ ორ შრომას და გადმოვცემს ფრანგი მეცნიერის მსჯელობას იმის შესახებ, რომ, როგორც ბუნებაში არსებობს ბუნების ქმნილებანი, სახეობანი, ჯიშები, გვარები, ასევე ლიტერატურაში არსებობს ლიტერატურული ჟანრები. ბუნების ქმნილებანი იბადებიან, იზრდებიან, ბოლოს კი გარდაიცვლებიან, ე. ი. გარდაიქმნებიან სხვა ქმნილებებად, ასევე ლიტერატურული ჟანრები წარმოიშობიან, გაიზრდებიან, დასასრულს კი გარდაიცვლებიან, ე. ი. სხვა ჟანრად გადაიქცევიან. მათ წარმოშობასა და განვითარებას

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე: მოძღვრება ევოლუციისა კრიტიკაში, „ივერია“, 1894 წ., № 165.

² ი ქ ვ ე.

ხელს უწყობენ ან ხელს უშლიან პირობები და გარემოებანი და ამნაირად, როგორც ბუნებაში, ასევე ლიტერატურაში რჩებოდნენ, ცოცხლობდნენ და წინ მიდიოდნენ ისინი, რომლებიც უფრო ძლიერი და სიცოცხლისუნარიანი იყვნენ. როგორ ხდებოდა ყოველივე ეს? ეს ხდებოდა ე. წ. ბუნებრივი შერჩევის გზით. არსებობისათვის ბრძოლაში ეს ქმნილება თუ ჟანრი გზას უთმობდა მეორეს, ისე, რომ თვითონ სრულიად კი არ ისპობოდა, არამედ გადაიზრდებოდა მეორეში, გარდაიქმნებოდა მეორედ.

კიტა აბაშიძეს ბუნებრივად დაებადა ასეთი საინტერესო კითხვები: ლიტერატურული ჟანრების, ფორმების გარდაქმნა, მათი ერთიმეორეში გადასვლა შემთხვევითი პროცესია, თუ კანონზომიერი მოვლენაა? თუ არსებობს რაიმე ესთეტიკური კავშირი ამ ორს ერთიმეორის მომდევნო ლიტერატურულ ჟანრებს შორის? თუ ეტყობა რაიმე გაუმჯობესება ახალ ჟანრს, რომელმაც წინა შეცვალა, და რაში მდგომარეობს იგი? როგორია მისი ღირსება-ნაკლოვანებანი? რა აქვს მას ნასესხები ძველისაგან, პროგრესულია თუ რეგრესული ხელოვნების ახალი ფორმა? რა მეცნიერული კავშირია ამ სხვადასხვა გვარს შორის? მათი ცვალებადობა ექვემდებარება თუ არა რაიმე კანონებს და შეგვიძლია თუ არა ამ კანონების გამორკვევა?

აი. ფრიადმნიშვნელოვანი საკითხები, რომლებიც წამოიჭრა ჩვენი ნიჭიერი და ალლოიანი მკვლევარის — კიტა აბაშიძის წინაშე. თუ ჩვენ ამ კითხვებს ღრმად ჩაუვკვირდებით, ნათლად დაიჩინახავთ, ჩვენი მეცნიერის კრიტიკულ დამოკიდებულებას ფერდინანდ ბრუნეტიერის თეორიისადმი, დავრწმუნდებით, რომ კიტა აბაშიძე ყოველთვის, ყველგან და ყველადღერში არ მიჰყვება ფრანგ მეცნიერს, არ იზიარებს მის შეხედულებებს. კიტა თავაზიანად იმედოვნებს, რომ აღნიშნულ კითხვებზე პასუხი გაცემული იქნება. ის წერს: „როგორც ზედავთ, ძლიერ ორიგინალურისა, საინტერესოსა და ნაყოფიერის შრომისათვის მოუკიდნია ხელი ბ-ნ ბრუნეტიერს“; კიტა გამოთქვამს რწმენას, რომ „ფ რ ა ნ გ ი მ ე ც ნ ი ე რ ი ლ ი-

ტერატურის ისტორიას არ დაანგრევს და არ დაამსხვრევს, არ შეაწებებს ერთმანეთს უვარგისის წებოთი, რომ მაინცა და მაინც თავისი თეორია გაიყვანოს... გარეგან ევოლუციის თეორიას არ შეიტანს იქ, სადაც მას სრულიად არ აქვს ადგილი“¹ (ხაზგასმა ჩენია — დ. ფ.).

ფრანგული კრიტიკის ისტორიას ბრუნეტიერი სამ მთავარ პერიოდად ყოფს: 1) წინა კლასიკური კრიტიკის ისტორია (l'histoire de la Critique anté-classique), 2) კლასიკური კრიტიკის ისტორია (l'histoire de la Critique classique), 3) თანამედროვე კრიტიკის ისტორია (l'histoire de la Critique moderne). პირველი პერიოდი იწყება რენესანსის, ანუ აღორძინების, ეპოქიდან. ამ პერიოდში კრიტიკოსები ცდილობენ გამოარკვიონ და შეისწავლონ ის საშუალებანი, რომლებითაც კლასიკური მწერლობის წარმომადგენლები მოქმედებდნენ და ქმნიდნენ. მეორე პერიოდში კრიტიკოსები იქითკენ მიილტვიან, რომ დაადგინონ ლიტერატურული კანონები. რომლებიც ძველი მწერლობის შესწავლის საფუძველზე შემუშავდება, შემდეგ კი ყოველი მწერლისათვის სავალდებულო იქნება. მესამე პერიოდში კრიტიკოსები სწავლობენ უცხო და თავისი ქვეყნის ძველ ლიტერატურას, რის შედეგადაც ისინი უკვე ეჭვის თვალით უყურებენ კლასიკური ლიტერატურის საფუძველზე შექმნილ კანონებს, რადგან ამ შესწავლის პროცესში მათ ბევრი შესანიშნავი რამ აღმოაჩინეს, რომლებიც არ მოეპოვებოდა არც ძველ მწერლობას და არც ფრანგულ კლასიკურ ლიტერატურას. თანამედროვე კრიტიკოსებმა ესეც არ იკმარეს და შეუდგნენ იმის გამორკვევას, თუ რა კავშირია ლიტერატურულ ნაწარმოებსა და მათში გამოხატულ დროს

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. მოძღვრება ევოლუციისა კრიტიკაში, „ივერია“, 1894 წ., № 165.

შორის, პოლიტიკურ წყობილებასა და საზოგადოებრივ კულტურას შორის.

ასე წარმოიშვა მეცნიერული კრიტიკის ხანა და ამ დროს გამოჩნდა სამოღვაწეო ასპარეზზე ფრანგი პოეტი და კრიტიკოსი სენტ-ბევი (Sainte-Beuve, 1804—1869).

სენტ-ბევი არ დაკმაყოფილდა იმის შემოწმებით, თუ რა კავშირია დროსა და ლიტერატურას შორის. მან დაიწყო იმის გამოკვლევა, თუ რა კავშირშია ლიტერატურული ნაწარმოები მისი ავტორის ფიზიკურ აგებულებასთან, შთამომავლობასა და აღზრდასთან. სენტ-ბევი გახდა ბიოგრაფიული კრიტიკის მამამთავარი.

კიტა აბაშიძეს მოაქვს ბრუნეტიერის წიგნიდან სენტ-ბევის სიტყვები ამ საგანზე: „მე ყოველთვის მიყვარდა წაკითხვა გამოჩენილ კაცთა მიწერ-მოწერისა, საუბრისა და ფიქრისა და შენიშვნისა. მსურდა, გამეგო ხოლმე ყოველივე, რაც-კი შეეხებოდა იმათს ხასიათს, ზნეჩეულებას. ერთის სიტყვით. ვცდილობდი შემეტყო იმათი ჯრცელი ბიოგრაფია. დავიკეთებოდი ხოლმე ერთ-ორს კიარას ოთახში და შემოვიწყობდი გარშემო რომელისაზე შესანიშნავის პოეტისა და ან ფილოსოფოსის ნაწერებს, შევეცნაველიდი, დავეკითხებოდი ამ ნაწერებს, როგორც ცოცხალს და თვალწინ წარმოვიდგინდი ხოლმე დიდებულს ცხოველ სურათებს¹. ამ გზით სწავლობდა სენტ-ბევი გამოჩენილ ადამიანებს, ე. ი. სწავლობდა მათ ანატომიურად, ფიზიოლოგიურად და სოციოლოგიურად.

სენტ-ბევი მიუახლოვდა ბუნებისმეტყველებას, მაგრამ ვერ მივიდა მასთან. შემდეგი ნაბიჯის გადადგმა წილად ხვდა გამოჩენილ ფრანგ სოციოლოგსა და კრიტიკოსს იპოლიტე

¹ «J'ai toujours aimé les correspondances, les conversations, les pensées, tous les détails du caractère, des mœurs, de la biographie, en un mot, des grands écrivains... On s'enferme pendant une quinzaine de jours avec les écrits d'un mort célèbre, poète ou philosophe; on l'étudie, on le retourne, on l'interroge à loisir, on le fait poser devant soi...». Ferdinand Brunetière. L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris, 1890, p. 228.

ტენს, რომელმაც კრიტიკა მთლიანად ბუნებისმეტყველებას დაამსგავსა, კრიტიკა ბუნებისმეტყველების ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად გამოაცხადა.

იპოლიტე ტენმა (Hippolyte Taine, 1829—1893) გააგრძელა სენტ-ბევის გზა. ის უფრო თამამი, გაბედული და უფრო ლოგიკური მიმდევარი აღმოჩნდა სენტ-ბევის მიერ დათესილი ნატურალისტური კრიტიკისა. იპოლიტე ტენი კრიტიკის შესახებ წერს: „ნატურალისტებმა შენიშნეს, რომ ცხოველის სხეულის სხვა-და-სხვა ნაწილი არის დამოკიდებული ერთი მეორეზედ, ასე რომ, მაგალითად, კბილები, კუჭი, ფეხი და სხვადასხვა ინსტინქტი, ალლო ერთსა და იმავე დროს იცვლებიან. თუ ერთი მათგანი გამოიცვალა, უთუოდ დანარჩენები გამოიცვლებიან. რადგან მჭიდროდ დაკავშირებულნი არიან. აგრეთვე ისტორიკოსსაც შეუძლია შენიშნოს, რომ სხვა-და-სხვა ნიჭი და მისწრაფება ინდივიდისა, მთელი რასისა და მთელის ეპოქისა ერთი მეორეზედ დაკავშირებულია. ასე, რომ რომელიმე ამ ნიჭთაგანის ცვლილება გინდ ინდივიდში, გინდ მჭიდროდ შეერთებულს ჯგუფში და გინდ რომელსამე ეპოქაში იწვევს ცვლილებას მთელის სისტემისას. ნატურალისტებმა დაგვანახეს, რომ თუ სხეულის რომელსამე ნაწილმა გადააჭარბა განვითარების სხვა ნაწილებს, მაშინ ეს უკანასკნელნი ან ჩლუნგდებიან და ან მთლად ისპობიან სხეულში. ამ გვარადვე ისტორიკოსსა შეუძლიან დაამტკიცოს, რომ რომელისამე ნიჭ-ს ნაშეტნავი განვითარება, როგორც, მაგალითად, ზნაობრივის თვისებისა გერმანელებისა და ინდუსების მეტაფიზიკურისა და რელიგიურის ნიჭისა, აჩლუნგებს სხვა წინააღმდეგ თვისებათა ნიჭს. ნატურალისტებმა დაგვიმტკიცეს, რომ ცხოველისა და მცენარის ზოგიერთ თვისებათგანს უკავია უმცირესი ადგილი მის ორგანიზაციაში, ამიტომ ხშირად იცვლობიან, ხანდახან დაჩლუნგებულნი არიან და ხან სულ არ შეიმჩნევიან: ზოგი-კი მთავარი თვისებაა. რომლისაგანაც დამოკიდებულია მთელი ორგანიზაციის სახე. ამნაირადვე ისტორიკოსს შეუძლიან დაამტკიცოს, რომ რომელისამე ადამიანის ან ჯგუფის ზოგიერთი თვისება არის უმცირესი და უფრო ნაკლები

მნიშვნელობა აქვს, ზოგი-კი, როგორც, მაგალითად, იდეების ქონება. არის უმთავრესი და წინააღმდეგ განსაზღვრავს მისი ცხოვრებისა და აზრების მიმართულებას¹.

ამის უწოდებს იპოლიტე ტენი „კანონს ურთიერთმორის დამოკიდებულებისას“.

კირა აბაშიძე ასე განმარტავს ტენის ე. წ. „გარემოს თეორიას“²: იპოლიტე ტენის აზრით, ყოველი ლიტერატურა წარმოშობა და ვითარდება სამი ფაქტორის საფუძველზე. ეს ფაქტორებია: რასა, გარემო, მომენტი.

დავიწყოთ პირველი ფაქტორიდან. რა არის რასობრივი თავისებურება იპოლიტე ტენის გაგებით? ესაა თანდაყოლილი. ნაციონალური თვისება. ანუ მექვიდრეობით მიღებული განწყობილება ადამიანისა, მისი ტემპერამენტი, მისი ხასიათი. ტენი წერს: „ექვე არ არის, რომ არის კაცთა გვარი, ისე, როგორც არის სხვადასხვაგვარი ცხენი და ხარი. ზოგნი არიან მამაცნი და გონიერნი, ზოგნი მხდალნი და უნიჰონი, ზოგთ შეუძლიათ შეთხზან, შეჰქმნან უმაღლესი ნაწარმოები კაცის გონებისა. ზოგთ მარტივი უმნიშვნელო აზრების შეგნება-კი ეძნელებათ. ზოგნი მათგანნი განსაკუთრებით შერჩეულნი და გაწვრთნილნი არიან ამა თუ იმ საქმისათვის, როგორც, მაგალითად, ჩვენ ვხედავთ რასას მონადირე ძაღლებისას. ეზოს და ჯოგის დამცველისას და ეტლების მატარებლისას“³. დაკვირვებულმა კრიტიკოსმა ყოელივე ამ ნიშნების მიხედვით უნდა გაარჩიოს და გამოიყენოს.

¹ Ferdinand Brunetière. L'Evolution des genres dans l'histoire de la littérature. Paris, 1890, pp. 249, 250.

² La théorie des milieux.

³ ... Il y a naturellement des variétés d'hommes, comme des variétés de taureaux et de chevaux, les uns braves et intelligentes les autres timides et bornées, les uns capables de conceptions et de créations supérieures, les autres réduites aux idées et aux inventions rudimentaires, quelques-unes appropriées plus particulièrement à certaines oeuvres, et approvisionnées plus richement de certains instincts, comme on voit des races de chiens douées, les uns pour la course, les autres pour le combat, les autres pour la chasse, les autres enfin pour la garde des maisons ou des troupeaux. Ibid., p. 258.

მეორე ფაქტორი. ე. წ. გარემოში იგულისხმება ისტორიული, ბუნებრივი და საზოგადოებრივი გარემო. ადამიანი, როგორც ბუნების პირმშო, ბუნებას ემორჩილება; ადამიანი, როგორც საზოგადოების წევრი, საზოგადოებას ექვემდებარება; ადამიანი, როგორც შვილი ამა თუ იმ დროისა ისტორიული გარემოების პროდუქტია. ეს მეორე ფაქტორი განმარტებულია ასეთი მაგალითებით: 1. როდესაც ადამიანი მუშეუშვია და ათვალიერებს საუცხოო სურათს, ის მაშინვე მიხვდება (თუ აქვს მხატვრული გემოვნება და აღღო), თუ ვის ეკუთვნის ეს სურათი. მშვენიერი პეიზაჟებით განთქმულსა და ლამაზი ადამიანებით დასახლებულ იტალიის წარმომადგენელს, თუ უზადრუკი და ძუნწი ბუნების შვილს ჰოლანდიელს. აქაა ბუნების გავლენა. 2. ფრანგი კლასიციტების რასინისა და კორნელის ტრაგედიუბის წაკითხვის დროს ვხედავთ სასახლის ცხოვრების სურათებს და ვგებულობთ, თუ რა გავლენა ჰქონია ამ სასახლის ცხოვრებას დიდ ფრანგ დრამატურგებზე. აქაა საზოგადოებრივი წრის გავლენა. 3. შექსპირის შემოქმედების გაცნობა გვარწმუნებს, რომ ადამიანის გულისა და სულის ეს გენიალური მესაიდუმლე, მხატვარი, ფილოსოფოსი, ვერ შორდებოდა თავის დროს. აქაა დროისა და ისტორიის გავლენა.

მესამე ფაქტორი. პირველი ორი ფაქტორის მოქმედება არ ხდება ცარიელ ადგილზე. „ისინი ისეთ დაფაზე წერენ, — ამბობს ტენი, — რომელზედაც უკვე რამდენიმე ბეჭედი დასმული, იმის მიხედვით, თუ რომელ მომენტში აიღებთ დაფას, მასზე ნახავთ სხვადასხვა ნაბეჭდს. ამის მიხედვით შედეგიც სხვადასხვაა... ტენი ადამიანს აღარებს მცენარეს. ერთი და იგივე თესლი, ერთსა და იმავე ჰაერში, ერთსა და იმავე ნიადაგზე მხოლოდ სხვადასხვა მომენტში გამოიღებს ჯერ ფოთოლს, მერე ყვავილს, შემდეგ კი ნაყოფს. პირველი წარმოშობს უკანასკნელს და უკანასკნელი იბადება პირველის სიკვდილის შემდეგ“¹.

¹ ... ils n'opèrent point sur une table rase, mais sur une table où des empreintes sont déjà marquées. Selon qu'on prend la table à un moment ou à un autre, l'empreinte est différente, et cela suffit pour que le total soit différent.

კიტა აბაშიძე თავის მხრივ ასეთ მოხდენილ შედარებას აკეთებს: პირველი კრიტიკის დამთესნი არიან ბუალო, შატ-ობრიანი და ქ-ნი დე სტალი, ფოთოლი კრიტიკისა არის სენტ-ბევი, ყუავილი — ტენი და ხილი — ბრუნეტერი. ამ ხილს, ანუ ნაყოფს, ექნება თესლი, რომელიც შემდეგ სხვა ფოთოლს და სხვა ნაყოფს გაჰოილებს და ასე გაგრძელდება დაუსრულებლად¹.

კიტა აბაშიძის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მისთვის არც სენტ-ბევის, არც იბოლიტე ტენის და არც ფერდინანდ ბრუნეტერის შეხედულებანი არ ყოფილა დოგმა. მათ ნააზრევს ჩვენი მკვლევარი დამოუკიდებლად, კრიტიკულად უდგებოდა. ასე, მაგალითად, კიტა წერს: „კ რ ი ტ ი კ ა, რ ო მ ე-ლი ც ა რ ის გ ა ნ ს ჯ ა ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ უ ლ ის ნ ა წ ა რ-მ ო ე ბ ის ა, ტ ე ნ ის ხ ე ლ შ ი მ ხ ო ლ ო დ ი ს ტ ო რ ი ა დ ი ქ ც ე ვ ა, რ ო მ ლ ი დ გ ა ნ ა ც ყ ო ვ ე ლ ი ვ ე მ ს ჯ ე ლ ო-ბ ა, ა ზ რ ი და შე ხ ე დ უ ლ ე ბ ა უ ნ და გ ა ნ ი დ ე ვ-ნ ო ს“² (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.). კიტა აბაშიძეს იქვე მოაქვს იბოლიტე ტენის შემდეგი სიტყვები: „ახლანდელი მე-თოდი (კრიტიკისა), რომელსაც მე მივსდევ, კაცთა გონების ნაწარმოებს უყურებს ისე, როგორც რომელსამე ჯობალო ფაქტს, რომლის თვისება და ხასიათიც უნდა დაგვანახოს და რომლის მიზეზებიც უნდა ეძიოს. ეს არის მისი საქმე და სხვა არა-რა. ამნაირად გაგებულნი მეცნიერება არაფერს არ გააძევენ და არაფერს არ შე-

... Il en est ici d'un peuple comme d'une plante, la même sève, sous la même température et sous le même sol, produit, aux divers degrés de son élaboration successive, des formations différentes. bourgeons, fleurs, fruits, semences, en telle façon que la suivante a toujours pour condition la précédente, et naît de sa mort. Ferdinand Brunelière. L'Evolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris. 1890. pp. 261—262.

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე, მოძღვრება ევოლუციისა კრიტიკაში, „ივე-რია“, 1894 წ., № 166.

² ი ქ ვ ე.

უნდობს არავის (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.). იგი მხოლოდ გვაჩვენებს და გვიხსნის. იგი იქცევა იმგვარად, როგორც ბოტანიკა... იგი არის ბოტანიკა, რომელსაც შესწავლის საგნად მცენარე კი არა აქვს, არამედ კაცთა გონების ნაწარმოები¹.

როგორც ვხედავთ, კიტა აბაშიძეს არ მოსწონს იპოლიტე ტენის მექანიკური გარემოს თეორია, მის მიერ ლიტერატურული კრიტიკის გადაქცევა ბოტანიკად და ზოოლოგიად. აი, რას წერს კიტა: „ტენმა შეაერთა ბოტანიკა და კრიტიკა. რა კრიტიკაც გამოვიდა ამ შეერთებისაგან, ამის ნიმუშებს ნახავთ ტენის უნიჭო მიმდევართა ნაჩხაბნეებში. ხოლო ტენი-კი დიდია რტი სტი იყო სულითა და გულით, პოეტი იყო გრძნობით და დიდის ქკუთა გონების პატრონი კაცი და ამიტომაც თეორიულად თუ ასეთ მშრალს მეთოდს გვიქადაგებდა, პრაქტიკულად გატაცებული კრიტიკოსი იყო. იგი თეორიულად გვარწმუნებდა, რომ არც უნდა მოგვწონდეს და არც უნდა გვძაგდეს რამეო. პრაქტიკულად კი ძალიან მოსწონდა ზოგიერთი თხზულება და ზოგიერთი არ ეჭაშნიკებოდა (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.). ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გადავიკით-

¹ La méthode moderne que je tâche de suivre, dit-il encore ailleurs... consiste à considérer les oeuvres humaines en particulier comme des faits et des produits dont il faut marquer les caractères et chercher les causes, rien de plus. Ainsi comprise, la science ne proscrire ni ne pardonner: elle constate et elle explique... Elle fait comme la botanique, qui étudie avec un intérêt égal, tantôt l'oranger et tantôt le sapin, tantôt le laurier et tantôt le bouleau: elle est, elle-même, une sorte de botanique appliquée, non aux plantes, mais aux oeuvres humaines.

Ferdinand Brunetière. L'Evolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris, 1890, p. 250.

ხოთ ზოგიერთი გვერდი მისი შესანიშნავი თხზულებისა: *Histoire de la littérature anglaise*¹.

კიტა აბაშიძის მახვილმა თვალმა ნათლად შეამჩნია, რომ იპოლიტე ტენის თეორიის მიხედვით მწერალს დაეკარგა ეს დიდი როლი და ფუნქცია, რაც მას აქვს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, უგულვებელყოფილ იქნა მწერლის ნიჭი და უნარი ცხოვრების სინამდვილის მხატვრული ასახვის დროს, ყოველივე ამის შედეგად კი მივიღეთ შიშველი ობიექტივიზმი. რომელიც საგნისა და მოვლენის შესახებ ვერ გვაძლევს და არც შეუძლია მოგვცეს სწორი, მეცნიერულად დასაბუთებული, დამაჯერებელი დასკვნა. ჩვენი მკვლევარი ჩინებულად მიხვდა, რომ იპოლიტე ტენი წინააღმდეგობაში მოექცა: ერთი მხრივ, მან თითქოსდა გარკვეული სისტემა შექმნა ე. წ. გარემოს თეორიისა, რომელზედაც დაამყარა მთელი თავისი ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებანი და კვლევის მეთოდი, ამ მეთოდს კიტა აბაშიძე სამართლიანად უწოდებს „მშრალს“, მეორე მხრივ, იპოლიტე ტენმა, როგორც ფართო ერუდიციის მქონე ნიჭიერმა კრიტიკოსმა და ლიტერატურათმცოდნემ, მაღალმხატვრული გემოვნება გამოამჟღავნა თავის ცალკეულ შრომებში მწერლისა და მისი მხატვრული ნაწარმოების გარჩევის დროს. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი „ინგლისური ლიტერატურის ისტორია“, და ნარკვევები ლაფონტენის, სტენდალისა და ბალზაკის შესახებ.

ახალ, მაღალ საფეხურს ევოლუციურ მოძღვრებაში, კიტა აბაშიძის აზრით, წარმოადგენს ფერდინანდ ბრუნეტიერი. რომელმაც კრიტიკის ისტორიაში შეიტანა „ბუნებრივი შეჩვევა“ და „ცხოვრებისათვის ბრძოლა“. თუ ტენი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა რასას და გარემოს, ბრუნეტიერმა განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო მომენტს, და გადაწყვიტა დარვინის ევოლუციური მოძღვრების მიხედვით

¹ კიტა აბაშიძე, მოძღვრება ევოლუციისა კრიტიკაში, „იუნიონი“, 1894 წ., № 166.

განეხილა და აეხსნა ლიტერატურული მოვლენები და ფაქტები.

ფრიად საინტერესო და დამახასიათებელია, რომ მე-19 საუკუნის სწორედ 90-იან წლებში, როგორც საერთოდ საზღვარგარეთულ ჟურნალ-გაზეთებში, ისე ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“, სისტემატურად ქვეყნდებოდა წერილები, სტატიები, ნარკვევები ჩარლზ დარვინის ცხოვრების, მოღვაწეობისა და შემოქმედების შესახებ, მისი ევოლუციური მოძღვრების შესახებ. „ივერიის“ ფურცლებზე დაიბეჭდა გ. დეკანოზიშვილის მეცნიერულ-ხასიათის ვრცელი სტატიები სათაურით „დარვინის ევოლუციური მოძღვრება“, იპოლიტე ვართაგავას წერილი „პროფესორ ისაევის რეფერატი სოციოლოგ კედის ევოლუციურ თეორიაზე“, ექიმ ბადრიძისა — „ბრძოლა არსებობისათვის ბუნებაში“, ე. მ-შვილისა — „პროფესორ ტომას გეკსლის აზრი ეტიკის ევოლუციონურ თეორიის შესახებ“ და სხვა.

როგორც ვხედავთ, ევოლუციურმა მოძღვრებამ იმ დროის მსოფლიო კულტურის თითქმის ყველა დარგი მოიცვა, ყველგან შეიჭრა და ფართოდ გავრცელდა. ის მოაქცა მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრის ყურადღების ცენტრში. მას გამოეხმაურა მსოფლიო პრესა, მეცნიერება და გაუჩნდა ბევრი მიმდევარი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში; მის შესახებ დაიბეჭდა არამცთუ წერილები და სტატიები, არამედ მეცნიერული გამოკვლევები და შრომები. დარვინის ევოლუციური მოძღვრება კულტურულ-მეცნიერულ მოვლენად იქცა, იგი შეიჭრა ლიტერატურაშიც, უმთავრესად ნატურალისტი მწერლების შემოქმედებაში.

აი, ასეთ კულტურულ-ისტორიულ პირობებში მოუხდა კიტა აბაშიძეს სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლა და, ცხადია, არ შეიძლებოდა ყოველივე ამას გარკვეული გავლენა არ მოეხდინა ჩვენს კრიტიკოსზე, არ შეიძლებოდა, რომ ის არ გამოეხმაურებოდა ეპოქის მიერ წამოყენებულ პრობლემებსა და საკითხებს და არ ეთქვა თავისი ავტორიტეტული სიტყვა მათ შესახებ.

ჩვენ განვიხილეთ კიტა აბაშიძის დღემდე გამოუკვლეველი შრომა — „მოძღვრება ევოლუციისა კრიტიკაში“. ჩვენი აზრით, ეს ნარკვევები ღრმა მეცნიერული ხასიათისაა. ესაა ქაბუკ კიტა აბაშიძის (ის ამ დროს 24 წლისაც კი არ იყო) პირველი დამოუკიდებელი მეცნიერული გამოკვლევა იმ დროს გამოჩენილი ფრანგი ლიტერატურის ისტორიკოსის აკადემიკოს ფერდინანდ ბრუნეტიერის ევოლუციური მოძღვრების შესახებ კრიტიკაში.

ბრუნეტიერის პირველმა შრომებმა ფართო გამოხმაურება ჰპოვა ბურჟუაზიულ ლიტერატურათმცოდნეობაში. მას ბევრი მიმდევარი გაუჩნდა არა მარტო საფრანგეთში, არამედ სხვა ქვეყნებშიც. მეცნიერები დაინტერესდნენ ბრუნეტიერის ევოლუციური მოძღვრებით, მისი შედარებითი მეოლოდით და იმით, რომ არსებობს „საერთო ევროპული ლიტერატურა“, რომლის თავისებური გამომხატველია ამა თუ იმ ქვეყნის ლიტერატურა.

მართალია, კიტა აბაშიძემაც განიცადა ბრუნეტიერის ევოლუციური მეთოდის გავლენა, მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს გავლენა არ ყოფილა ისე ხანგრძლივი და ღრმა, რომ მას ჩვენი კრიტიკოსი მიეყვანა მონურ მიმბაძველობამდე, მშობლიური ლიტერატურისადმი ნიჰილისტურ დამოკიდებულებამდე, ყოველივე უცხოურის უზომო ქებადიდებამდე. როდესაც ფერდინანდ ბრუნეტიერმა თავისი ახალი საინტერესო დაკვირვებანი გამოაქვეყნა ლიტერატურული მოვლენების ევოლუციის შესახებ და ამით ყურადღება მიიქცია, ბევრი მაშინ ვერ ამჩნევდა, თუ რა იმალებოდა ამ სიახლის იქით. ბრუნეტიერის მიმდევარი ბევრი მკვლევარი სიახლემ, მოდამ გაიტაცა. ყოველივე ამან კი მათ თითქმის დაუკარგა კრიტიკის უნარი. კიტა აბაშიძე სწორად მიუთითებს, რომ ბრუნეტიერის ევოლუციურ მეთოდს მაშინ ბევრი ლიტერატურისმცოდნე უჭერდა მხარს და იყენებდა თავის შრომებში. მაგალითად, ემილ ფაგე, დიუმელინი, უერკ და სხვები.

ლიტერატურულ სარბიელზე გამოშვებული, დამწყები ახალგაზრდა მეცნიერი კიბა აბაშიძე ფიქრობდა, რომ ფერდინანდ ბრუნეტიერი ლიტერატურის ისტორიას არ დაანგრევდა. ...ლიტერატურულ მოვლენებს ცუდად არ შეაწებებდა იმისათვის, რომ თავისი თეორია ჭიუტად გაეტანა. ლიტერატურის ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ გაამართლა კიბა აბაშიძის შიში, წინათგრძნობა. ბრუნეტერმა ვერ გაამართლა დანაპირები. მან ვერ დაასაბუთა თავისი უვოლუციური მოძღვრება. პროგრესულმა მეცნიერულმა ლიტერატურათმცოდნეობამ უკუაგდო ბრუნეტერის მცდარი, ანტიმეცნიერული თეორია. ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს ამ ფრანგი მეცნიერის შრომებში ყველაფერი უარსაყოფი იყოს. მის გამოკვლევებში ცოტა და უმნიშვნელო როდია ისეთი მოსაზრებანი და დაკვირვებანი, რომლებიც დღესაც საყურადღებოა და გამოსადეგი.

ზედმეტი არ იქნება, თუ გავიხსენებთ ბრუნეტერის საგულისხმო მსჯელობას ხელოვანის ოსტატობის შესახებ, რომელიც კიბა აბაშიძეს სანიმუშოდ მოაქვს როგორც მაგალითი მაღალი მომთხოვნელობისა ლიტერატურაში. „როდი კმარა მართო ის, — წერს ბრუნეტერი თავის წიგნში „ნატურალისტური რომანი“, — რომ დაინახო მოვლენა, უნდა გრძნობენი აღგიძრას და ფიქრები აგიშალოს ნახულმა. იშვიათია, რასაკვირველია, და უკვე ხელოვნური ნიჭიერების მაჩვენებელი, თუ კი შესძლებ და გამოჰხატავ სურათებით მას. რასაც უბრალო მომავცდავი განყენებული ფორმით ხედავს. მაგრამ ეს კიდევ ძალიან ცოტაა. ბუნება მხოლოდ მაშინ არის მშვენიერი, მაშინ იწვევს ჩვენში ძლიერ შთაბეჭდილებას, როცა დაგვისურათებს ხოლმე მწერალი იმ გრძნობათა ილუზიის ქვეშ, რომელნიც გადაგვაქვს ხოლმე თვით, ბუნებაზე და რომელნიც სიცოცხლითა და მოძრაობით ავსებენ მას,

ხოლო სიკოცხლის მოძრაობის და გრძნობათა დაუშრეტელი წყარო კი მარტო კაცის გულია. განთიადის ბრწყინვალეობას, მშვენიერი საღამოს მომხიბვლელობას ის ფასი აქვთ, რა ღირსების გრძნობებსაც გვიღვიძებენ. — აი, მაგალითად, სხვა ფასი ადევს, თუ აღგვიტაცებენ ხოლმე სიხარულით, ანდა გულის მადლობით, გინდ სიყვარულით აღგვივსებენ, და სხვა ფასი აქვთ, თუ სასოწარკვეთილებას მოგვეგვრიან ხოლმე თავისი შეუწყნარებელი ირონიით. ეს კიდევ არ კმარა: ხელოვანმა უნდა გვიჩვენოს ის იღუმალის მშვენიერება, რომელიც არის დაფარული ცხოვრების პროზაულ და უმსგავსო მოვლენათა ზედაპირის ქვეშ¹.

ზოგიერთს ჩვენს მკვლევარს ჰგონია: კიტა აბაშიძე რომ ასე საფუძვლიანად იცნობდა იმ დროის ესთეტიკურ თეორიებს, განსაკუთრებით კი ფრანგი ლიტერატურათმცოდნეების — სენტ-ბევის, იპოლიტე ტენისა და ფერდინანდ ბრუნეტიერის შრომებს, მათ შეხედულებებს, ეს მას ამცირებს. რადგან თითქოს ის იმყოფებოდა მათი სრული გავლენის ქვეშ, თითქოს კიტა კვალდაკვალ მიჰყვებოდა ფერდინანდ ბრუნეტიერის ევოლუციურ თეორიას და სხვ.

¹ Il ne suffit pas de voir, il faut sentir; il faut aussi penser. Certes, c'est une faculté rare, et qui marque déjà l'artiste, que de saisir sous forme d'image ce que le vulgaire des hommes n'entrevoit que sous forme d'expression abstraite des choses, — et cependant c'est encore peu. La nature ne devient vraiment belle, ou seulement émouvante, qu'à travers l'illusion de nos propres sentiments, que nous transportons en elle, et qui lui communiquent cette puissance d'émotion dont le coeur humain est la source unique, jamais tarie. La splendeur d'une aurore nouvelle, sérénité d'un beau soir, n'ont de valeur que celles des sentiments qu'elles éveillent en nous, tantôt soulevant les coeurs de joie, de reconnaissance, d'amour, tantôt insultant à notre désespoir comme quelque implacable ironie.

Ce n'est pas tout encore: du milieu des choses prosaïques et basses de l'existence, il reste à dégager ce qu'elles enferment de beauté secrète. კიტა აბაშიძე. ეტიუდები მე-XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, ტ. II, ქუთაისი, 1912 წ., გვ. 40.

ზღრ. Ferdinand Brunetière. Le Roman naturaliste, Paris, 1892, pp. 25—26.

ჩვენ მიერ მოტანილი მასალებიდან ცხადი ხდება, რომ ასეთი შეხედულება არ გამომდინარეობს სინამდვილიდან და შეცდომაა, რომელიც დროზე უნდა გამოსწორდეს. დროა ქართველ მკითხველს აღუდგინოთ ჭეშმარიტება, შევუქმნათ სწორი, ობიექტური წარმოდგენა დაღა ქართველი კრიტიკოსის, ლიტერატურის გამოჩენილი მკვლევარის კიტა აბაშიძის ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ, მისი კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ.

ცნობილია, რომ შესანიშნავი რუსი მარქსისტი მეცნიერი, დასავლეთევროპული, ამავე დროს ფრანგული ლიტერატურისა და ფილოსოფიის დიდი მცოდნე და დამფასებელი გიორგი პლესანოვი თავის შრომებში ხშირად ასახელებს ფრანგ ავტორებს, განსაკუთრებით იპოლიტე ტენის და ფერდინანდ ბრუნეტიერს, კიდევაც მოსწონს მათი ზოგიერთი დებულება და მსჯელობა, მაგრამ ძირითადად და მთავარში არ ეთანხმება მათ, რადგან, მისი აზრით, ამ ფრანგ მეცნიერთა თეორია საფუძველშივე მცდარია და არამეცნიერული. პლესანოვს თავის შრომაში „ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის“ მოაქვს ასეთი ამონაწერი იპოლიტე ტენის წიგნიდან „ხელოვნების ფილოსოფია“: „რომ გავიგოთ რომელიმე მხატვრული ნაწარმოები, რომელიმე არტისტი, არტისტთა რომელიმე ჯგუფი, საჭიროა ზედმიწევნითი სისწორით წარმოვიდგინოთ მათი ეპოქის აზროვნებისა და ზნე-ჩვეულების საერთო მდგომარეობა. იქ ძვეს საბოლოო ახსნა, პირველადი მიზეზი, რომელიც განსაზღვრავს ყველა დანარჩენს. ეს ჭეშმარიტება მტკიცდება ცდით. მართლაც, თუკი ჩვენ კვალდაკვალ განვიხილავთ ხელოვნების ისტორიის მთავარ ეპოქებს, დავინახავთ, რომ ხელოვნება აღმოცენდება და გაქრება აზროვნებისა და ზნე-ჩვეულების განსაზღვრულ მდგომარეობასთან ერთად, რომელთანაც იგი დაკავშირებულია. მაგალითად, ბერძნული ტრაგედია, — ტრაგედია ესქილესი, სოფოკლესა და ევრიპიდესი, — წარმოიშვა სპარსელებზე ბერძნების გამარჯვებასთან ერთად, ქალაქების მცირე რესპუბლი-

ეების გმირულ ეპოქაში, იმ უდიდესი დაძაბულობის მომენტში, რომლის წყალობითაც მათ თავიანთი დანოუქიდებლობა მოიპოვეს და ცივილიზებულ მსოფლიოში თავიანთი ჰეგემონია დაამკვიდრეს. ეს ტრაგედია ქრება ამ დანოუქიდებლობისა და ენერგიის გაქრობასთან ერთად, როცა ხასიათის დაწვრილმანება და მკაცრობის დაპყრობა აბატონებს უცხოელებს საბერძნეთზე. — სწორედ ასევე გოთური არქიტექტურა ვითარდება მეთერთმეტე საუკუნის ნახევრად აღორძინების ეპოქაში ფეოდალური წყობილების საბოლოო დამყარებასთან ერთად, იმ დროს, როცა ნორმანების და ყაჩაღების თავდასხმისაგან განთავისუფლებული საზოგადოება მკვიდრდება უფრო მტკიცედ; იგი ქრება მაშინ, როცა ცოტად თუ ბევრად მსხვილ ბარონთა სამხედრო რეჟიმი იხრწნება XV საუკუნის მიწურულში, ყველა იმ ზნე-ჩვეულებასთან ერთად, რომელიც მისგან გამომდინარეობდა, ახალი დროის მონარქიათა წარმოშობის გამო. — მსგავსად ამისა, პოლანდიური მხატვრობა იფურჩქნება იმ დიდებულ მომენტში, როცა თავისი შეუპოვრობისა და სიმამაცის წყალობით პოლანდია საბოლოოდ იცილებს ესპანეთის უღელს, წარმატებით ებრძვის ინგლისს, ხდება ყველაზე უფრო მდიდარი, სამრეწველო და აყვავებული სახელმწიფო ევროპაში; იგი განიცდის დეკადანსს XVIII საუკუნის დასაწყისში, როცა მეორეხარისხიდან ადგილს იჭერს, პირველობას ინგლისს უთმობს და ხდება უბრალო ბანკი, მშვიდობიანი და კეთილმოწყობილი სავაჭრო სახლი, ჯადაც ადამიანს შეუძლია გაატაროს გონიერი ბურჟუას მშვიდი ცხოვრება, რომელსაც არ აწუხებს პატივმოყვარე განზრახვები და ღრმა განცდები. ბოლოს, მსგავსად ამისა, ფრანგული ტრაგედიაც ჩნდება მაშინ, როცა ლუი XIV დროს მტკიცედ დაპყვიდრებულ მონარქიას თან მოაქვს ეტიკეტის ბატონობა. სასახლის ცხოვრება, ბრწყინვალეობა და ელეგანტობა კარის არისტოკრატიისა. ეს ტრაგედია ქრება, როცა რევოლუცია აუქმებს აზნაურობას და სასახლის ზნე-ჩვეულებებს... როგორც ნატურალისტები სწავლობენ ფიზიკურ ტემპერატურას, რათა გაიგონ ამა თუ იმ მცენარის:

შვრიის, თუ სიმინდის, ფიჭვის თუ ალოეს ხეს აღმოცენება, სწორედ ასევე საჭიროა შევისწავლოთ მორალური ტემპერატურა, რათა აეხსნათ ამა თუ იმ სახის ხელოვნების გაჩენა: წარმართული სკულპტურის ან რეალისტური მხატვრობის მისტიკური არქიტექტურის ან კლასიკური ლიტერატურის, საავტორცო მუსიკის ან იდეალისტური პოეზიის. ადამიანის სულის შემოქმედება, ისე, როგორც ცოცხალი ბუნების შემოქმედება, მხოლოდ მათი გარემო პირობებით აიხსნება“¹.

პლენანოვს მოსწონს იპოლიტე ტენის ეს მსჯელობა და თავის მხრივ დასძენს, რომ მართლაც შეიძლება აეხსნათ ამა თუ იმ მხატვრული ლიტერატურისა და ფილოსოფიის თეორია იმ დროის აზროვნებისა და ზნე-ჩვეულების მდგომარეობით, მაგრამ ეს ხომ ზედნაშენური კატეგორიებია. განა შეიძლება მათი მდგომარეობის გამორკვევა ბაზისის გამორკვევის გარეშე? ბაზისის გარეშე ისინი ჰაერში გამოკიდებულნი არიან. მათი გამორკვევა შეიძლება მხოლოდ და მხოლოდ იმ საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილებით, რომელშიც ისინი შეიქმნენ და განვითარდნენ. იპოლიტე ტენი ამბობს: „ადამიანის მდგომარეობის ყოველი ცვლილება იწვევს მისი ფსიქიკის შესაბამის ცვლილებას“², და ეს მართალია, — წერს პლენანოვი, — მხოლოდ კითხვა ისმება, რა იწვევს საზოგადოებრივი ადამიანის მდგომარეობის, ე. ი. საზოგადოებრივი წყობილების ცვლილებას? ამ კითხვაზე იპოლიტე ტენი ვერ, თუ არ უპასუხებს, რადგან, მისი აზრით, ისტორიული მეცნიერების ამოცანა მხოლოდ „ფსიქოლოგიური ამოცანაა“.

პლენანოვი ასეთივე გულისხმიერებით ეკიდება ბრუნეტიერის შეხედულებებსაც, მაგრამ არც მის მცდარ თეორიას იზიარებს. პლენანოვს მოაქვს ფრანგულად შემდეგი ციტატი

¹ გ. ი. ო. რ. გ. ი. პ. ლ. ე. ხ. ა. ნ. ო. ვ. ი. ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის, თბილისი, 1956 წ., გვ. 228, 229—230.

² იქვე, გვ. 174.

ბრუნეტიერის წიგნიდან: „ქანრების ევოლუცია ლიტერატურის ისტორიაში“.

„Nous subissons l'influence du milieu politique ou historique, nous subissons l'influence du milieu social, nous subissons aussi l'influence du milieu physique. Mais il ne faut pas oublier que si nous la subissons, nous pouvons pourtant aussi lui résister; et vous savez sans doute qu'il y en a de mémorables exemples.

...si nous subissons l'influence du milieu, un pouvoir que nous avons aussi, c'est de ne pas nous laisser faire, ou, pour dire encore quelque chose de plus, c'est de conformer, c'est d'adapter le milieu lui-même à nos propres convenances“.¹

პლეხანოვი იქვე აღნიშნავს, რომ „ბრუნეტიერი სავსებით მართალია, როცა ამბობს, რომ ჩვენ არა მარტო ვეგუებით გარემოს, არამედ, პირიქითაც ვახერხებთ, ისიც შევეუგუოთ ჩვენს მოთხოვნილებებს“.

სხვა ადგილზე თავისი შრომისა პლეხანოვს მოაქვს კიდევ ერთი ციტატი ბრუნეტიერის ზემოდასახელებული შრომიდან: „გნებათ თქვენ გაიგოთ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ნამდვილი მიზეზი ვოლტერის ტრაგედიისა? – კითხულობს ბრუნეტიერი, „ექებეთ იგი, ჯერ ერთი, ვოლტერის პიროვნებაში, განსაკუთრებით კი აუცილებლობაში, რომელიც მას მოსვენებას არ აძლევდა გაეკეთებინა სრულიად სხვა რამ, ვიდრე რასინმა და კინომ უკვე გააკეთეს, და იმავე დროს მათი გზით წასულიყო. რომანტიული დრამის: პიუგოსა და დიუმას დრამის შესახებ, მე თავს ნებას მივცემ ვთქვა, რომ მის განმარტებას სავსებით შეიცავს ვოლტერის დრამის განმარტება. თუ რომანტიზმს არ სურდა გაეკეთებინა ესა თუ ის თეატრალურ სცენაზე, ეს იმიტომ, რომ მას უნდოდა კლასიციზმის

¹ Ferdinand Brunetière. L'Evolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris, 1890, pp. 260 — 261. გ ი ო რ გ ი პ ლ ე ხ ა ნ ო ვ ი. ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის, თბილისი, 1956 წ., გვ. 231.

საწინააღმდეგო გაეკეთებინა... ლიტერატურაში, ისე როგორც ხელოვნებაში, პიროვნების გავლენის შემდეგ, დიდი მნიშვნელობა აქვს ნაწარმოებთა ერთი-მეორეზე მოქმედებას. ზოგჯერ ჩვენ ვცდილობთ, შევეცილოთ ჩვენ წინამორბედთ მათ საკუთარ ქანრში, — და ამ გზით მკვიდრდება განსაზღვრული წესები, იქმნება სკოლები, მტკიცდება ტრადიციები. ზოგჯერ-კი ჩვენ ვცდილობთ სხვაგვარად ვაკეთოთ, ვიდრე ისინი აკეთებდნენ, — და მაშინ იბადება წინააღმდეგობა განვითარებასა და ტრადიციებს შორის, ჩნდება ახალი სკოლები, სხვაფერდება წესები¹.

ბრუნეტიერის ამ მსჯელობაში პლესანოვი დააინტერესა ისტორიაში პიროვნების როლის საკითხმა, აგრეთვე ერთი ნაწარმოების ზემოქმედებამ მეორეზე. პლესანოვი წერს: „უველა იდეოლოგიის განვითარება სწორედ იმ გზით მიდის, რომელიც ბრუნეტიერმა აღნიშნა. ერთი ეპოქის იდეოლოგიები ან მიდიან თავიანთ წინამორბედთა გზით, ავითარებენ მათ აზრებს, იყენებენ მათ წესებს და თავს ნებას აძლევენ მხოლოდ „შეეცილონ“ მათ, ან ისინი ილაშქრებენ ძველი იდეების და წესების წინააღმდეგ, უპირადად უპირადად მათ“².

ამის შემდეგ პლესანოვი აღნიშნავს, რომ „იქ სადაც ბრუნეტიერი მხოლოდ იმ გავლენას ამჩნევს, რასაც ზოგიერთი ლიტერატურული ნაწარმოები ახდენს მეორეზე, ჩვენ ამის გარდა საზოგადოებრივი ჯგუფების, ფენებისა და კლასების უფრო ღრმად მდებარე ურთიერთ გავლენას ვხედავთ. ფრანგი მეცნიერი მხოლოდ იმის აღნიშვნით კმაყოფილდება, რომ წარმოიშვა წინააღმდეგობა და ადამიანებმა იმის საწინააღმდეგოს გაკეთება მოისურვეს, რასაც მათი წინაპრები აკეთებდნენ, — ჩვენ კი ვამბობთ, რომ ეს მათ სწორედ იმიტომ მოისურვეს, რომ მათს ფაქტიურ ურთიერთობაში ახალი

¹ გიორგი პლესანოვი. ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის, თბილისი, 1956 წ., გვ. 240—241. შტრ. Ferdinand Brunetière. L'Evolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris, 1890, pp. 262—263.

² იქვე, გვ. 241.

წინააღმდეგობა გაჩნდა, რომ წარმოიშვა ახალი ფენა, ანუ კლასი, რომელსაც უკვე არ შეეძლო ისე უცხოვრა, როგორც ძველი დროის ხალხი ცხოვრობდა¹.

პლენანოვმა ბრუნეტიერის ცალმხრივ მსჯელობას მარქსისტული მსჯელობა დაუპირისპირა და სწორედ მეცნიერული სისრულით ახსნა და განმარტა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების პროცესები, ბაზისისა და ზედნაშენის ურთიერთობა; იდეოლოგიის ცალკეული დარგების წარმოშობა-განვითარება.

სწორ, მეცნიერულ ნიადაგზე მდგარი ყოველი მეკლევარისათვის სახელმძღვანელო უნდა იყოს მარქსისა და ენგელსის შემდეგი დებულება: „ყოველ ეპოქაში გაბატონებული კლასის აზრები გაბატონებული აზრებია. ე. ი. კლასი, რომელიც საზოგადოების გაბატონებულ მატერიალურ ძალას წარმოადგენს, იმავე დროს ამ საზოგადოების გაბატონებული სულიერი ძალაა. კლასი, რომელსაც თავის განკარგულებაში აქვს მატერიალური წარმოების საშუალებანი, ამით იმავე დროს სულიერი წარმოების საშუალებებსაც განაგებს, ასე რომ ამის მეოხებით მას ემორჩილება იმავე დროს საერთოდ იმათი აზრები, ვისაც სულიერი წარმოების საშუალებანი არ გააჩნია“².

გიორგი პლენანოვისა არ იყოს, კიტა აბაშიძეც გაიტაცა ბრუნეტიერის ახალმა, მოდურმა ევოლუციის მეთოდმა, მაგრამ ისე, როგორც პლენანოვი, კიტა აბაშიძეც ხშირად სცილდებოდა მას, უკეთ რომ ვთქვათ, ჩვენი მეკლევარი ხშირად მაინც მდლდებოდა ლიტერატურული პრობლემების სწორი განხილვისა და გადაწყვეტის დონემდე. კიტა აბაშიძე ფაქტებსა და მოვლენებს იხილავს ურთიერთ კავშირში, მიზეზ-შედეგის თვალსაზრისით. მან სწორად და ორიგინალურად გამოიკვლია და შეათვასა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლიტერატურული მემკვიდრეობა, უწოდა ნიკოლოზ ბარათაშვილს

¹ გიორგი პლენანოვი. ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის, თბილისი, 1956 წ., გვ. 247.

² კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი. გერმანული იდეოლოგიიდან. სახელგამი, თბილისი, 1948 წ., გვ. 54.

„ქართველი ხალხის სახელი და დიდება“, მიიჩნია ის ეროვნულ, ნაციონალურ პოეტად, ამავე დროს მსოფლიო გენიოს პოეტად, რომელსაც განსაკუთრებული ადგილი მიუძღვნა მსოფლიო ლიტერატურაში. კიტას აზრით, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა ქართული პოეზია უმაღლეს მწვერვალზე აიყვანა და ეს იყო კანონზომიერი მოვლენა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მას ჰყავდა წინამორბედები და ჰყავდა მემკვიდრეებიც. კიტა აბაშიძე უარყოფს ქართულ ლიტერატურაში გამოთქმულ მცდარ აზრს, თითქოს ბარათაშვილს არც წინამორბედები ჰყოლოდეს და არც მემკვიდრეები. თითქოს მას არ მოეხდინოს არავითარი გავლენა შემდეგი პერიოდის ქართული მწერლობის განვითარებაზე, თითქოს ნიკოლოზ ბარათაშვილი არ საჭიროებდა არავის მიბაძვას და ვერც მას ბაძვდა ვერავინ. კიტა აბაშიძე წერს: არა, ბატონო, ეგრე განყენებული მოვლენა შეუძლებელია ცხოვრებასა და ლიტერატურაში, ყოველივეს აქვს კავშირი წარსულთან და მომავლისათვის ყოველივეს აქვს მნიშვნელობა... ყოველსავე მოვლენას აქვს შედეგი...“¹ „დღევანდელის დღის ლიტერატურაზე ასეთი თუ ისეთი გავლენა აქვს წინანდელს ლიტერატურას და მომავლის ლიტერატურა დღევანდელზე არის დამოკიდებული“². დაახლოებით თითქმის ისე, როგორც ლაიბნიცი ამბობდა: „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისა“.

როგორც ვხედავთ, კიტა აბაშიძე დიალექტიკურად მსჯელობს, მაღალ მეცნიერულ დონეზე დგას და სწორედ ყოველივე ამაღ მისცა მას საშუალება დაეწერა ბრწყინვალე, სანიმუშო ნარკვევები: გრიგოლ ორბელიანის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ალექსანდრე ყაზბეგის, ვაჟა-ფშაველას ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ, და აგრეთვე მთელი რიგი წერილები ქართული

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ეტიუდები მე-XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, ტ. I, ქუთაისი, 1911 წ., გვ. 96.

² კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ცხოვრება და ხელოვნება, „ივერია“, 1894 წ., № 150.

და ფრანგული ლიტერატურის ცალკეულ წარმომადგენელთა შესახებ.

ახალგაზრდა კიტა აბაშიძეს არ მოსწონდა იპოლიტე ტენის კვლევის მეთოდი, იგი მას „მ შ რ ა ლ ს“ უწოდებდა. კიტა საყვედურს გამოთქვამდა იმის გამო, რომ იპოლიტე ტენმა კრიტიკა, რომელსაც ევალემა ნაწარმოების ყოველმხრივი ანალიზი, მისი ყოველმხრივი გაშუქება, — მხოლოდ ისტორიად აქცია და უარყო მის შესახებ მსჯელობა და აზრის გამოთქმა. კიტას არ მოსწონდა ბრუნეტიერის ის თეორიული დებულებანი, რომლებიც იპოლიტე ტენის შეხედულებებიდან მომდინარეობდნენ და რომლებმაც ბრუნეტიერიც მიიყვანა პოზიტივიზმამდე და ვულგარულ მატერიალიზმამდე.

* * *

ახლა განვიხილოთ კიტა აბაშიძის მეორე შრომა: „მეცნიერება და სარწმუნოება“.

ფერდინანდ ბრუნეტიერი თავისი მოღვაწეობის ადრინდელ პერიოდში ნატურალიზმის პოზიციებზე იდგა, ზოგიერთ საყურადღებო აზრებს გამოთქვამდა, მაგრამ შემდეგ პერიოდში ის აშკარად დაეშვა იდეალიზმისა და რეაქციისაკენ. ამ დროს გამოაქვეყნა მან თავისი შრომა „მეცნიერება და რელიგია“, რომელმაც კიტა აბაშიძის გაკვირვება გამოიწვია.

კიტა აბაშიძემ 1895 წელს „ივერიაში“ დაიწყო ბეჭდვა თავისი სტატიების სერიისა — „ცხოვრება და ხელოვნება“; ამ სერიიდან მეშვიდე სტატია „მეცნიერება და სარწმუნოება“¹ მან მიუძღვნა ფერდინანდ ბრუნეტიერის ახალი შრომის — „მეცნიერება და რელიგია“ კრიტიკას. ეს შრომა დაიბეჭდა 1895 წლის იანვარს ჟურნალში: „La Revue des Deux mondes“. იმავე წლის აპრილში ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა. კიტა აბაშიძე აღნიშნავს, რომ ბრუნეტიერს უმოგზაურია იტალიაში, კერძოდ რომში, უნახავს იქ პაპი ლეონ XIII და მისგან

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. მეცნიერება და სარწმუნოება, „ივერია“, 1896 წ., № 42.

ლოცვა-კურთხევა მიუღია. ყოველივე ამას გამოუცვლია ბრუნეტიერი, გადაუქცევია იგი მორწმუნე კათოლიკედ, იდე-ალისტად, სარწმუნოების ქურუმად. ყველა გააოცა ბრუნეტიერის ამ წიგნმა, გაუკვირდათ მასში გამოთქმული რელიგიური შეხედულებანი, კათოლიციზმის ქებათა-ქება, მეცნიერების დაგმობა იმ საბაბით, თითქმის იგი გაკოტრდა.

ბრუნეტიერის აზრით, მეცნიერება გაკოტრდა, მან ვერ ასარულა დანაპირები, ვერ გაამართლა იმედები, „საიდუმლოებას“ ვერ ახადა ფარდა. მან ვერ გამოარკვია, ვერ ახსნა მიზეზი ქვეყნიერების წარმოშობისა, ვერ დაანახვა კაცობრიობას სავალი გზა და მომავალი. რ ა ვ ი ყ ა ვ ი თ დ ა რ ა ვ ი ქ ნ ე ბ ი თ, აი ორი უსაშინელესი, „დაწყველილი“ საკითხი, რომლებზედაც მეცნიერებამ პასუხი ვერ გასცა და ვერც გასცემს. „მიუწვდომელი“ (l'inconnaissable), გამოუცნობელი გარს გვარტყია, ჩვენი ცხოვრება მას მოუცავს, მაგრამ ვერც ფიზიკა და ვერც ფიზიოლოგია ვერაფერს გამხდარან და ვერც აუხსნიათ იგი.

ღარვინიზმის მოძღვრებით გატაცებული ბრუნეტიერი თავის თავს ეწინააღმდეგება, როდესაც შეშინებული და დამფრთხალი ამბობს, რომ ჩვენ, ადამიანები, მაიმუნებიდან ვართ წარმოშობილი, მაგრამ არაფერი ვიცით იმის შესახებ, თუ რამ შექმნა ეს წინაპარი და როგორი იყო იგი. მეცნიერება გვიხსნის ჩვენი ბუნების პირუტყველ მხარეს, მაგრამ ადამიანური მხარე მისთვის მიუწვდომელია. ფრანგი მეცნიერი კიდეც უფრო შორს მიდის: ის თითქმის ყველაფერს ეჭვის თვალით უყურებს: არსებობს თუ არა ისტორიული კანონი, გადაუწყვეტელია. თუ არის ასეთი კანონი, რა დამოკიდებულება არსებობს ამ კანონსა და ჩვენ შორის? ჩვენი თავის ბატონი, ჩვენი მოქმედების უფალი ჩვენვე ვართ, თუ ყურმოჭრილი მონა ვართ უღმობელისა და უძლეველის ძალისა? არც ის ვიცით, საიდან მოვდივართ და არც ის, სად მივდივართ. აქვს თუ არა რაიმე აზრი, — კითხულობს ის, — ჩვენს ისტორიულ ცხოვრებას, თუ ისტორია მხოლოდ არეულ-დარეული, აწეწილ-დაწეწილი რამაა და ყოველივე ეს

ნუთუ არ ამტკიცებს იმას, რომ მეცნიერება გაკოტრდა, რომ მან დაჰკარგა თავისი ავტორიტეტი, ხოლო სარწმუნოებამ თავისი დაკარგული სახელი ნაწილობრივ მაინც აღიდგინა¹.

კიტა აბაშიძე, მისთვის ჩვეული სერიოზულობით და დაკვირვებით არჩევს რა ბრუნეტიერის ამ შრომასაც, დასძენს: „მეტის-მეტი და გაუგებარია, რომ პაპის მოქმედებით გატაცებული ავტორი (ბრუნეტიერი—დ. ფ.) მართლმორწმუნე კათოლიკედ გარდაქმნილა“² (ხაზგასმა ჩვენი—დ. ფ.). კიტა იქვე ასახელებს ბრუნეტიერის სხვა შრომასაც, რომელშიც, კიტას თქმით, ავტორი ცდილობს მონახოს ეხლანდელს მეცნიერებაში საფუძველი ქრისტიანული მორალისა“³.

როგორც ვხედავთ, კიტა აბაშიძე მკაცრად და ობიექტურად, პრინციპული პირდაპირობით კიცხავს ფერდინანდ ბრუნეტიერს. ის წერს: „ბრუნეტიერმა რბმდენიმე ფურცელი თავისი შრომისა კათოლიციზმს უძღვნა და, მართლაც, ისეთი უცნაური აზრები წარმოასთქვა. რომ

¹ La science aurait fait banqueroute... L'inconnaissable nous entoure, il nous enveloppe, il nous étreint, et nous ne pouvons tirer des lois de la physique ou des résultats de la physiologie aucun moyen d'en rien connaître... Pour descendre peut-être du singe, ou le singe et nous d'un commun encêtre.—en sommes-nous plus avancés, et que savons-nous de la vraie question de nos origines? ...d'où nous venons et où nous allons? Quelle est la vie humaine?... La grande question est de savoir s'il existe une loi de l'histoire et dans quelle mesure nous y sommes asservis. Sommes-nous nos maîtres? ou sommes-nous les esclaves de quelque «force majeure», ou l'histoire n'est-elle que le «lieu» du désordre et de l'incohérence?... Deux mots suffisent à les résumer: la Science a perdu son prestige, et la Religion a reconquis une partie du sien. Ferdinand Brunetière, La Science et la religion, Paris, 1895, pp. 17, 20, 22, 34, 41.

² კიტა აბაშიძე. მეცნიერება და სარწმუნოება, „ივერია“, 1896 წ., № 42.

³ Ferdinand Brunetière. La moralité de la doctrine évolutive.

გასაკვირველია სწორედ. ნუ-თუ რომის პაპის ნახვამ ამდენზედ მოხიბლა ანდა იქნებ ჰიპნოტიზმის ძალა იხმარეს და მოაქადოეს ნიჭიერი კრიტიკოსი? უამისოდ მოულოდნელი რამ არის სწორედ ისეთი სიტყვები ფრიად განვითარებულის და დიდის ცოდნით აღჭურვილის მწერლისაგან, სიტყვები, რომლებიც საშუალო საუკუნეების ფანტიკოსს კათოლიკე-ბერს უფრო შეეფერის¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ბრუნეტიერის აზრით, სარწმუნოება აუცილებელია, ყველა სარწმუნოებას კი კათოლიციზმი სჯობია, რადგან იგი აწესრიგებს ხალხის ზნეობრივ ცხოვრებას, აჩვენებს მორწმუნეებს დისციპლინას და უღვიძებს საზოგადოებრივ გრძნობიერებას. ამის გამო კიტა წერს: „ეს კათოლიციზმის დაფარვა და ამით აღტაცება, გასაკვირველია, არავის მოეწონებოდა, და, აი, სწორედ აქ: ჩანს, რომ რომში მოგზაურობას დიდი გავლენა ჰქონია ბრუნეტიერზე და პაპის ხელზე ამბოხს ხომ სასწაული მოუხდენია — ფილოსოფოსი გარდამეტებულ მორწმუნე კათოლიკედ გაუხდია“² (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ამნაირად, კიტა აბაშიძის სამართლიანი გულისწყრომა გამოიწვია ფერდინანდ ბრუნეტიერის კათოლიციზმის ტყვეობაში მოქცევამ და საფუძვლიანად გააკრიტიკა იგი. კიტამ ბრუნეტიერის თეოლოგიურ შეხედულებებს სავსებით სწორად „უცნაური აზრები“ უწოდა. ფრანგი მეცნიერის რელიგიურმა სიტყვებმა კიტა აბაშიძეს მოაგონა საშუალო საუკუნეების ფანტიკოსი კათოლიკე-ბერი, რომელსაც შეეძლო და კიდევაც შეეფერებოდა წარმოთქვა ასეთი სიტყვები. როგორც ვხედავთ, კიტა აბაშიძე თავისებურად, დამოუკიდებლად მსჯელობს და ხშირად სწორ, მეცნიერულ

¹ კიტა აბაშიძე. მეცნიერება და სარწმუნოება, „ივერია“, 1896 წ., № 43.

² იქვე.

დასკვნებს აკეთებს. ასეთია ის, ჩვენი დაკვირვებით, ფერდინანდ ბრუნეტიერის ევოლუციურ მოძღვრებისადმი დამოკიდებულებაშიც.

ბუნებრივად ისმის ასეთი კითხვა: მაინც რა იყო ის მთავარი რამ, რაც კიტა აბაშიძეს უფრო მოეწონა ფერდინანდ ბრუნეტიერის ევოლუციურ მოძღვრებაში, მიიღო იგი და კიდევაც იყენებდა თავის ლიტერატურულ მოღვაწეობაში? ჩვენი აზრით, ეს იყო ე. წ. კომპარატივისტული ანუ შედარებითი მეთოდი (ლიტერატურული მოვლენებისა და ფაქტების შედარებითი მეთოდით განხილვა და შესწავლა). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კიტა აბაშიძეს ეს მეთოდიც თავისებურად, ორიგინალურად ესმოდა და ამ მეთოდით თავის მშობლიურ ლიტერატურის პროგრესული განვითარების შესაბამისად სარგებლობდა.

კომპარატივისტულ მეთოდს თავისი ისტორია აქვს. ის არსებობდა ფერდინანდ ბრუნეტიერამდე, მის დროს, შემდეგაც და არსებობს ახლაც. ლიტერატურის ისტორიკოსები სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებით ცდილობდნენ ლიტერატურული პროცესების ახსნას და გადმოცემას. ამ მეთოდებიდან ცნობილია: ფილოსოფიური, ესთეტიკური, ფსიქოლოგიური, ფილოლოგიური, კულტურულ-ისტორიული და სხვ. უფრო გავრცელებული იყო: ისტორიული, ევოლუციური და კომპარატივისტული ანუ შედარებითი მეთოდები, მაგრამ კვლევის არც ერთი ეს მეთოდი არ აღმოჩნდა სრულყოფილი, ობიექტური, მეცნიერების მაღალ დონეზე მდგარი, რადგან მათ წარმომადგენლებს ლიტერატურის ისტორია არ ჰქონდათ დიალექტიკურად წარმოდგენილი.

ბევრს მოსწონდა შედარებითი მეთოდი, რომლის მიხედვითაც ისინი ეძიებდნენ ე. წ. მთავარ სიუჟეტებს მსოფლიო ლიტერატურაში და ადგენდნენ მათ მსგავსება-განსხვავებას, იკვლევდნენ, თუ როგორაა გამოხატული სხვადასხვა ნაწარმოებში ერთი და იგივე ფაბულა, იდეა, სახე, ან სხვა მხატვრუ-

ლი ელემენტები, ამოწმებდნენ მათ შორის ნათესაურ კავშირს, ურთიერთგავლენას და სხვ. ამ მეთოდს იყენებდა ისეთი გამოჩენილი რუსი მეცნიერი, ლიტერატურათმცოდნე, როგორიც იყო აკადემიკოსი ალექსანდრე ვესელოვსკი და სხვებიც.

სხვასთან შედარება, სხვასთან შეჭიბრი, სხვასთან ასეთი თუ ისეთი ლიტერატურული ურთიერთობა თითქმის ყოველთვის ახასიათებს ამა თუ იმ ქვეყანას — სულ ერთია, დიდია ის თუ პატარა, — ძნელი წარმოსადგენია სრულიად განცალკევებული ლიტერატურა. ხელოვნებისა და ლიტერატურის ფასეულობათა გაცელა-გამოცელას მასში მონაწილე ქვეყნის ხელოვნება და ლიტერატურა წინ მიჰყავს (რა თქმა უნდა, მეტ-ნაკლებად), და ყოველივე ეს კანონზომიერი მოვლენაა მსოფლიო კულტურის ისტორიაში.

როგორ ესმოდა კიტა აბაშიძეს ეს შედარებითი მეთოდი? კიტა აბაშიძეს შედარებითი მეთოდი თავისებურად ჰქონდა წარმოდგენილი. ის ამ მეთოდით სარგებლობის დროს დიდი მეცნიერისა და მგზნებარე პატრიოტის დონეზე იდგა. კიტა ყოველთვის გამოდიოდა თავისი სამშობლოს ინტერესებიდან, მას კარგად ესმოდა ლიტერატურის ბუნება და ხასიათი. ის ამბობდა: „ჩვენი მწერლობის მთავარი აზრი და გრძნობა მისი მასშტაბგმულებელი ერთია და ამ გრძნობის, ამ აზრის, ამა თუ იმ გავლენის ქვეშ იბადება ჩვენი მწერლების ვაიცა და სიხარულიც; ეს არის სამშობლოს ბედ-იღბალი, მისი კეთილ-დღეობა, მისი უბედურება და სიხარული, მისი ვაება და ბედნიერება, მისი წარსული და მომავალი. თუ ჩვენს რომანტიკოსებს ისე მკაფიოდ არ ჰქონდათ გარკვეული საეროვნო იდეალი... სამაგიეროდ, ჩვენს რეალისტებს — ილიას და აკაკის — საესეებით, მთელი თავისის არსებით, მთელი თავისის მდიდარის ნიჭით ჰქონდათ შეგნებული, რომ მათის ერის, მათის სამშობლოს ბედნიერება დამოკიდებულია სამარცხვინო მონობის უღლის დამტყვევებზე და უსამართლო ტყვეობის ჯაჭვების დამსხვრევაზედ. ამის იმედი ასულდგმულებდა მათ და ერთ წუთსაც არ მოშორებია მათ აზრსა და გონებას ამის მოლოდინი. თუ იგინი ხანდისხან წარსულში ეძიებდნენ გამამხნეველ მაგალითებს, მარტო და მხოლოდ იმიტომ, რომ იქ

წარსულში ეტრფიალებოდნენ თავისუფალს. დამოუკიდებელ სამშობლოს“¹.

კიტა აბაშიძეს კარგად ესმოდა კრიტიკოსის მეცნიერული და პატრიოტული მოვალეობა; პატრიოტიზმი თავისი ხალხისადმი, მისი ენისა და ლიტერატურისადმი პატივისცემასა და სიყვარულს კი არ ნიშნავს მხოლოდ, ის ამავე დროს ნიშნავს სხვა ხალხებისადმი, მათი ენისა და ლიტერატურისადმი პატივისცემასა და სიყვარულს. ეს ხიშნავს გულწრფელ ურთიერთობას— სხვისგან მიღებას, სხვაზე გადაცემას.

კიტა აბაშიძე წერს: „ეხლანდელ დროში ვისაც ჰსურს თავის სამშობლოს მწერლობას თვალ-ყური ადევნოს, ვალდებულია გარეშე ქვეყნის ლიტერატურასაც მიაქციოს ყურადღება და მისი თვალსაჩინო მოვლენაც აღნიშნოს, ეს საჭიროა იმიტომ, რომ რაც უნდა დაშორებული იყოს ერთი ქვეყანა მეორეზედ, საზოგადო აზრის მიმართულებას ერთის რომელიმე ქვეყნისას ყველაზე გავლენა აქვს, ყველგან პოულობს თავისს ადრეუტებსა და ცოტა ხნის შემდეგ მსოფლიო აზრის მიმართულებადა ხდება“².

ბრუნეტიერის შიერ წამოყენებული დებულება რომ არსებობს „ევროპული ლიტერატურა“ და ამ ლიტერატურის ესა თუ ის საერთო მიმართულება, რომელთა გამოვლინება არის სხვადასხვა ქვეყნის ლიტერატურა, ეროვნულ ლიტერატურის არსებობას არ გამორიცხავს, მაგრამ უკან კი სწევს მის როლსა და ფუნქციას, რამდენადმე ჩრდილავს მის დამოუკიდებელ, თვითმყოფ, თავისებურ, სპეციფიკურ თვისებებს. რომლებიც ამა თუ იმ ქვეყანას და მის ლიტერატურას გააჩნია და რომლებიც მხოლოდ მას ახასიათებს, მას ეკუთვნის და არა სხვას. ცალკეული ქვეყნების ლიტერატურას აქვს შეხვედრის წერტილები სხვა ქვეყნების ლიტერატურასთან, რაც შეიძლება საერთო იყოს ყველასთვის, მაგრამ ამა თუ იმ ქვე-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე, ეტიუდები მე-XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, ტ. I, ქუთაისი, 1911 წ., გვ. 12—13.

² კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე, ცხოვრება და ხელოვნება, „ივერია“, 1895 წ., № 150.

ყნის ლიტერატურა ამ ე. წ. საერთო სკიპარ მიჰყავს წინ, არამედ, უმთავრესად, თავის ეროვნულ თვისებებსა და ხასიათს. ყოველივე ეს კი აბაშიძემ მარჯვედ შენიშნა და სწორედ ამაზე ამახვილებს ის თავის ყურადღებას.

მართლაც, მე-19 საუკუნის რომანტიზმი თითქმის ყველა ქვეყნის ლიტერატურაში შეიქრა, ეს საერთო ლიტერატურული მოვლენა იყო, მაგრამ ყველგან მან ადგილობრივი, თავისებური, ნაციონალური ხასიათი მიიღო. ამიტომ ვამბობთ ხოლმე: ფრანგული რომანტიზმი, გერმანული რომანტიზმი, ინგლისური რომანტიზმი, რუსული რომანტიზმი, ქართული რომანტიზმი და ასე შემდეგ.

მათ შორის არსებითი ხასიათის განსხვავებაა და ეს განსხვავება განსაზღვრავს მათ შინაარსს. ეს განსხვავება გაპირობებულია ცალკეული ქვეყნების სოციალ-ეკონომიური, პოლიტიკური მდგომარეობით, ადგილობრივი პირობებით. როგორც დავინახეთ. კიბა აბაშიძე ეროვნულ ნიადაგზე დგას და ეროვნული ინტერესებით მსჯელობს.

ჩვენ ყოველთვის უნდა გამოვდიოდეთ მარქსის სახელმძღვანელო დებულებიდან: „ყოველ ერს შეუძლია ისწავლოს და უნდა ისწავლოს კიდევ სხვა ერსაგან“¹. ამაში სათაკილო არაფერი არაა.

ახლა მივბაძველობის შესახებ ლიტერატურაში. ჯერ კიდევ მარქსი მიუთითებდა, რომ ფრანგებს ესმოდათ ბერძნები სწორედ ისე, როგორც ეს შეესატყვისებოდა მათი საკუთარი ხელოვნების მოთხოვნილებებს. მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში იშვიათად შეხვდებით ისეთ მიბაძვას ბერძნული და რომაული კულტურისადმი, როგორც ფრანგული კლასიციზმის აყვავების დროს იყო, მაგრამ ამ დროსაც კი ფრანგ კლასიციზტებს არ დაუჟარგავთ ეროვნული ღირსება და თავისებურება. დიდი რუსი კრიტიკოსი ბესარიონ ბელინსკი თავისებით სწორად აღნიშნავდა, რომ „ფრანგები უაღრესად ეროვნულნი იყვნენ მაშინაც, როდესაც მთელი ძალ-ღონით ბაძავ-

¹ კარლ მარქსი. კაპიტალი, ტ. 1, თბილისი, სახელგამი, 1954 წ., გვ. 8.

დნენ ბერძნებსა და რომაელებს¹. მართლაც, ფრანგი კლასიკისტები—კორნელი, რასინი, ბუალო და სხვები დიდად იყვნენ გატაცებული და დაინტერესებულნი ბერძნული და რომაული ლიტერატურით და კიდევ სარგებლობდნენ ბერძენი და რომაელი მწერლების ნაწარმოებთა სიუჟეტებითა და ფაბულებით, ბაძვდნენ მათ, და ყოველივე ამით მათ თავი მოჰქონდათ, ამაყობდნენ. მიუხედავად ყოველივე ამისა, მათ არ დაუპარგავთ თავიანთი ნაციონალური სახე, თავისებურება. თვითმყოფლობა. ისინი იმდენად დიდი ოტატები იყვნენ და იმდენად ვირტუოზულად ფლობდნენ ფრანგულ მხატვრულ სიტყვას, რომ შემოქმედებითად, ორიგინალურად სარგებლობდნენ ყოველივე უცხოურით, ჰმნიდნენ ისეთ ნაწარმოებებს, რომლებიც შეადგენენ ფრანგული ლიტერატურის ოქროს ფონდს და რომლებიც არასოდეს კარგავენ თავიანთ მიმზიდველობას და მომხიბვლელ მნიშვნელობას.

კიტა აბაშიძის აზრით, მიმბაძველობა საერთო კანონია ცხოვრებისა, ის ყველგან და ყველაფერში არსებობს. კიტა წერს: „რაიცა შეეხება ერთის ხალხის ლიტერატურის გავლენას მეორე ხალხის გონების წარმოებაზედ, მეტად ცვალებადია იგი გავლენა. მეტად და საზოგადოდ ერთობ ძნელია მისი გარკვევით აღნიშვნა... არ უნდა დავივიწყოთ, რომ არც ერთი ხალხი არ სესხულობს აზრს ბრმად მეორისაგან, თუთიყუშისვით არ იმეორებს, არამედ თავისებურობის ბეჭედს ასვამს და იმდენად ასხვავებს, რომ თუ ღრმად არ ჩაუკვირდით, თუ თანდათანობით არ სდიეთ ამ აზრის შთანაჩენის წვრთნასა და აღზრდას, ვერც კი გაიგებთ, საიდან წარმოდგება იგი აზრი... დიდი სიფრთხილით უნდა ვილაპარაკოთ ლიტერატურაში მიმბაძველობის შესახებ. არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ მიბაძვა იყოს ნაწარმოების უვარგისობის მაჩვენებელი, ან-და მისი ნაკლულევიანებისა“².

კიტა აბაშიძის აზრით, ძნელია მწერლის შემოქმედების

¹ ბ ე ს ა რ ი ო ნ ბ ე ლ ი ნ ს კ ი. რჩეული თხზულებანი, ტ. I, აკად. ვიორგი ჭიბლაძის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბილისი, სახელმწ. გამომც., 1952 წ., გვ. 642.

² კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ერთუღები მე-XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურის შესახებ, ტ. I, გუთაისი, 1911 წ., გვ. 164—165.

მიმოხილვა და მისი ადგილის გამორკვევა ლიტერატურაში, თუ არ იცი უცხო ქვეყნის ლიტერატურასთან მისი ლიტერატურის მიმართება, ურთიერთკავშირი თუ გავლენა. კიტას მაგალითად მოჰყავს ფრანგ მეცნიერთა ჩივილი იმის გამო, რომ ფრანგებს არ გვაქვს თხზულება, რომელშიც გაშუქებული იყოს უცხოეთის ლიტერატურის გავლენა ფრანგულ ლიტერატურაზე, ურომლისოდაც ძნელია მისი შესწავლაო. მით უფრო ითქმის ეს ქართული ლიტერატურის შესახებ, რომლის ცალკეული საუცხოო ნიმუშების შედარება საზღვარგარეთულ ლიტერატურასთან, კერძოდ ფრანგულთან, ასე დიდი მასშტაბით არაეის არ უცდია კიტა აბაშიძის გარდა. რატომაა ეს შედარება საჭირო? იმიტომ კი არა, რომ მსგავსება, გავლენა. ან მიბაძვა გამოირკვეს მხოლოდ, არამედ უმთავრესად იმისათვის, რომ გამოვლინდეს დამოუკიდებლობა, თვითმყოფილება ამა თუ იმ ლიტერატურისა, მისი მთავარი და გადამწყვეტი ეროვნული და ამავე დროს ინტერნაციონალური თვისებები, გამოირკვეს. თუ რა თავისებურებანი გააჩნია ამ ლიტერატურას და რა წვლილი შეაქვს მას მსოფლიო ლიტერატურის საერთო საგანძურში.

ამ ურთიერთობის კვლევის დროს მეცნიერმა დიდი სიფრთხილე უნდა გამოიჩინოს. ათასჯერ უნდა აწონ-დაწონოს ფაქტები, ზუსტად შეამოწმოს ისინი და გამოიტანოს ობიექტური დასკვნა. აკადემიკოსი შალვა ნუცუბიძე მშვენივრად ამბობს: „ყველა გარემოებას უნდა მხედველობაში მიღება, იმისათვის რომ ამა თუ იმ ქვეყანაში „ჩასახული და განვითარებული ფილოსოფიური სკოლა, თუ მიმდინარეობა არ მოვწყვიტოთ თავის ეროვნულ კულტურას და უცხოურ კულტურათა გავლენის შედეგად არ გამოვაცხადოთ, უცხოეთის წარმონაქმნად არ ვაღიაროთ. ასეთი მიკუთვნება უცხოეთისათვის ყოველ შემთხვევაში შეცდომა იქნებოდა და ჩვენი მეცნიერების თვალსაზრისით დაუშვებელი“¹.

ცნობილია, რომ ფრანგი რომანტიკოსები ინტერესით კი-

¹ აკად. შალვა ნუცუბიძე. ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. I, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამოცემა, თბილისი, 1956 წ., გვ. 11.

თხოლობდნენ მეზობელი ქვეყნების მწერლებისა და პოეტების ნაწარმოებებს, მაგრამ მონურად არ ბაძავდნენ მათ, მოსწონდათ ისინი, ამავე დროს ცდილობდნენ უკეთესი შეექმნათ. ზატობრიანს უყვარდა ხოლმე ინგლისურ ლიტერატურაზე სჯა-ბაასი, მაგრამ მათი გადაჭარბებული შექებისაგან თავს იკავებდა. მაღამ დე სტალი გატაცებული იყო გერმანული ლიტერატურით, მაგრამ მონურ მიბაძვაზე უარს ამბობდა. ლამარტინი გულგრილად იყო განწყობილი გერმანული პოეზიისადმი, უფრო მეტად თავისი პოეზიით ამაყობდა და სხვ. ფრანგი მწერლები მოითხოვდნენ მეზობელი ქვეყნების ლიტერატურასთან მეგობრულ შეჭიბრებას და ამით თავიანთი ქვეყნის ლიტერატურის ახალ აღმავლობას და აყვავებას.

კიტა აბაშიძემ ფრიად საყურადღებო და მართებული აზრები გამოთქვა ილია ჭავჭავაძის „განდეგილზე“. მან იგი გამოაცხადა შედეგად, უდიდებულეს ნაწარმოებად, არა მხოლოდ ილიას შემოქმედებაში, არამედ მთელ ახალ ქართულ ლიტერატურაში. „განდეგილის“ შედარება ფრანგული ლიტერატურის ძეგლებთან კიტა აბაშიძის მეცნიერული და პატრიოტული ნაბიჯი იყო. საერთოდ კიტა აბაშიძე საქმის ღრმა ცოდნით ახდენდა ლიტერატურულ შედარებებს ქართული მწერლობისას ფრანგულთან. დიდ ფრანგ პოეტთა შემოქმედების განხილვისას კიტას ლანიშუშოდ მოჰქონდა შესანიშნავი ლექსები ჩვენი სახელოვანი მგოსნებისა და მოჰქონდა ისინი არა როგორც მიბაძვის ნიმუში, არამედ როგორც „უფრო საგრძნობი და გასაგები“, რომლებიც არაფრით არ ჩამოუვარდებიან, თუ არ სჯობნიან ამავე თემაზე დაწერილ ფრანგ პოეტთა ლექსებს.

კიტა აბაშიძის მებრძოლი პატრიოტიზმი აშკარად ჩანს აგრეთვე მის შემდეგ სიტყვებშიც: „არის ისეთი მომენტები ერის ცხოვრებაში, როდესაც საზოგადოება სასოწარკვეთილებით შეპყრობილია და თავისს უძალ-ღონობას დასტირის. ამ დროს მას გამხნევება ეჭირება, მას, როგორც ავადმყოფს, უნდა ჩააგონო, დაიმედო, რომ თუ თავს მოუვლის, სიკვდილს გადარჩება და ამით სამოქმედოთ წააქეზო. მხოლოდ

ეს დაიმედება უნდა რაიმე საფუძველზედ იყოს აგებული, თორემ დიდხანს ვერ გასტანს და ვერც საჭირო ძალით იქმნება აღჭურვილი. ამგვარი საფუძველი-კი ხალხის წარსული და აწმყო ცხოვრების შესწავლაში მოიპოვება... ამა თუ იმ ერის ცხოვრება ყოველთვის უნდა შეადარო მაზედ მალღამდგომ ერის ცხოვრებასა და დაანახვო, თუ რამდენი გზაა კიდევ გასავლელი, არა თუ მისთვის, რომ მიაღწიოს სრულს იდიალს ბედნიერებისას, არამედ მარტო იმისათვისაც-კი, რომ სხვას არ ჩამორჩეს, ამიტომ, რა მდგომარეობაშიც უნდა იყოს ერი, ერთის მხრით შეუძლია თავი ინუგეშოს, შეადარებს რა თავისს წარსულს ცხოვრებას, ეხლანდელს მის მდგომარეობასა. მეორეს მხრით-კი ყოველთვის მეტს უნდა ეძიებდეს და უკმაყოფილო იყო თავისის ცხოვრებით, შეადარებს რა მას სხვა ერის ყოფა-ცხოვრებასა. პირველში იგი ძალასა ჰპოვებს პროგრესის გზაზედ სასვლელად, ხოლო მეორე კი— ჭურვილს უღვიძებს ამ პროგრესის გზაზედ სხვასთან ერთად იაროს და მას უკან არ ჩამორჩეს, რადგან ეს მისის არსებობისათვის მიუცილებელია¹.

ქართული ლიტერატურის დასავლეთ ევროპულ ლიტერატურასთან შემხვედრ წერტილებზე მიუთითებს ვახტანგ კოტეტიშვილი თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“: „უკვირდებით დავ. გურამიშვილის და მის თანამედროვეთა შემოქმედებას, და გეჩვენებათ, თითქოს იმ დროინდელი ქართული ლიტერატურა ერთგვარ კონტაქტში იმყოფებოდა ევროპის ლიტერატურასთან. იქაც ხომ XVIII საუკუნეში უარყოფილ იქნა ხელოვნურად აშენებული ბრჭყვიალა ტრაგედიები, სასახლის ოდეები, მონოტონური მიმართვანი, და ლიტერატურის ავანსცენაზე გამოყვანილი იქნა ყოველ-დღიური ცხოვრება, სადა მოწყობილობა, მღაბიო ხალხი. სალონების ტონი შესცვალა უბრალოებამ, სამეფო კარის გაზვიადებული და გამახვილებული ეტიკეტი — ბუნებრივობამ და გულწრფელობამ. გათავდა სამეფო დარბაზის და ვეზირების

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე, აზრი რუსული ლიტერატურის შესახებ ფრანგი კრიტიკოსისა, „ივერია“, 1895 წ., № 2.

ლიტერატურა, და იპ. ტენის სიტყვით საჭირო გახდა „წიგნი, ოჯახებში ბუხართან საკითხავად; ამ მხრივ მობრუნდა შემოქმედება“... ამავე მოვლენას ვხედავთ ჩვენშიც, შეიძლება ითქვას, უფრო ადრეც. გარდა ამისა, საერთო მომენტი სხვაც არის. როგორც ვნახეთ, XVII—XVIII სს. ჩვენში საგანგებოდ ვითარდება ზნეობრივი მოტივი და დიდაქტიური ტონი თითქმის ეუფლება ლიტერატურას. ევროპაშიც ხომ ასე იყო. ინგლისში, საფრანგეთში, გერმანიაში და სხვ. მეთვრამეტე საუკუნეში ჩნდება და ბატონდება ზნეობრივი ხასიათის ლიტერატურა. რომანებსა და ლექსებს რომ თავი დავანებოთ, „ყოველ-კვირეული ზნეობრივი გამოცემები“ იმდენი იყო, რომ ჰფარავდა უკვე დროგარდასულ მოტივებსა და თემებს. ჩვენი აზრით, ეს მომენტიც ხალხთან დაახლოების საშუალება იყო, რომ ლიტერატურასა და მასიურ ცხოვრებას შორის გაბმულიყო ცოცხალი კავშირი... ჯერ ძნელია იმისი თქმა, თუ კონკრეტულად რა იყო ამ მსგავსების მიზეზი, იმის თქმა კი შეიძლება, რომ ლიტერატურული მოძრაობის ზოგადი ქროლვანი საერთო იყო და ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებანი საქართველოსა და ევროპას შორის იდეური ურთიერთობისა ამითაც მტკიცდება¹.

ქართული ლიტერატურა მუდამ დიდი ტრადიციების ლიტერატურა იყო და ამიტომ უცხო გავლენა ვერ ახდენდა მასზე მაინცდამაინც ძლიერ გავლენას. ქართულ ლიტერატურაში გარდასულ დროთა იდეალები, მათი სურნელება უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე უცხოეთიდან შემოტანილი აზრი, შინაარსი ან ფორმა. ჩვენი მწერლები და პოეტები ბაძავდნენ თავიანთ ხალხს, თავიანთ წინაპრებს, მკვეთრად აღიქვამდნენ თავიანთი დროის მწერლობის საარსებო საკითხებს და თავიანთი შემოქმედებითი ლამპრით უნათებდნენ მომავლის გზას ქართველ ხალხს. მხოლოდ ის ლიტერატურა ცოცხლობს და იზრდება, რომლის ფესვები ღრმადაა გადგმული

¹ ე ა ხ ტ ა ნ გ კ ო ტ ე ტ ი შ ე ი ლ ი. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ნაწ. I, ქუთაისი, 1925 წ., გვ. 37—38.

ეროვნულ ნიადაგში და იმით საზრდოობს. ვახტანგ კოტეტი-
შვილი აკაკის შემოქმედების განხილვისას წერს: „ვისთანნე
შეუღარებელი შემომქმედი არ არსებობს. მაგრამ იმ გაგე-
ბით, როგორც ორიგინალობა გვესმის, ე.ი. საკუთარი სტი-
ქის გამოჩენით, აკაკი წერეთელი სრულიად დამოუკიდებელ
და ეროვნულ პოეტად უნდა ჩაითვალოს, ერთი შენიშვნით:
იგი პბაძავდა ქართველ ხალხს, მის პოეზიას, და განსაკუთრე-
ბით იმ მოხეტიალე მესტევირეებს, რომელნიც ევლებოდნენ
მთელ ჩვენს ქვეყანას და პოეზიის თილისმით აკავშირებდნენ
მის დაფანტულ ნაწილებს. იგი მთელი თავისი პოეტური მი-
მღეობით შეისუნთქავდა იმ თვისებებს, რომელსაც ჩვენი ხალ-
ხი იჩენდა. თავისში გადაჰქონდა ის სევდა, რომელიც ჯა-
წყივით აბნელებდა ჩვენს არსებობას, ენთებოდა იმ მომა-
ვლისადმი წარუხოცველ რწმენით, რომელიც ძალუმაღ იყო
ფესვგადგმული ჩვენს ხალხში, საუკუნეთა მიერ ნაზარდი
და მტკიცე... ის იძლეოდა იმ სითბოსა და სინათლეს, რომე-
ლიც მთელს მის შემოქმედებას ემჩნევა. იგი სულს ავსოვდა
ბდა, ფიქრს ამძლავრებდა, გულს ახარებდა, და თუ ნამდვი-
ლი პოეზია სიხარული და ნუგეზია, აკაკი წერეთლის პოეზი-
ა უფოილა ნამდვილი, სიმტკიცის მომცემი, ამაღლელებელი
და სასიცოცხლო... აკაკი დარჩება უპოეტეს პოეტად“¹.

მიუხედავად იმისა, რომ კიტა აბაშიძე ამდენს მსჯელობს
მეთოდებისა და თეორიების შესახებ, ისევე როგორც იპო-
ლიტე ტენი და ფერდინანდ ბრუნეტიერი და სხვები, ის მაინც
გულწრფელად, საქმის ღრმა ცოდნით, დიდი ლიტერატუ-
რული გემოვნებით აცხადებს, რომ „მწერლობაში პირველი
ადგილი უჭირავს მწერლის პირადობას, მწერლის პოეტურ
ძალას, სიმდიდრეს მისი წარმოდგინებითი ძალისას“².

კიტა აბაშიძე ფრანგული ლიტერატურის, ანდა ფერდი-
ნანდ ბრუნეტიერის გზას კი არ მიჰყვებოდა, ის მიჰყვებოდა
ქართული ლიტერატურის მანგისტრალურ ხაზს, ის მიჰყვებო-

¹ ვახტანგ კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტო-
რია, ნაწ. 2, ქუთაისი, 1925 წ., გვ. 167.

² კიტა აბაშიძე, ეტიუდები მე-XIX საუკუნის ქართული
ლიტერატურის შესახებ, ტ. II, ქუთაისი, 1912 წ., გვ. 39.

და ილიასა და აკაკის გზას და მათთან ერთად სახელოვანად იდ-
გა ქართული ლიტერატურის ყვავილოვან გამზირზე. კიტა აბა-
შიძის ესთეტიკური იდეალი (ახალ დროში) იყო მე-19 საუკუ-
ნის ქართული ლიტერატურა. 60-იან წლებს კიტა უწოდებდა
„ჩვენი ლიტერატურის ბრწყინვალე და ყვავი-
ლოვან დროს. ჩვენი ლიტერატურის უმთა-
ვრესი მოძღვრების (ბარათაშვილისა და გრ.
ორბელიანის, ი. ჭავჭავაძისა, აკ. წერეთ-
ლისა და ალ. ყაზბეგის) ნაწარმოებთ, — წე-
რდა კიტა, — კიდევ ერთი დიდი მნიშვნელობა
აქვს ჩვენთვის: იგინი, ასე ვთქვათ, იდეა-
ლად მიგვაჩნია ჩვენს მწერლობაში და მი-
უცილებლად საჭიროა ჩვენთვის შესადაარე-
ბლად. დღევანდელ ლიტერატორთა ნაწარ-
მოებების ღირსება იმის მიხედვით უნდა ავს-
წონ-დავსწონოთ, თუ რამდენად უახლო-
ვდებიან ამ იდეალსა ან რა ბიჯი წარსდგეს
წინ დროისა და გარემოების შესაფერად“.

ამნაირად, ჩვენს სახელოვან კრიტიკოსს სანიმუშოდ, მი-
საბაძავად, იდეალად მიაჩნდა მე-19 საუკუნის ქართული ლი-
ტერატურა, კერძოდ ამ ლიტერატურის მთავარი წარმომად-
გენლების შემოქმედება. ეს იყო მისთვის ძვირფასი საზო-
მი, ერთადერთი კრიტერიუმი, რომელსაც ადარებდა მომდევ-
ნო პერიოდის ლიტერატურას და გამოჰქონდა დასკვნა. კი-
ტა აბაშიძე ხელოვნების ნიმუშებს გარეთ, სხვაგან კი არ ეძი-
ებდა, არამედ შიგნით, თავისსავე. სამშობლოში და ჰპოებდა
კიდევ. ის იმედით შეჰყურებდა მშობლიურ ლიტერატურის
მომავალს. კიტა ამბობდა: „ეს ლიტერატურა შეიქმნება მე-19
საუკუნის ჩვენის ლიტერატურის ღირსეული დამამშვენე-
ბელი“. კიტას ახარებდა ქართველი ხალხის უჩვეულო კუ-
ლტურული წინსვლა. ის სიამაყით იტყოდა ხოლმე: „პარი-
ზში რომ წიგნი გამოვა, ორი-სამი კვირის

¹ კიტა აბაშიძე. ცხოვრება და ხელოვნება, „ივერია“, 1895 წ., № 150.

შემდეგი უკვე თბილისში წაკითხულ
აქვთ“.

კიტა აბაშიძის პოლიტიკური იდეალი იყო ეროვნულ-
განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ყველაზე უფრო შესანი-
შნავი საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის ბრძოლა: კიტას
აზრით, ცხოვრება დაშრებოდა, სიცოცხლეს მნიშვნელობა და-
ეკარგებოდა, რომ აღამიანი დაკმაყოფილებულიყო არსებუ-
ლით, კიტა მსჯელობს არა მხოლოდ როგორც პროფესიონა-
ლი კრიტიკოსი, არამედ ის მსჯელობს როგორც ფილოსოფო-
სი, რომელიც ცხოვრების აზრს ხედავს უკეთესისაკენ, ამაღ-
ლებულისაკენ სწრაფვაში, საუკეთესო იდეალისაკენ ღრულ-
ვაში. კიტას სამართლიანი მოთხოვნით, მეცნიერებმა, ლიტე-
რატორებმა, ფილოსოფოსებმა განსაკუთრებული ყურადღება
უნდა მიაქციონ თავიანთ თხზულებაში აღმზრდელობით საკი-
თხებს, მაღალმორალურ იდეალებს, ადამიანის ზნეობრივ
სრულყოფას, ვინაიდან მათი ნაწარმოებები დიდ გავლენას
ახდენენ საზოგადოებაზე და ეს გავლენა პროგრესული უნდა
იყოს.

კიტა აბაშიძე ამაცობდა იმით, რომ ის სამოღვაწეო ასპა-
რეზზე გამოვიდა ილიას, აკაკის, ნიკო ნიკოლაძის, ალექსანდ-
რე ყაზბეგის, ვაჟა ფშაველას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის
დროს. ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“ გაზრდილ ნიჭიერ კრი-
ტიკოსს კიტა აბაშიძეს თავიდანვე ეხერხებოდა საგნებისა და
მოვლენებისადმი ეცქირა არა პატარა მასშტაბით, არამედ დი-
დი მასშტაბით, ფხიზლად გამოხმაურებოდა საერთაშორისო
მნიშვნელობის ლიტერატურულ და ფილოსოფიურ პრობლე-
მებს, საფუძვლიანად შეესწავლა ისინი და მარჯვედ, შემოქმე-
დებითად გამოეყენებინა მშობლიური კულტურის წინსვლი-
სა და აყვავების საქმისათვის.

მართალია, კიტა აბაშიძე ვერ ასცდა ცალკეულ იდეალის-
ტურ-მეტაფიზიკურ შეცდომებს, ცხარე პოლემიკის დროს
ზოგჯერ ცალმხრივი იყო, მაგრამ ამან ხელი არ უნდა შეგვი-
შალოს სწორად გავიგოთ და მართებულად შევაფასოთ მისი
მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა.

კიტა აბაშიძე, როგორც პროფესიონალი კრიტიკოსი

მკვლევარი, მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ახალი, მაღალი საფეხურის გამომხატველად უნდა ჩათვალოს; ის უნდა მივაკუთვნოთ ილიას, აკაკის, ნიკო ნიკოლაძის ბრწყინველე პლეადას, ის უნდა მივიჩნიოთ მათ იდეურ თანამებრძოლად. ახალი ქართული ლიტერატურის პირველ და სასახელო ისტორიკოსად.

სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ კიტა აბაშიძის შესანიშნავი შრომების ასე ხანგრძლივი კვლევის დროს ჩვენ წინაშე დიდი პიროვნება წარმოსდგა თავისი ღრმა მეცნიერული გატაცებებითა და შინაარსით, ფართო დიპაზონით. ისე როგორც ხშირ ტყეში შესული ადამიანი, რაც უფრო ღრმად მიდის, უფრო მეტ ხეებს ხედავს, ასევე, რაც უფრო ახლოს და ღრმად ვეცნობით კიტა აბაშიძის ცხოვრებასა და შემოქმედებას, მით უფრო დიდდება ის, მით უფრო მრავალ სხვადასხვა საინტერესო საკითხს აყენებს ჩვენს წინაშე.

კიტა აბაშიძე იყო ევროპული ტიპის დიდი ქართველი განმანათლებელი, რომელიც თავისი სამშობლოსათვის დელადა, ფიქრობდა, შრომობდა, იწვოდა. მარტო ის რად ღირს, რომ, როცა ქართველი ხალხის დიდი მოქირნახულის ილია ჭავჭავაძის ვერაგულმა მკვლელობამ შესძრა მთელი საქართველო, შესძრა მსოფლიოში გაფანტულ ქართველთა გული. სწორედ ამ საშინელი ეროვნული გლოვის მწარე დღეებში თბილისში მოსული უამრავი დეპეშებიდან ერთი იყო განსაკუთრებით თავისებური, გულში ჩამწვდომი, რომლის წაკითხვა ახლაც ტანში გააჟრჟოლებს ადამიანს: „ცხარე ცრემლით ვგლოვობ სამშობლოს სირცხვილს“. პეტერბურგიდან გამოგზავნილ ამ დეპეშას ხელს აწერდა კიტა აბაშიძე, მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურის დიდებული და მისაბამავი მკვლევარი.

ჩვენ ხელთ გვქონდა კიტას ის ფრანგული წიგნები, რომელნიც მის მიერაა დამუშავებული, და ვნახეთ, თუ რა დაკვირვებით, საქმის ცოდნით, ფაქიზად კითხულობდა ის ამ წიგნებს. როგორ შენიშვნებს აკეთებდა, როგორი მეცნიერული კეთილსინდისიერებით გადმოსცემდა მათ შინაარსს და თავის დასკვნებს ქართველ მკითხველს. ფრანგული ენის ცოდნაზე

სომ ზედმეტია ლაპარაკი — კიტა აბაშიძე მას ფლობდა ისევე, მშვენიერად და თავისუფლად, როგორც თავის დედაენას, მან ზომ თავისი ბრწყინვალე თარგმანებითაც გაგვახარა და გვა-სახელა.

კიტა აბაშიძემ ბევრი რამ გააკეთა იმისათვის, რომ გაემ-რავლებია დიდება და სახელი ქართული კულტურისა და ლი-ტერატურისა.

2. კიტა აბაშიძე ათლ ბურჟუას შესახებ

საფრანგეთის ლიტერატურა ჩვენ გეგო-
ნია, უფრო მეტი ყურადღების ღირსია;
მას ისეთი თვისებები გააჩნია, რომლებსაც
ჩვენისთანა ცოცხალი ბუნებიანი ერისათ-
ვის სწორედ დიდი მნიშვნელობა აქვს.

კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე

კიტა აბაშიძე წუხდა, რომ საქართველოში სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა დასავლეთ ევროპის ლიტერატურას, თარგმანებიც მცირე იყო და კრიტიკული წერალებიც ცოტა იბეჭდებოდა. მხოლოდ მშობლიური ლიტერატურით დაკმა-ყოფილება წარმოუდგენელია, ვინაიდან ასეთ პირობებში ლიტერატურის წინსვლა და აყვავება შეუფერხდება, ამიტომ აუცილებელია დასავლეთ ევროპის ლიტერატურისა და ფილო-სოფიის გაცნობა-შესწავლა, უცხოური ნიმუშების კეთილნა-ყოფიერად გამოყენება.

კიტა აბაშიძის აზრით, ფრანგული ლიტერატურა გამო-ირჩევა დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნების ლიტერატურისა-გან თავისი ნოვატორული ხასიათით, საკითხების ანლებურად დაყენებით და გადაწყვეტით, ახალი მიმართულებებისათვის ბრძოლით. „ფრანგული ლიტერატურა თავის უწინდელს გულ-გრილობას სტოვებს და ცდილობს გაატაროს მაღალ-ზნეობრივი აზრებით“¹ — წერდა კიტა.

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლი-ტერატურაში, პოლ ბურჟე, ჟერნ. „მშპ“, 1894 წ., № 8, გვ. 2.

გარდა ამისა, ფრანგული ლიტერატურა ყველაზე უფრო მეტი ყურადღების ღირსია იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელ დროსაც საერთოდ საზღვარგარეთულ ლიტერატურაში მას უკავია პირველი ადგილი. კიტას აზრით, ამ ლიტერატურის საუკეთესო წარმომადგენლების მხატვრული შემოქმედება მთელი ევროპის ყურადღებას იპყრობს. ფრანგული ლიტერატურა და ფილოსოფია ყოველთვის შესანიშნავია იმით, რომ ფრანგ ავტორებს ეხერხებათ მარტივად და მკაფიოდ გამოთქვან რთული აზრებიც კი.

კიტა იმაზე ამახვილებს ყურადღებას, რომ საფრანგეთის ლიტერატურაში თავს იჩენს და ძლიერდება ისეთი მიმართულება, რომელიც ეწინააღმდეგება ძველს, პოზიტიურს, გაზვიადებულ ნატურალიზმს, ცინიკურ პესიმიზმსა და მიზანთროპიას. ამ ახალი ლიტერატურის წარმომადგენლად კიტა თვლის (ცნობილ ფრანგ რომანისტს პოლ ბურჟეს (Paul Bourget, 1852—1935).

კიტა თავისი დროის ფრანგულ მწერლობაში ორ მიმართულებას ხედავს: ერთს — განსაკუთრებით ფილოსოფიურს, რომელიც ემყარება თანამედროვე მეცნიერულ თეორიებს, მაგრამ არ იფარგლება ამ თეორიებით. მეორეს — მორალურ-ფილოსოფიურს, რომელიც სარწმუნოებრივ დოგმებს ემყარება. პირველ მიმართულებას სათავეში უდგანან ფილოსოფოსი და პოეტი გიუო და ფილოსოფოსი ფუიე, ხოლო მეორე მიმართულების წარმომადგენლებია: ფილოსოფოსი სეკრეტანი და მწერალი პოლ ბურჟე.

კიტა აბაშიძემ ფრიად საყურადღებო და ფართო ამოცანა დაისახა მიზნად. ეს ჩანს მის შემდეგ განცხადებაში: „დავიწყებ ჯერ ლიტერატურიდან და მერე, თუ ძალი და ხელოვნება შეგვეწევა, ვეცდებით ფილოსოფოსებიც გავაცნოთ ჩვენს საზოგადოებასა“¹.

კიტა პოლ ბურჟეს პირველ ადგილზე აყენებს იმ დრო-

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, ჟურნ. „მზა“, 1894 წ., № 8, გვ. 2.

ის ფრანგ მწერალთა შორის. იგი წერს: „აზრის მხრით ბურჟე ბევრად მაღლა დგას თვით ზოლაზეც და დოდეზეც“¹.

კიტა პოლ ბურჟეს უწოდებს ფსიქოლოგიური რომანის დიდოსტატს, ჩინებულ მწერალს. „პოლ ბურჟე, — წერს კიტა, — ძველისა და ახლის მიმართულების შუაზედა დგას. ერთის მხრით, მასზედ დიდი გავლენა ჰქონდა ძველი აზრების მოციქულთა, ისეთი გავლენა, რომ დღესაც კი ვერ განთავისუფლებულა მთლად მისის გავლენისაგან; მეორეს მხრით ის კარგადა ჰგრძნობს, რომ ამ აზრებმა თავის დრო წოსკამეს, და ახლისაკენ იწევს, თუმცა ეს ნაბიჯი პირველად კიდევ გაუბედავი და გაურკვეველია. ამისათვის ბურჟე საინტერესოა არამცთუ როგორც მართლა შესანიშნავი მწერალი განახლებული ლიტერატურის ფორმის — ფსიხოლოგიური ანუ, როგორც თვით უწოდებს, ანალიზის რომანის ბატონი; საინტერესოა არამცთუ როგორც წინა მორბედი ახალის აზრებისა და ძველის კრიტიკოსი, არამედ იგი შესანიშნავია, როგორც ფსიქოლოგიური სურათი... თავდაპირველად ბურჟე არ არის ძველის წარმომადგენელი, რადგან მრავალს ახალს აზრებს ეპოტინება და ვერ არის ახლის გულწრფელი თავყვანისმცემელი, რადგან მას ჯერ მხოლოდ ეპოტინება, იმდენად ძლიერია და საფუძვლიანი უწინდელი გავლენა მასზედ“².

მიუხედავად ყოველივე ამისა, პოლ ბურჟემ მაინც გადადგა გაბედული ნაბიჯი წინ, ახალი მიმართულებიანკენ. ეს იქნებოდა სარწმუნოებრივ მორალისტებს და სცადა მორალური საკითხები რელიგიურ ნიადაგზე გადაეწყვიტა. საგულისხმოა, რომ კიტა აბაშიძე კარგად ამჩნევს პოლ ბურჟეს გაორებულ ბუნებას, მისივე სიტყვებით: რომ ვთქვათ: ბურჟეს „ორბუნებოვნებას“ და გაურკვეველობას, არა მხოლოდ მხატვრულ ნაწარმოებებში, არამედ მის წიგნში „ცდა თანამედროვე ფსიქოლოგიის შესახებ“.

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ. ბურჟე, ჟურნ. „მშპ“, 1894 წ., № 8, გვ. 2.

² იქვე, გვ. 5.

ასეთი ჩანს ბურჟე ყველგან, სადაც ის მსჯელობს დეკლენტიზმზე, დილეტანტიზმზე, ათეიზმსა და სხვა ასეთ საკითხებზე. პოლ ბურჟეს შემოქმედებაში ხშირედ ვხედავთ წინააღმდეგობას, საიდანაც ავტორი გამოსავალს ვერ პოულობს. ხშირად ვხვდებით ბურჟეს სასოწარკვეთილს, პესი-ნისტს, სკეპტიკოსსა და ფატალისტს.

კიტა პოლ ბურჟეს მსატკრულ ქმნილებებს ორ ჯგუფად ყოფს პირველ ჯგუფში ათავსებს ნაწარმოებებს: „საშინელი გამოცანა“ („Cruelle énigme“), „ქალის გული“ („Un coeur de femme“) და ზოგიერთ პატარა მოთხრობას, მაგალითად, „გამოუსწორებელი“ („L'irréparable“). მეორე ჯგუფში—„ანდრე კორნელი“ („André Cornélis“), „სიყვარულის ცაღვა“ („Un Crime d'amour“), „სიცრუე“ („Mensonges“), „მოწაფე“ („Le Disciple“), „ნეტარა ქვეყანა“ („La terre promise“), „კოსმოპოლიტები“ („Cosmopolis“) და ზოგიერთი პატარა მოთხრობა, მაგალითად, „წმინდანი“ („Un saint“).

კიტა აბაშიძე ქართველ მკითხველს აცნობს „საშინელი გამოცანის“ შინაარსს: ნაწარმოებში გადმოცემულია ჰუბერტის ცხოვრების ისტორია. ჰუბერტი არისტოკრატიული ჩამომავლობის ახალგაზრდაა, რომელსაც ფუფუნებაში ზრდიან მისი დედა და ბებია, ისე რომ ნიადაც კი არ აკარებენ, ასე კარჩაკეტილად, საზოგადოებისაგან მოწყვეტილი ცხოვრობს. ის ოცდამდე წლამდე, შემდეგ კი იწყებს საზოგადოებაში გამოსვლას, რაც აღინიშნება მისი პირველი სიყვარულით ქ-ნ სოვისადმი... დედა შეამჩნევს ჰუბერტს, რომ ის თანდათანობით იცვლება, სხვა ადამიანად იქცევა; ის ჰუბერტს გაავებინებს, რომ ქალბატონი სოვი მას ღალატობს. ჰუბერტი გაოცდება. თვით ქ-ნ სოვისაგან ის შეიტყობს, რომ ეს მართალა, მაშინ ვაჟი მიატოვებს ქალს.

გაჟა რამდენიმე ხანი და ჰუბერტი შეხვდება ქ-ნ სოვის სწორედ იმ სახლში, სადაც მას ადრე ოთახი ჰქონდა დაქირავებული და ხშირად ხედებოდნენ ერთმანეთს. შეახებს თუ არა ხელს ამ ქალს, ჰუბერტი გადაიქცევა მხეცად. თუ პირვე-

ლი შეხვედრისას ის ამ ქალის მიმართ წმინდა სიყვარულის გრძნობით და რწმენით იყო გამსჭვალული, ახლა ის მას ისე ექცევა, როგორც მხეცი თავის ხადავლს. ის საშინელკაცად იქცევა. ჰუბერტი შურისძიების იარაღად იყენებს იმას, რაც ადრე წმინდა ბუნებრივი სიყვარულის საფუძველი იყო.

ჰუბერტის ცხოვრება მთლად შეიცვალა: ის დაექანა ცხოვრების დაღმართზე და სულ უკან და უკან მიდის, თითქოს ჩაესვენა მისი ცხოვრებისა და სიცოცხლის მზე. მან დაკარგა ყოველივეს რწმენა და ნდობა და მივიდა პესიმიზმამდე. ის თავის ჯებედურებას იმით ხსნის, რომ კაცობრიობაა უბედური. მან სხვა მამაკაცებივით ქალთა დიდი ნაწილი ცხიერ, ამორალურ ქმნილებებად მიიჩნია და ქალთა და კაცთა ურთიერთობაში არსებულს დაღარული და ცხადი პირადი ინტერესებით ახსნა. საბოლოოდ მწერალი გვიჩვენებს, რომ ქალები მაინც შესაბრალოსნი არიან, რადგან მათ ცრემლების ფრქვევის მეტი აღარაფერი რჩებათ.

ვინაა დამნაშავე, რომ ცხოვრებაში ასეთი საზარელი და შემადრწუნებელი რამეები ხდება? რომ სათუთი, სპეტაკი და გულწრფელი სიყვარული იქცევა უხეშ, ბინძურ და ბოროტ გრძნობად, რომელიც აღარაფრის წინაშე არ იხევს და ყველაფერს სწვავს და ანადგურებს? მწერალი ვერ იძლევა ამ კითხვებზე პასუხს, ვინაიდან, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, „თვით ცხოვრებაა გამოცანა“. რომანის სათაურიც აქედან წარმოდგება.

დიდი ესთეტიკური გემოვნების მქონე კიტა აბაშიძე მხატვრული თვალსაზრისითაც იხილავს ბუჩუკს ამ ნაწარმოებს და მიუთითებს რომანის მთელ რიგ ადგილს, სადაც მწერალი აღწევს იშვიათ მხატვრულ, ფსიქოლოგიურ განზოგადებებს. მაგალითად, კიტა წერს: „უნდა გამოგიტყდეთ, რომ ეს ადგილი, სადაც ჰუბერტი მხეცად იქცევა, საზარელს სურათს წარმოადგენს და თანაც საუბედუროდ სინამდვილე ისეთის მხატვრობით არის ასრულებული, რომ ძვირად შეხვდებით რასმე მსგავსს სიტყვაკაზმულს მწერლობაში. ეს ნათლად

კვირებებს, თუ რა მშვენიერად აქვს ბურჯეს შესწავლილი კაცის შინაგანი თვისებანი, მისი სული და გული. ხოლო გულის მომწვეველი და სასოწარკვეთილების მომგვრელი სურათი კი არის. ამ რომანის წაკითხვის შემდეგ დიდხანს ვერ განთავისუფლდებით იმ საშინელის შთაბეჭდილებისაგან. რომელსაც იწვევს თქვენში ეს ამბავი¹.

ჩვენი მკვლევარი შემდეგ იხილავს ბურჯეს რომანს. რომელსაც ჰქვია „ქალის გული“. აქ აღწერილია ამბავი ახალგაზრდა ქვრივი ქალისა, ამ ქალს ათი წელიწადი ჰყავდა ერთი საყვარელი. ერთ დღეს, როცა ის ეტლით მიდიოდა საქმეზე, ცხენს უეტრად ფეხი წაუტურდა, ქალი გადმოვარდა ეტლიდან და ფეხი იტკინა. ის იქვე შევიდა მეგობარ ქ-ნ დე ტიიერთან, სადაც გაიცნო დარდიმანდი ახალგაზრდა. ეს კაცი მას შეუყვრდა. ფაქი ამ ქალს სრულიად დაეუფლა.

გავიდა რამდენიმე ხანი და ქალის აღრინდელი საყვარელი დაბრუნდა სოფლიდან. ქალი საგონებელში ჩავარდა, რა ქნას ორ ცეცხლს შუა მყოფმა? მან იფიქრა: ეულაღატებ პირველს და გაეყვები მეორესო, მაგრამ მის წინაშე მაშინვე ასეთი კითხვა წამოიჭრა: მეორე მიყვარს, მაგრამ პირველთან ხომ მოვალე ვარ, რომ მასთან დავრჩე? ქალი გამოუვალ ჩიხში მოექცა, ვერ გადაწყვიტა რომელს გაჰყოლოდა და აღიკვეცა მონოზნად მონასტერში. სიყვარულსა და მოვალეობას შორის მოქცეულმა ქალმა სხვა გამოსავალი ვერ ჰპოვა.

ამ რომანში, როგორც კიტა აბაშიძე აღნიშნავს. ბურჯესათვის ასე დამახასიათებელი ფატალისტური მოტივებია წინ წამოწეული, თითქმის ყოვლისმძლე, რომლებსაც უმორჩილება ყველა და ყოველივე: ცხენს რომ მარცხი არ მოსვლიდა, ქალი ეტლიდან არ გადმოვარდებოდა, თუ ეტლიდან არ გადმოვარდებოდა, ამ ნაცნობი ქალის სახლშიც არ შევიდოდა, თუ იქ არ შევიდოდა, ამ კაცს არ გაიცნობდა და, თუ მას

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, ჟურნ. „მშპ“, 1894, № 8, გვ. 8.

არ გაიცნობდა, ის კვლავ პირველ საყვარელთან დარჩებოდა.

ამნაირად, უბედურმა შემთხვევამ ქალის ცხოვრების ჩარხი უკუღმა დაატრიალა და მონაზვნად აღკვეცა ის. ავტორს ეს ქალის უბედურებად კი არ მიაჩნია, არამედ ხსნად უბედურებისაგან. ამ მსხნელის როლში გამოყვანილია სარწმუნოება.

ამის შემდეგ კიტა აბაშიძე განიხილავს პოლ ბურჟეს მორალურ-ანალიტიკური ხასიათის რომანებს, რომლებშიც ბურჟე მოგვითხრობს თავის რწმენათა აღსარებას, თავის profession de foi-ს, და რომელნიც წარმოადგენენ ძვირფას მასალას საფრანგეთის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ზნეობრივი ისტორიისათვის. კიტა თავის მსჯელობას იწყებს ბურჟეს რომანის — „ანდრე კორნელის“ გარჩევით.

რომანის მთავარი გმირია ანდრე კორნელი. რომელიც 1864 წლის ივნისში ცხრა წლის იყო. ამ დროს მოკლეს მისი მამა. ამ დღიდან მოყოლებული ანდრე კორნელი სულ იმის ფიქრსა და ცდაშია: გამოარკვიოს ვინ, რატომ და როგორ მოკლა მამამისი და შემდეგ ვაჟკაცურად შურა იძიოს მამის მკვლელზე. ის ჰყვება თავისი მშობლების ოჯახში დატრიალებულ უბედურების ისტორიას. ყოველივე ეს გულშემზარავიცაა და გულის ამაჩუყებელიც.

ანდრეს მამა ჟუსტენი გამოჩენილი ადვოკატი იყო. შემდეგ დაანება თავი ამ საქმიანობას და შეიძინა საკმაოდ გამოსარჩენი კანტორა. ის მცოდნე და შრომისმოყვარე კაცი იყო. ცოლ-შვილი ძალიან უყვარდა, ყველაფერი მათთვის უნდოდა.

ანდრეს დედა მარი წარმოშობით ბერძენი იყო, ულამაზესი და ეშხიანი ქალი, ფერმკრთალი და ტანადი, გრძელი თმა კოჭებამდე სწვდებოდა.

ერთ დღეს, როცა ანდრეს მამა, დედა და მამის მეგობარი ბ-ნი ჟაკ ტერმონდი საუზმობდნენ, მამა წამოდგა და წავიდა ერთი უცხოელი კაცის სანახავად სასტუმროში, ის აღარ დაბრუნებულა. ანდრეს მამა მოკლეს. მას კეფაში ჰქონდა

მოხვედრილი ტყვია, ე. ი. მალულად უკნიდან უსვრიათ მისთვის და მაშინვე მომკვდარა.

დაიწყო კვლევებ-ძიება: მკვლელის ძებნა. პოლიციაში. გაზეთებში, ყველგან, მაგრამ ყოველივე ეს ჩქარა ჩაქრა, ყველა გაიშუბდა. მკვლელობა დაიფარა, მკვლელი მიიმალა. ყველამ დაივიწყა მომხდარი უბედურება, მაგრამ ის არ დავიწყებია ერთდერთ კაცს და ეს კაცი იყო მოკლულის შვილი — ანდრე კორნელი.

ამ საზარელი მკვლელობიდან ორი წლის შემდეგ ანდრე კიდევ უფრო დანადვლიანდა, დადარდიანდა, კინალამ თვით-მკვლელობამდე მივიდა. 1864 წელს მამამისი მოკლეს. ორი წლის შემდეგ დედამისი ცოლად გაჰყვა ქმრის მეგობარს ბ-ნ ჟაკ ტერმონდს. მამის მკვლელობიდან ორი წლის განმავლობაში დედა სულ ანდრეს ზრუნვასა და ალერსში იყო. დედის გათხოვების შემდეგ ყოველივე ეს თანდათან გაქრა, ანდრეს პატრონი აღარაეინ იყო, მისი მამის ხსენებაც თანდათანობით გაქრა მის სახლში.

ანდრეს შესძულდა მამინაცვალი. მამის გამოურკვეველი მკვლელობა, დედის მეორედ გათხოვება მძიმე ლოდალ დააწვა ჰაბუკის გულს. არიან ბავშვები, რომლებმაც არ იციან დარი და მწუხარება, ანდრე არ ჰგავდა ასეთ ბავშვებს. ის ნწარედ განიცდიდა და სწუხდა იმის გამო, რომ დედამისი ბედნიერად თვლიდა თავს შვილის გარეშე, რომ მან დაივიწყა პირველი ქმარი და გაგიჟებით უყვარს ახალი.

ანდრემ ველარ აიტანა დედისა და მამინაცვლის ურთიერთობა და თავისი სახლიდან სხვაგან გადავიდა. ცხრაშეტი წლის ანდრემ ცალკე ცხოვრება დაიწყო. ის ყოველმხრივ ობოლი აღმოჩნდა. მასთან სულითა და გულით მხოლოდ სოფელში მცხოვრები მამიდა ლუიზა იყო, რომლის კულში და სახლში არაფერი არ შეცვლილა. განვლო ცოტა დრო და ანდრეს მამიდას დამბლა დაეცა. ანდრე მაშინვე გაემგზავრა სოფელში. მამიდა სულთმობრძავე დახვდა. მან ანდრეს ხელის ყუთი მისცა, რომელზედაც ეწერა ანდრეს მამის სახელისა და გვარის ინიციალები ე. კ., ე. ი. ჟუსტენ კორნელი.

მამიდას უნდოდა ძმის წერილების დაწვა, მაგრამ ამ წერილებმა ბუნხამდე ვერ მიაღწია: მამიდა გარდაიცვალა. მას ეგონა თითქოს ეს წერილები დაწვა, ნამდვილად კი ისინი ანდრემ შეინახა წასაკითხად.

ანდრემ ამ წერილებიდან გაიგო, თუ რა ჩუმი, მაგრამ საშინელი უთანხმოება ყოფილა მის მშობლებს შორის და რარიგ იტანჯებოდა სიცოცხლეში მამამისი იმის გამო. რომ მას ცოლი ღალატობდა, რომ ცოლს ის არ უყვარდა. ანდრეს მამა ყველაფერს სწერდა თავის დას ლუიზას; სწერდა თუ რა უბედურება ტრიალებდა მის თავზე და მის ოჯახში, თუ რა შემადრწუნებელ სურათს ხედავდა ხოლმე ის თავისი სახლის კერქვეშ, თუ რა ზედმეტი ნივთი იყო ის თავის სახლში, და როგორ ითმენდა ყოველივეს იმის გამო, რომ უსიამოვნებას ერიდებოდა.

ანდრეს დედა მარიც ჩავიდა სოფელში მულის — ლუიზას გარდაცვალების გამო. ის შავებში იყო ჩაცმული და ბევრიც იტირა. აი აქ დედამ ანდრე გაიხმო ცალკე ოთახში და უამბო, თუ როგორ გაჰყვა იგი ცოლად უსიყვარულოდ მის მამას, რომელსაც მარი თავიდანვე მოსწონდა, უყვარდა და აღმერთებდა, ქალს კი ასეთი გრძნობა მისდამი არასოდეს არ ჰქონია. დედის ასეთმა აღსარებამ კიდევ უფრო დააფიქრა და შეაძრწუნა ანდრე, ის დაემსგავსა სადავემიშვებულ ბედაურს, რომელიც მირბის და უნდა, რომ თავის ჩრდილს გაასწროს.

ჟაკ ტერმონდი არაფერს იმჩნევდა. ის ანდრესათვის სისტემატური დაკვირვების ობიექტი შეიქნა. ანდრე ჰამლეტის მდგომარეობაში ჩავარდა. ფიქრობს, ამოწმებს, იძიებს, ანალიზს უკეთებს. ეს შენიღბული კაცი მისთვის ადამიანი-გამოცანა გახდა. ანდრემ კარგად იცოდა, თუ როგორ ეხერხებოდა ჟაკ ტერმონდს ფარისევლობა, თავშეკავება, ყველაფრის მალვა.

ანდრესა და ჟაკ ტერმონდს შორის ფარული და ყრუ ბრძოლა მიმდინარეობდა. ბოლოს ანდრემ გადაწყვიტა ცალკე შეხვედროდა მამინაცვალს და გამოლაპარაკებოდა. ანდრეს

არ ასვენებს სიზმრები, ჟაკ ტერმონდის სახე, დედის აღსარება, აუტანელი ეჭვი: ჟაკ ტერმონდის ძმა — ედუარდი და როჩდელი ერთი და იგივე პიროვნებაა და მისი მამის მკვლელი.

ერთ დღეს ანდრე იარაღით ხელში სასტუმროში მყოფ ედუარდ ტერმონდთან შევიდა და ყველაფერი ათქმევინა, საბუთები გამოართვა, მაგრამ ცოცხალი გაუშვა. ასე მომზადებული საბუთებით ხელში ანდრე მივიდა მამინაცვალთან და უთხრა ყველაფერი, რაც მან გაიგო და რაშიც დარწმუნდა. შეშინებული ჟაკ ტერმონდი გერს შეევედრა, ნუ მომკლავო, რადგან ეს დედაშენს ყველაფერს გაუმხელს და საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდებო. ანდრემ ველარ მოითმინა მისი მზაკვრული ხერხები და ხანჯალი ჩასცა შიგ გულში მამის მკვლელს, მისი ოჯახის დანღუბველს. ჟაკ ტერმონდმა მოიკრიბა უკანასკნელი ძალ-ღონე, წამოიწია და დაწერა ქაღალდზე: „მომიტევე, მარი, ძალიან ვიტანჯებოდი და სიცოცხლე მოვისწრაფე“. ამის შემდეგ უკანასკნელად შეხედა ანდრეს და მოჭრილ ხისავით დაეცა იატაკზე.

ანდრე მიხედა ყველაფერს. ჟაკ ტერმონდს უნდოდა ანდრეს დედას არ გაეგო საქმის ნამდვილი ვითარება და ყველაფერი საიდუმლოებით მოცული დარჩენილიყო. ასეც მოხდა.

რომანი დაწერილია დღიურების სახით. იგი ინტერესით იკითხება. კიტა აბაშიძეს ანდრე კორნელი შექსპირის ჰამლეტის განმეორებად მიაჩნია. მისი აზრით, ანდრე უფრო ნაკლებ ფილოსოფოსია, მაგრამ სამაგიეროდ უფრო გამბედავია. ანდრე კორნელის შედარება ჰამლეტთან ჩვენ გადაჭარბებულად მიგვაჩნია, ვინაიდან გარდა ზოგადი, გარეგანი, შორეული მსგავსებისა, მათ შორის არსებითი ხასიათის მსგავსება არ არსებობს.

ისე როგორც პოლ ბურჟე ვერ შეედრება შექსპირს, ასევე ვერ შეედრება მისი რომანი „ანდრე კორნელი“ ტრაგედია „ჰამლეტს“ და მით უმეტეს, ანდრე კორნელის სახე ვერ შეედრება გენიოსურ მხატვრულ სახეს ჰამლეტს.

თავის გამოკვლევებაში კიტა აბაშიძე ვრცლად არჩევს პოლ ბურჟეს რომანს „ცოდვა სიყვარულისა“, ვინაიდან იგი მიაჩნია მწერლის მთავარ ნაწარმოებად. კიტა საქმის ცოდნით ახასიათებს ნაპოლეონ მესამის ძირგამომპალ რეჟიმს, რომლის დროსაც ხდება რომანში აღწერილი ამბები. კიტა წერს: „50 წლის სისხლის ღვრით მოპოებული რევოლუციის პრინციპები შეზღუდულ იქმნენ, სიტყვისა და მოქმედების თავისუფლება მოსპეს. ყოველივე, რაც კი რაიმე ძალას წარმოადგენდა, რომელსაც შეეძლო ტირანიისათვის წინააღმდეგობა გაეწია, დამხობილი და შესუსტებული იყო. პარლამენტის საუკეთესო წევრნი, ენერგიულნი, თავგანწირული, დამცველნი ლიბერალური იდეებისა, განდევნილ-განძევათა ღირსი იქმნენ სამშობლოდან. ვინც შინ დარჩა, სატუსაღოებში ამწყვდევდნენ და სხვა ათასნაირ სასჯელს იგონებდნენ მათთვის. განდევნილთა სიაში ისეთ დიდებულ სახელებს იპოვნით, როგორც ეიქტორ ჰიუგო, ედგარ კინე, ტიერი და სხვ. უნივერსიტეტის კარები დახურული იყო... 51 წლის დეკემბრიდან ყოველივე პოლიტიკური მოძრაობა და ცხოვრება ჩაქრა. პოლიტიკურსა და აზროვნებას არ ითმენდა. საფრანგეთს არ ახსოვს, რომ პრესა ასე შევიწროებული ყოფილიყოს როდისმე. ლიტერატურაში ისეთი მწერლები მეფობდნენ, რომლებიც ან ჩუმად იყვნენ, ან დაკვერსა სცემდნენ და გუნდრუკს უკმევდნენ გონებასა“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

კიტა აბაშიძე 1851 წლის 2 დეკემბრის სახელმწიფო გადატრიალებას სრულიად სამართლიანად „წყევლს“ უწო-

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში. პოლ ბურჟე, ურან. „მშპ“, 1894, № 8, გვ. 13.

დებს და იქვე მოაქვს აგრეთვე თვით პოლ ბურჟეს მიერ ასევე დახასიათებული მეორე იმპერიის დროინდელი საფრანგეთის საზოგადოებრივი ცხოვრება. როგორც ფრანგ მწერალს, აგრეთვე ჩვენს კრიტიკოსსაც სწორად ესმის ნაპოლეონ მესამის მმართველობის დროს საფრანგეთში გაძლიერებული ტირანია, ეგოიზმი და მკაცრი სინამდვილის ტიპების გამრავლების საფუძველი, მათი უხამსი საქციელი. ეს ის დროა, როდესაც მოღაშა ძლიერი, ღონიერი კაცი, რომელიც ადამიანურ სინდისს არაფრად აგდებს. ასეთი ადამიანი მხოლოდ სიმდიდრისა და ფუფუნებისათვის იბრძვის, ვინაიდან წუთიერი სიამოვნება მისთვის ყველაფერია.

ეპოქის დახასიათების შემდეგ კიტა აბაშიძე იხილავს ბურჟეს რომანს „ცოდვა სიყვარულისა“, რომლის ერთ-ერთი მთავარი გმირია არმან დე კერნი. ის ახლო მეგობარია ალფრედ შაზელის, რომელმაც ცოლად შეირთო ელენე. ელენეს არც მოსწონდა, არც უყვარდა თავისი პატიოსანი და შრომისმოყვარე ქმარი. მას თვალი სულ მუდამ ქმრის მეგობრის — არმან დე კერნისაკენ ეჭირა, ის მოსწონდა, ის უყვარდა, მას ანაცვალებდა თავის ოჯახს, თავის სიცოცხლეს. ყოველივე ამან სერიოზული და მკაცრი ხასიათი მიიღო: მოწონება სიყვარულში გადაიზარდა, სიყვარული შეცოდებაში, შეცოდება დანაშაულში და ყველა დაიღუპა.

ნაწარმოები აგებულია ამ დროს უკვე გავრცელებულ სიყვარულის სამკუთხედზე: ქმარი, ცოლი და საყვარელი. ეს შოარული სიუჟეტი — საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ფესვგადგმული ცოდვა სიყვარულისა — არ წარმოადგენს პოლ ბურჟეს აღმოჩენას, მაგრამ მან ახალი კუთხიდან შეხედა ყოველივე ამას და ახალი თვალსაზრისით გააშუქა იგი.

პოლ ბურჟემ ასეთი სიყვარულის საფუძველზე ჩადენილი ცოდვა ბოლოს და ბოლოს მაინც დანაშაულად მიიჩნია (ვინაიდან მართლაც ამ სიყვარულს დანაშაულობამდე მიჰყავს ადამიანები). თუმცა ვერ გამოარკვია ამ დანაშაულის სოციალური აზრი, ვერ მიხედა ეს დანაშაული „ზეცისაა თუ მიწის“, რელიგიურია, თუ საზოგადოებრივი.

რაც დრო გადიოდა, ელენესა და ალფერდს შორის ხიდი თანდათან ტყდებოდა. ქმრის ხასიათი, ქცევა, სიარული, ჯდომა და სხვა არ მოსწონდა ელენეს. ისინი ერთმანეთს სრულებით არ შეეფერებოდნენ. საერთოდ ცოლ-ქმრის შეუთავსებლობას პოლ ბურჟე ხსნის ფიზიოლოგიური მიზეზებით.

ელენეს თითქოს ყველაფერი აქვს: ჰყავს ქმარი, შვილი, ცხოვრობს კარგად და მაინც უბედურად თვლის თავს, რადგან მას ჯერ კიდევ არ დაუფლებია სიყვარულის გრძნობა. ასეთ პირობებში მყოფი ქალი ადვილად დაიპყრო მსუნაგმა, მატყუარა და გაიძვერა არმან დე კერნიმ, რომელიც ელენეს ასე ძლიერ შეუყვარდა.

პოლ ბურჟე მხატვრული ოსტატობით გადმოგვცემს ყოველივეს, რაც ხდება მისი გმირების სულში. ამ მხრივ ბურჟე მართლაც საუცხოო მცოდნეა ადამიანის ფსიქოლოგიისა, იშვიათი აღმწერია ადამიანის ტანჯვისა და ბედნიერების, მწუხარებისა და სიხარულის, განსაკუთრებით ძლიერია ის სიყვარულის ცოდვის დახატვასა და გადმოცემაში.

არმან დე კერნი ნაპოლეონ მესამის დროის ახალგაზრდაა, რომელსაც ვერაფერს ვერ გაუგებ, რადგანაც ეროს ფიქრობს და სხვას ამბობს. მას არ მიუღდება თქმა: თვალი ადამიანის გულის სარკეაო, რადგან მის მაცდურ თვალებში, რამდენიც უნდა გეცქირათ, ვერ ამოიკითხავდით იმას, რაც მათ იქით იმალებოდა.

არმანი ნიჭიერი, ჯან-ლონით სავსე ახალგაზრდაა. ის მოდის კაცია. მას ცხოვრებაში არც ადგილი აინტერესებს და არც საქმე იზიდავს, რადგან ის მდიდარია. არმანი რომ ღარიბი ყოფილიყო, ადგილსაც მონახავდა და საქმესაც იშოვნოდა. განებივრებულმა ცხოვრებამ ის გარყვნილების მორევში გადააგდო. ის გახდა პატივმოყვარე და უნდო, სულ ბულვარებში დასეირნობს, ქალებს ტანისამოსივით იცვლის, სხვის ცოლებს დასდევს და ეტრფის, მიჯნურობანას თამაშობს.

არმანი მუდამ იმას სცდილობს, რომ სხვის გულს დაეუფლოს, თავისი კი არავის არ მისცეს. მას უცნაური ზნე სჭირს: ზიზღით უცქერის ქალებს და მაინც სულ მათ დასდევს ერთ-

გული ნაგაზივით, ისეთი მატყუარა ქცევა აქვს, რომ ქალები მართლაც გიჟდებიან მისთვის.

იყო დრო, როცა არმანს უნდოდა თავი შეეწირა რაინე იდეისათვის, მაგრამ სახელდობრ რომელი იდეისათვის? ხელოვნებაში საიმედო არაფერი ეგულებოდა. ან გენიოსი უნდა იყო, — იტყოდა ხოლმე არმანი, — ანდა მეტიჩრობდე და ლაზღანდარაობდეო. ორმოცდამეათე თუ იქენი მწერალთა შორის, ეგ რაღა ვაუჯაცობააო. არ არის ისეთი კაცნა, რომელიც არ ჰგავდეს სხვა ათას კაცნას, და ყოველივე ეს სწრაფ-წარმავალია, წუთიერი და არარაო.

არმანი ხშირად პესიმისტურ გუნება-განწყობილებაზეა: „მე ხომ არ მითხოვნიან, — ამბობს არმანი, — რომ სიცოცხლე მომენიჭა, თუ უწესობა და ცუდი საქმე, — და საშინლად საძაგელი საქმეც ჩამიდენია, ტანჯვაც ბევრი გამომიღლია. ერთიცა და მეორეც რომ ერთმანეთს შევეუწონოთ, ნება მექნება, ვუთხრა მიუწვდომელს ძალას, რომელმაც გამაჩინა და დამარჩინა. შემიბრალე და შემიწყალე, თუ გული გაქვს-მეთქი“¹.

ქალების მხრივ ღალატი და მოტყუება, საყვარლებში მარცხი, ხშირად მართლობა არმანს წამოაძახებინებს ხოლმე: „ფუ, ასეთ სიცოცხლესაც რა ვუთხარი! ღმერთო, ჩემო, განა ასეთი სიცოცხლე, სიცოცხლეა?“.

დიდხანს არ გაგრძელებულა არმანისა და ელენეს რომანი. მათი ნეტარი დღეები ხანმოკლე აღმოჩნდა. ელენე რომ არმანს ეხვეოდა და მთელი გრძნობით ეალერსებოდა, კოცნიდა და თან არწმუნებდა, — შენ ჩე-

¹ რა კარგად აქვს გამოთქმული ყოველივე ეს ჩვენს ნიჭიერ პოეტს ტერენტი გრანელს:

„შენ, დედა-მიწავ, უფრო მაშინებ,
როცა ოცნებით ზეცას მოვიარ;
წმინდაო-ღმერთო, რად გამაჩინე,
მე ხომ სიცოცხლე არ მითხოვია?“

ტ ე რ ე ნ ტ ი გ რ ა ნ ე ლ ი, რჩეული,
თბილისი, 1961 წ., გვ. 36.

მი პირველი სიყვარული ხარო, არმანს გულში ეცინებოდა: რა ფარისეველი და ცრუნი არიან ეს ქალებიო. ვინ იცის, მე მერამდენე ვარ, რომელსაც ამ სიტყვებს მეუბნებაო.

ბოლოს და ბოლოს არმანს მობეზრდა ელენე და რომ ჩამოეცილებინა გზიდან, მკვახედ დაუწყო ლაპარაკი. ქალმა ღრმა შეურაცხყოფა იგრძნო და სასოწარკვეთილებაში ჩავარდა. მან გადაწყვიტა შური ეძია, რაც იმაში გამოიხატა, რომ გამწარებული ელენე დანებდა ბრიყვსა და ღონ ეუან ვარადს, რომელმაც ერთხელ ხმა გაავრცელა ხალხში „ელენე ჩემი საყვარელიაო“. ამის შემდეგ ელენე მივიდა არმანთან და უთხრა: „მე ახლა საყვარელი ვარ ბ-ნი ვარადისა, მაგრამ აღრე თქვენთან წმინდა ვიყავი. თქვენ დამლუპეთ, თქვენ გამომჭერით ყელი, წინათ მე თქვენ გარდა საყვარელი არ მყოლია. მე უმწიკვლო ვიყავი, როცა თქვენ დაგნებდით. მაშინ მე სინდისი წმინდა მქონდა, ჩემს თავს თქვენთვის ვინახავდი, დღეს კი მე ვარ თავზე ლაფდასხმული, დამცირებული, ნამუსახილი. დარწმუნდით, რომ ყველაფერში დამნაშავე თქვენ ხართ“.

ელენეს ეს სიტყვები გულწრფელი იყო და მართალი. ეს იყო აღსარება აღრე შეყვარებული, ახლა კი გაშმაგებული ქალისა.

ელენემ მოიკრიბა ძალ-ღონე და კვლავ განაგრძო სიცოცხლე და ცხოვრება, მხოლოდ და მხოლოდ თავისი კმარ-შვილისათვის.

არმანი დააფიქრა ელენეს სიტყვებმა. ის თითქოს გამოიცვალა და დაწმუნდა იმაში, რომ ცხოვრება არაა კომედია. არაა გართობა, არამედ მოვალეობა და ყოველი ადამიანი ვალდებულია თავისი საქმიანობით სარგებლობა მოუტანოს საზოგადოებას, საზოგადოებრივ პროგრესს.

კიტა აბაშიძე ღრმა მხატვრულ, მეცნიერულ ანალიზს უყენებს რომანს და გამოაქვს საინტერესო დასკვნები. ჩვენი მკვლევარი იმაზე მიუთითებს, რომ პოლ ბურჟეს გმირები მეორე იმპერიის დროს ცხოვრობენ და მოქმედებენ, მათ ძლიერ ატყვიათ ამ ეპოქის ნიშნები, ისინი „სრული პოლიტი-

კური ინდიფერენტისტები არიან... ამავე დროს საშინელი პესიმისტები... ისინი სწორედ ის „ლონიერი კაცები“ გახლან, რომელნიც ყოველ ღონეს ხმარობენ, ოღონდ კი სიმდიდრე და ფუფუნება მოიპოვონ, ოღონდ კი წუთიერი სიამოვნება იგემონ. იდეალიზმი მათ სასაცილო საგნად მიაჩნიათ და საუკეთესო კაცის გრძნობებს მხოლოდ მასხარად იგდებენ. ისინი ცინიკურად ექცევიან ცოლებს, შვილებს, საყვარლებს და სხვებს ხომ ყურადღებასაც არ აქცევენ.

მიაქენებენ ეტლს თავის ცხოვრებისას და ვინც უნდა გაჰყლიტონ, ფიქრადაც არ მოუვათ შებრალება. ისინი მეცნიერნი ბრძანდებიან და მეცნიერებამ მათ ჩასძახა, რომ ცხოვრებისათვის ბრძოლაში მხოლოდ ღონიერი რჩებიან. უღონო და სუსტი ქმნილებანი წინაღვე განწირულნი არიან სასიკვდილოდ. ფაქტების გათაყვანება მეცნიერების საუკეთესო იარაღად შეიქმნა, იგივე შეიქმნა საუკეთესო საფუძვლად ნაპოლეონის გამარჯვებისა. ჩვენი გმირებიც ფაქტს ხედავენ მხოლოდ: თუ ქალი გატაცებით თაყვანსა სცემს, თუ ყოველივეს სწირავს მათ და ეძლევა სულითა და ხორციტ, იგინი მართო ამ უკანასკნელ ფაქტს ხედავენ, ე. ი. მას, რომ ქალი მათ საყვარლად ხდება და აქედან ის დასკვნა გამოჰყავთ, რომ ყოველი ქალი უთუოდ ყოველ კაცს დანებდება, რომ ყოველი ქალი გატყუებთ და რჩებს გასვამთ შუბლზე. თუ ქალი მათ ატყუებს და კაბის კუდზე გამობმულს დაათრევს, ისინი ამ თავის დამცირებას მით იტანენ, რომ ცხოვრება კომედიია, ტრაგედია არ უნდა გადაკაქციოთ. და ეს ცხოვრების ტრაგედიალ გადაქცევა იქნებოდა, რომ ვინმე ლარზე („Mensonges“) ვინმე გარყვნილ აქტრისას მოშორებოდა. თავიანთი მეცნიერული წარმოდგენა კაცზედ ისე კარგად შეთვისებული აქვთ, რომ სრულიად უსიარცხილოდ უვარდებიან ქალსა, გასათხოვარსა თუ გათხოვილსა, სახლში და ძალ-დატანებით ნამუსსა ხდიან. როგორც შეეფერება ცხოვრების მოანგარიშეთ, მათ არა აქვთ ისეთი გრძნობა, რომელიც წინდაწინ ცხრაჯერ კი არა, ათასჯერ აწონილ-დაწონილი არა ჰქონდეთ, და ეს ყოველთვის პირადის ინტერე-

სისათვის და მერე როგორის ინტერესისათვის? მაგალითად, ამა თუ იმ ქალს რომ დაუკავშირდეს, რა იქნება, ან რა შედეგი მოჰყვება, ან ქმართან შეტაკება ხომ არ მოუხდება, ან როცა კავშირის გაწყვეტა დასჭირდება, ისე როგორ მოახერხოს, რომ არავითარი გამამტყუნებელი საბუთი აღარ დარჩეს ქალისა და ასე ფრთხილობს ყოველთვის, თავისთვის, მხოლოდ თავისთვის, თორემ ქალი წყალსა და მეწყერსაც წაუღია (დე კერნი). მეცნიერების ქურუმები მეცნიერების ტაძარზე კვლავენ საწყალ უბიწო ქალიშვილებსა (გრელუ) და რისთვის? როგორც ღმერთს თავის ღლეში არ უთხოვნია, არამც თუ კაცის, არც ცხვრის მსხვერპლი, ისე არც მეცნიერებას უთხოვნია ეს მსხვერპლი. მაგრამ ამით ცინიკურს გრძნობებს იკმაყოფილებენ და თუ კიდევ მათში დარჩენილი ადამიანობა რაიმე ზნეობრივს კითხვას უყენებს მათ წინ, იგინი მეცნიერულად თავს ინუგეშებენ და იმართლებენ. გარდა ამისა, ბურჟუაზი ტიპები თავის თავის ჩხრეკა-ძიებით იქანცვენ თავსა და ამიტომაც გმირების ნაცვლად რაღაც უფერულსა და სუსტ ქმნილებას წარმოადგენენ¹.

კიტა აბაშიძის სამართლიანი მსჯელობის მიხედვით: არმანი ტიპიური სახეა იმდროინდელი ნიპილისტი და პესიმისტი ახალგაზრდისა. ის მოკლებულია კაცურ-კაცობას, მას არ გააჩნია ადამიანის ამამაღლებელი და შემამკობელი გრძნობა. მას არაფრის სიყვარული არ ძალუძს. ის უდროოდ გამიზნოთროპებული შეიღია თავისი საუკუნისა, მდიდარი, მოქეიფე და დარდიმანდი. არმანი ისეთი გულქეა, რომ არავითარი გრძნობა არ აღძრულა მასში, რომელსაც ცრემლები წარმოედინა მისი თვალებიდან.

არმანი თითქოს ასი წლის ხავსმოკიდებულ ბერიკაცს ჰგავს. ოცი წლის არმანს სიყვარულზე ისეთი შეხედულება აქვს, რომელიც შეფერის გარყვნილს, ხანგადასულსა და დიდად გამოცდილ კაცს ვნებათაღელვის მეცნიერებაში:

კიტას მოაქვს არმანის სიტყვები: „როცა ქალს გავუარ-შიყდები ხოლმე, ყოველთვის ვცდილობ სხვადასხვა ამბები

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე, ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „ნმბ“, 1894 წ., № 8, გვ. 17.

გავიგო მის შესახებ, რომ არ შემოიყვარდეს“, — და დასძახს ასეთი აზრის კაცი, რასაკვირველია, არაფერს არ ზოგავს მისთვის, რომ წუთიერი, მხეცური გრძნობა დაიკმაყოფილოს და ყურადღებასაც არ აქცევს მას, რომ თავის მოყვარულს მეგობარს ცოლს ართმევს და საუკუნო ჯოჯოხეთს უწერგავს გულში. რას დაეძებს, თუ ბავშვი უდღოდ რჩება და თავის დღენი და წუთისოფელი უობლო-ობლობაში უნდა გაატაროს? ქალი ლამაზია, ბატონ ბარონს მოეწონა: მაშ აქ რაღა უნდა აღუდგეს მას წინ? სვინდისის ქენჯნა, შიში პასუხისგებაში ჩაჟარდნისა? დარდი ნუ გაქვთ, ამას კარგი პასუხი აქვს მზად: „რისთვის უნდა განვსაჯოთ ვინმე, ანდა დავტუქსოთ ვინმე? ყოველი კაცი პატარა მანქანაა დიდის პრეტენზიებით. როცა ხედავს, რომ ან მანქანის ისარი დადის, მას ჰგონია, რომ ამ მოძრაობის მიზეზი იგია! სისულელე და მედიდურება არის ერთი ბეწო შინაგანი ბორბალი, რომელიც ყოველივეს მართავს. ამ ბორბალს ნებავეს, რომ ქალბატონი იქსი იყოს გრძნობიერი როსკიპი, მისი ქალიშვილი მომავალი დემონი და მე კი გაუხარელი გარყვნილი, რომელსაც გული იმდენად გამშრალი მაქვს, რომ ყოველივე ზემოხსენებულის თქმა შემოიძლია, მის მაგივრად, რომ ვისიამოვნო მით. რაც სასიამოვნოდაა დანიშნული.

არჰანი თვითონაც კი გრძნობს, რომ მისი ხნის კაცისათვის ასეთი სიტყვები შეუხამებელია: „22 წლის კაცი ნუთუ ამას უნდა ვწერდე ჩემს რვეულში?“ რას აკეთებს ეს ვაჟბატონი? რით იქცევს თავს? თუ ქალის სიყვარული არ შეუძლიან, იქნება სხვა რამეს მაინც შეუძლიან მისი გატაცება? შეიძლება რაიმე სიყვარულის ნაირი გრძნობა დაჰბადოს მასში ამ მეცნიერებამ, ან ფილანტროპულმა მოქმედებამ, ან პოლიტიკურ ასპარეზზე მოქმედებამ, ან ხელოვნებამ? შეიძლება მაჟულის უცხო იერისაგან გადალახვამ მაინც დაჰბადა მასში რაიმე შურის-ძიებისნაირი გრძნობა? იქნება მეომრობა მაინც მოისურვოს, რომ მტერს მაგიერი გადაუხადოს: დაკარგული პროვინციები დაიბრუნოს და თავის სამშობლოს ჩამქრალი სახელი ისევ სხივის შარავანდედით

შეამკოს? ანდა იქნება მიხვდა საფრანგეთის შეცდომებსა, მისი დამცირება მიიღო აუცილებელ სასჯელად მისი ისტორიულ დანაშაულობისა და ცდილობს ეს შეცდომა — შეცოდება ახლა მაინც ააცილოს? იქნებ მასზედ ფიქრობდა, თუ რა პოლიტიკური ფორმა უფრო მოუხდებოდა მაშინდელს მდგომარეობაში მის ქვეყანას? არა და არა. არაფერი არ აწუხებს მასა. იგი თითქოს არც კი ცხოვრობდეს იმ საშინელ დროში საფრანგეთში, თითქო მისთვის რაღაც ბოროტგანგებას იღელვარე სისხლი და აგზნებული გული ფრანგისა ამოურთმევია და ყინვა ჩაუდვია მაგივრად! მისი საქმე მხოლოდ ეს არის: „საუზმე და სადილი, სადილი და საუზმე; რანდე-ვეუ და საღამო, საღამო და რანდე-ვეუ. „მე არას ვაკეთებ ისეთს, რაც მიყვარს, არა, მაგრამ რა მიყვარს? მე ხომ არაფერი არ მიყვარს?“.

კიტა აბაშიძე იძლევა არმანის ნათელ დახასიათებას. ის სწორედ ასეთი ტიპია თავიდან ბოლომდე და არც ფიცავს ამას. არმანი არც ცხოვრებას ალამაზებს და არც თავის თავს აქებს. ის ყველას და ყველაფერს მედიდურად, აბუჩად აგდებით უყურებს. ყველას ზომავს თავისი „მეს“ პრიზმიდან, არმანი ზედმეტი ადამიანია, ის სოციალური ხორცმეცია.

რა ცინიკურად ჟღერს არმანის უსირცხვილო სიტყვები: მე რომ არ ვიყო, სხვა იქნება; თუ მე არ ვისარგებლებ, სხვა ისარგებლებს. ქალები ახირებული მხეცები არიან. ყველა ქალი მოღალატეა. ელენე ღალატობს ქმარს ჩემისთანა მასხარასათვის. ეს ფარული სიყვარული ფრიად საზიზღარი და სამარცხვინო საქმეა. როგორ დაიჯეროს კაცმა, რომ არსებობს ქვეყნად სიმატლე და სათნოება. წუთისოფელი ასეა: დამნაშავენი შემთხვევით იქცევიან დამნაშავეებად, შვილები იტანჯებიან მამების გამო, მართალნი—მტყუანთა მაგიერ, უდანაშაულო ადამიანები—დამნაშავეთა მაგიერ.

კიტა აბაშიძე საგანგებოდ ჩერდება რომანის ფინალის საკითხზე. მას ძალიან მოსწონს ბოლო ნაწილი რომანისა, რომელიც ელენეს აღსარებით იწყება და რომელშიც თითქოს არმანის სრული გარდაქმნაა წარმოდგენილი. კიტა წერს:

„ბურჟე რომ ნამდვილი გრძნობიერი და კაცობრიული მწერალი არ იყოს, რომ ის იყოს ან გარდამეტებული პესიმიზტი ან „კაცის მხეცობის“ აღმსარებელი, მაშინ ამ რომანს აქ დაათვაებდა (ე. ი. არმანის გადაწყვეტილებით ელენესთან კავშირის გაწყვეტის შესახებ — დ. ფ.). კაცმა რომ სთქვას, ცხოვრების ნამდვილი სურათიც იქნებოდა.

ზოლა და ზოლას მიმდევარი უთუოდ ასე მოიქცეოდა, თვით ბურჟე „Cruelle énigme“-ის ავტორიც სწორედ ასეთ ადგილზე წყვეტს თავის რომანს. რეალიზმის (ზოლას რეალიზმის) თავყანისმცემელი იტყვის, ეს უკანასკნელი ნაწილი სრულიად რომ არ დაეწერა ბურჟეს, უკეთესი იქნებოდაო. ჩვენ კი გვგონია, რომ ეს უკანასკნელი ნაწილი არ იყოს. მისი რომანი ყოველ მორალურ ღირსებას დაჰკარგავდა და დარჩებოდა უბრალო ანალიზის რომანი, რომელიც ვერც თავის სიუჟეტის ორიგინალობითა და ვერც მხატვრობითის მხრით იმდენს ვერას გვასიამოვნებდა და ისეთ გავლენას ვერ იქონიებდა, როგორც ეს უკანასკნელი ნაწილი. არც სინამდვილეს წაუგია რამე, წინააღმდეგ, ბევრი მოიგო. რაიცა შეეხება ანალიზს, აქ მისი გმირის ფსიქოლოგიური მხარე საუკეთესოდ აღწერილია. საბედნიეროდ ბურჟეს კიდევ დარჩენია რწმენა კაცის ადამიანობისა, სწამს, რომ თუ მხეცია კაცი, ყველა მხეცზე მაინც კი უფრო მაღლა დგას იგი თავისი სულიერის და გონების სიდიადით. ამიტომაც აქამდინ საოცარ და საშინელს დე კერენში კაცობრიულ გრძნობას გააღვივებს და მთლად გარდაქმნის მას“.

ჩვენი ნიჭიერი კრიტიკოსის ამ შეხედულებას ვერ გავიზიარებთ. ცხადია, იმის თქმა, რომ ბურჟეს ეს ბოლო ნაწილი არ დაეწერა, რომანი უკეთესი იქნებოდაო, გადაჭარბებულია. მაგრამ უფრო გადაჭარბებულია იმის თქმა, რომ, ამ უკანასკნელი ნაწილის გარეშე, რომანი ყოველ მორალურ ღირსებას დაკარგავდა და დარჩებოდა უბრალო ანალიზის ნაწარმოებად.

„ცოდვა სიყვარულისა“ შედგება თერთმეტი თავისაგან. მეცხრე თავამდე ავტორი წარმოგვიდგენს არმანს, როგორც

მთლიანად უარყოფით ტიპს, გადაგვარებულ არსებას, რომელიც დაგორებულ ქვასავით ვერსად ფეხს ვერ იკიდებს, სულ ქვევით ეშვება და ცხოვრების საშინელ წუმპეში ვარდება.

მეცხრე თავში ელენე მიდის არმანთან სახლში და ეუბნება: „აი მოვედი თქვენთან და გეუბნებით, რომ დავნებდები-ბ-ნ ვარადს და ამის მიზეზი თქვენ ბრძანდებით, თქვენი უსამართლობა, და ის, რომ ასე უმოწყალოდ მქარით ხელი და ჩვარსავით გადამისროლეთ, მაგრამ იცოდეთ, თქვენს გაცნობამდე წმინდა ვიყავი“ და სხვ.

არმანს შეეშინდა და უკან გამოჰყვა შინ დაბრუნებულ ელენეს და, როცა დარწმუნდა, რომ ქალს თავი არ მოუქლავს, ის დამშვიდდა და თავისთვის ჩაილაპარაკა: „მადლობა ღმერთს. რომ ადამიანის მკვლელი მაინც არ გავხდი“.

მეათე თავში არმანი წარმოდგენილია როგორც ანალიტიკოსი. ის ჩაუფიქრდა ყველაფერს, მაგრამ უკვე გვიანაა. ის ფიქრობს, მსჯელობს, ერთ აზრს გამოთქვამს, იქვე მის საწინააღმდეგოს იტყვის, აღარაფერი გამოუდის. მან იგრძნო თავისი სულმდაბლობა, სიყვარულის საშინელი შეცოდება, მაგრამ ყოველივე ამის პირველ მიზეზად თავის თავს არ თვლის. ის კვლავ ძველებურად მსჯელობს: „თავისუფლება განა ფუჭი სიტყვა არ არის? და თუ ეს ასეა, მაშასადამე, ფუჭი სიტყვაა სიკეთეცა და ბოროტებაც. ბიწიერებაცა და სათნოებაც. რა ვარ მე? მე ვარ ნაყოფი მემკვიდრეობისა და გარემოებისა. რაკი ასეთი და არა ისეთი გარემოებანი შეჰქრება ერთად, მეტი ღონე აღარ იყო, უნდა მეგრძნო ხოლმე ისე, როგორც ვგრძნობდი, მეფიქრა ისე, როგორც ვფიქრობდი, მდომოდა ისე, რასაც ვდომობდი“.

არმანი განაგრძობს ასეთ უცნაურ მსჯელობას და ამბობს: „განა შესაძლებელია, რომ კაცმა თავის თავს ძალა დაატანოს და უთხრას: აი, ეს უნდა გჯეროდეს და ეს არაო, ამას უნდა ფიქრობდე და არა იმასო? განა მე ვიყავი დამნაშავე? არა. ჩემ წინ ყოველთვის იდგა მაცდური ხატება, რომელიც მატყუებდა... რაღაც სხვა ძალა მართავს ადამიანის

ცხოვრებას, მაცდური ხატება ძლიერია კაცის ნებასა და სურვილზე. ჩემი ასეთი საქციელი ჰულ ამ ხატების ბრალია. ნებისა და სურვილის თავისუფლება არ არსებობს“.

ავტორი მეათე თავის ბოლოს არმანს ასეთ სიტყვებს ათქმევინებს: ახლა ელენეს ვენდობი და მწამს მისი სიმართლე, მაგრამ რაღა დროს? გვიანდა არის. შეიძლება ახლა ელენე მართლაც ძვირფასი იყოს მისთვის, მაგრამ არა როგორც ცოცხალი არსება, არამედ როგორც მიცვალებული. სულ ბოლო თავში პოლ ბურჟე ამბობს: სინდისის მხილებამ და ქენჭნამ განწმინდა არმანო, მაგრამ სადაა ეს განწმენდილი, გაპატიოსნებული, გაკეთილშობილებული, — როგორც კიტა ამბობს, — ადამიანურ გრძნობა-გალვიძებული და მთლად გარდაქმნილი არმანი? ჩვენ ასეთ არმანს ვერ ვხედავთ. რომანი უკვე გათავებულია და წიგნი დახურული.

პოლ ბურჟე დეკადენტურ პოზიციებზე იდგა. მის ნაწარმოებებში საერთოდ, განსაკუთრებით რომანში „ცოდვა სიყვარულისა“, ყველაფერი გადატანილია მოქმედ გმირთა ინტიმურ გრძნობებზე, ემოციებზე, სოციალური გარემო კი თითქმის არ ჩანს. მის ადამიანებს გარს არტყიათ რაღაც გამოურკვეველი, გამოუცნობი, მათ გარეთ არსებული ფატალური ძალა, რომელიც ყოველ მათგანს თავისი ნება-სურვილის მიხედვით ამოქმედებს.

ცხოვრებაში ასეთი პრინციპია გაბატონებული: მოხდა ის რაც უნდა მომხდარიყო. მოხდება ის, რაც უნდა მოხდეს. გარდუეალი ბედისწერა მართავს ყველას და ყოველივეს. ბედისწერის ხელში ადამიანი ნაფოტია, რომელსაც ის ხან სად გადაიხერის, ხან სად.

საყურადღებო ფაქტია: ილია ჭავჭავაძის „ივერიამ“ რომანის -- „ცოდვა სიყვარულისა“ — ქართული თარგმანის (მთარგმნელი გრიგოლ ყიფშიძე) ბეჭდვა რომ დაიწყო, ქართველ მკითხველს ასე აუწყა: „ამ რომანმა დიდი ყურადღება მიიქცია საზოგადოებისა საფრანგეთში, სახელი გაუთქვა ახალგაზრდა რომანისტსა და დიდი შეძლებაც შესძინა. დიდი ღირსება ამ რომანისა საკვირველი, ძლიერი და მძაფრი გამოხატვაა

ადამიანის სულის მოძრაობისა, ეგრეთწოდებული ღრმა ფსიქოლოგიური ანალიზია. მომქმედნი პირნი თითქო ნამდვილნი და ცოცხალნი არიანო. განსაკუთრებული თვისება ამ რომანისა კიდევ ის არის, რომ სულ სამი მომქმედი პირია და არავითარის ბუნების აღწერას არა ჰნახავთ. ეს იშვიათია რომანებში. ინტერესი-კი დიდი აქვს რომანსა. კითხულობ ამ ნაწერს შესანიშნავის რომანისტიკისა და კიდევ გინდა ხელმეორედ გადიკითხო. ზნეობრივი შეხედულება და აზრები ავტორისა, გამოთქმული ამ რომანში, ყოვლად მაღალი და წმინდა შეხედულება და აზრებია¹.

ამ რომანის ქართული თარგმანი მთლიანად დაიბეჭდა „ივერიაში“. რამდენიმე წლის შემდეგ იგი ცალკე წიგნადაც გამოვიდა და ინტერესი გამოიწვია ქართველ მკითხველს საზოგადოებრიობაში, ისევე როგორც ილია ჭევჭევაძის მიერ თარგმნილმა ფრანგი მწერლის ალექსის ბუვიეს რომანმა „იზამ“.

კიტა აბაშიძე არჩევს აგრეთვე პოლ ბურჟეს რომანს „სიცრუე“ („Mensonges“). მასში ავტორს გამოჰყავს ორი დრამატურგი — კლოდ ლარშე და რენე დე ვენსი. ლარშე უკვე ცნობილი დრამატურგია. რენე კი დამწყებია. კლოდი ეხმარება რენეს ლიტერატურულ ასპარაზზე გამოსვლაში. რენემ დაწერა ერთმოქმედებიანი პიესა, იგი კიდევაც დაიდგა სცენაზე.

ერთ საღამოს კლოდი და რენე მაღალი წრის ადამიანების სალონში არიან. აქ რენე გაიცნობს ქმრიან ქალს სუზანა დე მორენს და შეუყვარდება ის. მალე სუზანა რენეს საყვარელი გასდება. კლოდს კავშირი აქვს ერთ გარყვნილ მსახიობ ჯალ კოლეტა რიგოსთან, რომელიც მას კიდევაც უყვარს. კოლეტა რენეს გააგებინებს, რომ სუზანა ვიღაც ზნედაცემულ ბარონ დეფორეთან ცხოვრობს. რენე სუზანასაგან დაბეჯითებით მოითხოვს, რომ მან მიატოვოს უზნეო ბარონი და მასთან ერთად წავიდეს სხვაგან. სუზანა გადაჭრით უარს ამ-

¹ „ივერია“. 1886 წ., № 175.

ბობს რენეს ამ წინადადებაზე, რადგან ის რენეს იყენებდა ფიზიოლოგიური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ბარონს კი მატერიალური პირობების უზრუნველყოფისათვის. რენე ისე ძლიერ განიცდის ამას, რომ თავის მოკვლას სცდის. მაგრამ შემთხვევით გადაარჩება.

შინაარსის გადმოცემის შემდეგ კიტა აბაშიძე ახასიათებს ნაწარმოებში გამოყვანილ გმირებს, ის წერს: „ამ რომანში მოქმედი პირები ორ ჯგუფად არიან გაყოფილი, საზოგადოებად ორ პირად არის გაყოფილი. რომანიც ორნაირ შთაბეჭდილებას ახდენს: ერთის მხრით მწარე პესიმისტურს (თვით სათაური რომანისა — „სიცრუე“ კიდევ გვაძლავს ასეთი გრძნობისათვის); მეორეს მხრით, იმედს გვაძლევს, რომ ყველაფერი არ დაღუპულა და არის ხსნის იმედი. ერთის მხრივ ახალგაზრდა მწერალი რენე, იდეალისტი და ნაზი გრძნობის ადამიანი, მისი თავგანწირულებამდე მოყვარული, კეთილი და პატიოსანი დით და მისი საყვარელი საცოლე რომაელი (სუზანას სიყვარული რომ მიატოვებინებს მას) წარმოადგენს პარიზის საშუალო საზოგადოებას.

: მეორეს მხრით ლარშე — ეს კერნისებური ცინიკოსი. ზასიათდაჩლუნგებული ანალიტიკოსი, სუზანა — ეს უსაშინელესი როსკიპი, რომლისთვისაც ქმარი ფარდაა, ბარონ დე-ფორეს ჰყიდის თავის სიმდიდრისათვის და რენე ვნებათა ღელვის დასაკმაყოფილებლად ჰყავს, — წარმომადგენლები არიან Demi-monde-ისა (ე. ი. გაგარეულებული, გაცუღლუტებული. მსუბუქი ყოფაქცევის ადამიანთა საზოგადოებისა — დ. ფ.), რომლის ბრწყინვალე ქერქქვეშ იმალება დამპალი და საზიზღარი გული და სული“¹.

კიტას მოჰყავს კლოდ ლარშეს ცინიკური სიტყვები ქალების შესახებ, რომლებითაც ბურჟუაზიის ამ ამორალურ გმირსაც ახასიათებს. ლარშე ისევე, როგორც დე კერნი უარყოფითი შეხედულებისაა ქალებზე. მას ისინი მიაჩნია ცარი-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 8, გვ. 30—31.

ელ, გაბერილ მედიდურ პრანჭიებად. მისი აზრით, უამრავი ქალებიდან რამდენიმესაც ვერ ამოარჩევთ ისეთებს, რომლებსაც ნაზი და გულწრფელი გრძნობის ნატამალი ჰქონდეთ.

ყველაზე პატიოსანი მათში ისაა, ვისაც მხოლოდ ერთი საყვარელი ჰყავს. გახსენით მათი გული, ჩაიხედეთ შიგ და დაინახავთ უამრავ სიცრუესა და ტყუილს, უამრავ სხვადასხვა სიბინძურეს. თითოეული მათგანის ვაჟუსაზღვრელი სურვილია, ყველა სხვა ქალს აჯობოს.

აი როგორ ახასიათებს კიტა კლოდ ლარშეს: „ღვით ლარშეც იმდენად დაცემულია და გათანსირებული, რომ თავი ეზიზღება, ვინც წაიკითხავს ამ რომანის პოლოს ლარშეს სიტყვებს, არ შეიძლება არ შესძაგდეს იგუ. მააში კაცური აღარა არის-რა. ვიღაც უწმინდურს ქალს და უკეთ ვთქვათ, ქალს კი არა, თვით უწმინდურს გრძნობას შესწირა ყოველისფერი: ნიჭი, სვინდისი, თავის მოყვარეობა და მთლად მოე-ლი კაცობა“¹.

ჩვენი მკვლევარი ცალკე გამოყოფს რენე ვენსის გამზარდელ ბიძას აბატ ტაკონეს. ის რელიგიის წარმომადგენელია. მის მიერ დაარსებული სასწავლებელი ორნაირ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს: ტრადიციულ-ქრისტიანულს და ახლანდელ მეცნიერულს. კიტას მოაქვს აბატ ტაკონეს სიტყვები, რომლებსაც ის ეუბნება ლარშეს დაჰრილ რენეს შესახებ: „ძალიან საფიქრებელი და სამწუხაროა, რომ ოცდახუთის წლის კაცს ჰქონდეს შეუდარებელი განძი, რომელსაც ტალანტი კქვიან და რომლის შემწეობითაც ბევრი დიდებული საქმის გაკეთება შეიძლება, თუკი რიგიანად მოიხმარს იგი, და ეს განძი კი მიეღოს ამ ტრაგიკულს დროში; იცოდეს, რომ ხვალ შეიძლება ეს ქვეყანა საუკუნოდ შთანთქას ხელ-ახალმა საშინელმა ლელვამ, რომ ამ ქვეყნის ხსნა ყველა ჩვენგანის საქმეა: თქვენი, ჩემი, იმისი, ამ გამვლელ-გამომვლევების, იცოდეს ყველა ეს და კი არ შეეძლოს სძლიოს თავისი ტანჯვა, იმისა-

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საჟრანგეთის ლიტერატურაში. პოლ ბურჟე, „მშპ“, 1894 წ., № 8, გვ. 31.

გან გამოწვეული, რომ ვილაც გარყენილმა დედაკაცმა მოატყუა¹.

აბატი ტაკონე გმობს ამ ქალებისა და მამაკაცების ყოველმხრივ დაცემასა და გადაგვარებას, ეხება მწერლობას, რომელსაც შეუძლია გარკვეული ზეგავლენა მოახდინოს ახალგაზრდობაზე. ამ დროს ლარშე თავს იმართლებს იმით, რომ მწერლებს ადარებს ცნობილ ფრანგ ბუნებისმეტყველს კლოდ ბერნარს და ამბობს, რომ ჩვენ ადამიანთა გულებს ისე ვეპყრობით, როგორც კლოდ ბერნარი ძაღლებსა და კურდღლებს ეპყრობაო.

აქ კიტა აბაშიძე საკვებით დროულად მკითხველს აგონებს: ემილ ზოლას, ამ წარჩინებულ ფრანგ მწერალსაც ძალიან უყვარდა თავის თავის კლოდ ბერნართან შედარებაო.

ისე, როგორც თითქმის ყველგან, აქაც პოლ ბურჟე სარწმუნოებას დიდ როლს აკუთვნებს ადამიანის ზნეობრივი გაწმენდა-გასაბუთებისა და სრულყოფის საქმეში. სწორედ ამ მიზნითაა რომანში გამოყვანილი მღვდელი აბატი ტაკონე, რომელიც სარწმუნოების ყოვლისშემძლეობაზე ებასება ლარშეს და თითქოს გულს მოულობს და სერიოზულად დააფიქრებს მას, მაგრამ ამოდ, ეს მხოლოდ წუთიერად.

ლარშეს სიამოვნებისათვის გამართული მანქანა მოაგონებს, რომ კოლეტისთან პაემანი აქვს დანიშნული. ის დახედავს საათს და გაიქცევა. სწორედ ასეთ შემთხვევაზეა ნათქვამი: მგლის თავზე სახარებას კითხულობდნენო.

კიტას აზრით, რომანი „სიცრუე“ ერთი მხრით პესიმისტურ შთაბეჭდილებას ახდენს, როცა პარიზის საზოგადოების ერთი ნაწილის გარყვნასა და დაცემას გვაჩვენებს, მეორე მხრით კი ნუგეშს გვაძლევს, როცა ვხედავთ, რომ კიდევ მოიძებნებიან ნამდვილი კაცები, წრფელის სიყვარულითა და ერთგულებით გატაცებულნი, და მოიძებნებიან პარიზის

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, 1894 წ., № 8, გვ. 32.

მიყრუებულს ქუჩებში ან ღარებში, ან საშუალო ქონების პატრონის სახლში, როგორცაა ჩენე თავისი დით და მისი საცოლე როზალია.

უნდა ითქვას, რომ აქ სწორადაა გაგებული და გაშუქებული საკითხის ერთი მხარე, სახელდობრ ის, რომ პოლ ბურჟე ნიჭიერად და დამაჯერებლად ხატავს მეორე იმპერიის დროის საფრანგეთის საზოგადოების ერთი ნაწილის დაცემასა და გადაგვარებას. რაც შეეხება მეორე მხარეს — დადებითი იდეალების მქონე ადამიანთა გამოყვანას, მათი სახეების ჩვენებას, აქ ბურჟე მოისუსტებს და ეს საერთოდ მისი მხატვრული შემოქმედების ნაკლია. შეიძლება ეს იყოს ბურჟეს რელიგიური მსოფლმხედველობის კრიზისის გამოხატულება. ბურჟეს ნაწარმოებებში მომავლის ადამიანები მკრთალადაა წარმოდგენილი.

მართალია, პოლ ბურჟე ყოველთვის აგრძნობინებს გმირებს თავიანთ დანაშაულს: მიაყენებს საშინელ ზნეობრივ ტანჯვას (ლარშე) და შეანანებიებს კიდევაც ცოდვებს (დეკერი), ხანდახან ზნეობრივ ტანჯვასთან ერთად ფიზიკურ სასჯელსაც მიაყენებს, რომ უფრო მწვავედ აგრძნობინოს პასუხისმგებლობა ურიგო ქცევისათვის, მაგრამ ყოველივე ეს არ გამომდინარეობს ცხოვრების სიმართლიდან, რადგან მწერლის მიერ რაღაც გარედან თავზე მოხვეული განაჩენის შთაბეჭდილებას ტოვებს და ხშირად ეს ხდება იმ დროს, როცა ყველაფერი დამთავრებულია.

რა მშვენიერად და ღრმაზროვნად ჟღერს ჩვენი დიდებული კრიტიკოსის გულშიჩამწვდომი სიტყვები: ზოგიერთი ახალგაზრდა იმის მაგივრად, რომ გაჭირვებულსა და საშინელს დროში სამშობლოს ინტერესების სადარაჯოზე იდგეს, თავისი ნიჭითა და უნარით თანამოქმედებს ეხმარებოდეს, ვნებათა დელვას აჰყოლია, გაცუღლუტებულა, გაგარეულებულა და მსუბუქი ყოფაქცევის ქალებს დასდევს. ეს თითქმის ქურდობაა: საზოგადოებას ჰპა-

რავს, უკარგავს იმას, რაც მას ეკუთვნის, რაც მას ეხლა უფრო სჭირია, ვიდრე როდესმე¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

კიტა აბაშიძის ამ სიტყვებში ღრმა აზრია ჩაქსოვილი. თავისი სამშობლოს ერთგული ყოველი ახალგაზრდა მორალურად სპეტაკი და საზოგადოებისათვის სასარგებლო ადამიანი უნდა იყოს.

პოლ ბურჟეს შემდეგი რომანი, რომელსაც კიტა არჩევს, — ეს არის „მოწაფე“ („Le Disciple“). კიტას აზრით, ნაპოლეონ მესამის დროინდელი საფრანგეთის პოლიტიკურმა მდგომარეობამ, ამ დროს გავრცელებულმა ეგოისტურმა მიდრეკილებებმა ადამიანი მხეცად აქცია. სწორედ ესაა გამოხატული ამ ნაწარმოებში, რომელსაც კიტა ფერდინანდ ბრუნეტერის დამოწმებით უძლიერეს (le plus fort) რომანს უწოდებს.

პოლ ბურჟე ამ ნაწარმოებში საინტერესო საკითხებს ეხება, ესენია: მეცნიერებისა და ფილოსოფიის გაღლეა ადამიანზე, იდეალის ძალა და მნიშვნელობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მეცნიერებისა და ხელოვნების წარმომადგენელთა პასუხისმგებლობა თავიანთ თხზულებებში ახალი იდეების წამოყენებისა და განვითარების დროს და სხვა.

კიტა აბაშიძეს „მოწაფე“ მიაჩნია მობრუნების პუნქტად პოლ ბურჟეს შემოქმედებაში. ის წერს: „რომანი იწყება წინასიტყვაობით, რომელიც გაელენთილია წრფელის სიყვარულითა სამშობლოსა და მისი საუკეთესო შვილების — ყმა-წვილ-კაცობისადმი. ეს წინასიტყვაობა კი არა, მოწოდებაა მთელი ახალის თაობისა ენერგიულად შრომისათვის კაცობრიობისა და სამშობლოსათვის. ამით ბურჟე დილეტანტობას სტოვებს და მაგრად იკიდებს ფეხს მორალისტის ნიადაგზე. იგი დღეიდან შეიგნებს ლიტერატურის დიადს მნიშვნელობას საზოგადოებისათვის და შეიქმნება მისთვის გულწრფელი

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიპართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 8, გვ. 32.

მშრომელი. ამ რომანით ის ჩაერია ახალი აზრების ბრძოლაში, გაუმკლავდა ეგრეთწოდებულს „უარ-მყოფლობასა“ და ჩადგა ზნეობისა და მოვალეობის დამცველთა ჯგუფში¹.

კიტა აბაშიძე სავსებით სამართლიანად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს პოლ ბურჟეს მიერ რომანის წინასიტყვაობაში გამოთქმულ აზრებს და მოაქვს მისი უმთავრესი ნაწილი ქართულად: „გაქვს იდეალი, ჩემო ძმაო, უფრო მაღალი იდეალი, უფრო მტკიცე რწმუნება, უფრო მეტი სასოება, ვიდრე ჩვენ? თუ ჰო, მაშინ მომეცი ხელი და მათქმევინე შენთვის: გმადლობ. მაგრამ თუ არა? თუ არა-და მომითმინე. ყმაწვილკაცთა ორ ტიპს ვხედავ ამ საათში ჩემ თვალწინ, ისინი შენ-წინაც არიან, როგორც ორი ფორმა განსაცდელისა, ორივე ერთნაირად საშიშარი და ორივე ერთნაირად დამღუპველნი. ერთი ცინიკია და მასხარა, წლოვანება ოც წელზე მეტი აქვს და ატარებს ცხოვრებას უდარდელად. მისი სარწმუნოება ერთს სიტყვაში იხატება: სიამოვნება — და ეს კი ითარგმნება გამარჯვებად. გინდ პოლიტიკურს სფეროში ტრიალებდეს იგი, გინდ ლიტერატურასა და ხელოვნებაში მუშაობდეს, გინდ მრეწველობას ეტანებოდეს, რაც გინდ იყვეს, აფიცერი, თუ დიპლომატი. გინდ ადვოკატი, მას თავის მტეი ღმერთი არა ჰყავს პრინციპად და მიზნად.

ეხლანდელის ნატურალისტური ფილოსოფიისაგან მან შეიძინა დიადი კანონი ცხოვრებისათვის მეტოქეობისა, საშინელი სიმკაცრე, რომლითაც ხმარობს იგი ამ კანონს თავისი ბედის მოწყობაში, ხდის მას განათლებულ ბარბაროსად — ამ უსაშინელეს კაცის გვარად. მას ცხოვრებაში წარმატების მეტი არა აინტერესებს-რა და წარმატებაში კიდევ ფულების მეტი. დარწმუნებულია, როცა ჩემს ნაწერსა ჰკითხულობს, — ჩემს ნაწერს კი ჰკითხულობს, როგორც ყველაფერს სხვას, მხოლოდ მისთვის, რომ თავის დროს არ ჩამორჩეს, — რომ მე დავცინი საზოგადოებას ამ სურათის დახატვით, რომ თვით მე წავგავარ ამ სურათს, იმიტომ რომ,

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშპ“, 1894 წ., № 8, გვ. 4.

სულის სიღრმემდინ იმდენად თავისებური ნიპილისტია, რომ ყოველივე კაცის იდეალი კომედიად მიაჩნია. მისთვის მართლაც ასე არის, მაგალითად, როცა ხალხს ატყუებს, რომ არჩევნებში მათი ხმა იზოვნოს. ეს ყმაწვილი კაცი საშინელი მახინჯი რამ არის, არა? მაშ რა არის თუ არ სიმახინჯე, კაცი ოცდახუთი წლისა იყვე და სული კი გქონდეს საანგარიშო მანქანად გარდაქმნილი, რომელიც მზად არის სამსახური გაუწიოს სიამოვნების მანქანას (Une machine à calcul au service d'une machine à plaisir), მაგრამ ეს ისე საშიში არ არის შენთვის, როგორც მეორე. ამას აქვს ნაზი, არისტოკრატიული ნერვები და არისტოკრატიული გონება, მაგრამ ინტელექტუალური და გახვეწილი ეპიკურელია. ისე როგორც პირველი იყო. მზეცი და მეცნიერი ეპიკურელი. რა საშინელებაა ეს ნაზი ნიპილისტი და რამდენია ამისთანა. ოცდახუთი წლის კაცს ყოველნაირი აზრი შეუგნია. მისმა კრიტიკულმა, ადრე გაღვიძებულმა ნიჭმა შეიგნო და შეისწავლა ესხანდელი ფილოსოფიის უკანასკნელი დასკვნანი. არ დაელაპარაკო მას ურწმუნოებაზე. მატერიალიზმზე — იცის, რომ სიტყვას „მატერია“ აზრი არა აქვს, თანაც გონიერება ნებას არ აძლევს უარ-ჰყოს. რომ ყოველივე სარწმუნოება თავის დროზე კანონიერი იყო. მაგრამ მას თავის დღეშიაც არა ჰქონია რწმენა, არც ექნება რწმენა არც ერთი სარწმუნოებისა. ისე, როგორც არაფერს არ ირწმენს. თუ არ თავის შემაქცევარს, თამაშს გონებისას, რომელიც მან გარდაქმნა კოხტა გარყვნილების იარაღად.

კეთილი და ბოროტი, სიტურფე და სიმახინჯე. ბიწიერება და სათნოება მისთვის მხოლოდ უბრალო ცნობისმოყვარეობის საგანია. კაცის სული მისთვის მეცნიერი მექანიზმია და მისი გამოძიება და დანაწილება აინტერესებს როგორც კდღს საგანი. მისთვის არაფერი არ არის ჭეშმარიტი და არაფერი არ არის ტყუილი, არაფერი არ არის ზნეობრივი და არაფერი არ არის უმართებულო. ამ გათლილისა და გახვეწილის ეგოისტის ერთადერთი ცხოვრების მიზანი არის თავის „მეს“ გაღმერთება და მისი შემოსევა სხვადასხვა ახალ-ახალი გრძნობებითა. კაცობრიობის სარწმუნოებრივი ცხოვრება ისე, რო-

გორც გონებრივი და ზნეობრივი მისი ცხოვრება, არის მხოლოდ მისთვის საბაზი გრძნობების გამოწვევისათვის. მის გარყვნილებას სულ სხვა სიღრმე აქვს. ვინემ იმ ბარბაროსი მოთამაშისას, იგი სხვარიგად არის შეზავებული. კოხტა სახელი დილექტანტიზმისა, რომელსაც ის უწოდებს თავისს გარყვნილებას, მაღაჲს მხოლოდ ცივს ღიმკაცრესა და საშინელის გულის ღიმშრალეს.

ოხ! ჩვენ კარგად ვიცნობთ ამ ყმაწვილ-კაცს, კინაღამ მას არ დაემსგავსა ყველანი, რომელთაც ძალზე გვზიბლავდა ჩვენი დიდებული ოსტატობის პარადოქსები. ყველა ვიყავით ამ კაცად ერთ დღეს, ერთს საათს მაინც და თუ მე ამ წიგნს ვწერ, ეს იმიტომ, რომ დაგანახვო შენ, ყმაწვილკაციო, რომელსაც ჯერ კიდევ ოცი წელიც არ შეგსრულებია და რომლის შინაგანი არსება მხოლოდ ეხლა ამთავრებს განვითარებას. თუ რა ბოროტმოქმედია დამალული ამ ეგოიზმში.

ეცადე, ჩემო ახალგაზრდა მეგობარო, არ გახდე არც ერთის და არც ამ მეორე ყმაწვილ-კაცის მსგავსი. ნუ იქნები ნურც მხეცის მსგავსი პოზიტივისტი, რომელიც ბოროტად ხმარობს ანებათა ლელვას, ნურც ამაყი სოფისტი, უდრო-უდროოდ გარყვნილი და გაცვეთილი, რომელიც ბოროტადვე ხმარობს გონებისა და გრძნობის სამეუფოს. ეცადე, არ გაგა-ამაყოს არც ცხოვრებამ და არა გონებამ იმდენად, რომ გახდე ცინიკი და აზრების მოთამაშე. ამ დროში, როცა გონება აღელვებულია და როცა ათასი ერთმანეთის წინააღმდეგი დოქტრინები დათარეშობენ, შენ მაგრად ჩასჭიდე ხელი, როგორც მხსნელს შტოს, ქრისტეს მცნებას. აი ის ერთი რამ რეალური, ნამდვილი, რომლის არსებობაზე შენ ეჭვის შემოტანა არ შეგიძლიან, მისთვის, რომ ამ რეალური რატიმე სუნთქავ თვით შენ, შენ გრძნობ მას, მით ცხოვრობ ყოველ წუთში: ეს შენი სულია იმ აზრთა შორის, რომელნიც შენ გარს გახვევიან, არის ისეთი, რომელიც ამ სულს აკლებს ნების ძალას. გრწამდეს, რომ ეს აზრი არის ცრუ, ერთის მხრივ. რაც უნდა საფუძვლიანად ან ღრმად გეჩვენებოდეს იგი, რაც უნდა დიადი ნიჭის პატრონის სახელი ამშვენებდეს მას. მოი-

პოვე და ზარდუ შენში ორი დიდი ჭეშმარიტება, ორი დიდი ძალა. თვითნიერ, რომელთა თავში არის ჭერ გარყვნილება და ბოლოს ტანჯვა, — სიყვარული და ნების ძალა.

დღევანდელი მეცნიერება, გულ-წრფელი და თავმდაბალი აღიარებს, რომ ანალიზის ბოლოს გადაიშლება „მიუწვდომელი“. იყავ მამაცი და, ვინც გეტყვის, რომ ამ ოკეანეს იქით არის სიკარიელე, ჯურღმული სიძნელისა და სიკვდილისა, თამამად უთხარ: „თქვენ ეს არ იცით“. და თუ შენ იცი, თუ გრძნობ, რომ სული არის შენში, იშრომე, ეცადე სული არ მოკვდეს შენში შენზე უწინ“¹ (ხაზგასმა ჩვენია—დ. ფ.).

საქმის ცოდნითა და ინტერესით აღჭურვილი კიტა აბაშიძე კარგად მოიქცა, როცა ამ წინასიტყვაობის არსებითი, დიდი ნაწილი გადმოთარგმნა ფრანგულიდან და მიაწოდა ქართველ მკითხველს. ამ წინასიტყვაობაში ნათლად ჩანს პოლ ბურჟეს შემოქმედებითი მრწამსი, მისი გულწრფელი, მამაშვილური დარიგება. ამ მართლაცდა მგზნებარე მოწოდებაში წყერალი მითხზოვს ენერგიული შრომისადმი სიყვარულს, სამშობლოსადმი თავდადებას, კაცობრიობის უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლას, ახალგაზრდობის გატაცებას დადებითი იდეალებით. გულშიჩამწვდომად ჟღერს დღესაც პოლ ბურჟეს მოწოდება ახალგაზრდა ადამიანისადმი: „იშრომე, ეცადე სული არ მოკვდეს შენში შენზე უწინ“.

კიტა აბაშიძე ქართველ მკითხველს აცნობს „მოწაფის“ შინაარსს: ერთი ახალგაზრდა კაცი რობერ გრელუ მასწავლებლადაა მიწვეული მარკიზ დე ჟიუსა-რანდონის ოჯახში. მარკიზს ჰყავს ორი ვაჟი — ანდრე და ლუსიენი და ერთი ქალიშვილი შარლოტა.

გრელუს მოეწონება შარლოტა, მოხიბლავს მას და დაუკავშირდება. გრელუს ასეთ მოქმედებას საფუძვლად უდევს ორი რამ: მეცნიერული ინტერესი (ფსიქოლოგიური ცდა

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში. პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 9, გვ. 5, 6, 7.

მეყვარებულ ქალიშვილზე) და სურვილი ანდრეს (შარლოტას ძმის) შეუტრაცხოფისა, რომელიც გრელუს თავიდანვე შესძულდა.

შარლოტა დანებდება გრელუს იმ პირობით, რომ შემდეგ ორივენი თავს მოიწამლავენ. თავისი პირუტყვეული ინსტინქტის დაკმაყოფილების შემდეგ გრელუ არ იღებს საწამლავს, თავზარდაცემული შარლოტა კი თავს იკლავს. ანდრეს გარდა, შარლოტას სიკვდილის მიზეზი არავენ იცის. როდესაც ანდრე გამოიძახეს და ჰკითხეს რა მოხდაო, მან იცრუა: ჩემმა დამ თვითონ მოიკლა თავი. ამაში დამნაშავე არავენააო. ამით მას სურდა დაემცირებია, მიწასთან გაესწორებია გრელუ...

გრელუს გაათავისუფლებენ, მაგრამ ზნეობრივი მოვალეობა სჯის მას: ანდრე — საზოგადოების ზნეობრივი გრძნობის წარმომადგენელი — რევოლვერს ესვრის გრელუს. რომელმაც საზოგადოების ზნეობრივი გრძნობა შეუტრაცხო.

21 წლის გრელუმ დანაშაული ჩაიდინა, მაგრამ თავს იმართლებს მეცნიერული თეორიებით, რომლებიც მან შეითვისა თავისი მასწავლებლის ფილოსოფოს სიქსტისაგან. ვინაა ეს სიქსტი? ეს ის მეცნიერია, რომელმაც უარყო ყველაფერი, რაც აქამდე შეადგენდა სარწმუნოებისა და მორალის საფუძველს: ღმერთი, სიყვარული, მეგობრობა, მამა-შვილური დამოკიდებულება, სოციალური ურთიერთობა და სხვა.

კიტა აღნიშნავს, რომ ფილოსოფოს ადრიენ სიქსტში მწერალს გამოხატული აქვს უკანასკნელი დროის ფილოსოფია თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეებით: ღარვინისა და სპენსერის, განსაკუთრებით ტენისა და რენანის თეორიები. ამ თეორიების საფუძველზე შექმნილი ფილოსოფია სიქსტისა გახდა ნიადაგი გრელუს შეხედულებებისა ცხოვრებაზე და გამოიწვია საშინელი შედეგი. რომელმაც თავზარი დაცა თვით სიქსტს.

ესაა მთავარი აზრი ნაწარმოებისა: მეცნიერთა მოძღვრების აღმზრდელობითი ხასიათი, მათი პასუხისმგებლობა ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეში.

ჩვენი კრიტიკონი ახაიათებს ადრიენ სიქსტს. სიქსტი იყო მოწოდებით ფილოსოფოსი, ადრიდანვე დაეწაფა იგი ამ მეცნიერებას. ათი წლის განმავლობაში სწავლობდა ინგლისურ და გერმანულ ფილოსოფიას. აქ კიბა მიუთითებს, რომ იპოლიტე ტენიც ხომ ასე იყო და იმოწმებს ბრუნეტიერის ეტიუდს ტენის შესახებ, რომელიც მოცემულია მის წიგნში „უანრების ევოლუცია ლიტერატურის ისტორიაში“.

სიქსტმა საფუძვლიანად შეისწავლა ბუნებისმეტყველება, კერძოდ ტენის ფიზიოლოგია. მან კარგად იცოდა მათემატიკა. სიქსტმა გამოსცა თხზულებანი, რომლებმაც მიიქმამოქმდა, ცხარე კამათი გამოიწვია. სარწმუნოების წარმომადგენლებს გულზე მოხვდათ სიქსტის სასტიკი ათეიზმი. აქაც სქოლიოში კიბა აბაშიძე განმარტავს, რომ „იპოლიტე ტენის ფილოსოფიურმა ნაწერებმაც ხომ ასეთი აღელვება გამოიწვია მორწმუნე საზოგადოებაში. ორლენის ეპისკოპოსმა სიტყვა წარმოსთქვა და აფრთხილებდა ოჯახის მამებს დამნაშავე ფილოსოფოსისაგან, რომელმაც გაბედა და წარმოსთქვა: „რა სამეუფოსაც უნდა ეკუთვნოდეს ფაქტი, ბუნებისათუ ზნეობისას, მას თავის მიზეზი აქვს. დიდების მოყვარება, სიმამაცესა და სიმართლის მოყვარებას აქვს თავიანთი მიზეზი, ისე როგორც საქმლის მონელების პროცესს, როგორც მუსკულების მოძრაობას და ცხოველის სიბზოს (Chaleur animale). ბიწიერება და სათნოება ისეთივე პროდუქტია, როგორც შაქარი და შაბიამანი“.

სიქსტი ჩაიკეტა თავის ბინაში, დაიწყო მონასტრული ცხოვრება და გადაწყვიტა: ცოლი არ შეერთო, საზოგადოებაში არ გამოსულიყო, თანამდებობით, სახელით და დიდებით არ დაინტერესებულყო. მთელი მისი ცხოვრება ყოფილიყო აზროვნება.

სიქსტი ხშირად ბაძავდა გერმანელი იდეალისტ-ფილოსოფოსის კანტის მიმდევრებს, ინგლისელ ფსიქოლოგებს. სპენსერის მიერ აღიარებულ „მიუწვდომელს“ უარყოფდა, ძალიან მოსწონდა დარვინის ევოლუციური მოძღვრება, ის გახდა დეტერმინისტი.

როდესაც გრელუს საქმის გამო სიქსტი სასამართლოში გამოიძახეს და უთხრეს, რომ მას ბრალი ედება მისი მოწაფის მიერ ჩადენილ დანაშაულში, მან მხრები აიჩეჩა და გაკვირვებულმა ასე უპასუხა: „ახირებულია, თქვენმა მზემ, რომ პასუხისგებაში ჩააგდოთ რომელიმე დოქტრინა, იმიტომ, რომ ვინმე უგუნურმა შეუსაბამო და უცნაური ახსნა მისცეს მას. ეს ხომ იმას ემსგავსება, რომ ქიმიკოსი დასაჯოთ იმ ბოროტ-მოქმედებისათვის, რომელიც მისი გამოგონილი ღინამიტებით ჩაუდენია ვისმეს. ეს ისეთი საბუთია, რომელიც ყურადღების ღირსი არ არის“. შინ დაბრუნებული ფილოსოფოსი სიქსტი ერთი მხრივ დაკარგულად სთვლიდა დროს. რომელიც მან მოანდომა სასამართლოში მისვლას და პასუხს. მეორე მხრივ კმაყოფილი იყო, რომ გრელუს მოქმედებით მტკიცდებოდა მისი ფილოსოფიური სისტემა: „ყმაწვილი კაცი ექვიანობს და ჰკლავს! აი ერთი დამამტკიცებელი ფაქტი კიდევ: რომ ინსტინქტი დამხობისა და სიყვარულისა ერთსა და იმავე დროს იღვიძებს მამაკაცში“.

სასამართლოდან სახლში დაბრუნებულ სიქსტთან გრელუს დედა მიდის და ეუბნება: „მან დაჰკარგა სარწმუნოება თქვენი და თქვენი ნაწერების წყალობით, ბატონო ჩემო, ის თქვენი მოწაფეა, თქვენ მისი მოძღვარი ხართ“ და ემუდარება უშველოს რამე მის შვილს. დედამ გადასცა სიქსტს გრელუს მიერ გამოგზავნილი ბარათი, რომელსაც კიტა აბაშიძე მართებულად უწოდებს ფატალისტურ მოთხრობას.

შეშინებულ ფილოსოფოსს არ უნდოდა მისი წაკითხვა, მაგრამ ფსიქოლოგიურმა ცნობისმოყვარეობამ სძლია. წერილს სათაურად ჰქონდა: „აღსარება ეხლანდელი ყმაწვილი კაცისა“. მასში ვკითხულობთ: „დიდებულ მოძღვარო, თქვენსა და ჩემს — თქვენს მოწაფეს — შორის, რომელსაც ბრალდება უსაშინელესი დანაშაული, არსებობს კავშირი, ეს კავშირი მომაცდევთათვის გაუგებარია, თვით თქვენც არ იცით, მაგრამ მე ვგრძნობ, რომ ეს კავშირი მტკიცეა და ურღვევი. მე ვცოცხლობდი თქვენი აზრებით. ჩემი ცხოვრების საუკე-

თესო და დიდმნიშვნელოვან დროს მე ძლიერ გატაცებული-
მთლად გაუღნითილი ვიყავი თქვენი იდეებით“.

ამის შემდეგ კიბა აბაშიძე არკვევს სხვა გარემოებებსაც..
რომლებმაც გარკვეული გავლენა იქონიეს გრელუს პიროვ-
ნებაზე. ის პირველ რიგში ასახელებს მემკვიდრეობითობას.
შთამომავლობითობას. გრელუს მამა იყო ინჟინერი, ის მუშა-
ობდა მხოლოდ მათემატიკურ მეცნიერებათა განყენებულ თე-
ორიებზე და არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ფიზიკურ საქმი-
ანობასთან.

გრელუს ბავშვობიდანვე ასეთი იყო. მამისაგან მას გამოკ-
ყვა ანალიტიკოსობა, ორბუნიბოვანება, ამაყი ხასიათი, სუსტ-
ნერვები, მეტისმეტი გრძნობიერება. გრელუს ბავშვობიდანვე
უყვარდა ჩხრეკა-ძიება, ანალიზი, გამორკვევა, ერთხელ მან დე-
დას ჰკითხა: მამა რატომ არ დადის ეკლესიაში? დედამ უპასუხა:
საჭირო არაა, რომ შენ ამის მიზეზი იცოდეთ. ეპვიანი და
კრიტიკულად განწყობილი გრელუ დააფიქრა დედის პასუხ-
მა და გამოიტანა დასკვნა — გონებით უმაღლეს და უწარჩი-
ნებულეს ადამიანებს უფლება აქვთ არ შეასრულონ ის, რაც
სხვებისათვის სავალდებულოა: „ერთსა და იმავე კანონს არ
ექვემდებარებიან დიდი ჰკუისა და გონების მქონენი და
უბრალო მომაცდევანი... მოაზროვნებმა არ უნდა მიიჩნიონ
კანონად ის, რაც არის და კიდევაც უნდა იყოს კანონი მათთვის,
ვინც აზროვნებას მოკლებულია“.

დროთა ვითარებაში გრელუ იმდენად გაამაყდა, რომ
თავისი თავი ყველაზე მაღლა მდგომად წარმოიდგინა, უკი-
დურესი ეგოისტი გახდა. ალფრედ დე მიუსეს პოეზიამ მასში
მამაკაცური ვნებათა ღელვანი გააღვიძა, სიქსტის თხზულებე-
ბმა კი შთაუწერგა ათეისტური შეხედულებანი და ნიპ-
ლიზმი.

როდესაც გრელუ რომანტიკული სიტურფით აღსავსე
ქალიშვილს შარლოტას შეხვდება და დაუახლოვდება. ის
სულ იმის ფიქრშია, ისეთი რამ არ ჩაიდინოს, რაც მეცნიე-
რული თეორიიდან არ გამომდინარეობს. „მე გადავწყვი-
ტე, — ამბობს გრელუ, — სრულიად გულგრილად ამ ქალის

მოხიბვლა, ისე რომ არც კი მყვარებია, მხოლოდ ფსიქოლოგიური ცნობისმოყვარეობისათვის, უბრალოდ, თავის შესაქცევად მეთამაშებინა ეს გულუბრყვილო სული და მე კი ზნერად მეჭვრიტა ამ ვნებათა-ღელვის მექანიზმისათვის, რომელსაც დღევანდელ დღემდე მხოლოდ წიგნებიდან თუ სწავლობენ.

მხოლოდ ერთი სურვილი მიტაცებდა, გამემდიდრებინა გონება ახალი გამოცდილებით... ღიახ, მე ასე მსურდა და არც შემეძლო. რომ ასე არა მსურვებოდა, რადგან მემკვიდრეობამ და აღზრდამ ისეთ კაცად შემქმნა, რომ იმ წრეში, სადაც მე ჩავარდი შემთხვევის წყალობით, საშინილი ზიზღით სავსე გულით იმ ჩემს მოწინააღმდეგე ყმაწვილ-კაცი-სადმი სწორედ ასე უნდა მოვქცეულიყავი“.

გრელუ, როგორც წყლის წვეთი წვეთს, ისე ჰგავს ბურჟუას სხვა გმირებს, განსაკუთრებით ქალებისადმი დამოკიდებულებაში. ის ზიზღით უყურებს ყველა რეოლუციურ თეორიას. სიქსტის ფილოსოფიით გატაცებული გრელუ თავისი ინტელექტუალური „მეთი“ ამყობს და აბუჩად იგდებს ყველას და ყველაფერს. თავისი მიზნის მისაღწევ გზაზე ის არაფერს არ ერიდება, არც სიცრუეს, არც ორ პირობას, არც ფარისევლობას. მისი აზრით, არავითარი ფასი არა აქვს სიტყვას „პატივისცემა“, რადგან ის ადამიანური უგუნურების ნაყოფია. პატიოსან ქალიშვილსა და იღბლიან მოთამაშეს ერთი და იგივე ღირსება აქვს.

რამდენადაც შარლოტა გულუბრყვილო და ალაღმართალია, იმდენად გრელუ ვერაგი და ბოროტია. რა არ გააქეთა მან ამ სათნო არსების გულის მოსაგებად, როგორ მოიმკვდარუნა თავი მის წინაშე, როგორ ღვრიდა ფარისევლურ ცრემლებს ამ ქალიშვილის კალთაში, როგორ აკითხებდა მას ვნებათა-ღელვის აღმძვრელ წიგნებს, როგორ დაყავდა ტყეში და უკოცნიდა ტუჩებს. რამდენჯერ გადაწყვიტა საბრალო შარლოტამ ჩამოსცილებოდა ამ ცინიკოსსა და მატყუარას. ერთხელ კიდევაც დათანხმდა გაჰყოლოდა ცოლად თავისი ძმის ანდრეს მეგობარს — დე პლანს, მაგრამ ამაოდ, ისე

ზდებოდა, თითქო თავისი საშინელი ბედისწერის ქარი სულ გრელუს ხელში აგდებდა მას.

ერთხელ, როცა გრელუ თავის მხეცურ სურვილებს დაიკმაყოფილებს და უარს ამბობს თავის მოკვლაზე, გაშმაგებული შარლოტა გრელუს პირში მიახლის მწარე სიტყვებს: ლაჩარო, ფლიდო, ბინძურო, შემდეგ გარეთ გამოვარდება. სასოწარკვეთილი, ნამუსახდილი ქალი თავს იკლავს.

გრელუს გაქვავებულ გულს არაფერი არ ენალელება. ის თავს ინუგეშებს თავისი დეტერმინისტული თეორიებით. მრავალ კითხვათა შორის, რომელნიც მან თავის თავს დაუსვა, ერთი ასეთი იყო: „ყველაფერი ყველაფერია, მაგრამ გაქვს კი უფლება მოექცე შარლოტას, როგორც უბრალო საგანს? ზენის ექსპერიმენტისას?“ ამ კითხვას ის სპინოზას სიტყვებით უპასუხებს: „ჩვენი უფლების საზღვარი ჩვენი ძალა და ღონეა“. შემდეგ გადაშლის თავისი მასწავლებლის სიქსტის წიგნს „ვენებათა თეორია“ და ამოიკითხავს: „ბუნების კანონი ითხოვს, რომ ყოველივე არსებობა იქმნეს ძალით მოპოვებული. ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ ძლიერისაგან სუსტის დამარცხების შემწეობით. ამ კანონს ექვემდებარება როგორც მორალური, ისე ფიზიკური მხარე ჩვენი ცხოვრებისა“.

შემდეგ გრელუ იმაზე ლაპარაკობს, რომ არსებობს ქვეყნად მტაცებელი სული, ისევე როგორც მტაცებელი მგელი, ვეფხვი, არწივი და თავის თავს მიიჩნევს მტაცებელ სულად.

გრელუს აღსარებაში ერთგვარი სინანულია გამოთქმული განვლილ დღეთა გამო. მას აგონდება წარსული, შარლოტას თვითმკვლელობა და სინდისი ქენჯნის. მისი დეტერმინისტული რწმენანი კი ჩასძახიან მას, რომ სინდისის ქენჯნა ფუჭი ილუზიაა, მაგრამ ის ღაინც ვერ მშვიდდება. რატომ? იმიტომ, რომ „რაც თავს მიაჩნია ქეშმარიტებად, ის გულს მიაჩნია საექვოდ“

გრელუ აქამდე გულს არ აქცევდა ყურადღებას, მას არაფერს ეკითხებოდა, ახლა კი თავის მასწავლებელს ემუდარება: „თქვენს ხელთ არის ჩემი შველა, დამიხსენით, დიდებული მცოდნევე კაცის სულის ავადმყოფობისა, გაიმეტეთ ჩემ-

თვის ერთი სიტყვა და ამიხსენით, რისი ახსნაც ვერ მომიხერხებოა. დამანახეთ, რომ არ ვართ საშინელება. მომაწოდეთ სიტყვა, რომელიც ღუზად ექნეს ჩემს არეულ-დარეულ გონებას, სიტყვა მომაშველეთ, სიტყვა, რომელმაც დამიმტკიცოს, რომ ამოდენი ხნის განმავლობაში არ ვცდებოდი მით, რომ მივეკედლე ახალს რწმუნებას გულწრფელი აჩრებების სრული ძალით და ღონით და ბოლოს, ჩემო ძვირფასო მოძღვარო, ერთობ უბედური ვარ და საჭიროდ ვხდი ჩემი უბედურება გაგაგებინოთ. ვის მივმართო, თუ არ თქვენ, მე ხომ წარმოდგენაც არ შემიძლია, რომ ვინმე გამიგებს იმ ფსიქოლოგიან მეტი, რომლის მოწაფეც ვარ“.

კიტა აბაშიძე საჭირო გულისხმიერებით და საქმის ცოდნით არჩევს სიქსტის მოწაფის გრელუს აღსარებაში გამოთქმულ აზრებს, მის სულიერ ტანჯვებს, მის განცდებს. მართლაც, პოლ ბურჟეს, როგორც ნიჟიერ მხატვარ-რომანისტს, ემარჯვება მთელი სისრულით დახატოს ადამიანი, რომელსაც აფორიაქებს მძიმე ტანჯვა, რომელსაც ღრმად შეუთვისებია ეს ფილოსოფიური მოძღვრება, მიუყენებია იგი ცხოვრებისათვის და შეხებისთანავე დამსხვრეულან მისი ოცნებანი და ჩავარდნილა საგონებელში.

ჩვენი მკვლევარი გრელუს აღსარებაში იმას უსვამს ხაზს, რომ მოწაფე თავისი მასწავლებლის პასუხისმგებლობაზე ლაპარაკობს, რომ გრელუ სამუდამოდ დატანჯული უნდა ყოფილიყო თავისი მასწავლებლის სიქსტის ფილოსოფიისაგან.

ეს აზრი ღრმად ჩასწვდა სიქსტის გულს და მთლად შესძრა იგი. სიქსტი იმანაც შეაწუხა, რომ გრელუ თავის დანაშაულს მასწავლებლის თეორიებით ამართლებდა. მან იგრძნო, რომ რაღაც საშინელი ლაქა ეცხებოდა მის პიროვნებას, მან თავის მოწაფეში თავისი თავი დაინახა.

ირაკვევა, რომ ცხოვრებისაგან განაპირებული, თავისთვის ჩაკეტილი სიქსტი მხოლოდ ქალაქის ფურცლებზე ყოფილა უარმყოფელი, ნიჰილისტი და პესიმისტი. ნამდვილად კი მისი გული აღსავსეა კეთილშობილებითა და კაცთმოყვარეო-

ბით. გრელუ ნაყოფიერი ფსიქოლოგიური ნიადაგი აღმოჩნდა, რომელზედაც სიქსტის თეორიებმა მომაკვდინებელი მცენარე აღმოაცენა. კიტა მართებულად მიუთითებს, რომ სიქსტი თავს დამნაშავედ სთვლის. როდესაც სიქსტმა უკანასკნელად დაინახა გრელუს ცხედარი, რომელსაც ცხარე ცრემლით დასტიროდა დედა, დაიჩოქა და აქვითინდა.

საკითხმა მეცნიერთა პასუხისმგებლობის შესახებ მათი თხზულებების გამო, სხვადასხვა აზრთა შეხლა-შემოხლა გამოიწვია. იგი გახდა მკაცრი მსჯელობის საგანი. კიტა კარგად იცნობს ამ შეხედულებებს: მოღვაწეთა ერთი ჯგუფი ამტკიცებდა, რომ ავტორებმა პასუხი უნდა აგონ თავიანთი თეორიების გამო. მეორე ჯგუფი, პირიქით, მოითხოვდა, რომ მეცნიერებს არავითარი პასუხისმგებლობა არ ეკისრებათ თავიანთ მოძღვრებათა შედეგების გამო.

კიტა აბაშიძე საკვებით სამართლიანად მხარს უჭერს პირველს. სახელდობრ იმ აზრს, რომ მეცნიერებმა პასუხი უნდა აგონ თავიანთ თხზულებებში წამოყენებული და განვითარებული იდეების გამო. კიტას მოაქვს ფერდინანდ ბრუნეტიერის სიტყვები: „ის ფილოსოფოსი, რომელნიც ბედავენ ყოველივეს შეეხონ, ყოველივეს დაეტაკონ და ყოველივე უარჰყონ. ისეთივე დამნაშავენი არიან, თუ არ მეტად. როგორც გრელუ, ნუ მეტყვი, რომ მეცნიერი თავის ლაბორატორიაში და ფილოსოფოსი თავის კაბინეტში სრულიად არ აქცევენ ყურადღებას იმას, თუ ხალხი რა აზრს მისცემს მათ ოიორიებს და მათ მეცნიერულ გამოკვლევებს! კმარა. ბატონებო, ამის ლაპარაკი, დროა ეს ინდიფერენტობიში განვაძეთ. მიცნიერნი პასუხისმგებელნი არიან თავიანთი ნაწერებისთვის“¹.

აქ აუცილებელია აღვნიშნოთ შემდეგი: „მეცნიერებს. ცხადია, უნდა ჰქონდეთ პასუხისმგებლობის გრძნობა, მაგრამ ეს საკითხი დაზუსტებასაც მოითხოვს, რადგან მეცნიე-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 9, გვ. 28.

რის ესა თუ ის აღმოჩენა, გამოკვლევა, გამოგონება შეიძლება ბოროტად იქნეს გამოყენებული, მაშინ მეცნიერია დამნაშავე?

მოუვსმინოთ თვით კიტა აბაშიძეს: „ჩვენ გვგონია, რომ რომანში სიქსტი გამოდის და თვითონვე აღიარებს თავს დამნაშავედ და ჩანს პასუხისმგებლობასაც კისრულობს“. ჩვენი მკვლევარი იქვე ასეთ საინტერესო და საგულისხმო აზრს გამოთქვამს: „ჩვენ გვგონია, რომ მეცნიერი და ფილოსოფოსი პასუხისმგებელნი უნდა იყვნენ, მაგრამ ისე თავისი აზრებისათვის არა, როგორც იმ განწყენებულ ცხოვრებისათვის, რომელიც მათ ჩვეულებად აქვთ. მეცნიერებმა უნდა იცოდნენ, რომ მათი თხზულებანი ცოცხალ არსებათა შორის დატრიალებს, იძიებს ზოგის აღტაცებას და ზოგის ზიზღს, პოულობს თავის მორწმუნეთა და მოწაფეთა გუნდს. ამიტომ ისინი ცხოვრებას არასოდეს არ უნდა განუკერძოვდნენ, თორემ უთუოდ იგივე ნოუვათ, რაც სიქსტს“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

„სიქსტი, უბიწო კაცი, სიყვარულზე ათას უცნაურ თეორიებს წერდა. მას არც კი შეეძლო წარმოედგინა, რომ მოიძებნებოდა ვინმე ისეთი, რომელსაც უბიწოება დიდის ხნიდან დაკარგული ექნებოდა და ბიწიერებას ჩაიდენდა გრელუს მსგავსს. სიქსტს სკამისათვისაც კი არ უხლია ხელი. მაგიდასთან გაატარა თავის სიცოცხლე და, რასაკვირველია, არც სიძულვილი გამოუცდია და არც სიყვარული. აქ კი სიხარბეზე და მემკვიდრეობით გადმოცემულ სიძულვილზე თეორიებს ადგენს, რომელნიც გრელუს დაეხმარებოდა ანდრესადმი თავის ზიზღის ესახსნელად.

თუ ის გამოსულიყო ცხოვრებაში, თუ ენახა, რომ არის ტანჯვა, არის ცრემლები მის გარშემო, არის კვნესა და ოხვრა,

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 9. გვ. 30.

რომ იმ ბავშვებს, რომელთა ექსპერიმენტად მოხმარეს მას უნდოდა, ჰყავთ დედა, რომელიც ცრემლებს დაფრქვევს მათთვის, — მაშინ იგრძნობდა, რომ ყოველივე გრძნობისა და ზნეობრივი მოქმედების უარყოფა არის უაზრობა და შეუძლებელია კაცისათვის, მაგრამ ის განცენებული იყო და ყოველივე მისი ბრალი ამაშია, რომ მისი თეორიები კარგად შეგნებულნი და კარგის კაცისაგან აწონილ-დაწონილნი გამყრ-ვნელნი არ არიან, ამას თვით სიქსტის პირადობა გვიმტკიცებს¹.

კიტა სწორად იქცევა, როცა არ ეთანხმება ფრანგ ფილოსოფოს ეანეს, რომლის აზრითაც, თუ მწერალს სურდა გამოეხატა თეორიების ცუდი გავლენა ადამიანზე, მაშინ მას გრელუ ბუნებით გარყვნილ და სულით ავადმყოფ ახალგაზრდად კი არ უნდა გამოეყვანა, არამედ ისეთად, რომლის ზნეობრივად დაცემის მიზეზი მხოლოდ აზრი იქნებოდა.

ჩვენს მკვლევარს ფრანგი მეცნიერის ასეთი შეხედულება უსაფუძვლოდ მიაჩნია და თავის მხრივ დასძენს: „რომანი ნათემატიკა არ არის. რომანს უნდა ჰქონდეს კავშირი ცხოვრებასთან, უნდა სინამდვილეს გვიჩვენებდეს. ამიტომაც ბურჟემ მშვენიერი ნიადაგი მოსძებნა ამ აზრების ნაყოფის გამოსაღებად და დიდებულადაც მიაღწია თავის განზრახვას. ჩვენთვის საკმარისია, რომ გრელუს გარყვნის ერთ-ერთ მიზეზად ეს აზრები იყვნენ, ესეც დიდი დანაშაულია“².

არ შეიძლება გვერდი აეუაროთ იმ ფაქტს, რომ პოლ ბურჟეს მხატვრული შემოქმედებით გატაცებული ჩვენი ნიჭიერი კრიტიკოსი აჭარბებს, როცა ბურჟეს ამ რომანს მრავალი გამოჩენილი მწერლის ნაწარმოებებზე მაღლა აყენებს. კიტამ „მოწაფე“ შეადარა ბალზაკის „აბსოლუტის ძიებას“, სტენდალის „წითელსა და შავს“, დოსტოვესკის „დანაშაულსა და სასჯელს“, ფეიეს „სიკვდილს“, სენკევიჩის „უდოგმატოს“ და გამოიტანა დასკვნა, რომ ბურჟეს რომანი

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშპ“. 1894 წ., № 9. გვ. 30.

² • ქ ვ ე.

„მოწაფე“ ყველა ამ ნაწარმოებზე მაღლა დგას როგორც აზრით, ისე მხატვრულობის მხრით. კიტა აბაშიძეს აქ შეცდომა მოუვიდა.

აღსანიშნავია, რომ კიტა აბაშიძის გამკრიახ გონებას მხედველობიდან არ რჩება პოლ ბურჟეს თეოლოგიური მრწამსი. ის აღნიშნავს, რომ სიქსტისა და გრელუსათვის არ არსებობს ღმერთი, მაგრამ თავიანთი ტრაგიკული მდგომარეობის უმაღლეს საფეხურზე ისინი გრძნობენ ღვთის საჭიროებას, ლოცვის საჭიროებას. „თუ კი არ სუფევდეს ეს ზეციური მამა, განა მოგვწყურდებოდა ამ წუთში მასთან მიმართვა? ასეთ სიტყვებს ვკითხულობთ რომანის ბოლოს. ბურჟეს სხვა რომანებიც, მაგალითად, „ნეტარი ქვეყანა“ და „კოსმოპოლიტები“ უკვე გამოცხადებული აღსარებაა სარწმუნოებისა, მაგრამ სამწუხაროა, რომ ჩვენი მკვლევარი არ ჩერდება ამ საკითხის განხილვაზე.

კიტა პირდაპირ წერს: „ჩვენ არ შევუდგებით, თუ რამდენად სართალია ბურჟე თავის თეოლოგიურ ფილოსოფიაში, რამდენად საფუძველი აქვს, რომ მორალს ამყარებს სარწმუნოებაზე. ჩვენ ის გვანტერესებს მხოლოდ, როგორც მორალისტს. რაზე უნდა იყოს მორალი დამყარებული ყოველი მორალისტის ვალდებულება, კეთილი გვიქადაგოს და ბოროტი შეგვაძაგოს. თუ მთელს თავის თხზულებაში ამას ცდილობს ბურჟე, მეტი ჩვენ არა გვინდა-რა“¹.

ჩვენი აზრით, კიტას შეეძლო და კიდევაც უნდა ჩასწვდომოდა ამ აზრს, რადგან სწორედ ეს რელიგიური საფუძველი, ეს თეოლოგიური ცრურწმენანი ბურჟეს მსოფლმხედველობისა, წარმოადგენენ მისი დეტერმინიზმისა და ფატალიზმის განმსაზღვრელ ფაქტორებს.

ყოველივე ამის დასამტკიცებლად ჩვენ მოვიტანთ კიდევ პოლ ბურჟეს ორ საინტერესო ნაწარმოებს: „საშობაო მოთხრობას“ და „აღსარებას“. „საშობაო მოთხრობის“² მოკლე

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 9, გვ. 31.

² ქართული თარგმანი ეკუთვნის გ. გრძელიშვილს, დაიბეჭდა 1891 წ., „ივერიაში“, № 175.

შინაარსი ასეთია: შობის ღამეა. გარეთ ცივა. გრაფ ეისევის სახლში სამარისებური სიჩუმეა. კარგა ხანი გავიდა მას შემდეგ, რაც მისი ახალგაზრდა მეუღლე ალისა ცხენიდან გადმოვარდა და გარდაიცვალა. მას დარჩა სამი შვილი: თერთმეტი წლის პიერი, ცხრა წლის არმანი და რვა წლის ქალიშვილი სიმონა.

ბავშვები ძლიერ განიცდიან ობლობას, უფრო მეტად კი უმცროსი სიმონა, რომელსაც ჰგონია, თითქმის დედამისი ზეცას გაფრინდა და მალე დაბრუნდება. ამ შობის დღეს განსაკუთრებით მოწყვნილია პატარა სიმონა. წინათ ის გრაფს ძალიან უყვარდა, დედის სიკვდილის შემდეგ კი აღარ. ბავშვი საგონებელშია ჩავარდნილი. რა მოხდა? ეკითხება ის თავის თავს და პასუხს ვერ პოულობს. მამა რომ მოვიდოდა ხოლმე სახლში, მიუაღერებდა და გადაჰკოცნიდა ვაჟიშვილებს, სიმონას კი არა.

თანდათანობით ძმებმაც გულგრილად დაუწყეს ყურება სიმონას. ის ყველაფრიდან გამოთიშეს. ბავშვს თავის თავი უცხო აღმძიანებში ჰგონია და იტანჯება.

ამ შობის ღამეს მას, ერთადერთს, არ სძინავს, რადგან ჰგონია, იესო ქრისტე ჩამოვა ზეციდან და ელოდება. გარედან ისინი ქარის ზუზუნს სიმონამ დაწერა წერილი — „დედაჩემს ზეცაში“, რომელიც უნდა გაატანოს იესო ქრისტეს. პატარა სიმონამ ღამით ეს ბარათი გაიტანა სასტუმრო ოთახში და დადო ბუხრის გვერდით

როცა გრაფმა ცოლი დამარხა და ღამით მის ოთახში შევიდა. გამოსწია უჯრა და წააწყდა წერილების მთელ გროვას. მან გაიგო, რომ ალისას და მის მეგობარს მარკიზ ედისს ერთმანეთი ჰყვარებიათ. შეიტყო ცოლის მხრით ღალატი და რაც ყველაფერზე საზარელია — სიმონას დაბადების საიდუმლოებით მოცული ამბავი. გრაფმა გაიგო, რომ სიმონა, რომელიც მას ყველას ერჩია, მისი შვილი არ იყო. ვაჟებს ეტყობოდათ, რომ ისინი გრაფის შვილები იყვნენ, სიმონას კი არა. ის მთლად დედას ჰგავდა და არაფერი ემჩნეოდა გრაფის. ალისამ შეიძლია წელიწადი ატყუა ქმარს. გაგიჟებამდე მისულმა

ქმარმა თავი შეიკავა. იმით დაკმაყოფილდა, რომ მეგობარი ედი ჩამოიცილა, ბავშვებს არაფერი აგრძნობინა.

ამ შოზის ღამეს არც მას ეძინა. წარსულზე ფიქრობდა. პოიგონა, როგორ შეირთო ალისა, როგორ უყვარდა ის, როგორ დაიღუპა მის თვალწინ. ერთი წლის წინათ ის და მისი ცოლი როგორ ამზადებდნენ საჩუქრებს ბავშვებისათვის, ახლა კი ის აღარაა, საყვარელი ცოლი. მაგრამ მოლაღატე.

გრაფმა მოიწმინდა თვალებიდან ცრემლი, ტირილი სულმდაბლობად მიიჩნია, მოავლო ხელი სიმონას სათამაშოებს და წაიღო სასტუმრო ოთახისაკენ. ბუხრის გვერდით კუთხეში მან შეამჩნია ბარათი, აიღო, გახსნა და წაიკითხა. შიგ ეწერა: „ჩემო საყვარელო დედიკო! გწერ ამ წერილს იმისათვის, რომ ჩემი ნაწერიც გაჩვენო. სასტუმრო ოთახში აღარ შევდივარ, აღარაფერი მართობს, არმანს თმა შეკრიჭეს, მე შავი კაბა მაცვია, პიერი გრძელი შარვლით დადის ხოლმე და მბზრავებს. როცა ვტირი, არმანი მომეფერება ხოლმე. აღმზრდელი ქალი მეუბნება, რომ შენ ზეცაში ხარ და კარგად ცხოვრობ. მეც წამიყვანე მანდ, ჰკვიანად მოვიქცევი. დედა, მამას შემოუთვალე, რომ ისევ შემიყვაროს, როგორც შენს დროს ვუყვარდი. პიერი და არმანი სულ მამასთან არიან, მე კი — აღმზრდელთან, ვითომდა იმისათვის, რომ არ ვიცელებო. მამას ვერ ვუყუარებ, მისი თვალების მეშინია. გარწმუნებ, დედიკო, რომ ცუდს არაფერს ვშვებ. მოვა ხოლმე მამა, ეალერსება და ჰკოცნის პიერსა და არმანს, მე კი სულ მიტოვებული ვარ, არ მეკარება, მე ვტირი ხოლმე, რომ მალე დამეძინოს. მამას აღარ ვუყვარვარ, მინდა მოვკდე. გეხვევი და გკოცნი“. ბოლოს ეწერა: „შენი სიმონა, რომელსაც ძლიერ უყვარხარ“.

გრაფი დაბრუნდა თავის ოთახში და კვლავ ფიქრებს მიეცა. დარწმუნდა, რომ ბავშვს საშინელი სულიერი ტრავმა აწუხებდა და შეეცოდა ის. ეს სიმონაც ხომ მისი ცოლქს იყო, იმ ცოლის, რომელიც მას ასე ძლიერ უყვარდა. წამოფარდა ზეზე. შევიდა სიმონას ოთახში და თავზე დაადგა სიწარე ბავშვს. როცა სიმონამ გაიღვიძა, თავი კვლავ სიზმარში ეგონა. მამამ მიუალერსა და გადაკოცნა. ამიერიდან გრაფს სი-

მონა ძალიან შეუყვარდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც მისი ნამდვილი მამა თავიდან მოიშორა. ეს მოხდა ასე: ერთ-ხელ, როცა გრაფმა ელისეს მინდვრებზე დაინახა, თუ როგორ აკოცა და მიუაღერსა ედიმ სიმონას, მან იგი ღუელში გამოიწვია და მოკლა.

„აღსარებაში“¹ გადმოცემულია ახალგაზრდა ფეხმძიმე ქალის ჭულიეტას თავზე დატრიალებული უბედურება. ერთ დღეს, საღამოს, როცა აბატი რენო ეკლესიიდან გამოსვლას აპირებდა, მასთან მივიდა ჭულიეტა, დაუჩოქა და შეევედრა. წინასწარ ეპატიებია მისთვის დანაშაული, რომელიც მან მალე უნდა ჩაიდინოს. ქალმა არ გაამხილა საიდუმლო, არ გაამხილა. თუ რა დანაშაული უნდა ჩაედინა, მაგრამ მღვდელი რენო მიხვდა ყოველივეს და ქალს უთხრა: სანამ მას დაახრჩობდეთ, მანამ ძუძუ აწოვეთო. ქალი გაოცებული დარჩა ხუცესის ასეთი გამჭკრიახობით. ის შინ დაბრუნდა. რა მოხდა?

ჭულიეტამ წარმატებით დაამთავრა სასწავლებელი. შემდეგ პარიზში ერთ მდიდარ ოჯახში მოეწყო ბავშვების აღმზრდელად. მან იქ გაიცნო და შეიყვარა ამ ოჯახის ახლობელი ბარონ დე კერნი, რომლისგანაც ის ფეხმძიმე შეიქმნა. დე კერნიმ უსირცხვილოდ მიატოვა ჭულიეტა ბედისამართად. ქალი იმდენად ამაყი იყო, რომ არაფერი უთქვამს დე კერნისათვის. ის ერთხელაც კი აღარ მისულა ამ უსულგულო კაცთან.

ეკლესიიდან შინ დაბრუნებულმა ჭულიეტამ გადაწყვიტა შეესრულებინა ჩანაფიქრი ცალკე ოთახში, შემდეგ ბავშვის სხეული რკინიგზაზე დაეგდო, განთავსისუფლებულიყო და დაეწყო ხელახალი ცხოვრება. ჭულიეტა საშინელმა ტკივილებმა შეაწუხა. მოახლოვდა მშობიარობის ე.წ. მის თვალწინ გაიღვა წარსულის სურათებმა, ახალგაზრდობამ, მშობლების სიღარიბემ, სწავლამ, დიპლომმა. გაიხსენა, თუ როგორ ხარობდა მისი მამა, რომ შეილი მასწავლებელი უნდა გამხდარიყო. მოაგონდა სახლი, სადაც ბარონ დე კერნი გაიც-

¹ ქართული თარგმანი ეკუთვნის ი. გამრეკელს, დაიბეჭდა 1892 წ., „რევრიაში“, № 65.

ნო და უკუღმა დატრიალდა მისი ცხოვრების ჩარხი. ჯულიეტას ბავშვი დაებადა. ის დაწყნარდა. გონს მოვიდა. ბავშვი ქალიშვილი აღმოჩნდა. ის იყო წყნარი და მშვიდი. ჯულიეტამ შეასრულა აბატ რენოს რჩევა — პირობა. თავისი ბავშვი მკერდზე მიიკრა, ბავშვი ხარბად დაეწაფა მის ძუძუებს. ჯულიეტას თვალებიდან ცრემლები წამოუვიდა. ის ტირილით იმეორებდა: შვილო, ჩემო შვილო. დედამ კი აღარ დაახრჩო შვილი, არამედ ჩაიხუტა და ალერსი დაუწყო.

როგორც ვხედავთ, პატარა მოთხრობებშიც კი პოლ ბურჟე იმავე თვალსაზრისის ატარებს, რასაც დიდ რომანებში. ეს თვალსაზრისია — საარწმუნოების ყოვლისშემძლეობა და ბედისწერის გარდუვალობა.

კიტე აბაშიძე მოხდენილად ამბობს, რომ ერთი მისი რომანის სახელი „ცოდვა სიყვარულისა“ შეგვიძლია პოლ ბურჟეს ყველა ნაწარმოებებს დავარქვათო¹.

თავის შესანიშნავ გამოკვლევას პოლ ბურჟეს შემოქმედების შესახებ კიტე აბაშიძე ასე ამთავრებს: „სწორედ ამ მორალურმა ქადაგებამ (მიუხედავად საძირკვლისა, რომელზედაც ის აშენებს თავის მორალს, გავახსენებთ ჩვენს მკითხველს), ბურჟესამ მიგვიზიდა ჩვენ, როცა ამ წერილის დაწერას შევუდგეთ. ჩვენშიაც შეგხვდებოდა პატარა დე-კერნები, პატარა გრიოლები, თითქოს ქარს მოეტანოს ჩვენამდინაც იმათი შემქმნელი პირობები. ჩვენშიაც გაუგონიათ ნაწყვერ-ნაწყვეტად აზრები ეხლანდელთა. მოძღვართა, რომლითაც ხშირად ამართლებენ თავის გულ-გრილსა და ხშირად საძაგელს ქცევას. პატიოსანი კაცის ერთგული მამულიშვილის მოვალეობაა ეცადოს ამისთანა დამამახოებელს სენს თავშივე ბოლო მოუღოს. თუ ამას ცოტათი მაინც მიაღწევს ჩემი წე-
ლი, მე სრულიად დაჯილდოებულ ვიქნები“¹. (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

¹ კიტე აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშბ“, 1894 წ., № 9, გვ. 32.

ჩვენ გზადაგზა აღვნიშნეთ კიტა აბაშიძის ცალკეული შეცდომები და გამოვთქვით ჩვენი აზრი მათზე, მაგრამ ძირითადი და მთავარი ეს კი არ არის, არამედ ის, რომ კიტა აბაშიძე პოლ ბურჟეს შემოქმედების ობიექტურ, ძირითადად სწორ მეცნიერულ შეფასებას იძლევა. ის სწორად ახასიათებს მეორე იმპერიის დროინდელი საფრანგეთის ეკონომიურ, პოლიტიკურ, კულტურულ ცხოვრებას და გამოაქვს აათანადო დასკვნები. კიტამ ნოგვეცა ამავე დროს იშვიათი მხატვრული ანალიზი პოლ ბურჟეს მთავარი ნაწარმოებებისა და ეს შეეძლო მხოლოდ ისეთ ადამიანს, რომელმაც ჩინებულად იცოდა მშობლიური ლიტერატურა და ასევე კარგად ჰქონდა შესწავლილი ფრანგული ლიტერატურა საერთოდ, განსაკუთრებით კი მე-19 საუკუნის ფრანგული მწერლობა.

დღესაც ახლებურად გაისმის კიტა აბაშიძის ღრმაზრუნვანი სიტყვები: „მეცნიერება მაშინ არის კარგი, მაშინ არის სანატრელი, თუ იგი ემსახურება აკაცობრიობას, თუ იგი ეხმარება და შველის მისი მატერიალური და სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, თორემ მეცნიერება მეცნიერებისათვის, ხელოვნება-ხელოვნებისათვის, ეს სწორედ უაზრო რამ არის“¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

კიტა აბაშიძის მართებული აზრით, დიდი მოაზროვნე, მეცნიერი, მწერალი ყოველთვის ცხოვრობს თავისი ეპოქის ინტერესებით, თავისი ხალხის ინტერესებით. „მწერლის ინდივიდუალური თვისებანი და მისი სამშობლოსა და დროის ზედ-გავლენა ყოველთვის თავისებურს ბეჭედს სვამს მის ნაწარმოებებზე“².

მეცნიერებისა და ხალხის ურთიერთობის საკითხს კიტამ მიუძღვნა ვრცელი წერილი, რომელშიც ის ბევრ საინტერესო

¹ კიტა აბაშიძე. ახალი მიმართულება საფრანგეთის ლიტერატურაში, პოლ ბურჟე, „მშპ“, 1894 წ., № 9, გვ. 32.

² „ივერიია“. 1895 წ., № 150.

სო აზრს გამოთქვამს და კვლავ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ადამიანის ცხოვრების მთავარი მიზანია ემსახუროს ხალხს, სიტყვით და საქმით განამტკიცოს ხალხთა შორის ძმობა და ერთობა¹.

**ჰ. კიტა აბაშიძის შრომა: „ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა
საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში“**

მზესაც კი აქვს შავი წერტილები, მაგრამ როცა მზეს ეუყურებთ, პირველად მისს სინათლესა ეგრძნობთ და რომ ვინმემ გთხოვთ მზის თვისებათა აღწერა, პირველადვე შავ წერტილზე არ მიუთითებთ. რადგან ეს თვისება უმნიშვნელო თვისებაა მისი.

კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე

1919 წელს, კიტა აბაშიძის გარდაცვალების ორი წლის-თავზე, მოწინავე ქართველმა ინტელიგენციამ გადაწყვიტა ცალკე წიგნად გამოეცათ კიტა აბაშიძის ნარკვევები ფრანგული ლიტერატურის შესახებ. ეს საქმე იკისრეს ნიჭიერმა ახალგაზრდა მწერლებმა: აკ. ბელიაშვილმა, სიმონ ჩიქოვანმა და ნიკოლოზ ჩაჩავამ. მათ შეარჩიეს 1894—95 წლების „მოამბის“ ნომრებში კიტას მიერ გამოქვეყნებული წერილები სათაურით: „ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში“ და ცალკე წიგნად გამოსცეს ქუთაისში. ამ წიგნის ყდაზე სათაურის ქვემოთ წერია: „გამომცემლობა „აკ-სიმ-კოლი“, რაც ნიშნავს აკაკი, სიმონი, კოლია, ე. ი. აკაკი ბელიაშვილი, სიმონ ჩიქოვანი, ნიკოლოზ ჩაჩავა. ეს თავაზიანი საჩუქარი იყო ქართველი ინტელიგენციის მხრივ შესანიშნავი ქართველი კრიტიკოსის კიტა აბაშიძის ხსოვნისადმი.

კიტა აბაშიძე შრომაში „ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში“, სხვა საინტერესო საკითხებთან ერთად განმარტავს ცნებებს: ლირიზმს, ინდივიდუა-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. Henri Béranger. L'aristocratie intellectuelle, „იფერია“, 1995 წ., № 183.

ლიზმს და რომანტიზმს. ცხადია, ამ ცნებების განმარტებისას ის ყველგან და ყოველთვის ზუსტი ვერ არის.

მეცხრამეტე საუკუნის ფრანგული სალირიკო პოეზიის გარჩევისას კიტა აბაშიძეს მოაქვს დამახასიათებელი ლექსები ქართველი პოეტებისა, მაგრამ ეს იმისათვის კი არა, რომ რომელიმე მათგანი ფრანგი პოეტის ბრმა მიმბაძველად და ნიმიდევრად გამოიყვანოს. ამ მხრივ კიტა აბაშიძე ზოგიერთი ჩვენი მკვლევარის მხრივ დაუმსახურებელ „დამუშავებას“ განიცდიდა.

განსაკუთრებით ასე იქნა გაკრიტიკებული კიტა აბაშიძე. მაშინ როცა პირველმა (ვაზიანის შემდეგ) ფრიად საყურადღებო და სწორი აზრები გამოთქვა ილია ჭავჭავაძის „განდეგილზე“, მისცა რა მას მაღალი შეფასება. კიტა აბაშიძეს „განდეგილის“ გარჩევის დროს უნდოდა ეჩვენებინა არა მხოლოდ მაღალი იდეური, მხატვრული დონე ილიას შემოქმედებისა. არამედ მე-19 საუკუნის მთელი ქართული კულტურისა, ამ მიზნით შეადარა მან „განდეგილი“ ფრანგი მწერლების ემილ ზოლას „აბატ მურეს შეცოდებას“ („La Faute de l'abbé Mouret“) და გუსტავ ფლობერის „წმინდა ანტუანის ცდუნებას“ („Le Tentation de saint Antoine“). კიტა აბაშიძის მიერ ასეთი მეცნიერული შედარება, შემოწმება „განდეგილისა“ უცხოურ ლიტერატურულ ძეგლებთან მეცნიერული, პატრიოტული ნაბოჯი იყო.

ამის შემდეგ გაკვირვებას იწვევს ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში გამოთქმული აზრი: მეცხრამეტე საუკუნის უკანასკნელი პერიოდის ქართული ლიტერატურული კრიტიკა მიიღო იმ მცდარ დასკვნამდე, რომ პოემა „განდეგილი“ დაწერილია ფრანგული ლიტერატურის, კერძოდ ემილ ზოლასა და გუსტავ ფლობერის ამავე თემაზე დაწერილ ნაწარმოებების გავლენით, რომ ილია „განდეგილის“ შექმნამდე მიიყვანა მიბაძვის სურვილმა და სხვა.

ახლა დავუბრუნდეთ კიტა აბაშიძის ზემოთ აღნიშნულ შრომას. როგორც ვთქვით, ჩვენი მკვლევარი აჩვენებს ფრან-

გული ლიტერატურის მოწინავე წარმომადგენლების შემოქმედებას.

კიტა აბაშიძე წერს: „1820-იან წლებში როგორც ლიტერატურული, ისე საზოგადოებრივი ნიადაგი სრულიად მზად იყო სალირიკო პოეზიისათვის. პირველი პოეტი ამ ხანში ლამარტინი არის“¹. შემდეგ კ. აბაშიძე ახასიათებს იმ პერიოდს, რომელშიც ლამარტინის უხდებოდა ცხოვრება და მოღვაწეობა, მიუთითებს იმაზე, რომ ერთხანს ლამარტინი ყველამ მიატოვა, საზოგადოება გულგრილი გახდა მის მიმართ, მაგრამ შემდეგ მისმა ლექსებმა „აღტაცებასა და განცვიფრებაში მოიყვანა ფრანგული საზოგადოებრიობა“.

კიტა აბაშიძეს ბრუნეტიერთან ერთად განსაკუთრებით მოსწონს ლამარტინის ლექსებში ავტორის ლირიზმი და ამ ლირიზმში სიყვარულის საკითხი. ჩვენი ავტორი აღნიშნავს, რომ სიყვარულის საკითხი ლიტერატურაშიც ისე, როგორც ცხოვრებაში, დიდი და რთული საკითხია; იგი ყველას თავისებურად ესმის, მის შესახებ უამრავი თვალსაზრისია გამოთქმული. ზოგისათვის ეს გრძნობა გამაუბედურებელიც არის და გამაბედნიერებელიც, „ზოგიერთს სიყვარული მიაჩნია იდეალად, რომელიც „ავამაღლებს“, რომელიც გვაძლევს ძალასა და ღონეს გვიორკეცებს, გვაშაშაძევებს, ათასნაირ გმირულსა და თავგანწირულს მოქმედებას გვაკისრებინებს, მრავალს დიდებულს აზრს ჩაგვინერგავს. ამათ სიყვარული „უკვდავ გრძნობად“ მიაჩნიათ, რომელმაც „სულსა მოჰბერა ცის ნიჭი ქვეყნად და თავის მკობად ჰქმნა იგი მგოსნად!“ იგი ღვთაებაა, რომელსაც მგოსანი ამ დიდებულს მსხვერპლს შესწირავს“². ამის შემდეგ კ. აბაშიძეს მოაქვს ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსი:

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 20.

² ი კ ვ ე. გვ. 24, 25.

„შევიშრობ ცრემლსა, კირთ მანელებელს,
გულსა დავიწვავ დასანატრებელს,
და მისსა ფერყლსა, ვითა საკმეველს,
შევსწირავ სატრფოს, ჩემსა სალოცველს!“¹

მკვლევარს ჩვენი პოეტის ეს ლექსი მოაქვს როგორც სანიმუშო, რომელიც ფრანგი პოეტების ლექსებზე უფრო „საგრძნობი და გასაგებია“². ის წერს: „უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენს ლირიკოსებსაც სიყვარული სულიერიდან უსულოზე გადააქვთ, მაგრამ უფრო კონკრეტულზე და ამიტომ უფრო საგრძნობი და გასაგებია. არ ვიცი, ზოგიერთი ლექსი თ. აკაკი წერეთლისა, ამ საუკეთესო პოეტისა ჩვენს ცოცხალ ლირიკოსთა შორის (მე სახეში მისი პატარა ლექსები მაქვს), და ან ზოგიერთი ლექსი ჭავჭავაძისა რით ჩამოუყარდა, მეტი რომ არა ვთქვათ, მსოფლიოს ლიტერატურის შესანიშნავ ლექსებსა ამავე საგანზედ? იგინი ამ დიდ სულიერს, ამ ერთს დიდ არსებას ისეთი ენით ელაპარაკებიან, თითქო ნამდვილი, გულ-წარმტაცი და რომნიბვლელი სატრფო უსხდეთ გვერდით. რა შეედრება მათ ტანჯვას, მათ სასოწარკვეთილებას, მათ სევდას, როცა ხედავენ, მათი საყვარელი სხვას ეალერსება და მათ ზედაც არ შეხედავს ზოლმე! რომელი პოეტის სევდას ჩამოუყარდებია, თუ არ აჯობებს თ. აკაკი წერეთლის სევდა მის „აღმართ-აღმართში“, როცა მისი საყვარელი გულგრილად მიიღებს ყოველსავე მის რჩევას, მის ხვეწნას. მის ვედრებას და როცა იგი უღიადღისი სევდით მოცული, დიდებულად თავგანწირული და დიდებულად ტანჯული „დაღმართ, დაღმართ დაუყვება წა მალით“ და „საუკუნოდ ხელ-დაკრეფით განსვენებას“. ლამობს? მისთვის აქ, ამ ქვეყანაში. რომელმაც ერთი წუთის წინ ისე ეშმაკურად მოხიბლა. „სიცოცხლე აგრძნობინა, სული და გული აუღღლა“, რომელმაც ერთი წუთის წინ აღიტაცა ისე, რომ კინაღამ გულში არ ჩაეკრა მას, ეხლა აქ მისი მიმზიდველი აღარა დარჩენილა

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ვოლუტა სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 25.

² ი ქ ვ ე.

რა და მიიჩქარის იქ. „სად ელიან ბარით, ნიჩბით, კუბოთი და ლოდებით“¹.

„ჩვენი პოეტებისათვის, — განაგრძობს კიტა აბაშიძე, — სიყვარული არც საეპიკურო, არც მტანჯველი რამეა, რომელსაც წყევსა და კრულებს უძღვნიან, ეს სიყვარული მათთვის თვით იდეალია, თვით შინაარსია ცხოვრებისა, უიმისოდ მათი ცხოვრება წარმოუდგენელია, იგინი მისთვის კი არ გამოადინა: საგმირო სამოქმედოდა და თავის გააწირადა, რომ თავისის საყვარლისაგან დაფნის გვირგვინი მიიღონ. არა, მათთვის ამ საყვარელი არსების გულგრილობაა სატანჯველი. მათთვის შეუძლებელია ამ სიყვარულის იმისთანა ადამიანის ხელში ყურება. როპოლიც „საწამლავში შარბათს ასმევს“, რომელიც ვარდებით ეკალში იტყუებს და რომელიც ეშხით ათბობს და შერე იპარო გულს განუგმირავს. ამ საყვარლის მისი მომზიბვლელისაგან დახსნა, განსაცდელისაგან განთავისუფლება მათთვის იდეალიც არის და გზაც ამ იდეალამდე მიმყვანი. მათი ტანჯვა და სიხარული მით არის სასიპპატიო და თაყვანის საცემო. რომ სრულიად უანგაროა. სრულიად არ ემჩნევათ, რომ ვითომ უნდოდეთ თავიანთი ტანჯვით იკობტონ, იმიტომ რომ წრფელის გულით იტანჯებიან და წრფელს გრძნობას კი კობტობისა და პრანჭვისათვის არა სცალიან. პირიქით, აბა შეჰხედეთ, რა ხასიათის სიმტკიცეს იჩენს პოეტი, რა სტროიებს დიდებულებისა ჰქემობს, როცა „ხალხშია, ძალით ღრუბელს ადარებს“, „მოწყენით მტერს თავზედ არ ახარებს“, რომ არა სთქვან მაზედ: „რა ოხერია!“, მაგრამ ვინ ჩაიხრდავს იქ, მის გულში, ვინ დაინახავს, რა ტანჯვა და წამება ტრიალებს იქა, რა „მწუხარების ალი“ სწევას. დიდებულია ეს ტანჯვა გულმკვდარი ადამიანისა, მით უფრო დიდებული, რომ არც შავი თვალების მოღრუბლვას გამოუწვევია და არც პირადი უბედურების გრძნობასა, იმიტომ, რომ „ვილას ახ-

¹ კიტა აბაშიძე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისში, 1919 წ., გვ. 25, 26.

სოეს თავისი სატყეიარი, თუ სატრფოც ჰყავს იმ ღროს მას
კოცხალმკედარი?“ ეს ტანჯვა ისეთი გრძნობაა და სურვი-
ლის გამოწვეულია, რომლის დაკმაყოფილებისა და აღს-
რულების უიმედობა ცხოვრებაზედაც კი უარს ათქმევინებს
პოეტს:

„და ღმერთს ვეედრებ, ღმერთო, მომეცი ნება,
რომ მეღირსოს საფლავში დაძინება.
სჯობს, სულ განქრეს კაცი, რადგანც მტვერია?
ამ ტანჯვისგან საფლავში დამიფაროს!
რომ ამ გულზედ მე მიწა დამეყაროს,
ეგებ მაშინ სატრფომ იქ გაიაროს,
ჩემს საფლავზედ ცრემლები დააღვაროს,
რომ სხვებმაც სთქვან: „ხედავ რა მწუხარია!“

შაგრამ იქაც კი, საიჭიოსაც, თავისს საყვარელს ვერ გაშორ-
დება, იქაც იმ იმედით მიდის, რომ ოდესმე საყვარელი მის
საფლავს ცრემლებს დააყრის და თუ ამას ოკეათონ ვერ გაი-
გებს, სხვები მაინც დაინახვენ და იტყვიან. ამ კაცის ტან-
ჯვამ ტყუილად არ გაიარა და ბოლოს მაინც ცრემლმა ცრემ-
ლი გამოიწვიაო. ან-და შეჰხედეთ მეორე პოეტს, რა ნაირი
ენით ელაპარაკება თავისს ქვეყანასა, ჩემო კარგო ქვეყანავ,
რაზედ მოგიწყენიაო?“ ისეთი გულ-უბრყვილო, ისეთი
წრფელი. გულ-ახდილი და გულამოსცენილი ბაასია, რომ გა-
გაკვირვებთ, რატომ „საყვარელი“ არ ჩასწერა „ქვეყნის“ მა-
გიერადა, განა შეიძლება ასეთის ნამდვილის გატაცებით, ასე-
თის სევდიანისა და იმედისა და ნუგეშის პოემიკის ენით
კაცმა თავის სატრფოზედ მეტს ვისმეს მიჰმართოს? რა ტან-
ჯვას ჰგრძნობს ეს პოეტიც, როცა მისი სატრფო „სხვას თავს
ევლის, სხვას ეტრფის“ და თვით „კი სწყევლის დღეს თავის გა-
ჩენისას“, „არ იცის, სად წავიდეს, ვის შესჩივლოს, ვის უთხ-
რას, ვინ გაუღებს დაწმულს კარსა ბედისას?“ მართალი უნდა
ვთქვათ, ამ მხრით ჩვენმა პოეტებმა ჩინებულის
და დიდად შესანიშნავი შექსოვა იტვირ-
თეს ორი გრძნობისა — პატრიოტიზმისა და
სიწყევარულისა, ერთმანეთს შეადუღეს ისე, რომ უცხო-სა-

თვის ძნელი გასარჩევია, რომელ გრძნობას გვიხატავს ავტორი¹ (ხაზგასმა ჩვენია — დ. ფ.).

ეს დიდი ამონაწერი განგებ მოვიტანეთ იმისათვის, რომ ნათელი იყოს კიტა აბაშიძის პატრიოტული დამოკიდებულება მშობლიური ლიტერატურისადმი. ნუთუ ამ სტრიქონებში არ ჩანს, რომ კიტა აბაშიძე, აღარებს რა ჩვენს ლიტერატურულ ნიმუშებს ფრანგულს, საქმის ცოდნით ამტკიცებს და ცხადყოფს, რომ ქართული ლიტერატურა იყო მოწინავე ლიტერატურა, რომ იგი ზოგიერთ საკითხში ფრანგულ ლიტერატურაზე წინ იდგა, ყოველ შემთხვევაში არ ჩამოუვარდებოდა მას. ჩვენი მკვლევარი როგორც სხვა შემთხვევაში, ასე აქაც ქართული ლიტერატურული ნიმუშების ფრანგულთან შედარების დროს თავისი მშობლიური ლიტერატურის დონეს გვიჩვენებს, ეს დონე და ეს შედარება სიამაყის გრძნობას გვინერგავს და გვახარებს. სადაა აქ კ. აბაშიძის მსჯელობაში ბრმა მიმბაძველობა უცხოურისადმი, კერძოდ ფრანგული ლიტერატურისადმი?

კიტა აბაშიძის მეთოდი ამ შედარებისას გასაგებია: ცხოვრებაში უამრავი საჭირობოროტო საკითხები და პრობლემებია. ამ საკითხებსა და პრობლემებს ეხმაურებიან სხვადასხვა ქვეყნის მწერლები. ჩვენი მკვლევარი, არჩევს რა ფრანგი პოეტების შემოქმედებას, აღარებს რა მას ქართველ პოეტთა შემოქმედებას, ფაქტიური მასალების ანალიზის საფუძველზე მკითხველს არწმუნებს, რომ ქართველი პოეტები მათ კი არ ჩამოუვარდებიან, გვერდით უდგანან, ხშირად კიდევ წინ უსწრებენ მათ. რით? მოკლედ თქმით, კონკრეტულობით, იმით, რომ ჩვენი დიდი პოეტების ლექსები „უფრო საგრძნობი და გასაგებია“ და სხვ.

კიტა აბაშიძე აღნიშნავს, რომ სალირიკო პოეზიის მეორე თემა არის ბუნება. ავტორი არჩევს ბუნების საკითხს ლამარტინის, ვიქტორ ჰიუგოს, ალფრედ დე ვინისა და ალფრედ

¹ კიტა აბაშიძე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიის საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 26, 27, 28, 29.

დე მიუხედავად პოეზიაში და სანიმუშოდ მოაქვს ნიკოლოზ ბარათაშვილის ცნობილი ლექსიდან „შემოღამება მთაწმიდაზედ“ შემდეგი უკვდავი სტროფები:

„მთაო ცხოველო, ხან მცინარო, ხან ცრემლიანო,
ვინ მოგიბილოს, რომელ მყისვე თვისთა ფიქრთ შვება
არა იპოვნოს და არ დაჰხსნას გულსა ვაება,
გულდახურულთა მეგობარო, მთავ ღრუბლიანო!
ჰოი, საღამოვ, მყუდროვ, საამოვ, შენ დამშთი ჩემად
სანუგეშებლად!
როს მკმენვარება შემომესევს, შენდა მოვილტვი განსაქარვებლად.
მწუხრი გულისა—სევდა გულისა—ნუგეშსა ამას შენგან
მიიღებს.
რომ გათენდება დილა მზიანი და ყოველს ბინდსა ის განანათლებს.“

(ხაზგასმა კიტა აბაშიძისაა — დ. ფ.).

ჩვენი მკვლევარი ამაყობს ამ ლექსით, რომელიც ეკუთვნის მრის სამშობლოს სასიქადულო პოეტს, როგორც თვითონვე ამბობს, და მოაქვს იგი არა როგორც წაბადვის ნიმუში, არამედ როგორც მეტად მგრძნობიარე და ღრმა შინაარსის შემცველი ლექსი, რომელიც არაფრით არ ჩამოუვარდება ამავე თემაზე დაწერილ ფრანგ პოეტთა ლექსებს.

კიტა აბაშიძე თავის მსჯელობას ვიქტორ ჰიუგოს შესახებ ასე იწყებს: „ერთხელ ღოთად მიჩნეულ ჰიქტორ ჰიუგოს წინააღმდეგ ეხლა საფრანგეთში რეაქცია დაიწყო და მის შესახებ აზრი გამოიცვალეს. ლემეტრი, საფრანგეთის ცნობილი კრიტიკოსი, ძალიან ამცირებს ჰიუგოსა და ფრაზოლოგიასა სწამებს; სწამებს ერთისა და იმავეს გამეორებასა, სიტყვების რახა-რუხსა, აზრების სიღარიბესა და სხვა“¹.

ჩვენი მკვლევარი ჰაქმის ცოდნით იცავს ვიქტორ ჰიუგოს ლემეტრის შემოტევისაგან. კ. აბაშიძის აზრით. ლემეტრის მსჯელობა ცალმხრივია, სუბიექტურია, იგი არ გამოხატავს სიმართლეს. „ე. ჰიუგო, — წერს კ. აბაშიძე, — ვითარცა პოე-

¹ კიტა აბაშიძე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 33—34.

ტი, ისეთივე შესანიშნავია, როგორც მოქმედი საპოლიტიკო მოღვაწე და ნამდვილი ღვიძლი შვილი თავისი დიდებულის მამულისა“¹.

ამის შემდეგ კიტა აბაშიძე დასძენს: „თუმცა ჰიუგოს აქვს ნაკლოვანებანი, როგორც ყოველს კაცს, რაც უნდა დიდებული იყოს, მაგრამ იმის პირადობა იმდენად დიდებულია, იმდენად შესანიშნავია, იმდენად ბრწყინვალეა, რომ ამ ნაკლოვანებათა ჩხრეკა-ძიება და ისიც იმიტომ, რომ ტალახი ესროლოს კაცმა — უღირსი საქმეა. მზესაც კი აქვს შავი წერტილები, მაგრამ როცა მზეს ვუყურებთ, პირველად მისს სინათლისა ვგრძნობთ და რომ ვინმემ გთხოვთ მზის თვისებათა აღწერა, პირველადვე შავ წერტილზე არ მიუთითებთ, რადგან ეს თარისება უმნიშვნელო თვისებაა მისი“².

კიტა აბაშიძის აზრით, ვ. ჰიუგოს ლექსები კლასიკური იყო, ამ ლექსებში ჩანს ახალი სიოს ქროლვა, იხატება პოეტის მღელვარე და შფოთიანი ბუნება. ვ. ჰიუგო „აგინებს, ლანძღავს, წყევს-შეჩვენებს უძღვნის თავის საპოლიტიკო მტრებსა. აქვე ჰხედავთ უკვე, რომ პოეტი საომარს პოზიციას იკავებს; ჰგრძნობთ, რომ იმის ბუნებას არ შეუძლია ყველაფერს დაუმორჩილდეს, ყველაფერს შეურიგდეს ყველაფრით დაკმაყოფილდეს. უთუოდ უნდა ჰყავდეს წინააღმდეგი ვინმე. ხოლო რომ არ ჰყავდეს, უსათუოდ ფანტაზიით მოიგონებს და თავისს რისხვას დასცემს თავსა“³.

ჩვენი მკვლევარი ვ. ჰიუგოს ყველა ფრანგი რომანტიკოსისაგან განასხვავებს. ეს განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ „პოეტი არასოდეს არა სტოვებს დედა-მიწას. ვ. ჰიუგოს ოცნება არ უყვარს, მხოლოდ ცოცხალი სინამდვილე აღელვებს. მის ყურადღებას მიიპყრობს ისტორია, მხოლოდ თანამედროვე პოლიტიკაში ჰპოვებს თავისს გრძნობათა ამშლელსა და აღმაშფოთებელს საგანს. პოეტს მხოლოდ აინტე-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე, ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 34.

² ი ქ ე ე.

³ ი ქ ე ე. გვ. 35.

რესებს, რაც უნახავს და გაუგონია, მისი სამეფოა კაცთა ენებათა-ლეღა. ვერაინ მის მსგავსად ვერ იხმარს ამ სამეფოსა. ამასთან გასაოცარს ძალას იჩენს ლექსთა თხზვაში. იგი სრული ბატონია თავისის ხელოვნების. გენიოსურის ხელოვნებით აწყობს ლექსს ლექსზედა“¹.

შემდეგ კ. აბაშიძე ეხება თეორიას „ხელოვნება-ხელოვნებისათვის“ და გამოთქვამს საგულისხმო აზრს, რომ ვ. ჰიუგო არასოდეს არ ყოფილა მომხრე ამ ანტირეალისტური თეორიისა; გაკვირვებას იწვევს ჰიუგოს ლექსების რითმათა სიმდიდრე, მისი ლექსიკონის სიუხვე, ენის ჭახრაკული მოწყობილობა და თვალის მომპრელი ბრწყინვალეობა და ყოველივე ეს, ჩვენი მკვლევარის აზრით, იმდენად ზე-აღმტაცი ეჩვენებათ „წმინდა პოეზიის“ წარმომადგენლებს, რომ ხელოვნების იდეალად ლექსის ფორმის სიმშვენიერე დასახეს. ისანი ამოეფარნენ ვ. ჰიუგოს დიდ სახელს, გამოაცხადეს პოეტი თავიანთ მამად და განაცხადეს, თითქოს ვ. ჰიუგო იყო ფუძემდებელი უცნაური თეორიისა — „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“.

ვ. ჰიუგო, — წერს კ. აბაშიძე, — პირველისავე ლექსით სულ წინააღმდეგ თეორიას აღიარებდა. პოეტს შეუძლებლად მიაჩნდა ხელოვნებისათვის ცხოვრებისა და მოქმედების დაშორება და ამას იმეორებდა ყოველთვის. უნდოდა მხოლოდ საოცარი ხელოვანი შექმნილიყო, რათა ყველასათვის გაეგონებინა, რისი თქმაცა სურდა².

ცნობილია, რომ ვიქტორ ჰიუგო იყო დემოკრატი, პატრიოტი პოეტი, რომ ის თავის უპირველეს მოვალეობად თვლიდა ხალხისადმი სამსახურს, რომ მისი საბრძოლო დევიზი იყო: „პოეტი წინ უნდა მიუძღოდეს ხალხებს, როგორც შუქურა, და უჩვენებდეს მათ გზას“. კ. აბაშიძეც თავის ნარკვევში სწორედ ამას უსვამს ხაზს, ის წერს: „იმისი (ვ. ჰიუგოსი — დ. ფ.) ცდა სულ იმაზედ იყო მიმართული, რომ ხალხს

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 35, 36.

² ი ქ ვ ე, გვ. 36.

არ დავშორდეთ, ხალხისათვის ადვილი გასაგები მოძღვარი ვიყო. ეს მისი დაუცხრომელი სურვილი იყო მიზეზი იმისი, რომ ზოგიერთი მისი ლექსი შნოს და ლაზათსაც კი ჰკარგავდა, მაგრამ უფრო ხშირად, თითქმის ყოველთვის, მის სიდიადეს ჰმოწმობდა. ამის გამო კარგად მიხვდებით, რომ ჰიუგო ყველა სხვა თვის დროინდელ ლირიკოსზე ნაკლებს ყურადღებას აქცევდა თვისთა პირად — გრძნობათა გამოხატვას, ჰიუგო არ სჭერდებოდა შინაგან, პირად მწუხარებისა თუ მხიარულების გამოთქმას, თუ იგი მწუხარება და მხიარულება საზოგადოებრივის ფერით არ იყო შეღებილი, თუ საზოგადოების გრძნობას არ შეეწონებოდა. ჰიუგო მუდამ სხვისთვის ფიქრობს. მისი ლექსების შინაარსი სხვისი ტანჯვა და ლხენაა; მის ტანჯვას სხვისი ტანჯვა იწვევს, ჰიუგოს სხვისა დაჩაგვრა აღელვებს, სხვისა პირადობის ტანჯვისაგან განთავისუფლება ახარებს¹.

ვ. ჰიუგოს ზერელობას აბრალებდნენ, ამბობდნენ, ვ. ჰიუგოს ლექსებს აზრის სიღრმე აკლიათ და სხვა. კიტა აბაშიძე სამართლიანად თვლის, რომ ეს დიდი შეცდომაა, ის წერს: „ყველა სალირიკო ლექსების თემებზე იმას (ვ. ჰიუგოს — დ. ფ.) თავისებური, სხვაზედ არანაკლებ ორიგინალური შეხედულება აქვს. სიყვარული მიაჩნია სწრაფად წარმავალ, ჩქარ, დაუდეგარ გრძნობად. თუმცა ასეთი წუთიერია ეს გრძნობა, მაგრამ მაინც გაქრობის შემდეგ სტოვებს სასიამოვნო, გულისა და სულის დამატკბობელს ხსოვნასა, სიკვდილისა ეშინიან, ეშინიან ფიზიკურად. მან იგრძნო ისე, როგორც არცერთს პოეტს არ უგრძნია, სიცივე და საშინელება სიკვდილისა. ბუნება მისთვის რაღაც საიდუმლოებით არის მოცული, რაღაც „მიუწვდომელია“ დასადგურებული ბუნების მოვლენათა შორის. ბუნება, ანუ, უკეთა ვთქვათ, ზღვა, რომლის კიდებზედაც სცხოვრობდა იგი სამშობლოდან განძევების დროს და რომლის გასაოცარი აღწერილობით საცნაურია მისი თხზულებანი, — ეს ზღვა ლურჯი და წყნარი, მისთვის

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 36, 37.

სიყვარულით სავსე კი არ არის, არამედ ყოველთვის მოღუშულია, აღელვებული და აღშფოთებული, ყოველთვის მოღალატეა და როგორღაც განუყრელია სიკვდილის გრძნობისაგან, სიკვდილისავეთ საშინელია. ჰიუგო არ მისდევს ბერნარდენ დე სენ-პიერსავეთ წვრილმანის აღწერას, იგი ბუნების სურათს თავისებურად გარდაჰქმნის და თვისის ოცნების ნაშობი სინამდვილედ მიაჩნია. ჰიუგოს განსაკუთრებული თვისება, რომელიც ლამარტინზედა და მიუსსეზედ უფრო მაღლა აყენებს, ის არის, რომ ამ სალირიკო თემებს ერთმანეთში ჟრევს, ერთმანეთს უხამებს და ამ ნაირის კომბინაციით დიდებულსა და საოცარს ეფექტებს უყენებს თვალწინ მკითხველებს¹.

კიტა აბაშიძე მაღალ შეფასებას აძლევს ლექსთა იმ კრებულებს, რომლებიც ვ. ჰიუგომ გადასახლებაში დაწერა. ეს კრებულებია: „სასჯელნი“ („Les Châtiments“), „განჰკვრეტა“ („Les Contemplations“), „საუკუნეთა ლეგენდა“ („La Légende des Siècles“).

კიტას აზრით, ეს ლექსები „საუკეთესო და უძლიერესი ლექსებია არათუ ვიქტორ ჰიუგოს თხზულებათა შორის, არამედ საფრანგეთის და ევროპის სალირიკო ლიტერატურაშიაც კი. სამშობლოს მოშორებულმა პოეტმა წარმოაშინარა იმდენი ნაღველი თვისს ლექსებში, გააგონა შორიდან თვისთა თანამემამულეთ ისეთი სიტყვები აღელვებისა და სიძულვილის ყოველისადმი, რაც კი კაცის პირადობას ჰლახავს და არცხვენს, რომ მისი მსგავსი კაცის ბავეს არ წარმოუთქვამს“².

საერთოდ ასე საქმის ცოდნით, სწორად მსჯელობს კიტა აბაშიძე ფრანგული ლიტერატურის საკითხებზე, კერძოდ ვიქტორ ჰიუგოს პოეტურ შემოქმედებაზე, მაგრამ მას ზოგჯერ შეცდომაც მოსდის. მაგალითად, შრო-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 37—38.

² ი კ ე ე.

პის 39-ე გვერდზე ჩვენი ავტორი წერს: „ის მიმართულება ლიტერატურისა, რომელიც გოტიემ და დე ვინიმ დაიწყო და რომელიც ნატურალიზმის დაწყებად უნდა ჩაითვალოს, შეჩერდა“¹.

კიტა აბაშიძის აზრი სინამდვილეს არ შეეფერება, როცა თეოფილ გოტიეს და ალფრედ დე ვინის ნატურალიზმის დამწყებად აცხადებს. დიდი ხანია ხათელია, რომ თეოფილ გოტიე (ვ. ჰიუგოს დიდი დამფასებელი და მოყვარული) ითვლება თეორიის „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“ ფუძემდებლად, დეკადენტ პოეტად, ალფრედ დე ვინი კი — რეაქციულ-კონსერვატიული რომანტიზმის წარმომადგენლად. მათ ნატურალიზმთან კავშირი არ ჰქონიათ და არც შეეძლოთ ჰქონოდათ.

სინამდვილეს არ შეეფერება აგრეთვე ჩვენი მკვლევარის შეპლდგი აზრიც: „პოეტებმა და საზოგადოებამ ყური მიაპყრეს ამ საოცარს მგოსანს, რომელსაც, რასაკვირველია, აღარ შეეძლო მართო თვისის ლექსების შემწვობით რომანტიზმი კვლავ აღედგინა და ახალი მიმართულება სამუდამოდ შეეწყვიტა“².

„საოცარ მგოსნად“ იგულისხმება ვ. ჰიუგო, რომელმაც თურმე ვერ შეძლო რომანტიზმის კვლავ აღდგენა.

საინტერესოა, ამ რომანტიზმში რას გულისხმობს ჩვენი ავტორი, პროგრესულ თუ რეაქციულ რომანტიზმს? თუ ის გულისხმობს რეაქციულს, ვიქტორ ჰიუგო ხომ ებრძოდა მის წარმომადგენლებს. თუ გულისხმობს პროგრესულს. ვიქტორ ჰიუგომ არამცთუ აღადგინა იგი, არამედ განამტკიცა და გადაზარდა რეალიზმში.

საყურადღებოა კიტა აბაშიძის შემდეგი სიტყვები: „ახალ ლექსებში (იგულისხმება ზემოთ ჩამოთვლილი კრებულები — დ. ფ.) მან (ვ. ჰიუგომ — დ. ფ.) ლირიზმი უმაღლეს ხარისხამდე აღიყვანა. თუ კი ლირიზმის განსაკუთრებული

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 30.

² ი ჯ ე ე.

თვისება არის პირად გრძნობათა გამოხატვა, თავისს დღეში ვერც ერთი პოეტი ვერ შეედრება ჰიუგოს. მაგრამ ის კი არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თავისს პირად გრძნობათა სახით ჰიუგო საზოგადოების გრძნობას გამოსთქვამს. ჰიუგო თავისს პირადობის დაცვით სხვას იცავს. წყევალ-კრულითა, ზარითა და რისხვით ეკვეთება არა თავისს პირადს მტრებსა, არამედ იმათ, რომელთაც მასთან ერთად შეავიწროეს სხვებიც, ხალხიც, საზოგადოებაც, რომელთაც დასტანჯეს ქვეყანა და ცრემლი აფრქვევინეს. იგი მხოლოდ პირადის გრძნობით ჰმოსაყს ყოველივესა, თვით განყენებულს საგნებსაც კი. ეს შეჰანიშნავი მხატვარი არა ჰხატავს მარტო ხატვისათვის; ეს გასაოცარი მგოსანი არაფერს გვიამბობს მარტო ჩვენის ყურის დასატკბობლად. ყოველი სურათი და ყოველი ამბავი ამა თუ იმ აზრის დასამტკიცებლად უნდა, ყოველი სიტყვა ამა თუ იმ მისის გრძნობის გამოსათქმელად და შესატყობინებლად აქვს წარმოთქმული¹.

ასეთი საგულისხმო მსჯელობის შემდეგ კ. აბაშიძე ნებით თუ უნებლიეთ მცდარ აზრს გამოთქვამს ვ. ჰიუგოს ლექსთა კრებულებზე: „საუკუნეთა ლეგენდა“ და „განჰკრეტა“. თურპე ეს ლექსები „შეიცავს ყოველსავე, რაც კი რამ მოიგონეს ახალ პოეზიაში დე ვინიმ, სენტ-ბევემა, გოტიემ, ამათი მოგონილი ხერხი და იარაღი მან (ვ. ჰიუგომ — დ. ფ.) ერთად შეჰკრა, ერთად შეადულა და ამნაირად მისი ლირიკა უფრო გულსჩამწვდენი, უფრო გულის-შემძვრელია“².

აქ ხომ ვიქტორ ჰიუგო აღარ ჩანს, როგორც ფრანგული პოეზიის რეფორმატორი, შესანიშნავი მხატვარი, „საოცარი მგოსანი“, როგორც ფრანგული ლექსის ბასტილიის ამღებო, როგორც ნოვატორი, როგორც „მეხთა მტეხი“ პოეტი, რომე-

¹ კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე. ევოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 1919 წ., გვ. 40.

² ი ქ ვ ე.

ლიც „ზევსს ემსგავსებოდა“, ეს სიტყვები თვით კიტა აბაშიძეს ეკუთვნის.

დასასრულს, კიტა აბაშიძე ვიქტორ ჰიუგოს მიაკუთვნებს ერთ უპირველეს ადგილთაგანს არამცთუ მე-19 საუკუნის, არამედ ყოველი დროის უდიდებულეს მგოსანთა და შესანიშნავ ლირიკოსთა შორის, რომლის მიბაძვა ველარაფინ შეძლო.

ქართული ლიტერატურის მკვლევარი კიტა აბაშიძე ამავე დროს იყო ფრანგული ლიტერატურის ღირსეული მცოდნე და დამფასებელი. სამწუხაროა, რომ მისი სახელი დიდხანს ჩრდილში იყო მოქცეული. ზოგიერთები ერიდებოდნენ მისი გვარის ხსენებას, მისი შრომებიდან საჭირო ციტირებას დასხვა.

იმის მაგივრად, რომ ნამდვილად მეცნიერული კრიტიკის საფუძველზე შეესწავლათ კიტა აბაშიძის ლიტერატურული შემეცნებობა, გაეკეთებინათ საჭირო ანალიზი მისი მეთოდოლოგიური შეცდომებისათვის, ხდებოდა ნიჭიერი კრიტიკოსის „დამუშავება“ და ლანძღვა-გინება.

უკვე დროა გამოსწორდეს ეს მდგომარეობა. ოღონდ აქ კეთილშობილურ საქმეში არ უნდა მოხდეს მეორე მხრივ გადახრა, არ უნდა მოხდეს ისე, რომ „ვით მეტი იყო წელან ქაგება, ისე მეტია ახლა ეგ ქება“

კიტა აბაშიძე წარმოგვიდგება როგორც თავისი დროის ღრმად განათლებული პიროვნება, ქართული სიტყვის შესანიშნავი მცოდნე, ფართო დიაპაზონის კრიტიკოსი, რომელმაც გარკვეული როლი შეასრულა ქართული ლიტერატურის განვითარებაში, მკვლევარი, რომელიც ქართული ლიტერატურის ისტორიის მასალებზე მუშაობს, ანდა ფრანგულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობას იკვლევს, მას გვერდს ვერ აუვლის.

კიტა აბაშიძე მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე დაინტერესებული იყო ფრანგული ლიტერატურით, მან საფუძვლიანად იცოდა ამ ლიტერატურის მოწინავე წარმომადგენელთა შემოქმედება დედანში, თვალყურს ადევნებდა თანამედროვე ფრანგული ლიტერატურის განვითარებას.

კიტა აბაშიძეს ეკუთვნის შრომები, წერილები, სტატიები ფრანგულ ლიტერატურაზე, აგრეთვე თარგმანები ფრანგულიდან.

მეცხრამეტე საუკუნის ფრანგული პოეზიის გარჩევისას კიტა აბაშიძეს მოაქვს შესანიშნავი ლექსები ჩვენი დიდი მგოსნებისა და მოაქვს არა როგორც წაბადვის ნიმუშნი, არამედ, როგორც „უფრო საგრძნობი და გასაგები“, რომლებიც არაფრით არ ჩამოუვარდებიან ამავე თემაზე დაწერილ ფრანგ პოეტთა ლექსებს.

ამ შედარებების დროს ჩვენი მკვლევარი აღსაცემ იყო მშობლიური პოეზიის სიამაყის გრძნობით.

ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში გამოთქმულია მცდარი აზრი: თითქოს კიტა აბაშიძეს ემტკიცებინოს, რომ ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“ არის ფრანგი მწერლების ემილ ზოლას „აბატ მურეს შეცოდებისა“ („La Faute de l'abbé Mouret“) და გუსტავს ფლობერის „წმინდა ანტუანის ცდუნებას“ („La Tentation de saint Antoine“) გავლენით დაწერილი პოემა, რომ ილია „განდეგილის“ შექმნამდე მიყვანა მიბაძვის სურვილმა.

ეს აზრი გაუგებრობის შედეგია. საქმის ვითარება სრულიად საწინააღმდეგოს გვეუბნება.

კიტა აბაშიძემ ილიას „განდეგილზე“ ფრიად საყურადღებო და სწორი აზრები გამოთქვა, მან იგი გამოაცხადა შედეგად მთელს ქართულ ლიტერატურაში. ახლა ცხადია, რომ ასეთი, საქმის ღრმა ცოდნაზე დამყარებული შედარებით, ჩვენს მკვლევარს გულითადად სწადდა ფართო საზოგადოებრიობისათვის ეჩვენებინა იმ დროის ქართული მხატვრული ლიტერატურის მაღალი დონე, შინაარსისა და ფორმის

პხრივ, საკაცობრიო პრობლემების დასმისა და გადაწყვეტის
მხრივ. კიტა აბაშიძის მიერ ასეთი ვრცელი შედარებისა და
შემოწმებისას ილიას „განდეგილმა“ გაიმარჯვა საერთაშორი-
სო მასშტაბითაც. იგი კიდევ უფრო დიადი და ძვირფასი აღ-
მოჩნდა.

„განდეგილის“ შედარება უცხოურ ლიტერატურულ ძეგ-
ლებთან პატრიოტული და მეცნიერული ნაბიჯი იყო.

ალექსანდრე დიუმა საქართველოში

ქართველი ხალხი, რომელსაც საქართველოს გარეშე ვერსად ნახავთ, იმდენად საუცხოო, კეთილშობილი, პატიოსანი, მამაცი, გულუხვი და ჰერძილი ხალხია, რომ მას სპეციალური გამოკვლევა უნდა მიეძღვნას.

ა ლ. დ ი უ მ ა

ნიკიერი ფრანგი დრამატურგი სათავედასავლო რომანების იშვიათი ოსტატი, ალექსანდრე დიუმა-მამა (1803—1870),—რომელსაც ბალზაკი „მომხიბლავ მთხრობელს“ უწოდებდა, — საქართველოში ჩამოვიდა 1858 წლის 23 ნოემბერს და დაჰყო 1859 წლის 11 იანვრამდე.

ალ. დიუმას საქართველოში ყოფნა¹ მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო იმ დროის ქართველ საზოგადოებრიობაში. მან თავისი თვალთ დაინახა და იგრძნო, თუ რა სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული ცვლილებები ხდებოდა ქართველი ხალხის ცხოვრებაში.

ფრანგმა მწერალმა დაათვალიერა თითქმის მთელი საქართველო: კახეთი, ქართლი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო. დიდხანს დაჰყო თბილისში, წინანდალში, ქუთაისსა და ფოთში.

ალ. დიუმა კახეთს „კავკასიის ბაღსა და საქართველოს ზვარს“ უწოდებს. საქართველოს ხილვით გაოცებული ფრანგი სტუმარი ამბობს: „კავკასია — ეს არის ღმერთებისა და

¹ ამ საკითხს სპეციალური წერილები მიუძღვნეს: გიორგი ნადირაძემ — საქართველო და თბილისი უცხოელის თვალით, „მნათობი“, 1958 წ., № 10, აკაკი გაწერელიამ — ალექსანდრე დიუმა და მისი მოგზაურობის წიგნი „კავკასია“, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1964 წ., № 5.

ადამიანების ისტორია“¹. პოლანდიელი მოგზაურის ეს სტრე-
ისის მსგავსად ალ. დიუმა აღნიშნავს, რომ ჩერქეზები ლამაზი
ხალხია, მაგრამ ქართველებს მაინც აქვთ თავიანთი თავისებუ-
ლებანი, თავიანთი ინდივიდუალური ღირსებანი, რომლებიც
მხოლოდ მათ ეკუთვნით და სხვას არავის გააჩნია. ალ. დიუმა
წერს: „ამბობენ, ჩერქეზები დედამიწის ზურგზე ყველაზე
ლამაზი ხალხიაო. ეს შეიძლება მართალი იყოს მხოლოდ კა-
ცების მიმართ, ქალების მიმართ კი სადაოა. ჩემი შეხედულე-
ბით ქართველს სრულიად თავისუფლად შეუძლია შეეცილოს
ჩერქეზს სილამაზეში. ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ის შთა-
ბეჭდილება, რომელიც ნოღაის ველებში პირველი ქართვე-
ლის შეხვედრამ გამოიწვია ჩემში“².

აი როგორ გადმოგვცემს ფრანგი მწერალი ამ შთაბეჭ-
დილებას: „უეცრად ერთ სადგურში მისვლისას ჩვენ შევამ-
ჩინეთ ასე 25—30 წლის კაცი, რომელიც კარებში იდგა და
მოხდენილად ეყრდნობოდა კარის თამასას. მას თავზე ეხურა
რალაც სპარსული ფესის მაგვარი, მაგრამ უფრო დაბალი
ქუდი, ფერმკრთალ სახეს გარს ევლებოდა საუცხოო აბრე-
შუმივით მზინავი რბილი თმა, შავი წვერი და წარბები
მხატვრის ყალბით მოხატულს მიუგავდა. ცეცხლოვან შავ
თვალებს უჩრდილავდა ხავერდოვანი წამწამები. ცხვირი ისე-
თი ფორმის ჰქონდა, თითქოს მის ყალიბზე ყოფილიყოს
გამოკვეთილი აპოლონ პითიელის ცხვირი. შავი წვერიდან გა-
მომზიარალი მარჯნის ფერი ტუჩები შესანიშნავად აჩინდა
სადაფის კბილებს. ყოველივე ამასთან ერთად, ეს მიწაზე
ჩამოსული ღვთაება, ეს დიოსკური, რომელსაც დაგვიანებო-
და ოლიმპზე ასვლა, შემოსილი იყო დახეული ჩოხით, დაძონ-
ძილი ბეშმეთით, ლეკური მაუდის განიერი შარვლიდან კი
ტიტველი ფეხები მოუჩანდა.

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le
Caucase, Livre I, Paris, 1880, p. 87.

² იქვე, გვ. 168. ესარგებლობთ თინათინ ქიქოძის თარგმანით,
ოლონდ დედანთან შეჯერებისას ზოგიერთი ადგილების დაზუსტებით.
იხ. ალექსანდრე დიუმა, კავკასია, 1964 წ., აკაკი გაწერელის შესავალი
წერილით, რედაქციით და შენიშვნებით.

მე და მუანემ უნებურად ალტაცებისაგან შეეყვირეთ. იმდენად ფასობს სილამაზე ცივილიზებულ ქვეყნებში, რომ უსარგებლოა შეედავო მას, შეუძლებელია არ აღიარო იგი, გვევლინება ის კაცის თუ ქალის ნაკვთებში. ახალგაზრდა კაცის ეროვნება რომ ვიკითხეთ, გვიპასუხა ქართველი ვარო“¹.

ყოველივე ამის შემდეგ ალ. დიუმა აღფრთოვანებით წარმოთქვამს: „ქართველი თავითფეხებამდე აბრეშუმისა და ხავერდის ტანისამოსში გამოწყობილი მე-17 საუკუნის ცივილიზაციაა, ესაა ვენეცია, სიცილია, საბერძნეთი“².

საინტერესო ფაქტია, რომ ცხოვრებაში იშვიათი გამოცდილების რომანისტი, ფაქიზი გემოვნებისა და ბევრის მნახველი ადამიანი, გააცოცხლა და გააკვირვა ქართველების სილამაზემ. ალ. დიუმა ასე ბევრს, ასე გატაცებით და აღმაფრენით ლაპარაკობს ამ სილამაზეზე და უხვად მოაქვს დამადასტურებელი მასალები.

მიუდგომელ, სრულიად უწინაზრახვო, დაკვირვებულსა და ფხიზელ ფრანგ მწერალს ქართველის ეს ბუნებრივი თვისება წმინდა ანთროპოლოგიურ მოვლენად კი არ მიაჩნია. არამედ ადამიანური სრულყოფის (სულიერი ცხოვრების სრულდირე და კეთილშობილება) უმაღლეს გამოხატულებად.

როდესაც ალ. დიუმა საქართველოსაკენ მოეშურებოდა და თბილისისაკენ მომავალმა ფეხი დასდგა საქართველოს მიწაზე, გულში ვაივლო ნახევრად ველურ ქვეყანაში მივიღე-ვარო, მაგრამ შემდეგ დარწმუნდა, რომ ცდებოდა.

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase. livre I, Paris, 1880, pp. 168, 169.

² Le Géorgien, avec son charmant costume tout de soie et de velours, c'est la civilisation du XVII-e siècle; c'est Venise, c'est Sicile, C'est la Grèce.

Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, Livre I, 1880, Paris, p. 169.

თბილისში ფრანგმა მწერალმა დაინახა და იგრძნო, რომ ის მოხვდა ცივილიზებულ ქვეყანაში, „ქართულ სამოთხეში“, — როგორც თვითონვე ამბობს, — ლამაზი, მამაცი, ნიჭიერი, კეთილშობილი და სტუმართმოყვარე ადამიანების ქვეყანაში. კიდევ მეტი, შორსმკვრეტელი ფრანგი მწერალი მოკლედ დროში ისეთი ღრმა სიყვარულით და პატივისცემით განიშკვალა ქართველი ხალხისადმი, რომ მისი საგანგებო შესწავლა მოითხოვა.

ალ. დიუმა წერს: „მე აღაზარეს ვლადიმერმა ქართველ ხალხზე, რომელსაც საქართველოს გარეშე ვერსად ნახავთ და რომელიც იმდენად საუცხოო, კეთილშობილი, პატიოსანი, მამაცი, გულუხვი და მეტადოლი ხალხია, რომ მას სპეციალური გამოკვლევა უნდა მიეძღვნას“¹.

სხვა ადგილას მწერალი შემდეგს აღნიშნავს: „ქართველი მამაკაცები, ჩემის აზრით, არა მარტო თვითონ არიან ულამაზესნი მთელი დედამიწის ზურგზე, არამედ მათ აგრეთვე საუცხოო ტანისამოსი აცვიათ“².

ცოტა ქვემოთ ალ. დიუმა ასე გვიხატავს ერთი „მომხიბლავი ქართველი თავადის“ (ნუხის მმართველის კონსტანტინე თარხნიშვილის) პორტრეტს: „ჩვენს ნაცნობ თავადს ემოსა ბროწეულისფერი ჩოხა, ღია ცისფერი თავთის სარჩულზე. თეთრი ატლასის ახალუხი შემკული ოქროს ბუზმენტებით და განუსაზღვრელი ფერის შარვალი, რომელიც მტრედის ყელისა და ხმელი ფოთლის ფერებში გადადიოდა. წელზე მას ერტყა ოქროს ქიცვდაყრილი ქამარი, სპილოს ძელისტა-

¹ Je n'ai point parlé de la population géorgienne, que l'on ne trouve guère hors de la Géorgie, et à laquelle, d'ailleurs, il faut consacrer, — tant elle est belle, noble, loyale, aventureuse, prodigue et guerrière, — une étude toute spéciale. Alexandre Dumas. Impressions de voyage.—Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 39—40.

² Les Géorgiens sont non-seulement les plus beaux hommes de la terre, je crois, mais encore leur costume est ravissant. Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre II, Paris, 1880, p. 100.

არიანი, ოქროთი ნაქედი ვერცხლისბუდიანი ხანჭლით. ანაჲ ემატებოდა კუპრივით შავი ხშირი თმა და თვალ-წარბი, ქალივით ნახატი სახის ფერი და მინანქრის კბილები“¹.

ალ. დიუმას თვალსა და ყურს თითქმის არაფერი რჩება შეუშინეველი. ის ხედავს, რომ ქართველები გულუხვნი და ხელგაშლილნი არიან, რომ მათ უყვართ გაჩუქება, დახმარება, სხვისი პატივისცემა და სიამოვნება. ალ. დიუმა წერს: „ქართველ ხალხს ისევე უყვარს გაჩუქება, როგორც სხვა ხალხებს საჩუქრის მიღება“².

საინტერესოა, როგორ გადმოგვცემს ალ. დიუმა სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა შეხედულებებს ქართველების შესახებ:

— რა აზრისა ხართ ქართველებზე? — ეკითხე ბარონ ფინოს, ჩვენს კონსულს თბილისში, რომელიც სამი წელია აქ ცხოვრობს.

— არავითარი ნაკლი მათ არ გააჩნიათ, მხოლოდ ღირსებებით არიან დაჯილდოებულნი, — მიპასუხა მან.

ხედავთ, როგორ ხოტბას ასხამს ქართველებს ფრანგი, რომელსაც ყველა ჩვენთაგანივით სხვისი გაქირდვა უყვარს!

ერთი სიმამაცით განთქმული რუსი შერენგეტიევი მეუბნებოდა:

— ქართველები უნდა ნახოთ ომში, როცა მათ ესმით თავიანთი წყეული ზურნის ხმა, რომელიც თოჯინების ასაცეკვავებლადაც კი არ ვარგა, ამ დროს ისინი ნამდვილი ტიტანები არიან, გამზადებულნი ცაზე იერიშის მისატანად.

— ახლა სუფრაზე უნდა ნახოთ ქართველები! — მეუბნებოდა ერთი პატივსაცემი გერმანელი, რომელიც სიამაყით ეგონებდა, როგორ დალია ჰაიდელბერგის ლუდხანაში თორმეტი ტოლჩა ლუდი შუადღისას, — მათ შეუძლიათ შესვან

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase. livre II, Paris, 1880, p. 101.

² Le peuple géorgien aime à donner, comme les autres peuples aiment à recevoir. Ibid., p., 189.

თხუთმეტი, თერამეტი, ოცი ბოთლი ღვინო ისე, თითქოს აქ არაფერიაო.

ფინოც მართალს ამბობდა, რუსიც და გერმანელაც. -- დასძენს ალ. დიუმას¹.

ქართველთა უანგარო ხელგაშლილობაზე მეტყველებს ფრანგი მწერლის მიერ აღწერილი შემდეგი ფაქტები: თბილისში ბაზარზე ალ. დიუმას მოეწონა ქართული ხანჯალი და შეეეპრა გამყიდველს. ამ დროს აქ გამოიარა თავადმა ერისთავმა. ისინი ერთმანეთს არ იცნობდნენ, მაგრამ როგორც კი გაიგო ჩვენმა თანამემამულემ ფრანგი სტუმრის ვინაობა, მაშინვე ურჩია მას არ ეყიდნა ხანჯალი, რადგან ბევრს გადაახდევინებდნენ და არც იყარებდა.

ფრანგმა მწერალმა მადლობა გადაუხადა მას კეთილი რჩევისათვის და განაგრძო გზა. როცა ის შინ დაბრუნდა, იქ დახვდა თავად ერისთავისაგან საჩუქრად გამოგზავნილი ძვირფასი ხანჯალი და ბარათი.

ალ. დიუმას აღფრთოვანებას და გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. — როცა ქართველი რაიმე ნივთს გთავაზობს საჩუქრად, უარის თქმა შეურაცხყოფააო,—ამბობდა დიუმას².

ალ. დიუმას აღნიშნავს, რომ მის სამშობლოში ხელგაშლილ ადამიანზე იტყვიან ხოლმე: ეს კაცი საკუთარ შარვალსაც კი არ დაინანებსო. ეს მეტაფორაა, მაგრამ ფრანგული მეტაფორა საქართველოში სიცხადედ იქცაო და იქვე გადმოგვცემს საინტერესო ამბავს, რომელიც მას შეემთხვა კახეთის გზაზე: წანანდლისაკენ მიმავალმა ალ. დიუმამ საუბარი ჩამოაგდო შარვალზე, ვინაიდან სწორედ ის აკლდა მის ჩოხა-ახალუხს. როგორც კი გაიგონა ეს მისმა თანმხლებმა ქართველმა ოფიცერმა ბადრიძემ, მაშინვე გაიძრო ცოლის მიერ შეკერილი იმ დღეს პირველად ჩაცმული ახალი შარვალი და თავაზიანად მიაწოდა ფრანგ მწერალს, რომელმაც საერთო

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 189.

² Ibid., pp. 189—190.

მოწონებით გამხიარულებულმა კმაყოფილებით მიიღო ეს საჩუქარი, ქართველმა ჰაბუკმა საპატიო ფრანგი სტუმრის თანხლება უმცროს ოფიცერს დაავალა, თვითონ კი წულამესტები აიწია. ჩოხა მჭიდროდ შემოიხვია, ცხენს მოახტა და უკან გამობრუნდა¹.

ფრანგ სტუმარს ძალიან აინტერესებდა, მოესმინა და გაეგო თამარ მეფის შესახებ არსებული ლიტერატურა, ის თითქმის ყველგან და ყოველთვის ამას კითხულობდა. აი რას წერს ალ. დიუმა თამარ მეფის შესახებ: „თამარ მეფე, რომელიც საყოველთაო პოპულარობით სარგებლობს საქართველოში, წმინდა ლუის თანანედროვე იყო და მის მსგავსად. მაგრამ მასზე უფრო სევბედნიერად და მეტისმეტად მკაცრად ებრძოდა მუსლიმანებს.

როგორც ნორმანდიაში ყველა ძველ ციხე-კოშკს მიაწერენ რობერტ ლე დიაბლს, ასევე საქართველოშიაც ყველა ამგვარ სიძველეს თამარ მეფის კუთვნილებად სთვლიან.

საქართველოში დაახლოებით 150 ციხე-კოშკია. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ყველა მათ წარმტაცი გარეგნობა აქვთ, უმშვენიერესი ადგილმდებარეობა².

ალ. დიუმა განსაკუთრებული ყურადღებითა და სიმაბოთით ლაპარაკობს ქართველთა ეროვნულ თვისებებსა და ხასიათზე, სიმაჟაცესა და ვაჟკაცობაზე, სულგაუტეხლობასა და სიმედგრეზე. ამის დასამტკიცებლად ფრანგი მწერალი თავის მკითხველებს უყვება ბევრ საინტერესო ამბავს ქართველთა გმირული თავგადასავალიდან. ალ. დიუმა ყვება: უშიშარ და მედგარ თუმს შეთეს ერთ-ერთ ბრძოლაში მძიმედ დაუჭრეს შვილი გრიგოლი, რომელიც მას თავდავიწყებით უყვარდა. დაჭრილ ვაჟკაცს მეტისმეტად აწუხებდა ტკივილები და კენესოდა. შემოვიდა მამა, მიუახლოვდა შვილის საწოლს, დაეყრდნო თოფს და წარბშეჭმუხვნილმა ჰკითხა:

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase. livre III, Paris, 1880, pp. 194—196.

² Ibid., p. 201.

— ვინ გავაჩინე მე, მამაკაცი თუ დედაკაცი?

— მამაკაცი, მამავ, უპასუხა გრიგოლმა.

— და თუ ეს ასეა, შეეხიტიყვა შეთე, რატომღა ჩივის ეს მამაკაცი?

დაჭრილმა ქაბუქმა ხმა ჩაიკმინდა და ისე დალია სული, რომ ერთხელაც არ ამოუყენესია¹.

ქართველი გმირი ვაჟკაცების სიმამაცის მრავალი მაგალითი შეუსწავლია და აუწერია ფრანგ მწერალს, ჩვენ აღვნიშნავთ კიდევ ერთს. ესაა მძიმე ეპიზოდი გრიგოლ ორბელიანის უმცროსი ძმის ილია ორბელიანის ცხოვრებიდან, როცა ის დაღესტნის იმამის შამილის ტყვეობაში იმყოფებოდა. ამ ამბის გადმოცემას ალ. დიუმა უძღვნის ცალკე თავს: „თავადი ილიკო ორბელიანი“.

ალ. დიუმა გადმოგვცემს, რომ ილიკო ორბელიანს დიდი სახელი და ავტორიტეტი ჰქონდა დაღესტანში. ის ითვლებოდა ძლიერ მოწინააღმდეგედ, ეშინოდათ მისი, გაკვირვებული იყვნენ მისი სიმამაცით².

ილიკო ორბელიანი დიდხანს იმყოფებოდა ტყვეობაში. მან საშინელი განსაცდელი გამოიარა. შამილი ვარაუდობდა, რომ ილიკო ორბელიანის საშუალებით თავის ვაჟიშვილს ჯემალ ედინის დაიხსნიდა რუსთა ტყვეობიდან, მაგრამ ამაოდ. არაფერმა არ იმოქმედა ქართველ ვაჟკაცზე, სიკვდილით დაშინებამაც ვერ აიძულა ის დათანხმებოდა ტყვეობის გაცვლაზე. ილიკო ორბელიანი სიკვდილის პირას მისული აიოიყვანეს ჯურღმულიდან და დახვრეტა მიუსაჯეს. როდესაც ის მოედანზე გაიყვანეს, ჩახმახზე შეყენებული თოფები მიუშვირეს, არ შემდრკალა, სულით არ დაძაბუნებულა, თავი მაღლა და ამაყად ეჭირა.

ამ შემადრწუნებელ სცენას მალულად უყურებდა შამილი. მან, ქართველი ვაჟკაცის სიმედგრით გაოცებულმა, ეე-

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 204—205.

² Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre III, Paris, 1880, p. 1.

ღარ შეიკავა თავი, მივიდა ილიკო ორბელიანთან და უთხრა: „ილიკო! ჩემთვის უთქვამთ ხოლმე შენი სიამამაცი შესახებ, ახლა ჩემი თვალთ დავინახე, რომ ეს ყველაფერი მართალი ყოფილა. აღარაფერს მოვითხოვ შენგან, ოღონდ სიტყვა მომეცი, რომ არ გაიქცევი. ამ პირობით შენ თავისუფალი ხარ“¹.

ამიერიდან ყოველმა ლეკმა იცოდა, თუ ვინ იყო ილია ორბელიანი. ლეკეთში მან დატოვა თავისი უკვდავი სახელი.

ალ. დიუმამ თბილისის გოგირდოვანი აბანოებიც მოინახულა. ის დიდად ნასიამოვნები დარჩა ამ სასიამოვნო თბილი წყლებით. ამის გამოც შენატროდა იგი თბილისელებს და ამბობდა, ნეტავი პარიზშიც იყოს ასეთი საუცხოო აბანოებიო. კარგი იქნებოდა, პარიზელებს მიეწვიათ თბილისელი მექისეებიო.

თბილისის დიუმასეური აღწერილობებიდან ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი თბილისის მაშინდელი თეატრის აღწერაა: „უნდა გამოვტყდე. — ყველა დიუმა, — რომ ვესტიბიულში შესვლისთანავე განცვიფრებაში მომიყვანა ორნამენტის სადა და ამავე დროს დახვეწილმა სტილმა, ისეთი გრძნობა მქონდა, თითქოს პომპეუსის თეატრის ვესტიბიულში შევედი.

ზემოთა ფოეში ორნამენტი არაბული სტილის ჩუქურთმებით შეიცვალა.

შევედი დარბაზში. ეს დარბაზი ფერიათა სასახლე გეგონებათ, არა მისი მდიდრული მორთულობით, არამედ უფაქიზესი გემოვნებით შესრულების თვალსაზრისით. შესაძლებელია, იქ სულ ასი მანეთის ვარაყიც კი არ იყოს დახარჯული. მაგრამ უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას, რომ თბილისის თეატრის დარბაზისთანა თვალწარმტაცი რამ ჩემს სიცოცხლეში არ მინახავს.

ისიც უნდა ვთქვათ, რომ პირმშვენიერი მანდილოსნები კიდევ უფრო ამშვენებდნენ ამ დარბაზს, რომელსაც, მად-

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre III, Paris, 1880, p. 3.

ლობა ღმერთს, ვერც არქიტექტურულად, ვერც დეკორატიულად ვერაფერს ეუსურვებთ.

ფარდა საუცხოოა: მოხატულობის ცენტრში აღმართულია ქანდაკების კვარცხლბეკი, ზედ დახატული ჭგუფით, რომელიც მაყურებლისაგან მარჯვნივ წარმოგვიდგენს რუსეთს და მარცხნივ კი საქართველოს.

რუსეთის ჭგუფში მოჩანს პეტერბურგი და ნევა, მოსკოვი თავისი კრემლით, ხიდეზი, რკინიგზები, გემები, ცივილიზაცია.

საქართველოს მხარეზე მოჩანს თბილისი თავისი ციხის ნანგრევებით, ბაზრებით, წამოშვერილი კლდეებით, თავისი ბობოქარი, დაუოკებელი მტკვრით, სპეტაკი ციხა და მთელი თავისი პოეზიით.

კვარცხლბეკის ფერხით რუსეთის მხარეზე მოჩანს კონსტანტინეს ჯვარი, წმინდა ვლადიმერის დევნა, ციმბირის ბეწვები, ვოლგის თევზები, უკრაინის ხორბალი, ყირიმის ხილი, ე. ი. რელიგია. მიწათმოქმედება, კომერცია, სიუხვე.

საქართველოს მხარეზე მოჩანს საუცხოო ქსოვილები, შესანიშნავი იარაღი, ვერცხლის სევადიანი თოფები, სპილენძელითა და ოქროთი დამუშავებული ხანჯლით, ვარაყიანი ხმლები. ოქროცურვებული ვერცხლის კულები, სადაფით მოჭედილი ჩონგურები, დოლები სპილენძის ევენებით, შავი ხის ზურნა, ე. ი. სამკაული, ომი, ღვინო, ცეკვა, მუსიკა

თბილისის თეატრი თუ ყველაზე უკეთესი არა — ყოველ შემთხვევაში, ერთ-ერთი საუკეთესო თეატრია დედამიწის ზურგზე¹.

ალ. დიუმას მიერ დახატული იმდროინდელ ადამიანთა პორტრეტები ყოველ ჩვენთაგანისათვის დღესაც ცოცხალ სანახაობას წარმოადგენს. ფრანგი მწერალი ასე ხატავს დიმიტრი ორბელიანის მეუღლის პორტრეტს: „ის უნდა ყოფილიყო თბილისის ულამაზესი ქალი. პუდრი, რომელსაც ახლა, ალ-

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 232—233.

ბათ, სიკოხტავის მიზნით ისვამს, მის სახეს მე-18 საუკუნის იერს აძლევს. ჩემს სიცოცხლეში არ მინახავს სხვა წარჩინებული მანდილოსანი, რომელსაც ესოდენ მდიდრული გარეგნობა ჰქონოდა. თუ თქვენ თავად ორბელიანის მეუღლეს ქუჩაში პირდაპირ შეხვდით, რომ არ იცნობდეთ კიდევ, უსათუოდ მოწიწებით თავს დაუკრავთ, ისეთი პატივისცემით იმსჯვალება მნახელი მისდამი“¹ (ხაზგასმა ჩვენია—დ. ფ.).

ასეთივე დაუფიწყარი სურათი დაგვიტოვა ალექსანდრე დიუმამ ქართველი მშვენიერი მანდილოსნის ანა ჭავჭავაძისა: „თავად ჭავჭავაძის მეუღლე საქართველოში, ამ ლამაზი თვალებით სახელგანთქმულ ქვეყანაში, ცნობილია, როგორც ულამაზესი თვალების მქონე მანდილოსანი. მაგრამ შეხედვისთანვე გოცებთ მისი წმინდა ბერძნული პროფილი, უკეთ რომ ვთქვათ, მისი წმინდა ქართული პროფილი, რაიცა გულისხმობს ბერძნულ სიწმინდეს, თუ მას სიცოცხლე მივუმატეთ.

საბერძნეთი არის გალათეა, ოღონდ მარმარილოსი, საქართველო კი სულჩადგმული და ქალად ქცეული გალათეა.

ამ საუცხოო პროფილთან თავადის მეუღლის სახეს ღრმა სევდის იერი გადაკრავს.

იმიტომ ხომ არ არის ის სევდიანი, რომ ბუნებამ ისურვა მეტისმეტად დიდი სილამაზით დაეჯილდოებინა, როგორც ზოგიერთ ყვავილს აჯილდოებს ხოლმე იმდენად დიდი სილამაზით, რომ მათ სურნელების გარეშე არსებობა აღარ შეუძლიათ?“².

¹ Je n'ai jamais vu à personne un si grand air de grande dame. Rencontrez la princesse Orbeliani dans la rue et à pied, et vous la saluerez sans la connaître, tant vous comprendrez, rien qu'en la voyant, que tout respect lui est dû. Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 238—239.

² Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 277—278.

აღ. დიუმა აღმაფრენით და სიყვარულით ყვება ქართული სტუმართმოყვარეობისა და ლხინის ამბებს, ოღონდ გაზვიადებულად წარმოგვიდგენს ქართველების დამოკიდებულებას ღვინისადმი. მისი აზრით, ქართულ სუფრაზე უფრო მეტია სასმელი, ვიდრე საჭმელი. ქართველები ძალიან გატაცებული არიან ღვინის სმით. „ქართულ სუფრაზე, — წერს დიუმა, — ჩვეულებრივ მსმელები ხუთ-ექვს ბოთლ ღვინოს სვამენ, უფრო დიდი მსმელები კი თოთხმეტ-თხუთმეტ ბოთლს. გამოირჩევიან ისეთებიც, რომლებიც ბოთლებით კი არა, ტიკობით სვამენ, ესენი ოც-ოცდახუთ ბოთლამდე აღიან. ასე რომ ქართველი საშუალოდ თხუთმეტ ბოთლ ღვინოს სვამს, ისინი სვამენ თავიანთ საყვარელ კახურს დასებოდან. გრძელყელიანი და მუცელგამობერილი სურებ-დან. ვეეებრთელა ხელადებიდან, მოვერცხლილი ყანწებიდან, რომლებიც როლანდის საყვირივით გრძელია, ფანტასტიკური ვაზებიდან, ქვაბებიდან, ქართული სუფრა ზღაპრული. შეჯიბრებაა ღვინის სმაში. საქართველოში კარგი მსმელი კარგ ვაჟაკად ითვლება, მაგრამ მთერალი ქართველი არასოდეს არ ზინახავს“¹.

ყოველივე ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაზვიადებული მოჩანს ალ. დიუმას თხრობიდან ის, რომ ერთხელ მან მიიღო მონაწილეობა ამ შეჯიბრებაში და ქართველებს აჯობა ღვინის სმაში. მას კიდევაც მოაქვს დამადასტურებელი საბუთები. როდესაც ფრანგი მწერალი თბილისში ჩამოვიდა, ის მიიწვიეს ჟურნალ „ცისკრის“ რედაქციაში, შემდეგ გაუმართეს ვახშამი². სუფრას უსხდნენ ივ. კერესელიძე, ლავრენტი არდაზიანი, გრიგოლ რჩეულიშვილი, ალექსანდრე ორბელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, ნიკო ჭავჭავაძე და სხვ. სუფრას თამადაობდა „ცისკრის“ რედაქტორი ივანე კერესელიძე. ფრანგი სტუმარი მადიანად შეექცეოდა გემრიელ ქართულ საჭ-

¹ Alexandre Dumas, Impressions de voyage — Le Caucase, livre III, Paris, 1880, pp. 47—48.

² პ ა ა ტ ა გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი. ქართული ჟურნალისტიკა, თბილისი, 1941 წ., გვ. 184.

მელს, სვამდა ღვინოს. ის ძალიან გამხიარულდა. სუფრაზე შეიქნა, რომ იტყვიან, თავგადადებული სმა, ყანწების ტრიალი. ალ. დიუმა იმდენად დიდი მსმელი აღმოჩნდა, რომ სუფრის ვერც ერთმა წევრმა ვერ გაუძლო მას.

აქ ზედმეტი არ იქნება მოვიტანოთ აკაკის „ჩემი თავგადასავალიდან“ ერთი ადგილი, რომელშიც დიდი მგოსანი გადმოგვცემს ივანე კერესელიძის ნაამბობს ალ. დიუმასთან ზემოთ მოყვანილი შეხვედრის შესახებ: „აი, ასე გავუშასპინძლდი დიუმასაცო, — იტყოდა ხოლმე (ივ. კერესელიძე — დ. ფ.). გაუშალე სუფრა ჩვენებურად ძირს, ზედ მიყრილ-მოყრილი სანოვაგით. მოვიფრთხენით, წავიკაპიწეთ და მივეყავით ზელი: იმან ერთი კი შემომხედა და მოიფრთხნა ჩვენსავით და დაუწყა მწვანის ჩვენსავით ხრაშა-ხრუში!.. გაუსვა ხელი და იმდენი სჭამა, რომ მწვადების მოტანას ველარ ვასწრებდით. ყველას გვაჯობა. „ეს თუ აქედან დაუმარცხებელი წავიდა. არ ივარგებს-მეთქი“, ვიფიქრე გუნებაში და მივედი ალავერდს სამი დიდი სტაქნით; ჩამომართვა და თვალის დახამხამებაში გამოსცალა. მერე მოითხოვა დიდი, უშველებელი ყანწი, აავსო კახური ღვინით და ისე გადაჰკრა, რომ სული არ ამოუღია; მერე მოვიდა ჩემთანაც ალავერდს, მაგრამ ჩვენ როგორ მოვერეოდით, რომ იმ ყანწში სამი დიდი ბოთლი ჩადიოდა. მოგვაკაკვინა თითი და სიცილი დაგვაყარა. თუ წერაც ასე იცოდა, როგორც სმა... სწორედ ახირებული საქმე იყო!.. მომიბრუნდა ჩვენი ლავრენტი არდაზიანი და მეუბნება: „კაცო, რა შენი საქმეა ქართველობა, მერე მაგასთან. ევროპიელთანო? არა, რა გულბათი შენ ხარ, რომ ალავერდს შიდიხარო?“ მართლა, მე და ჩემმა ღმერთმა!.. მაგრამ ვინ იცოდა, თუ ის ამდენს დაღევდა და არც დათვრებოდაო!“ ამ ამბებს ყოველი ღზინის დროს მოჰყვებოდა ხოლმე“¹.

ალ. დიუმას სიამაყის გრძნობით მოაქვს ცნობა, რომელიც მისთვის მიუციათ ქართველ მასპინძლებს. აი, ისიც: „ბატონი ალექსანდრე დიუმა ეწვია ჩვენს ღარიბ რედაქციას, სა-

¹ აკაკი წერეთელი. თხზ. სრ. კრ., ტომი VII, 1958, გვ. 105—106.

დაც მის პატივსაცემად გამართულ სადილზე მან ქართველებზე უფრო მეტი ღვინო დალია“.

1858, 28 ნოემბერი (ძველი სტილით)

ივანე კერესელიძე.

ქართული ჟურნალის „ეცისკრის“ რედაქტორი“.

იქვეა მეორე ცნობაც. რომელსაც ხელს აწერს თავადი ნიკო ჭავჭავაძე:

„მე დავესწარი და მოწმე ვარ, რომ ბატონმა ალექსანდრე დიუმამ ქართველებზე უფრო მეტი ღვინო დალია“².

თავის საინტერესო ნაკვლევში პროფ. აკაკი გაწერელია სწორად დასძენს, რომ ფრანგი იშვიათი აქ იმეორებს უცხოურ ლიტერატურაში გავრცელებულ, გაზვიადებულ შეხედულებებს ქართველების გადაჭარბებული ღვინოს სმის შესახებ და თვითონაც უმატებსო³.

ჩვენი მკვლევარი იქვე ასახელებს წყაროებს, რომლებითაც ალ. დიუმა სარგებლობდა, კერძოდ მას მოაქვს 1740 წელს ნადირშაჰზე ფრანგულად გამოცემული წიგნიდან შემდეგი ადგილი: „ეს ხალხი (ქართველები—ა. გ.) საუკეთესო დედანიწის ზურგზე; მამაკაცები ახოვანნი, შესახედავნი, ძაღვასანი არიან და დიდად დღეგრძელნი იქნებოდნენ ზედმეტად, რომ არ ეძალებოდნენ ღვინოს, რისგანაც მათი სხეული ნაადრევად ძაბუნდება. რაც შეეხება ქალებს, ისინი ოდიდგანვე ულამაზესებად ითვლებიან აზიაში“⁴.

¹ M. Alexandre Dumas est venu dans notre pauvre rédaction, et y a accepté un dîner où il a pris du vin plus que les Géorgiens. 1858, 28 novembre (vieux style) J e a n K é r é s é l i d z é. A l e x a n d r e D u m a s. Impressions de voyage — Le Caucase, livre III, Paris, 1880, p. 51.

² J'ai assisté et je suis témoin que M. Alexandre Dumas a pris plus de vin que les Géorgiens. Prince Nicolas Tchavtchavadzé. Ibid.

³ აკაკი გაწერელია. ალექსანდრე დიუმა და მისი მოგზაურობის წიგნი „კავკასია“, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1964 წ., № 5.

⁴ იქვე.

ალ. დიუმამ მოლითში მოისმინა იმერული სიმღერები ზონგურის თანხლებით და ძალიან მოეწონა. მწერალი გვიამბობს: „ჩვენ ნაცნობ იმერელს არ ყავდა შევარდენი, მაგრამ მას ჰქონდა ჩონგური. სადამოზე, ნასადილეც, შემოგვესა საკრავის ხმა და მის ოთახში შევედით, ვითომდა თევზისათვის ნადლობის სათქმელად. ის ოთახის ერთ კუთხეში თურქულ ყაიდაზე ფეხმორთხმული იჯდა, იქვე წამოწოლილი მისი მსახურები უსმენდნენ. უნდა გავიმეორო, რომ ჩემს სიცოცხლეში არ მინახავს უფრო ლამაზი, მიმზიდველი და პოეტური სცენა. ჩვენს შესვლაზე ადგომა დააპირა, მაგრამ არც ეს დავანებეთ, ვთხოვე, დაეკრა და ემღერა; მანაც შეგვისრულა თხოვნა. ყველა აქაური სიმღერები წარმოადგენენ უბრალო გრძელ და სევდიან მოდულირებას, მაგრამ მათ შეიძლება საათების განმავლობაში უსმინო და არ მოგწყინდებია. ეს ჰანგები ნანას გიმღერიან, მაგრამ როდი გაძინებენ. ისინი ფხიზელ მდგომარეობაში ოცნებაში გახვევენ“¹.

ქართველი მანაქაცებისა და ქალების სილამაზით, მიხვრამოხვრითა და ჩაცმულობით მოხიბლული ალ. დიუმა დაასკვნის, რომ ევროპაში წარმოდგენა არა აქვთ კოლხეთის ხალხთა სილამაზეზე. განსაკუთრებით ლამაზი ტანადობა და სიარული აქვთ იმერელ, გურულ და მეგრელ მანაქაცებს. აქ სულ უბრალო მსახურსაც კი თავადიშვილის იერი აქვს“².

ალ. დიუმა ხშირად ხმარობს ქართულ სიტყვებს ფრანგულში ასოებით დაწერილს და განმარტავს მთელ რიგ ქართულ წინადადებებს, სახელებს და სხვ.

ანაირად გამოჩენილმა ფრანგმა რომანტიკოსმა მწერალმა ალ. დიუმამ ბევრი ისეთი საინტერესო მასალა დატოვა, რომ მას ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის.

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage — Le Caucase, livre III, Paris, 1880, pp. 155—156.

² Ibid., p. 157.

ბარონ დე ბაის წიგნები საქართველოზე

1. „თ ბ ი ლ ის ი“

მხატვარი ან პოეტი უნდა იყო, რომ და-
ხატო თბილისის სურათები, ან უმღერო
იმ სანახაობას, რასაც თბილისი წარმოად-
გენს.

ბ ა რ ო ნ დ ე ბ ა ი

ფრანგი მეცნიერი, ისტორიკოსი, არქეოლოგი და საზოგა-
დო მოღვაწე ბარონ დე ბაი (Le Baron de Baye, 1853—1931)
რამდენჯერმე იყო საქართველოში.

პირველად ის საქართველოში ჩამოვიდა 1897 წელს. სამ-
შობლოში დაბრუნების შემდეგ გამოაქვეყნა წიგნი სათაურით
„საქართველოში“.

ამ შესანიშნავ ფრანგს ასეთი წესი ჰქონდა: წავიდოდა
სამოგზაუროდ, დაივალიერებდა მისთვის საინტერესო ქვე-
ყანას, მის ხალხს, ჩაიწერდა ყველაფერს, რასაც გაიგონებდა
და ნახავდა, თვითონ გადაიღებდა საჭირო სურათებს და შეკ-
რებდა სხვის მიერ გადაღებულ სურათებსაც; ყველა ამ მასა-
ლას მოიყვანდა წესრიგში, დაამუშავებდა მეცნიერულად და
თავის ნაშრომს ჯერ წაიკითხავდა ფრანგთა ფართო აუდიტო-
რიის წინაშე, ხოლო შემდეგ დაბეჭდავდა ცალკე წიგნად.

სწორედ ამ წესითაა გამოქვეყნებული მისი შრომები:
„საქართველოში“ (1898 წ.), „კავკასიონის ქედის სამხრეთით“
(1899 წ.), „კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით“ (1899 წ.),
„თბილისი“ (1900 წ.), „იმერეთში“ (1902), „აფხაზეთში“
(1904 წ.) და სხვ.

ბარონ დე ბაიმ საფრანგეთში სახელი გაითქვა ქართული კულტურის ფართო პოპულარიზაციის გამო; ის იმ პროგრესულ, მოწინავე ფრანგ მოღვაწეთა სახელოვან პლეადას უნდა მიეკუთვნოს, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ, რაც შეიძლებოდა, ფართოდ გაეცნოთ თავიანთ თანამედროვეთათვის უცხო ქვეყნების კულტურული ცხოვრება.

ბარონ დე ბაი ერთ-ერთი საინტერესო პიროვნებაა იმ გამოჩენილ ფრანგთა შორის, რომლებმაც დასაველეთ ევროპას გააცნეს ძველი რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხების ისტორია, კულტურა, ყოფა-ცხოვრება, ლიტერატურა და სხვა. კერძოდ საქართველოს ისტორია, კულტურა, ლიტერატურა, ქართველი ხალხის დიდი ისტორიული წარსული და მისი აწმყო.

თავისი შთაბეჭდილებების გადმოცემას საქართველოს დედაქალაქის შესახებ ბარონ დე ბაი ასეთი სიტყვებით იწყებს: „მხატვარი ან პოეტი უნდა იყო, რომ დახატო თბილისის სურათები, ან უმღერო იმ სანახაობას, რასაც თბილისი წარმოადგენს.

სამწუხაროდ, მე არც ერთი ვარ და არც მეორე, არამედ უბრალო მგზავრი, რომელიც ამ ქალაქის თავისებურებამ მესამედ მომიყვანა აქ. მე მსურს გაგიზიაროთ ის შთაბეჭდილებანი, რომლებიც თბილისში ყოფნის დროს მივიღე. აღმოსავლეთის თითქმის ყველა ქალაქი წარმტაცია, იქნება ეს ადგილობრივი ელფერი, თუ თავიანთი მჩქეფარე ყოველდღიური ცხოვრებით. ცივილიზაციის ძეგლები, საუკუნეთა განმავლობაში რომ სძინავთ, მზისაგან სესხულობენ ძალას, რათა გამოაჩინონ თავიანთი ბრწყინვალე და დიდებული სახე“¹.

ბარონ დე ბაი აღნიშნავს, რომ თბილისის წარმოშობა ლეგენდასთანაა დაკავშირებული და განმარტავს, რომ საქარ-

¹ Le Baron de Baye. Tiflis, Paris, 1900, p. 5.

ოველოს მეფეს ვახტანგ გორგასალს უყვარდა ნადირობა. თბილისის მიდამოებში ნადირობის დროს ერთხელ მეფე არემს გამოუდგა და დაჭრა იგი.

მეფემ დაინახა, რომ დაჭრილი ირემი წყლისკენ გაიქცა, იქიდან კი წმინდა და უვნებელი ამოვიდა. ის ძალიან გააოცა თბილმა წყალმა. მან ბრძანა, სწორედ ამ ადგილზე გაეშენებინათ ქალაქი, რომელსაც შემდეგ თბილისი უწოდეს, რაც ქართულად ნიშნავს თბილ წყალს.

ბარონ დე ბაი იქვე დასძენს: ვახტანგ გორგასალმა თბილისის საფუძველი ჩაუყარა 469 წელს, მისი ადგილსამყოველი იყო მცხეთაში — საქართველოს სამეფოს დედაქალაქში. ის ცხოვრობდა მე-5 საუკუნის მეორე ნახევარში (446—499), მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ ტერიტორიაზე, სადაც თბილისი გაშენდა, უკვე არსებობდა ციხე-სიმაგრე სპარსელთა თავდასხმისაგან მთავარი ქალაქის დასაცავად. ვახტანგის შეილმა დაიბნეო მე-6 საუკუნეში სატახტო ქალაქი მცხეთიდან თბილისში გადაიტანაო.

ბარონ დე ბაი იმაზედაც მიუთითებს, რომ ვახტანგს შეეძლო ქვეყნის დატოვება ზედმეტ სახელად „გორგასლანი“, მაგრამ შეცდომით განმარტავს, რომ „გორგ“ სპარსულ ენაზე ნიშნავს ქართველს და „ასლანი“ ლომს. ნამდვილად კი „გორგ“ სპარსულად მგელს ნიშნავს და „სარ“ — თავს. ვახტანგს „გორგასალი“, ე. ი. „მგელ-თავა“ სპარსელებმა იპიტომ დაარქვეს, რომ ვახტანგი ომში თავზე მუზარადს იხურავდა, რომელზედაც მგელი იყო გამოსახული.

ბარონ დე ბაის მოაქვს რუსი პოეტის ი. ა. პოლონსკის ლექსი საქართველოზე.

შემდეგ ის კვლავ განაგრძობს თბილისზე მსჯელობას: თბილისი იმ დროს სამი ნაწილისაგან შედგებოდაო. ესენია: თბილისი, რომელიც გარს არტყია მინერალურ წყლებს, „ქალა“, ანუ ციხე-სიმაგრე, რომლის ნანგრევები კიდევ მოჩანს დღეს. და „ისანი“, რომელიც იმყოფება მტკვრის მარცხენა ნაპირზე. ქალაქის დანარჩენ ნაწილთან ხიდი რომ აერთებს.

აქ საინტერესოა აკადემიკოს აკაკი შანიძის შემდეგი აზრები-განმარტება: „თავდაპირველად თბილისის ფარგლები ის

ადგილები იყო, რომლებიც ღღეს სიონსა და გოგირდის აბანოებს აკრავს მტკვრის ორსავე მხარეს, უმთავრესად მაინც მარჯვენა მხარეს. აქ მტკვარი ისე ვიწროდ არის შეზღუდული აქეთ-იქიდან მიმდგარი კლდეებით, რომ ძველადაც ადგილი უნდა ყოფილიყო ხიდის გაღება გაღმა-გამოღმა მხარეების დასაყვანილებლად... კალა არაბული სიტყვაა, ნიშნავს ციხეს, კალა ძველ არაბულ გამოთქმას გადმოგვცემს. შენდევში სპარსულ-თურქულის გავლენით უკვე სიტყვა ყალად იქცა¹.

როგორც ვხედავთ, ბარონ დე ბაი უკვე მაშინ სწორად განმარტავდა თბილისის მდებარეობას და მის შემადგენელ ნაწილებს.

ავლაბრის ხიდზე გასვლამდე ვხედავთ მეტეხის ტაძარს. თითქოს ციცაბო კლდისათვის გვირგვინი დაუდგამთ, ისე მედიდურად გამოიყურება იგი. ეს ტაძარი ოდესღაც სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის კათედრალი ყოფილა, ახლა კი ციხის კედლებითაა გარემოცული. მეტეხის ტაძარი თავისი სილამაზით დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს, იგი უნდა გახდეს არქეოლოგების შესწავლის ობიექტი, როგორც ყველაზე უძველესი რელიგიური ძეგლი თბილისში.

ეს ტაძარი როგორც შიგნიდან, ისე გარედან თავისი მედიდური გუმბათით და შესანიშნავი მოხაზულობით აღტაცებას იწვევს. მეტეხი ბერძნული სიტყვაა, იგი ნიშნავს ქვემო-მონასტერს. ტაძარი აშენებულია იმ დროს, როდესაც თბილისს საფუძველი ჩაეყარა; იგი სამსახურს უწევდა მეფეთა კარს, რადგან სასახლე ამ შენობის მხარეზე იმყოფებოდა. ღღეს მხოლოდ ძველი ტაძრის საძირკველი დარჩენილა, გუმბათი მე-13 საუკუნეს მიეკუთვნება.

მე-17 საუკუნეში, როდესაც საქართველოს მეფეები სილამაზით იყვნენ შეპყრობილნი, ვახტანგ V-ემ, რომელსაც აგრეთვე შერქმეული ჰქონდა მუსლიმანური სახელი შაჰ-ნავაზი ეკლესიის ეს შენობა თოფისწამლის მალაზიად გადააქცია.

¹ ა. ა. ა. შ ა ნ ი ძ ე, საქართველოს დედაქალაქის სახელწოდებისათვის, თბილისი 1500, საიუბილეო კრებული, უნივერსიტეტის გამოცემა, 1958 წ., გვ. 19—20.

მე-18 საუკუნეში, როდესაც სპარსელთა ბატონობას ბოლო მოეღო, ერეკლე მეორემ ეს ტაძარი მორწმუნეთა სამსახურში ჩააყენა.

მეტეხის ციხე-სიმაგრის აღმოსავლეთით იმყოფება ერ. აი. ადგილი, საგოდებელი (ეს სიტყვა ავტორს დაწერილი აქვს ფრანგული ასოებით), რომელიც ქართულად ნიშნავს „მწუხარების ადგილს“. აქ მე-8 საუკუნეში ცეცხლთაყვანისმცემლებმა დასწვეს არაბი აბო, რომელმაც მიიღო ქრისტიანობა. აბო აღიარეს წმინდანად, მეტეხის ციხის ძირში აღმართეს პატარა სამლოცველო და აქედან წვალებულის ფერფლი გადაყარეს მტკვარში. როგორც ვხედავთ, ცეცხლთაყვანისმცემლობა ძლიერ ფეხმოკიდებული ყოფილა თბილისში. საქართველოს მეფეებმა შემოინახეს აგურის ძეგლი ძეგლი, ტაძარი ცეცხლთაყვანისმცემელთათვის.

731 წელს არაბმა ხალიფამ მურვან ყრუმ თბილისი აიღო და მე-10 საუკუნის დამლევამდე ეს ქალაქი უფრო მუსლიმანური იყო, ვიდრე ქრისტიანული. არაბებს მაშინ საქართველოსათვის არ მოუსპიათ სანეფო, რომელიც იმ დროს ბიზანტიის მფარველობის ქვეშ იყო. მე-7 საუკუნეში მას ალყა შემოარტყა ბიზანტიის იმპერატორმა ჰერაკლემ თავის ზოკავშირე ხაკანთან ერთად, ხაზარების მეფედ წოდებული რომ იყო და სპარსეთის შაჰს ხოსროს რომ ეომებოდა.

ბარონ დე ბაი ძირითადად სწორად გადასცემს ფრანგ ზეითხელებს თბილისის ისტორიას. მის მახვილ თვალს თითქმის არაფერი არ რჩება შეუმჩნეველი და ობიექტურად მოუთხრობს მათ ამაღელვებელ ამბებს ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლების შესახებ თავისი სახელოვანი ქალაქის დასაცავად.

ბარონ დე ბაიმ კარვად შეისწავლა თბილისის წარსული. ის დარწმუნდა, რომ თბილისის მოსახლეობა, სახიფათო მდგომარეობაში ჩავარდნილი, უბრალოდ კი არ იხევდა უკან, არამედ ყოველთვის მხნედ იბრძოდა, ინარჩუნებდა მეგრძოლ სულსა და მშფოთვარე, ცოცხალ ხასიათს.

მე-7 საუკუნეში ჰერაკლემ და მისმა მოკავშირე ხაკანმა

აღყა შემოარტყეს საქართველოს დედაქალაქ თბილისს, მაგრამ მისი აღება ვერ შეძლეს, მაშინ თბილისელებმა მოიტანეს ვეებერთელა კვახი, რომლის დიამეტრი არშინზე მეტი იყო, გააკეთეს მისგან ხაზარების მეფის თავი და დამპყრობლებს აჩვენეს იგი. ძალიან კარგად გაეკეთებინათ ქართველებს მეფის თავი; მართლაც იგი ერთი შეხედვით ხაზარების ზეფეს ჰგავდა: თვალეზაყენილი, მეჩხერი წარბებით, ქოსა. თბილისელებმა ასე შეპყვირეს დამპყრობლებს: არ წახვიდეთ, აი თქვენი მეფე ჯიბლუ ხაკანი, მიესალმეთ მას. ხაზარების მეფე მათ გაეცალა, შემდეგ კი ამ შეურაცხყოფისათვის შური იძია. გავიდა ერთი წელი და ხაკანმა თბილისი დაიპყრო, მისი მცხოვრებლები აწამა, ხოლო ზოგი ტყვედ წაიყვანა. ორი ქართველი თავადი, რომლებიც იმ დროს ქალაქში იყვნენ, დაატყვევეს და ხელებშეკრული მიუყვანეს ხაკანს. მან ქართველ თავადებს თვალეზი დასთხარა. შემდეგ ისინი გადაისროლეს მდინარეში, მდინარიდან ამოიღეს გვამები, გააძვრეს ტყავი, შიგ ჩადვეს ჩალა და გამოფინეს ციხე-სიმაგრის კედელზე. ხაკანის ბრძანებით მათი სახლ-კარი გაძარცვეს.

იმ დროს თბილისი იყო ვაჰრობისა და ცივილიზაციის ცენტრი, მას ჰქონდა ასტრონომიული და მეტეოროლოგიური ობსერვატორია. ვაჰრობდნენ ხორბლით, თაფლით, ხალიჩებით, ფართელეულით და საქონლით. მე-10 საუკუნიდან საქართველო ფეხზე წამოდგა. დავით კურაპალატმა მკიდრო კავშირი დაამყარა ბიზანტიასთან და სერიოზული გამარჯვება მოიპოვა.

ბარონ დე ბაის ყურადღება მიიპყრო აგრეთვე ანჩისხატის ეკლესიამ. ის წერს, რომ იგი აშენებულია მე-7 საუკუნის დასაწყისში (ნამდვილად კი იგი აშენებულია VI საუკუნეში — დ. ფ.). ტაძარი მხატვრულად ძალიან კარგად არის გაფორმებული, იგი წარმოგვიდგენს ქრისტეს შესანიშნავ სახეს. ანჩი არის სოფელი, რომელიც მდებარეობს სამხრეთ საქართველოში. აღდგომის შემდგომ პირველ კვირას აქ მოდიან კარგად ჩაცმული ქალიშვილები. ახალგაზრდა გოგონას ასე ეუბნებიან: „თქვენ მზად ხართ ანჩისხატში წასასვლელად? სა-

ჭირა თქვენ გიჩვენოთ „ანჩისხატი“. ეს არის კომპლიმენტი, რაც ნიშნავს — თქვენ მოხიბლული იქნებით ანჩისხატში. იგივე ფრაზა იხმარება დაცინვითაც. როცა უნდათ დამცირება ახალგაზრდისა, რომელიც ინტიმურ წრეში პრანჭიაობს, მას ეტყვიან „აქ ძალიან კარგია, მაგრამ იგივე იქნება ანჩისხატი“¹. ასევე დაათვალიერა მან და აღწერა ქაშვეთის ეკლესია.

ბარონ დე ბაი მთაწმინდაზეც ასულა. ის ამბობს: მამა წმინდა დავითის ეკლესია უხილავ ძალას აუსროლია ციკაზო კლდეზე; იქ საკურთხეველი დიდი პატივისცემით სარგებლობს, 30 წელია მას შემდეგ, რაც იგი აღადგინეს. თითო-უელ მგზავრს ჰქონდა იქ ერთი ან ორი აგური. ამ ეკლესიაში განუწყვეტლივ მოდიან ქალები იმისათვის, რომ მათ ღმერთმა მოანიჭოს ბედნიერება — გახდნენ დედები².

ბარონ დე ბაი ასევე იხსენიებს სიონის ღვთისმშობლის ტაძარს: აქაა კათედრალი, ყოველგვარი წირვა-ლოცვა. ტაძარი შიგნით შეკეთებულ იქნა თავად გაგარინის მიერ დიდი გემოვნებით. აქ ინახებოდა ვერცხლის მდიდარი სამარტვილე, ჯვარი, რომლითაც წმინდა ნინომ, საქართველოს მოციქულმა, მე-4 საუკუნეში იქადაგა ქრისტიანობა.

ავტორი ზოგადად ეხება საქართველოში აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1795 წელს. ამ თავდასხმასთან დაკავშირებით იგი გადმოგვცემს საქართველოში გავრცელებულ შემდეგ საინტერესო ლეგენდას:

„Il existait alors une princesse géorgienne nommée Salomé. Son mari avait trouvé la mort pendant le siège et son jeune fils, arraché aux mains de sa mère, avait été déchiré en morceaux.

იყო ერთი ქართველი თავადის ქალი, რომელსაც ერქვა სალომე. ერთ-ერთი ღარბუვის დროს მისი ქმარი მოკლეს, ჩვილი ბავშვი ხელიდან გა-მოსტაცეს და აკუწეს.

¹ Le Baron de Baye. Tiflis, Paris, 1900, pp. 12—13.

² Ibid.

La princesse, qui était d'une grande beauté, fut trainée au camp des Persans, sous les murs de Tiflis.

Le shah, il était eunuque, fit vendre la princesse. Djafar-Beck l'acheta, l'enferma dans une des tours de la forteresse qui subsistent encore, et lui proposa de devenir sa femme.

Elle refusa net et supplia son maître de la tuer. Le Persan lui donna la nuit pour réfléchir.

Cela se passait au mois de septembre. Où se trouve actuellement le jardin botanique, le Persan appuyé sur une moutaka, sorte de coussin, se reposait mollement sous un arbre, attendant la réponse de la princesse.

Tout à coup, Salomé, couverte d'une longue tchadra blanche comme la neige, s'approche, pâle et calme, elle est suivie des noukers, hommes armés de la suite de Djafar-Beck.

D'un geste elle ordonne aux serviteurs de s'éloigner. «Eh bien, dit le vainqueur, consens-tu à devenir ma femme?» Elle répond: «Oui, je veux t'aimer car, après la mort

თავადის ქალი ძალიან ლამაზი იყო, ის გაიტაცეს სპარსელთა ბანაკში და მოათავსეს თბილისის გალავანში.

საქურისმა შაჰმა ქალი გაყიდა. ის იყიდა ჯაფარ-ბეგმა. ჩაეკეტა ჯერ კიდევ არსებული ციხის ერთ-ერთ კოშკში და წინადადება მისცა ცოლად გაყოლოდა.

ქალმა გადაკრით უარყო ეს წინადადება და შეევედრა თავის ბატონს, მოეკლა ის. სპარსელმა ქალს ერთი ღამე ადრიადა მოფიქრებისათვის.

ეს მოხდა სექტემბრის თვეში. იქ, სადაც ახლა ბოტანიკური ბაღია, თავადის ქალის პასუხის მოლოდინში, სპარსელი რბილად წამოწვა ხის ქვეშ და მუთაქაზე, ერთგვარ ბალიშზე მიდო თავი.

უცებ საღამე, თოვლივით თეთრ გრძელ ჩადრში გახვეული, მოდის, ფერმკრთალი და წყნარი. ის მოიყვანეს ჯაფარ-ბეგის შეიარაღებულმა მცველებმა.

ქალმა ბრძანების კილოთი ანიშნა მცველებს გასცლოდნენ. „აბა, უთხრა დამპყრობელმა. თანახმა ხარ გახდე ჩემი ცოლი?“ ქალმა უპასუხა: „ღიბს, მსურს შეგიყვარო, რადგან ჩე-

de mon mari et celle de mon fils, il ne me reste qu'à devenir ta femme, c'est la destinée qui m'a été prédite.

— Par qui? — Chez nous, en Géorgie, dans plusieurs familles, il existe des secrets, des connaissances occultes: ma mère, par exemple, avait deviné que je serais la femme d'un Djafar.

De ma mère, j'ai reçu le don de connaître la destinée. Donne-moi ta main afin que je voie, d'après ses lignes, si je serai longtemps heureuse avec toi.

Il lui tend sa main puissante. Elle pâlit et pousse un cri d'effroi. «Mon maître, dit-elle, sais-tu que la mort t'attend et peut-être déjà la nuit prochaine?».

Superstitieux comme tous les Persans, Djafar-Beck s'effraya. «Tu mourras de la main d'un homme que tu as offensé aujourd'hui.

—C'est peut-être Assa-Doula-Beck avec qui je me suis brouillé aujourd'hui et tu en étais la cause, lui aussi voulait t'acheter.

მი ქმარ-შვილის სიკვდილის შემდეგ მხოლოდ ისლა დამარჩენია, რომ შენი ცოლი გავხდეთ, ეტყობა ასეთი ბედი მიწერია.

— ვინ გითხრა? — ჩემში, საქართველოში, ბევრ ოჯახში იციან საიდუმლოების გამოცნობა, შკითხაობა. ასე მაგალითად, დედაჩემმა იწინასწარმეტყველა, რომ მე გავხდებოდი ჯაფარის ცოლი.

დედაჩემისგან გამომყვა წინასწარმეტყველების ნიჭი. მაშ მომეცო ხელი იმის ნიშნად, რომ დაერწმუნდე ხელის გულის ხაზებით, დიდხანს ვიქნები თუ „ოა“ შენთან ბედნიერი“.

ჯაფარმა ქალს თავისი მძლე ხელი გაუწოდა, ქალი გაფითრდა და შემადრწმუნებელი კივილი აღმოხდა: „ჩემო ბატონო, — უთხრა ქალმა, — შენ იცი, — რომ სიკვდილი მოგელის და შესაძლებელია უკვე ამაღამე“.

ჯაფარ-ბეგი, ცრუმორწმუნე ყველა სპარსელივით, შეერათა. „შენ მოკედები იმ ადამიანის ხელით, რომელსაც დღეს შენ შეუტრაცხოფა მიაყენე“.

— შეიძლება ეს ასაღულა ბეგია, რომელსაც დღეს შენი გულისათვის წაველაპარაკე და რომელსაც შენი ყოფილი უნდოდა აგრეთვე.

— O mon maître, pour le sauver, il faut posséder quelque objet sur lequel il ait jeté les yeux aujourd'hui. Alors, je pourrai conjurer ce malheur et rendre ses armes impuissantes.

— Comment, tu peux avoir cette force? dit le Djafar étonné. — C'est certain. Donne-moi ton poignard, mon maître.

Il le lui tendit. Elle regarda le ciel, prononça une prière et lui rendit l'arme, l'assurant qu'elle ne serait plus capable de donner la mort.

„Essaye“, dit Salomé, en plaçant la pointe de l'arme à l'endroit de son cœur. Le Talare crédule porte un coup, la princesse tombe en proférant ces mots:

«Mon Dieu, prends mon âme entre tes mains», elle expirait.

Terrorisé, Djafar se précipite pour la sauver; elle avait cessé de vivre.

Cette légende indique la place où mourut la princesse Salomé et la tour ronde où elle fut enfermée sur la crête de Sololaki¹.

— ოჲ, ჩემო ბატონო, შენს გადასარჩენად საჭიროა მქონდეს რაიმე საგანი, რომლისთვისაც მას დღეს თვალი მოუკრავს, მაშინ მე შეეძლება ამ უბედურების თავიდან აცილებას და მისი იარაღის უვნებლად გადაქცევას.

— როგორ, შენ გაქვს ამის ძალა? — უთხრა გაკვირვებულმა ჯათარმა.

— რასაკვირველია, ჩემო ბატონო, მომეცი შენი ხანჯალი“.

ჯათარმა მიაწოდა ხანჯალი. ქალმა შეხედა ცას, შევედრა ღმერთს, ხანჯალი მასვე დაუბრუნა და დაარწმუნა, რომ იარაღს ვნების მოტანა აღარ შეეძლო.

„მოდი მოშინჯე“, უთხრა სალომემ, და თან ხანჯლის წვერი დაიღო თავის გულზე. თათარმა შეასრულა თხოვნა და ელვისებურად დაქრა ხელიზე. მოდან ხანჯალს, ქალი დაეცა და ეს სიტყვები წარმოსთქვა:

„ღმერთო, მიიღე ჩემი სული“. მან სული განუტევა.

დაშინებული ჯათარი წამოხტა საშველად, მაგრამ ქალს სიცოცხლის ნატამალი აღარ ეტყობოდა.

ეს ლეგენდა მიუთითებს იმ ადგილს, სადაც დაიღუპა თავადის ქალი სალომე და სალოლაკის ფერდობის იმ მრგვალ კოშკზე, სადაც ის იყო დატყვევებული.

¹ Le Baron de Baye. Tiflis, Paris, 1900, pp. 21—23.

ბარონ დე ბაი გულთბილად მოუთხრობს ფრანგ მკითხველებს, რომ მან თბილისში ყოფნისას ახლოს გაიცნო ქართველი ხალხის დიდი და საყვარელი მწერალი, პოეტი და საზოგადო მოღვაწე ილია ჭავჭავაძე. ჩვენს ძვირფას მწერალსა და ბარონ დე ბაის შორის ახლო მეგობრული ურთიერთობა დამყარებულა. ილიამ მას აჩუქა თავისი სურათი წარწერით: „ბარონს დე-ბაის. ილია ჭავჭავაძე“. 1899 წ. ტფილისი¹.

ბარონ დე ბაი ჩვენში ჩამოსვლის დროს ყოველთვის ნახულობდა ილიას და მისი ხშირი სტუმარი იყო, ახლოს მეგობრობდა მასთან. დე ბაი სიყვარულითა და პატივისცემით წარმოთქვამდა ილია ჭავჭავაძის სახელს. ჩვენი მწერალიც მისთვის ჩვეული გულდიაობითა და ხელგაშლილობით იღებდა ხოლმე ბარონ დე ბაის თავის სახლში და დიდად აფასებდა მას, როგორც ჩვენი ქვეყნის კეთილმოსურნე სტუმარსა და მეგობარს.

ბარონ დე ბაი თავის ახლო ნაცნობ ქართველ მეგობრებს ასაჩუქრებდა ხოლმე საქართველოზე დაწერილი თავისი წიგნებით, პირველ რიგში კი მის სათაყვანო მწერალს ილია ჭავჭავაძეს. მან ილიას აჩუქა თავისი ნარკვევი „კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით“ ასეთი წარწერით: „პოეტს, პატრიოტს. ისეთი მშვენიერი ქვეყნის შვილს, სადაც მზე მუდამ კაშკაშებს. თბილისი, 1899 წლის 12 ნოემბერი. სოსიკო დე ბაი“².

დე ბაიმ თავისი წიგნი „თბილისი“ სახსოვრად გამოუგზავნა დავით სარაჯიშვილს სათანადო წარწერით, რომელსაც ფრანგული ასოებით მიწერილი ჰქონდა, „სოსიკო დე ბაი“. ჩვენ დაეუკვირდით ამ ხელმოწერას და მივედით დასკვნამდე,

¹ სურათი ილიას ავტოგრაფით მოთავსებულია წიგნში „თბილისი“, გვ. 33. ჩვენ იგი გამოვაცქევინეთ ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნებაში“, 1964 წ., № 6.

² წიგნი ინახება კ. შარქისის სახელობის საქ. საჯარო ბიბლიოთეკის მხარეთმცოდნეობის კაბინეტში, ილია ჭავჭავაძის პირად არქივში. დე ბაის თაქსიმილე ამ წიგნზე ჩვენ გამოვაცქევინეთ ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნებაში“, 1964 წ., № 10.

რომ ფრანგ მწერალს ჯერ დაუწერია ფრანგული ასო c და, რადგან ეს ასო ფრანგულში o-ს წინ იკითხება როგორც k, იგი გადაუსწორებია „s“-ად და გამოსულა „sossiko“ (სოსიკო). როდესაც ჩვენ ხელთ ჩავვივარდა დე ბაისაგან ილია ჭავჭავაძისადმი ნაჩუქარი წიგნი „კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით“, სადაც ფრანგი მწერალი რუსული ასოებით წერს „სოსიკო დე ზაის“, დაერწმუნდით, რომ მას სახელად რქმევია ჟოზეფ, ჯაც ქართულად ნიშნავს იოსებს, რის გამოც ჩვენში მისმა ქართველმა მეგობრებმა მას შეარქვეს საალერსო, სასიყვარულო სახელი სოსო, სოსიკო, დე ბაიმაც სიამოვნებით შეიფერა და შეიტკბო ეს მოსაფერებელი სახელი და ქართველი მეგობრებისადმი გამოგზავნილ წიგნებს აწერდა ხოლმე „სოსიკო დე ბაი“¹.

ილია ჭავჭავაძის დახასიათებას დე ბაი ასე იწყებს:

— ქართველთა ისტორიული ცხოვრება გამუდმებული ბრძოლების ისტორიაა, სადაც ბრწყინავდა მათი ვაჟკაცობა, თავდადება და საბრძოლო იარაღისადმი სიყვარული.

ქართელთა ხელგაშლილობა, მათი დიდბუნობოვანება ვერ ეგუება თანამედროვე ცხოვრებისათვის დამახასიათებელ ანგარებასა და წერილმან ეგოისტურ ინტერესებს. ქართველებს გააჩნიათ მაღალი გრძნობები. ისინი მეგობრობით არ ეპყრობენ. მათ მხოლოდ უანგარო მეგობრობა იციან.

ომის ქართველ ვეტერანთა ჩამოთვლა შორს წავიყვანდა, იმდენად ბევრია ისინი. დიდების შარავანდელით მოსილი მათი სახელები ოქროსა და სისხლიანი ასოებითაა ჩაწერილი რუსეთისა და აღმოსავლეთის ომების ისტორიაში.

ამ ხანდაზმულ ქართველ გმირებს ხშირად შეხვდებით თბილისის ქუჩებში. მათ შორის მხოლოდ მეომრები კი არ არიან. არამედ სახელგანთქმული პოეტებიც, ერთი მათგანი თბილისში ცხოვრობს. მისი პიროვნება, მისი ფრანგოფილური გრძნობები ნებას მაძლევენ გავაცნოთ ის. ეს საინტერე-

¹ ბარონ დე ბაის მიერ აკად. ექვთიმე თაყაიშვილისადმი გამოგზავნილი ოთხი წერილიდან ერთს ფრანგული ასოებით მიწერილი აქვს „სოსიკო დე ბაი“. იხ. ე. თაყაიშვილის ფონდი, № 1262.

სო პიროვნება და პოეტი თავადი ილია ჭავჭავაძეა. ეროვნული და სახალხო მწერალი, რომლის ნაწარმოებები ქუჩებსა და ქოხებში ისევე იმღერება, როგორც სასახლეებში.

ილია ჭავჭავაძე ეკუთვნის მაღალ არისტოკრატიულ წრეს. ის უპირველეს ყოვლისა თანამედროვე ადამიანია, და თუ წარმოვიდგენთ იმ გარემოს, რომელშიც ის მეფობს, ეს მცირე ღირსება როდია.

ილია ჭავჭავაძე პოეტი და მწერალი, ამავე დროს არის სათავადაზნაურო ბანკის თავმჯდომარე, საქართველოში ყველაზე გავლენიანი გაზეთის — „ივერიის“ ხელმძღვანელი, ქველმოქმედებისა და ხელოვნების განვითარებისათვის შექმნილ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარე და სხვა.

ილია ჭავჭავაძის კალამს ეკუთვნის იუმორისტული მოთხრობები, რომლებსაც ისეთივე მნიშვნელობა აქვს საქართველოსათვის, როგორიც გოგოლის ნაწარმოებებს რუსეთისათვის. მისი პოეტური ქმნილებანი ღრმად ქრისტიანული, პატრიოტული და ფილოსოფიურია.

ილია ჭავჭავაძემ ლევ ტოლსტოიზე ადრე გააშუქა ანალიგიური პრობლემები, რომელთაგან ზოგიერთი მან სატირული ფორმით გამოხატა თავის ნაწარმოებებში¹.

დე ბაის გამჭრიახმა გონებამ იმთავითვე შეამჩნია, იგრძნო და დაინახა, რომ ილია ჭავჭავაძე საქართველოში ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენდა, რომლის მოღვაწეობა და შემოქმედება ქართველი ხალხის საარსებო ინტერესებს გამოხატავდა და მას მომავლის გზას უნათებდა.

ბარონ დე ბაის ახლო ურთიერთობა ჰქონდა აგრეთვე დიდ ქართველ მხატვარ გიგო გაბაშვილთან. გიგო გაბაშვილმაც აჩუქა მას სახსოვრად თავისი სურათი წარწერით: „ბარონ დე ბაის, გიგო გაბაშვილი“, 1899 წ. თბილისი². დე ბაი აღნიშნავს, რომ იტალიელი მხატვარი ბატონი ლონგო დიდხანს

¹ Le Baron de Baye, Tiflis, Paris, 1900, pp. 31--32.

² სურათი გიგო გაბაშვილის ავტოგრაფით მოთავსებულია წიგნში „თბილისი“, გვ. 38. იგი ჩვენ გამოვამყვანეთ ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნებაში“, 1964 წ., № 6.

ცხოვრობდა თბილისში და გამოირჩეოდა თავისი შესანიშნავი ნიჭით, მაგრამ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ახალგაზრდა ქართველი მხატვარი—გიგო გაბაშვილი. ფრანგმა სტუმარმა დაათვალიერა მისი სამხატვრო სახელოსნო. ეს თბილისელი ბიჭი,—წერს ბარონ დე ბაი, — ძველ აზნაურთა ოჯახს ეკუთვნის. სიტყვა აზნაურს ის წერს ფრანგული ასოებით. ის სწავლობდა პეტერბურგში, მიუნხენში, შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში და განაგრძო თავისი ნაყოფიერი საქმიანობაო. გიგო გაბაშვილი დადიოდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. სწავლობდა თავისი ხალხის ცხოვრებასა და ზნე-ჩვეულებას და ქმნიდა შესანიშნავ სურათებს.

ფრანგმა სტუმარმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ქართველ მამაკაცთა და ქალთა ტიპებს, მან ბევრ მათგანს სურათი გადაუღო. ის თბილისში შეხვდა ქართველთა სხვადასხვა, ნაირ-ნაირ სახეებს: კახელებს, ქართლელებს, ფშაველებს, იმერლებს, მეგრელებს, გურულებს და წარუშლელი შთაბეჭდილება დარჩა. მან თბილისშივე გაიცნო კლასიკური სახის თავადის ქალი ნინა ჩოლოყაშვილი, რომელმაც ის განაცვიფრა.

როგორც პოეტი-აკადემიკოსი ი. გრიშაშვილი წერს: „ყოველი მგზავრი, თბილისის ყოველი სტუმარი, საიდანაც არ უნდა ყოფილიყო მოსული, რა საშური საქმეც არ უნდა ჰქონოდა, თავის წმინდა მოვალეობად სთვლიდა, რომ თბილისის აბანოებიც ენახულა და განზანდილიყო მის მადლიან კამკამა წყალში“. და აი ბარონ დე ბაიმაც ინახულა თბილისის განთქმული აბანოები. და ძალიან მოეწონა. აქ მას მოაქვს პუშკინის „არზრუმს მოგზაურობიდან“ ის ადგილი, სადაც დიდი რუსი პოეტი აღწერს თბილისის აბანოებს. „თბილისის განთქმულ აბანოში წავედი, — წერს პუშკინი, — აბანოს შესასვლელთან მეაბანოე იჯდა, მოხუცი სპარსელი. მან კარი გამიღო, შევედი დიდ ოთახში, და რას ვხედავ? ორ-მოდგაათზე მეტი ახალგაზრდა და მოხუცი ქალი, ჩაცმულ

¹ ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, თხზ. სრ. კრებ. ხუთ ტომად, ტომი III, გვ. 191, თბილისი. 1963 წ.

ან სრულიად ჩაუცმელი, მკდომარე ან ფეხზე მდგომი, ტანი-სამოს იხდიდა, ან იცვამდა კედელთან გამწკრივებულ მერ-სებზე. შეეჩერდი. — წამოდი, წამოდი,—მიტხრა მეაბანოემ, დღეს სამშაბათია, ქალების დღე. არაფერია. უბედურება არ მო-სდებოა.—რასაკვირველია, არ მოხდება-მეთქი,—მიუვუე მე. პირიქით. მამაკაცის გამოჩენამ არავითარი შთაბეჭდილება არ მოახდინა. ქალები განაგრძობდნენ სიცილს და ურთიერთ-თან ლაპარაკს. არცერთი არ აჩქარებულა ჩადრის აფარებას, არცერთს არ აუღია ხელი ჩაცმაზე. თითქოს უჩინრად შეესუ-ლიყავი, ბევრი მათგანი მართლაც მშვენიერი იყო და ამართ-ლებდა თომას მურის წარმოდგენას¹. „მშვენიერი ქართველი ქალწული ფერ-უმარილითა და ლოყებზე ისეთი ნელ-გრი-ლი სიმბურვალით, როგორც აქვთ ხოლმე, მისი ქვეყნის ქალ-წულებს, როდესაც ისინი თბილისის აბანოებიდან გამოდი-ან“². ეს სიტყვები მოტანილია ინგლისურადაც.

ბარონ დე ბაი აღფრთოვანებული ლაპარაკობს ქართველ სალსში გავრცელებულ ლექსებსა და გამონათქმევებზე, რომ-ლებშიც აღნიშნულია, რომ მტრის გამანადგურებელ, საბრ-ძოლო, უღალატო, მკრელ, ელვარე ხმაღს ეძახდნენ ფრან-გულს: „ფრანგულსა ხელი გავიკარ“, „ჩემი ფრანგული მტერსა ჰკლავს“. „გლესავ და გლესავ, ფრანგულო“ და სხვა. მან ეს სა-ინტერესო მასალაც მიაწოდა თავის მკითხველებს. ის იქვე წერს ფრანგული ასოებით: „Prangouli“ და სქოლიოში გან-მარტავს, რომ ფრანგული ასო F ქართულში არ არისო.

ბარონ დე ბაის ძალიან მოეწონა აგრეთვე ქართველების ერთმანეთთან შეხვედრა და სალმის მიცემა. ის წერს: ქართველები ერთმანეთს ესალმებიან სიტყვით „Gamardjo-ბა“ და იქვე განმარტავს, რომ ეს ნიშნავს: Sois victorieux“. ესე იგი „გამარჯვებული იყავი“.

¹ რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ, ტ. 1. შედგენილი ვანო შადურის მიერ, თბილისი, 1959 წ., გვ. 155.

² Une idéale fille Géorgienne, avec toute la fleur, avec tout le frais éclat qu'ont les filles de son pays, lorsque, tièdes encore, elles sortent des bains de Tiflis. Le Baron de Baye. Tiflis, Paris, 1900. p. 42.

ფრიად საინტერესო მომენტი ბარონ დე ბაის მოგზაურობაში ის, რომ ფრანგი მწერალი კმაყოფილებითა და აღტაცებით წერს მოწინავე ქართველი და რუსი მოღვაწეების ახლო ურთიერთობაზე. განსაკუთრებით მოეწონა ბარონ დე ბაის ის, რომ გამოჩენილი რუსი პოეტები — პუშკინი, ლერმონტოვი, პოლონსკი და სხვები ასე ძლიერ იყვნენ გატაცებული საქართველოთი და ქართველი ხალხით და ტყბილად უმღეროდნენ მათ. მას იქვე მოაქვს თავისი პროზაული თარგმანი ფრანგულად ლერმონტოვის ცნობილი ლექსისა საქართველოზე „პაემანი“.

ბარონ დე ბაი იცნობდა და ახლო ურთიერთობა ჰქონდა აგრეთვე ჩვენი ქვეყნის ისეთ გამოჩენილ პიროვნებებთან. როგორც იყვნენ: ისტორიკოსი და არქეოლოგი ექვთიმე თაყაიშვილი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე თედო სახოკია, პროფ. ალ. ცაგარელი, ცნობილი ქართველი მრეწველი და საზოგადო მოღვაწე დავით სარაჯიშვილი.

ეს მშვენიერი წიგნი „თბილისი“, რომლის შინაარსი ჩვენ უკვე გავაცანით ქართველ მკითხველს, ბარონ დე ბაიმ მიუძღვნა სათაყვანო ქართველს დავით სარაჯიშვილს ასეთი წარწერით: „ჩემს საუცხოო მეგობარს დავით სარაჯიშვილს, რომლის სიყვარული მე შთამაგონა მისმა კეთილმა გულმა და მისმა მომხიბვლელმა ქვეყანამ. სოსიკო დე ბაი“¹.

გარდა ილია ჭავჭავაძისა და დავით სარაჯიშვილისა, ბარონ დე ბაიმ საქართველოზე დაწერილი თავისი წიგნები მიუძღვნა აგრეთვე პოეტ გიორგი შერვაშიძეს და ა. ბეგთაბეგოვს.

თავისი წიგნის დასასრულს ბარონ დე ბაი ამბობს: მე მინდოდა მომეთხრო ძველ დროზე, ვცდილობდი აჟეწია აფრა, რომლის ქვეშ დაფარულია ძველი ქალაქის საიდუმლოებანი. ვცადი ამელაპარაკებინა ძეგლები, თქვენს თვალწინ ამემოძრაებინა არსებანი, რომლებიც ასულდგმულებენ პეიზაჟს,

¹ წიგნი იხაზება თ. ს. უ. დავით სარაჯიშვილის ფონდში. იგი დე ბაის ფაქსიმულეთი ჩვენ გამოვქვეყნეთ „ეურნ. „საბჭოთა ხელოვნებაში“, 1964 წ., № 6.

უცდილობდი დამეწერა¹ ნარკვევი აღმოსავლეთის პეიზაჟსა და მხატვრობაზე, ისტორიულ და ლეგენდარულ ამბებზე“¹.

წიგნში თბილისის მაშინდელი ცხოვრების ამსახველი 35 ფოტოსურათია მოთავსებული, ავტორის მიერ გადაღებული.

2. „ი ბ ა რ ე ბ ი“

საქართველომ წარმოშვა მხედართმთავარი, რომლებიც გმირები არიან, წარმოშვა მგოსნები, რომლებიც გენიოსთა სახელს ატარებენ.

ბ ა რ ე ბ ი

ბარონ დე ბაიმ დიდი ინტერესით და გულმოდგინებით შოიარა დასავლეთ საქართველო: იმერეთი, გურია, სამეგრელო, რომლებსაც ის უწოდებს სამოთხისებურ მხარეებს, რომელთა მკვიდრნი თავიანთი შრომისმოყვარეობით, ზნე-ჩვეულებებით, ლაპარაკით, ყოფაქცევით, ჩაცმულობით აკვირებენ და აცვიფრებენ მნახველს. ბარონ დე ბაის აზრით, რაც უფრო დიდხანს რჩება უცხო ადამიანი საქართველოში და რაც უფრო ღრმად ეცნობა იგი მას და მის ხალხს, მით უფრო მეტი წარმოდგენა, მეტი შთაბეჭდილება ექმნება და ისე ძლიერი, რომ ადამიანის ენას არ ძალუძს მისი სრულად გამოთქმა და გამოხატვა.

ჩვენი ფრანგი სტუმარი წერს: შეიძლება კაცმა მოიაროს საქართველო ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე, აღმოსავლეთიდან დასავლეთამდე, იხილოს ეს ცოცხალი ფერია. ქება უძღვნას, უგალობოს, დახატოს მისი მშვენიერება. მაგრამ ვერ იტყვის, რომ ამ დიდებულ ბუნებას შესაფერისად უგალობა, სრულად აღწერა მისი მშვენიერება ანდა დახატა.

ბარონ დე ბაი განმარტავს, რომ საქართველო აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოდ იყოფა, დაწვრილებით აღწერს მათ შემადგენელ მხარეებს და დასძენს, რომ აღმოსავ-

¹ Le Baron de Baye. Tiflis, Paris, 1900, p. 52.

ლეთ და დასავლეთ საქართველოს ჰყოფს ლიხის მოაგრები-
ლი, რომლის ქვეშ გაჭრილ გვირაბში გადის მატარებე-
ლი. ის სიტყვა „საქართველოს“ ასე განმარტავს: „ქარ-
თველთა სამფლობელო“. შემდეგ ახასიათებს ქართულ
ენას, მის დიალექტებს და ამბობს, რომ კახელი, ქარ-
თლელი, ფშავი, ხევსური, იმერელი, გურული, მეგრელი,
სვანი, რაჭველი წარმოადგენენ ერთსა და იმავე ერს,
საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გაფანტულს. ახასია-
თებს აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მცხოვ-
რებთ, აღწერს მათ თემებს და ხასიათებს. მიუთითებს
იმაზე, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრნი სპარსე-
ლებს ჩამოგავან, დასავლეთი კი ბერძნებსა და რომაელებს.
ერცლად ჩერდება იმერელთა გამჭირაობაზე, სიმარღზე.
სიკეკლუცეზე.

ბარონ დე ბაის ძალიან მოეწონა ქუთაისი, მისი მოხდე-
ნილი მდებარეობა, მისი მკვიდრნი, ბაგრატიის ტაძრის ნან-
გრევები, რომლებმაც მას წარმოუდგინა ქართველი ხალხის
მწარე წარსული. აქ, ქუთაისში, ბარონ დე ბაი შეხვდა თავის
ახლო მეგობარს აკაკი წერეთელს, რომლის გამოც ფრანგი
მწერალი აღფრთოვანებული წერს: „რა სასიამოვნო სურპრი-
ზი მომელოდა რიონის ნაპირზე! მე იქ კვლავ ვნახე ჩემი მე-
გობარი, რომელშიც განხორციელებულია ამაღლებული და
კეთილშობილური ხასიათი იმერლებისა, და რომელიც თავი-
სი გენიოსობით, თავისი პიროვნებისა და ნაწარმოებების
მომხიბვლელობით გვიჩვენებს, თუ რა სიმამაცემდე შეუძ-
ლია მიაღწიოს სამშობლოს ნიადაგზე განვითარებულ და
უმაღლეს მწვერვალზე მისულ ნაციონალურ ჰუმან-გონებას.

პოეტი აკაკი წერეთელი — თავისი სამშობლოს განთქ-
მული მგოსანი, ენაწყლიანი და ზეგარდმო მაღლით ცხებუ-
ლი გამომთქმელია ქართველის გულისთქმისა იმერული ელ-
ფერით... ის პირველხარისხიანი პოეტი“¹.

ყოველივე ამის ნათელსაყოფად დე ბაის მოაქვს მთლიან-

¹ Le Baron de Baye. En Imérelhie, Paris, 1902, p. 12. შდრ. ჟ.
ბ ა ხ თ კ ი ა. იმერეთი, ბარონ დე ბაის მოგზაურობიდან, თბილისი, 1902 წ.

ნად მის მიერ ფრანგულად თარგმნილი (პროზით) აკაკის შემდეგი ლექსები: „სხვადასხვა ერი“, „ბატის წინ“, „სულიკო“, „ფუტყარი“. მან ეს ლექსები ისე ზუსტად, ზედმიწევნით თარგმნა, რომ გასაგები გახადა ფრანგი მკითხველისათვის.

დე ბაის მოეწონა სხვადასხვა ხალხების აკაკისებური მოხდენილი დახასიათება, განსაკუთრებით კი ფრანგებისა და ქართველების დახასიათება. აკაკი წარმოგვიდგენს მხატვრულ სურათს კაცობრიობის ედემისას, რომელშიც ცხოვრობს სხვადასხვა ერი, თვითუღს თავისი კუთხე უკავია, ლაპარაკობს თავის ენაზე, იღვწის და იბრძვის, ისინი ერთმანეთს ეჯიბრებიან.

მოვიტანთ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს:

აკაკი წერს ფრანგებზე:

„შრომობენ შესანიშნავად,
გულგახსნით, პირმოყვინარად
და ჯერ არავის უნახავს
უსაქმურად და მძინარად...“¹

ენახოთ ფრანგულად:

Le labeur auquel ils se livrent ne leur enlève pas leur gaieté,
et personne ne les a vus oisifs ou somnolents².

ქართველებზე დაწერილ თერთმეტტაეპიანი ლექსიდან მოგვაქვს ერთი ტაეპი, რომელშიც მოცემულია ქართველი ერის საბრძოლო დევიზი:

„მოყვრისთვის თავის გაწირვა
და მეგობრული ვალიო!
მტრისათვის მოსავერებლად
ბასრი შიშველი ხმალიო!“³

ბარონ დე ბაის თარგმანში ეკითხულობთ:

¹ აკაკი წერეთელი, თხზ. სრ. კრ., 1950 წ., ტ. 1, გვ. 368.

² Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p.

³ აკაკი წერეთელი, თხზ. სრ. კრ., 1950 წ., ტ. 1, გვ. 370.

Dévouement aux proches; devoirs envers les amis, Se défendre contre l'ennemi avec le sabre nu et tranchant...¹

ამ ლექსების მთლიანი ტექსტის თარგმნის შემდეგ ბარონ დე ბაი თავის მკითხველებს აცნობს ქუთაისს, მის ღირსშესანიშნაობებს. ვრცლად ახასიათებს გელათის მონასტერს და იმ წარმატებულ მდიდრობებს, რომლებიც მას გარს არტყია, — ბევრი მათგანი ტაძრის ნანგრევებითაა სავსე, ასეთი ნანგრევები, საერთოდ, ბევრია საქართველოში, წერს ის, და რამდენადაც ძველდება და ხაფსი ეკიდება მათ, იმდენად მიმზიდველი ხდება ისინიო.

დე ბაი განაცვიფრა გელათის მონასტერმა, მისმა უძველესმა ეკლესიებმა. მას ნათლად წარმოუდგა თვალწინ ქართველი ხალხის დიდი ისტორიული წარსული.

ფრანგმა მწერალმა ნათლად იგრძნო და დაინახა, რომ ყველაფერი ეს იყო ქართველი ხალხის დიდება და სიამაყემოყუსმიხოთ თვით მას: „ეს ნაშთი, — წერს ბარონ დე ბაი, — ნათლად მოწმობენ დიდებულ წარსულს. და, სამწუხაროდ. აწმყოს მეტისმეტ გულგრილობას ამ ძეგლებისადმი. მათი მაღალი კედლებიდან გამოფიტული ქვები თანდათან სცივია. ვითარცა სასოწარკვეთილების ცრემლები. თითქო თავიანთი ხვედრისა რცხვენიათო, ეს ამაყი ძეგლები სუროსა და გარეული ვაზის სუდარის ქვეშ იმალებიან“².

ამის შემდეგ ბარონ დე ბაი მოგვითხრობს გელათის მონასტრის ისტორიას, ახასიათებს დავით აღმაშენებელს, როგორც თავისი დროის დიდ პიროვნებას, აცნობს ფრანგ მკითხველებს დავით აღმაშენებლის როლს საქართველოს ისტო-

¹ Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 11.

² Elles attestent éloquentement la grandeur du passé et témoignent, hélas! de la trop grande indifférence du présent. De leurs murailles escarpées, les pierres effritées tombent une à une, telles des larmes de désespoir. Comme honteux de leur sort, ces fiers monuments se cachent sous des lindeuls de lierre ou de vignes sauvages. Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 15. შდრ. თედოსაბოჯია. იმერეთი, ბარონ დე ბაის მოგზაურობიდან, თბილისი, 1902 წ., გვ. 6—7.

რიაში, იქვეა დავით აღმაშენებლის სურათი და XVIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს რუკა. დე ბაი ფრანგ მკითხველებს წარმოუდგენს იმ მომხიბვლელ სანახაობას, რაც მან თავისი თვალთი იხილა სანთლებით განათებულ გელათის ფრესკებში. ავტორს მოაქვს აკაკის ცნობილი ლექსი „ხატის წინ“ სრულად, რომელიც წარმოადგენს აკაკის პატრიოტული ლირიკის ერთ-ერთ საუცხოო ნიმუშს.

„მიყვარს, როდესაც ხატის წინ
ანთია წმინდა სანთელი
და საიდუმლო პარპალით
ბნელს პოეტსაც მისი ნათელი.
მეუღროდ, უხმოდ და უძრავად
დნება, ვით მსხვერპლი დიადი,
რომ მადლით გაასპეტაქოს
თვალუწედომელი წყვილიადი...
სანთელი ჩემი ზორცია,
სიცოცხლე — მოკლე პატრუქი.
ნათელი — ქეუა-გონება,
იმათგან გამონაშუქი.
ჩემი ხატია სამშობლო,
სახატე — მთელი ქვეყანა.
და, რომ ეიწვოდე, ვდნებოდე
არ შემიძლია მეც განა?“¹

ამ ლექსის ბარონ დე ბაისებური სიტყვასიტყვითი ფრანგული თარგმანი ასეთია:

„J'aime quand le cierge saint brille devant l'image
et disperse sa lumière vacillante.

Ce cierge, paisiblement, silencieusement, fond
comme un holocauste sacré qui, par la grâce
qu'il répand, éclaire les plus profondes ténèbres.
Ce cierge, c'est ma chair; cette flamme, c'est ma vie;
cette lumière, c'est mon âme.

Ce sanctuaire, c'est l'Univers; cette image,
c'est ma patrie. Devant elle et pour elle,
ne dois-je pas brûler et me consumer?“²

¹ აკაკი წერეთელი. თბზ. სრ. კრ., 1950, ტ. II, გვ. 303.

² Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 17.

წიგნში ამ ტექსტს მოსდევს სურათი „ხახულის ხატი“.

გელათიდან ფრანგი სტუმარი გაემგზავრა საჩხერეში, სადაც ის მიიწვიეს ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლმა სვიმონ წერეთელმა და საფრანგეთში განსწავლულმა გიორგი წერეთელმა. გზაზე ბარონ დე ბაიშ დაათვალიერა შორაპნის მიდამოები, შორაპნის ციხის ნანგრევები. შორაპნის ხიდი. ის განმარტავს, რომ „შორაპანი“ შედგება ორი სიტყვისაგან: „შორასაგან“ და „ფონისაგან“, რაც ნიშნავს მდინარის გასასვლელს. შორაპანი თავისი ადგილმდებარეობით დიდ როლს ასრულებდა საერთაშორისო მიმოსვლის საქმეში.

ფრანგი მოგზაური მოხიბლა შორაპნიდან საჩხერეში მიპავალმა გზამ, ვიწრო მომხიბვლელმა ხეობამ, რომელშიც ხმაურით მირბის მდინარე ყვირილა. თავისი ხმაურიანი ღინების გამო მას კიდევაც შერქმევია შესაფერი სახელი „ყვირილა“, წერს დე ბაი. ის შეჩერდა ჭიათურაში, რომლის მარგანეცის საბადოებმა იგი გააკვირვა. მან ჭიათურას ბრწყინვალე მომავალი უწინასწარმეტყველა: მისი აზრით, მრეწველობის განვითარებასთან ერთად დიდად განვითარდება ჭიათურის მარგანეცის წარმოებაც.

ფრანგი სტუმარი მივიდა სადგურ დარკვეთში, საიდანაც იმავე სვიმონ და გიორგი წერეთლების თანხლებით ეტლით ავიდა საჩხერეში. ბარონ დე ბაი წერს, რომ საჩხერეში 18 ოჯახი ცხოვრობს წერეთლებისა. ეს სახლები განლაგებულია ფერდობების გასწვრივ, რომლებიც ქმნიან ერთ დიდ სოფელს, სადაც ჭარბობს წინაპართა აკენის სახელგანთქმული ციხის ნანგრევები. ის სახლი, სადაც მე მიმიწვიეს, სწორედ ამ ციხის ნანგრევების ახლოს იყო გაშენებული. ეს ადგილი საჩხერის ერთ-ერთი კუთხეა, რომელსაც უწოდებენ „ძალაღუბანს“, ე. ი. ძალით აღებულ ადგილს.

დე ბაი აღფრთოვანებულია იმ სტუმართმოყვარეობით, რომელიც ახასიათებს ქართველ ხალხს და რომელიც ასე ძლიერად იგრძნობდა საჩხერეშიც. ის აღნიშნავს, რომ ქართველი კაცი ყოველივე ამას თავის უპირველეს მოვალეობად

ნიიჩნევს. ქართველი მასპინძლისათვის სტუმარი ყველაფერია. ბარონ დე ბაი წერს: „მე არ ვაჭარბებ, როცა ვამბობ, რომ წასპინძელი სტუმარს თავის სახლში ამეფებს; ყველაფერს აკეთებს იმისათვის, რომ მისთვის სასიამოვნო იყოს და როდესაც ის სტუმრის სადღეგრძელოს სვამს, ამით ის გამოხატავს ყველაზე მხურვალე გრძნობებს სტუმრის პიროვნებისა და მისი სამშობლოსადმი.

ეს სადღეგრძელოები არაა ბანალური, ისინი მთლიანად მოწმობენ იმ სისხლის ღირსებასა და სიამაყეს. რომელიც ჩქეფს მასპინძლის ძარღვებში, მხიარულებას, რომელსაც ის განიცდის შორიდან მოსული სტუმრების გამო, ღრმა პატივისცემას, რომელსაც ის იჩენს მათი მხარისადმი, და მთლად ძმურ მეგობრობას, რომელიც მან გამოავლინა მათდამი მას შემდეგ, რაც მათ ერთ ჭერქვეშ გაათიეს. ღვინო ისხმება, ჭიქები ივსება და იცლება; მრავალეზმიერა და მღეროდან და ამით სტუმრებს ხანგრძლივ სიცოცხლეს უსურვებენ. მრავალჯერ ვყოფილვარ ერთმანეთის მსგავს ქელებზეშიც და ყოველთვის მიგვრძნია, რომ ქართველი აქაც კი სტუმრის სასიამოვნოდ იქცევა“¹.

სახხერიდან ბარონ დე ბაის თვალწინ საინტერესო სანახაობა გადაეშალა, მშვენიერი ველები და თვალუწვდენელი

¹ Je n'exagère pas, il le fait régner dans sa demeure; il ne recule devant rien pour lui être agréable et quand il boit à sa santé, c'est en exprimant les sentiments les plus chaleureux pour sa personne et pour sa patrie.

Et ces toasts n'ont rien de banal; ils attestent à la fois la dignité et l'orgueil du sang qui coule dans les veines du maître de la maison, la joie qu'il éprouve d'avoir des hôtes venus de loin, la haute estime qu'il professe à leur endroit et l'amitié toute fraternelle qu'il leur a vouée depuis qu'ils ont couché sous son toit. Et le vin coule, et les verres se remplissent et se vident, et les «mrvall-jamier» sont chantés pour souhaiter longue vie aux convives. Bien de fois, j'ai participé à de semblables agapes, et jamais sans émotion, car le Géorgien a le don de faire vibrer son cœur à l'unisson de celui qu'il reçoit. Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, pp. 26-27.

მთები. მან ინახულა სოფელი სავანე და სავანის ეკლესია. რომლის შინა და გარე ხედის სურათები მას გამოქვეყნებული აქვს კიდეც ამ წიგნში. მას მოეწონა გზა და ბუნება, სადაც მოუხდა გავლა. სიტყვა „სავანეს“ ის განმარტავს, როგორც „წმინდა ადგილს“, ანუ მონასტერს. მას წაუკითხავს ეკლესიის კარებზე მოთავსებული წარწერა, რომლის მიხედვითაც სავანის ეკლესია აუშენებიათ XI საუკუნეში. დე ბაი წერს: „სავანის ეკლესია შეიძლება მივიჩნიოთ, როგორც ქართული არქიტექტურის სრული განვითარების, უმდიდრესი აყვავების ტიპიურ ნიმუშად. გარეგანი ორნამენტაცია შეესაბამება სკულპტურათა რაოდენობას, სადაც ნაძერწნი. გრეხილები და სტილიზებული ფოთლები იმდაგვარად არიან შეერთებულნი, რომ ერთბაშად დიდებულ და ჰარმონიულ ეფექტის შთაბეჭდილებას ახდენენ“¹.

საჩხერელმა წერეთლებმა სასურველ სტუმარს ასევე დაათვალიერებინეს ჭიათურასა და დარკვეთს შუა მდებარე მღვიმევის მონასტერი. ფრანგმა სტუმარმა მონასტრის ფოტოსურათებიც გადაიღო, რომლებიც მოთავსებულია ამ წიგნში. ის განმარტავს, რომ მღვიმევი ქართულად ნიშნავს გამოქვაბულს, მღვიმეს. აღწერს ამ მონასტრის ადგილმდებარეობას, მონაზვნების ცხოვრებას და ცივ მორაქავე წყაროს. რომელმაც ის ძლიერ მოხიბლა.

ამის შემდეგ ბარონ დე ბაი ეწვია სამეგრელოს. დაათვალიერა ახალი სენაკი. მოეწონა მამაკაცთა და ქალთა ჩაცმულობა, განსაკუთრებით მამაკაცთა ყაბალახები და ჩოხა-ახალუხები, მათი სტუმარმასპინძლობა. ის წერს: „არა არის რა იმაზე უფრო მშვენიერი სანახავი, ვიდრე უყურო ცხენზე ან კამეჩებიან ურმებზე მჭდარ მეგრელებს“¹. აღწერს მეგრულ ოდეებს. კარმიდამოებს და მოაქვს თავის მხიერვე გადაღებული სურათები.

ბარონ დე ბაი აქაც ყველამ ქართული ადათ-წესებით მიიღო. იგი აქაც მოხიბლა ქართული სუფრით. რომელიც მას თავისებურ კონცერტად წარმოუდგა, რადგან ყოველ

¹ Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris. 1902. p. 28.

სადღეგრძელოს მოსდევდა მშვენიერი სიმღერა და ასე გრძელდებოდა სიამტეხილობა და მოღზენა. ერთი ამ სიმღერათაგანი, რომელიც მან ყველა სუფრაზე მოიხმინა, იყო აკაკის განთქმული ლექსი „სულიკო“. ბარონ დე ბაი სიტყვას „სულიკო“ განმარტავს როგორც ფრიად სათუთ სახელს, ფრანგულად „ძვირფასო, საყვარელო“. მან მთლიანად თარგმნა ეს ლექსიც.

„საყვარლის საფლავს ვეძებდი,
ვერ ვნახე!.. დაკარგულიყო!..
გულამოსკინილი ვჩიოდი:
„სადა ხარ, ჩემო სულიკო?!“.

Souliko, j'ai cherché la tombe de ma bien-aimée,
je n'ai pu la retrouver, elle a disparu, hélas!
je soupirais en disant: „Où es tu ma bien-aimée?“

ეკალში ვარდი შევნიშნე,
ობლად რომ ამოსულიყო,
გულს თანეჭალით ვკითხავდი:
„შენ ხომ არა ხარ სულიკო?!“

Alors, j'aperçus une rose parmi les épines. Elle était
isolée, solitaire. Je l'interrogeai en sentant mon
cœur palpiter: „N'est-ce pas toi, ma bien-aimée?“

ნიშნად თანხმობის ყოყობი
შეირხა... თავი დახარა,
ცვარ-მარგალიტი ციური
დაბლა ცრემლებად დაჰყარა.

En signe d'acquiescement, la rose tressaillit; s'inclinant doucement, elle laissa tomber les perles de la rosée, telles des larmes.

სულგანბული ბუღბული
ფოთლებში მიმალულიყო,
მიეხმატებილე ჩიტუნას:
„შენ ხომ არა ხარ სულიკო?!“

Alors, le rossignol, silencieux, s'est caché dans le feuillage. M'adressant au rossignol, d'une voix douce, je lui dis: „N'est-ce pas toi, ma bien-aimée?“

შეიფრთქილა მგოსანმა,
ყვავილს ნისკარტი შეახო,
ჩაიკენეს-ჩაიკიკიკია,
თითქოს სთქვა: „ღიახ, ღიახო!“

Le rossignol chanteur étendit ses ailes, effleura la rose de son bec, fit entendre une mélodie douloureuse. Il gazouillait un «oui».

დაგეჭოქათებდა ვარსკვლავი,

სხივები გადმოსულიყო.

მას შევევითზე შეუტრქვევით:

„შენ ხომ არა ხარ სულიყო?“

Subitement, une étoile blanche jeta sa lumière pour éclairer ce spectacle. J'interrogeai l'étoile en célébrant sa beauté: «N'est-ce pas toi, ma bien-aimée?»

დასტური მომცა ციმციმიო,

სხივები გადმომაყარა

და ამ დროს ყურში ჩუბჩულოთ

ნიაემაც ასე მაზარა:

Elle m'indiqua qu'elle était d'accord avec moi en donnant plus d'éclat à ses rayons, qu'elle dirigea vers mes yeux. En ce moment, le zéphir m'a doucement caressé, me chuchotant à l'oreille:

„გე არის, რასაც ეძებდი,

შორი და მოსვენეო!

ღლე დაიღამე აწ ტყბილად

და ღამე გაითენეო!

C'est celle que tu cherches; sois en paix au sujet d'elle. Ecoule les jours paisiblement, du matin jusqu'au soir: écoute les nuits paisiblement, du soir à l'aurore;

„სამად დაშლილა ის ერთი:

ვარსკვლავად, ბუღბულ, ვარდავო,

თქვენ ერთმანეთი რადვანაც

ამ ქვეყნად შეგიყვარდათო“.

L'être aimé que tu chérissais ici-bas s'est divisé en trois: en étoile, en rossignol, en rose.

შენიშნა!.. აღარ ჯავებებ

საყვარლის კუბო-სამარცს,

აღარც შეგჩივი ქვეყანას.

აღარ ვღვრი ცრემლებს მღელარეს!..

Je sentis que le zéphir avait dit vrai. Je ne cherche plus la tombe de ma bien-aimée. Je ne verse plus de larmes brûlantes.

ბუღბულს ყურს ეეგდებ, ვარდს ცუნასავ.

ვარსკვლავს შევეყურებ ლხენთა

და, რასაცა ვერძნობ მე იმ დროს,

ვერ გამომიტყვამს ენითა!

Je prête l'oreille au rossignol, je respire le parfum de la rose et en extase, je contemple l'étoile du soir! Tout ce que je ressens alors

est inexprimable; tout ce que je pense alors, mon langage ne saurait le traduire.

ისე გაგხსნა სიცოცხლე,
დღემდე რომ მწარედ კრულ იყო.
ახლა კი კიტი, სადაც ხარ:
სამგან გაქვს ბინა, სულო!..¹

La vie qui jusqu'alors me semblait anière, renaît pour moi, pleine de douceur. Ainsi, je sais où tu te trouves, ô ma bien-aimée; tu résides en trois séjours: rose sur la terre, rossignol dans les airs, étoile au ciel!²

ამის შემდეგ ბარონ დე ბაიმ გურია მოიარა. ის პირველად ეწვია, როგორც თვითონ წერს, ძალიან სასიამოვნო პიროვნებას ნიკო თავდგირიძეს. მან გადაიღო სურათი, რომელშიაც ნიკო თავდგირიძე ჩოხა-ახალუხითაა ხელში ხანჯლით, და მოათავსა ამ წიგნში.

ბარონ დე ბაი ლაპარაკობს გურიის წარსულზე, ახასიათებს გურიას, გურულებს. ის ამბობს, რომ სიტყვა: „გური“ არის მეგრული, რაც ნიშნავს გულს, შუა ადგილს, იგი უდრის ქართულ სიტყვას „გული“. ასეთი სახელი საქართველოს ამ მშვენიერი კუთხისა აიხსნება მისი გეოგრაფიული მდებარეობით. გურულების ეროვნული ტანსაცმელი მდიდრულია და მოხდენილი. იმისათვის, რომ ფრანგებს გააცნოს გურულების თვალტანადობა და თავისებური ჩაცმულობა, ბარონ დე ბაი თავის წიგნში აქვეყნებს ნიკოია თაყაიშვილის სურათს.

ბარონ დე ბაის ყურადღება მიიქცია იმ ფაქტმა, რომ გურიაში ადრიადანე მისდევდნენ მეაბრეშუმეობასა და მეფუტკრეობას, რასაც ხელს უწყობდა ადგილობრივი ბუნებრივი პირობები: თუთის ხეების სიმრავლე და ყვავილების სიუხვე. როდესაც მან გურიაში აბრეშუმის თეთრი პარკებით დაფარული დიდი ეზო დაინახა, მოეწონა ეს სანახაობა და შეადარა თოვლის ფიფქებით გადაპენტილ მიდამოს. ის აქვე გადმოსცემს გურიაში გავრცელებულ ლეგენდებს იობისა და აბრეშუმის ჭიის შესახებ. ვენახის შესახებ, ნოეს ქალიშვილებისა და სხვა. ამ

¹ ს. ჯ. ა. კ. წ. რ. ე. ლ. ი, თხზ. სრ. კრ., ტ. II, 1950, გვ. 333—334.

² I. e. Baron de Baye. En Imérétie, Paris, 1902, pp. 33—35.

ლეგენდებს,—წერს დე ბაი, — მღერიან ე. წ. მესტიერეები და იქვე განმარტავს, რას ნიშნავს მესტიერე და როგორ ასრულებს იგი სიმღერას.

ბარონ დე ბაიმ შენიშნა აგრეთვე, რომ გურიაში ძალიან გავრცელებული იყო მეფუტკრეობა, ვინაიდან აქ ხანგრძლივად იცის ყვავილობა, იშვიათად ნახავთ ისეთ ბაღს, სადაც არ იყოს რამდენიმე სკა. თაფლის მნიშვნელოვან ნაწილს აქ იყენებენ არაყის მისაღებად და ცვილისაგან აკეთებენ სანთლებს. ფუტკრის შრომამ და ბზუილმა დე ბაის მოაგონა აკაკის ლექსი „ფუტკარი“, რომლის მთლიანი თარგმანი მას იქვე მოაქვს. აი რამდენიმე ნიმუში:

ხატის ბუზი. ზეცის მუშა
პაწაწინა ფუტკარია:
შორს მიჰყრინავს სამუშაოდ,
მიიმღერის... უხარია!¹

La petite mouche, ouvrière du ciel, qui travaille pour l'icône, c'est l'abeille. Pour accomplir sa besogne, elle vole au loin en chantant, toute joyeuse².

ყვავილიდან ყვავილებზე
გადაბზუის, გაღმობზუის!
ის სიმღერა მუშურია,
მისებური... არა სტყუის!³

Voltigeant d'une fleur à l'autre, elle bourdonne dans ce travail une chanson ouvrière dont elle a le secret. Elle ne se trompe jamais⁴.

შენც, მგოსანო, კაცთა შორის
ფუტკრადა ხარ გაჩენილი!..
თაფლს და სანთელს რომ სხვას აძლევ,
რალა გრჩება ნათელ-ტუბილი!⁵

Toi, poète, tu es aussi une abeille parmi les hommes. Tu donnes aux autres ton miel plein de douceur et ton cierge plein de lumière. Et ensuite ô poète, que te reste-t-il pour toi-même de lumineux et de doux⁶.

¹ აკაკი წერეთელი. თხზ. სრ. კრ., ტ. II, 1950, გვ. 356

² Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 42.

³ აკაკი წერეთელი. თხზ. სრ. კრ., ტ. II, 1950, გვ. 356.

⁴ Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 42.

⁵ აკაკი წერეთელი. თხზ. სრ. კრ., ტ. II, 1950, გვ. 357.

⁶ Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 42.

ოზურგეთში ბარონ დე ბაი მიიწვია ჯაბა გურიელმა, რომლის პიროვნებამ და გარეგნობამ მოხიბლა და აღაფრთოვანა ფრანგი სტუმარი. ბარონ დე ბაის ამ წიგნს დარული აქვს ჯაბა გურიელის სურათი, რომელიც გადაღებულია უქუდოდ, ჩოხა-ახალუხში გამოწყობილი, ქამარ-ხანჯლით. სტუმარს მოეწონა ამ მოხუცის თმის ვარცხნილობა, რომელიც ასე დამახასიათებელია ქართველებისათვის. მისი ყურადღება მიიქცია აგრეთვე ქართულმა ფაფანაკმა, რომელსაც ის ასე ხშირად ხედავდა გურიაში. ბარონ დე ბაი მას უწოდებს „პაპანაკს“, რადგანაც ჟრანგულ ენაში ასო „ფ“ არ არის. ჯაბა გურიელის თავი ბარონ დე ბაიმ შეადარა რაფაელის მამაზეციერს¹.

ფრანგი მწერალი აღნიშნავს: „ძლიერ მესიამოვნა, როდესაც მაშია გურიელის ძმამ, ჯაბამ ანუ გაბრიელმა, თავისთან მიმიწვია. ესაა ძალ-ლონით, სიდიადით, მომხიბვლელობითა და თავაზიანობით აღსავსე მშვენიერი მოხუცი... ჯაბამ მისთვის ჩვეული სიამაყითა და ღირსებით მიგვიპატიჟა თავადებითა და თავადის ასულებით საცხე სუფრასთან. ყოველი მათგანი ჩინებული ზრდილობისა იყო და სუფრაჟთან ჯდომის ისეთ რაინდულ და ეროვნულ სტუმართმოყვარეობას ამჟღავნებდა, რომ ადამიანი სინანულით ზტოვებს ასეთ სუფრას“².

გურიაში შემორჩენილი წარმართული სარწმუნოების ბევრი ადამ-წესიდან დე ბაი ასახელებს რამდენიმეს. მაგალითად, გურულებს სწამთ კატა, შავი მამალი და მერცხალი. კატის მოკვლის გამო უნდა ააშენო საფლავთან ახლოს ცხრა ეკლესია. შავი მამლის სისხლი არის უებარი წამალი, მერცხალი მიჩნეულია ღვთაებრივ ქათმად, როგორც ერთადერთი საზრდო ღმერთისათვის. გურიაში მცენარეთა შორის თავყანს სეშემენ მოხას. თვითნებური ინდივიდუმი იბადება თავის ვარსკვლავზე, რომლის ხასიათსაც ის ატარებს, და სხვა.

როგორც საქართველოს ყველა ბაზარი, ისე ოზურგეთისაც საინტერესო სანახავიაო, წერს დე ბაი. მას მოეწონა

¹ Le Baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902. p. 45

² Ibid.

ღველ ბერძნულ ყაიდაზე ფაკეთებული თიხის ჭურჭელი, მოეწონა აგრეთვე აბრეშუმის ქსოვილები, ქალის შარფები, ტყავეულობა, კილობი ქუდები. ოზურგეთიდან ფრანგი სტუმარი სოფლებს ეწვია და გლეხების ყოფაცხოვრებას გაეცნო. ის ერთი გლეხის სახლთან იმ დროს მივიდა, როდესაც სადილობდნენ. გურული გლეხები წამოხტნენ და თავაზიანად მიიწვიეს კეთილი სტუმარი. ბარონ დე ბაიმაც სიამოვნებით მიიღო ეს მიპატიჟება, მოუჯდა ეზოში გაშლილ პატარა სუფრას და მოიღვინა. იმ აღნიშნავს, რომ გლეხები ხშირად სკამენ ინდაურისა და ქათმის ხორცს, ყოველთვის ცხელ მჭადს ყვლით. კვერცხით გაკეთებულ პარკი ლობიოს. საერთოდ, ბარონ დე ბაის თქმით, გურიაში ლობიოს დიდი ადგილი უჭირავს საკვებ პროდუქტთა შორის, იგი კარტოფილის მაგივრობას ასრულებს.

ბარონ დე ბაის მოგზაურობა გურიაში დაუმთხვართველს და მან თავის თვალთ დაინახა, როგორაა გაშენებული ვენახი გურიაში, როგორ კრეფენ და წურავენ ყურძენს, როგორ ასხამენ ქვევრებში, როგორია ქართული მარანი. ყველაფერს ამას დე ბაი დაწვრილებით აღწერს. საქართველოში, ამბობს ის, ვენახი ყველა მცენარეთა მფეფა, ამ ძალიან ძლიერია ღვინის კულტი. აქვე მოაქვს იტალიკოსისა და არქეოლოგიის ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ მიწოდებული ლეგენდა იმის შესახებ, თუ როგორ გავრცელდა საქართველოში მვერნახეობა და დასძენს, რომ საქართველო არის ვაზისა და ღვინოს სამშობლო. ბარონ დე ბაი ფრანგ მკითხველებს აცნობს აგრეთვე მეორე ლეგენდას ნოეს კიდობნის შესახებ. რომელიც მისთვის მიუწოდებია მწერალ თედო სახოკიას.

თავის ამ წიგნს „იმერეთში“, რომლის შინაარსი უკვე ჯავაცანით ჩვენს მკითხველს, ბარონ დე ბაი ამთავრებს შემდეგი სიტყვებით: ძვირფასო მკითხველნო, ეს ლეგენდები, ეს უძველესი და თანამედროვე სიმღერები, რომლებიც ახლა მე თქვენ მოგიყვით, განსაკუთრებულად გვიწყობენ ხელს გავიცნოთ ინტელექტუალობა და ინდივიდუალობა იმ პატარა ერისა,

რომლის ხასიათი, პატრიარქალური და ბიბლიური ზნე-ჩვეულებით გაელენთილი, საუკუნეა მომხიბვლელობით. ამ ხალხს თავისი ტრადიციებისა და ეროვნული ჭკუა-გონების დამცველი უფრო დაერქმის, ვიდრე განათლებას ხელის შეშლელი. თუ ვინიკობაა, ვინმეს ეს ერი ბარბაროსი და ველური ჰგონია, საკმაოა დაუახლოვდეს და გაიცნოს მასში არსებული მომხიბვლელი პოეზია, გასაოცარი ჰიმამაცე და უზომო სიყვარული დიდებისა და სახელის მოხვეჭისა, რომლებიც ამაღლებენ მათ აღმსარებელთ. ყველა ამ ღირსებას თან ერთვის რაღაც გულგებობა, მოულოდნელობა, გულგახსნილობა, თავისებურება, სიდიადე, სისადავე, და ყველაფერი ეს მათ იმ გემოსა და ლაზათს ჰმატებს, რომელსაც ხელოვნებისა და მშვენიერების მოყვარულნი პირველყოფილთა მხატვრობაში სპერეტენ და იგემებენ ხოლმე. ეს ბიბლიური ლეგენდები უყვართ როგორც გლეხებს, ისე კეთილშობილთ. ამ სიმღერებს, — როგორიცაა, მაგალითად, „სულიკო“, რომელშიც სიყვარული ასეთი ოსტატური სინაზით არის ნადიდები—გრნობითა და ეშხით მოერიან როგორც ბეჩავი მცხოვრებნი სოფლისა, ისე თავადიშვილნი. ამ ქვეყანაში განა არ ჰპოვებთ რაინდებისა და ტრუბადურთა ღრეობის ნაშთს? მგონია, რომ კი.

სანამ დავამთავრებდეთ, უნდა მოგახსენოთ, რომ საქართველოს ისტორია წარმოადგენს ერთ განუწყვეტელ ომს, რომელიც საუკუნეებით გრძელდებოდა. მიუხედავად ამისა, რაოდენ მშვენიერია ამ ხალხის სასწაულებრივი ცისკარი, რომლის ვარსკვლავი წმინდა ნინოა, რაოდენ ბრწყინვალეა მისი დიდების აპოგეა თავისი გვირგვინოსიბითურთ, როგორც, მაგალითად, დავითი და თამარი; რაოდენ ტრაგიკულია მისი განსაცდელის ხანა მოწამეთურთ, როგორც ქეთევან დედოფალია. მაგრამ ჭირსა და ლხინში ამ საქართველომ შესძლო დაეცა თავისი ეროვნული კეთილშობილოური ხასიათი და განსაკუთრებით თავისი მარადიული მშვენიერება.

საქართველოს როლს ბოლო მოეღო, როდესაც ის რუსეთს შეუერთდა? არა, იმიტომ რომ ამ შეერთების შემდეგაც

მან წარმოშვა მხედართმთავარი, რომლებიც გმირები არიან, წარმოშვა მგოსნები, რომლებიც გენიოსთა სახელს ატარებენ. ამნაირად, ამ ქვეყანამ საუკუნოდ დაიცვა და კვლავაც დაიცავს თავის ტრადიციებს, რადგან მისი სული მამაცობისა და პოეზიისაგან არის შემდგარი. მისი ხეედრია — ამიერიდან იბრწყინოს უებარი ბრწყინვალეებით, რადგან ის ყველაზე მშვენიერი თვალმარგალიტია იმპერიის გვირგვინში.

ამ ღიღებულ განძში ჩაწულია ივერიის შვილთა ღვინის ბრწყინვალეობა, დაუშრეტელი წყარო სისხლისა, ჩაწულია გმირული სისხლი, რომელიც უღევად სჩქეფდა და იჩქეფებს თავიანთი მიწა-წყლის დამცველ გმირ მეომართა ძარღვებში. იგივე ასულდგმულებს პოეტებს, რომლებიც მარად-ღამ ადიდებენ თავიანთი სამშობლოს სახელსა და მშვენებას. ჩაწულია მთელ ქვეყანაზე უძველესი ღვინო საქართველოსი, რომელიც ნოემ მოიგონა იმ დროს, როცა ის არარატის მთაზე კიდობნით გამოვიდა და როცა პირველი ცისარტყელა აღმობრწყინდა საქართველოს ცაზე.

მას შემდეგ მისი ნაყოფიერი და ყოველგვარი, უპირატესობით შემკული ნიადაგი დაიფარა ვაზით და ამ ნიადაგზევე დასახლდნენ უმშვენიერესნი შთამომავალნი კაცობრიობისა¹.

8. „ს ა ბ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი“

ქართულ ზალხს აქვს ტრადიციები და ხასიათები, რომელნიც ღირსნი არიან, რომ შეიყნოსონ და დასტოვონ მით. ამ ზალხს, რომელსაც დიდი აზრები ახასიათებს, ზოგჯერ გენიალური თვისებები აქვს.

ბ ა რ ო ნ დ ე ბ ა ი

ამ წიგნში ბარონ დე ბაი გადმოგვცემს თავის შთაბეჭდილებებს, რომლებიც მან მიიღო აღმოსავლეთ საქართველოში მოგზაურობის დროს. ცალკე მოხსენებად იგი მან წაიკით-

¹ Le Baron de Baye, En Iméréthie, Paris, 1902, pp. 54—55. შდრ. თ ე ლ ო ს ა ხ ო ჯ ა ა. იმერეთი, ბარონ დე ბაის მოგზაურობიდან, თბილისი, 1902 წ., გვ. 9, 10, 11, 12.

მა 1898 წლის 15 თებერვალს პარიზის გეოგრაფიულ საზოგადოებაში.

ბარონ დე ბაი თავისი შთაბეჭდილებების გადმოცემას იწყებს საქართველოს სამხედრო გზის აღწერით. აღწერს დარიალის ხეობას, მისი უზარმაზარი კლდეებითურთ, დაუცხრომელ, შმაგ თერგს, თამარის ციხეს, სოფელ სიონს, მყინვარწევრს და საერთოდ ყველაფერს, რაც მან თავისი თვალთნახა კავკავიდან თბილისში მომავალმა.

ის დიდად დაინტერესდა საქართველოს უძველესი სატასტო ქალაქით. მცხეთით და გულდასმით დაათვალიერა მისოლისრშესანიშნაობები. ფრანგი სტუმარი აღნიშნავს, რომ ქართველი მეფეები ტახტზე ასვლის წინ თავიანთ გვირგვინებს იკურთხებდნენ ხოლმე მცხეთის სვეტიცხოველის ტაძარში, რომელიც წარმოადგენს ხუროთმოძღვრების შესანიშნავნიმუშს. დე ბაი ახასიათებს მეფე მირიანის დროის საქართველოს, ქართველ განმანათლებელ ნინოს. სულ მოკლედ აღწერს ქალაქ თბილისს, ვინაიდან მან ვრცლად გადმოსცა თბილისის ისტორია ცალკე წიგნში „თბილისი“.

ბარონ დე ბაიმ იმოგზაურა კახეთში, დაათვალიერა ეს მდიდარი მხარე; კახეთს მან „საქართველოს წალკოტი“ უწოლა. აქაღრმა ბუნებამ, ფართოდ გადაჭიმულმა ველებმა, უზარმაზარმა ვენახებმა. აღტაცებაში მოიყვანა ფრანგი მოგზაური. ის დაწვრილებით აღწერს კახურ რთველს, ყურძნის დარეფა-დაწურავს. მან დაათვალიერა თელავი, შუამთის მონასტერი; დაესწრო ალავერდობას, თელეთობას, ქართულ ქიდაობას.

დე ბაიმ კარდანახში გადაიღო ჩიხტაკოში გამოწყობილი შვიდი კახელი მანდილოსნის ჭგუფური სურათი და აღწერა მათი სილამაზე და ტანთჩაცულობა. ცალკე გადაიღო საბედო (ელისაბედ) მკედლიშვილის სურათი, როგორც ქართველი ქალის დამახასიათებელი ტიპისა. ის ამბობს, რომ ამ მოხუცი ქალის საოცარმა გარეგნობამ, მისმა არწივისებურმა გამოხედვამ მთლად დამიპყრო და გამაყვირვაო. დე ბაი იქვე სქოლიოში ფრანგ მკითხველს განუმარტავს, თუ რას ნიშნავს ქარ-

ოული ჩისტაკობი და ლეჩაქი და საიდან წარმოდგება გვარი მჭედლიშვილი.

ფრანგმა სტუმარმა აქ პირველად ნახა კასური ცეკვა-თა-მაში. მან კარდანახში გადაიღო ქართული და კინტოური ცეკვების ცალკეული ეპიზოდები: ცეკვა მინდორზე ორი ქალი-შვილისა, რომელთაგან ერთი უკრავს გარმონს, მეორე კი დაირას. ცეკვა კინტოური—დუღუქისა და დოლის თანსლებით.

ბარონ დე ბაი წერს: „კინემატოგრაფი უნდა იყოს, რომ გადმოსცე ამ ცეკვების სიკეცლუცე, სიდიადე, სიმარჯვე, სიამაყე. კეცლუცობა და მშვენიერება ყველგან თანდაყოლილი თვისებაა ქართველი ხალხისა“¹. ამის შემდეგ ფრანგი მოგზაური თავის მკითხველებს გადასცემს კახეთში ყურძნის წურვის მთელ ტექნოლოგიას: რჩეული მამაკაცები დაიბანენ სუფთად ფეხებს და ჩადგებიან ყურძნით ზავსე საწნახლებში: ხან ნელი, ხან ჩქარი მოძრაობით სრესენ ყურძნის მარცვლებს, რის შედეგადაც საწნახლის პირიდან გადმოედინება ყურძნის წვენი, რომელიც ჩადის მიწაში ჩაფლულ ჭურში ანუ ქვევარში. ამ დროს გაისმის მრავალფეროვანი ქართული ზიმღერები. ქვევრი საქართველოშივე კეთდება თიხისაგან, სხვადასხვანაირი მოცულობისა. საწნახელს დე ბაი უწოდებს თავისაბურ ნავს. მისი ყურადღება მიიქცია აგრეთვე ქართულმა ტიკმა, რომელიც ფართოდ გამოყენებულია საქართველოში ღვინის გადასაწიდავად. ის განმარტავს, თუ რისგან და როგორ აკეთებენ ამ ტიკს. დე ბაი დაწერილებით აღწერს ქართულ მარანს.

წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა ფრანგ მეცნიერ-ზე კახეთის ერთ-ერთმა უძველესმა ქალაქმა სიღნაღმა, მისმა შესანიშნავმა ადგილმდებარეობამ, საიდანაც ხელოიაგუ-ლივით იშლება თითქმის მთელი კახეთი. დიდი ინტერესით დაათვალიერა მან სიღნაღის ხალხმრავალი ბაზარი, სადაც იყიდებოდა მრავალნაირი საოჯახო ჭურჭელი, რკინეულობა, სპილენძეულობა, ხალიჩები, ფარდაები, სხვადასხვა იარაღი;

¹ Le Baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1898, p. 33.

ბარონ დე ბაი გაოცებული შეჩერდა ერთ ადგილას, სადაც ყიდდნენ ერთი და იმავე ხელოსანის მიერ გაკეთებულ აკვნებსა და კუბოებს. ის წერს: „აი აქ სიღნაღის მცხოვრებნი მოდიან: ზოგი ახლადდაბადებული ბავშვის აკვნის საყიდლად და ზოგი გარდაცვლილის კუბოსათვის. აკვანს არწევს დედა და თავდახრილი უღიმის და ეალერსება თავის შვილს, კუბოსთან კი იხრებიან ჭირისუფალნი მხოლოდ იმისათვის, რომ უკანასკნელი ცრემლი დააფრქვიონ თავიანთ მიცვალებულს. არაფერია ამაზე უფრო შემზარავი, უფრო ფილოსოფიური, უფრო პოეტური, უფრო ღრმა, ვიდრე ასეთი შეხვედრა, ასე ბუნებრივი და ასე მოულოდნელი, ერთი ხელოსანის მიერ დამზადებული, რომლის გონებისათვის ყოველივე ეს მიუწევდომელია. შრომობს სიცოცხლისა და სიკვდილისათვის, მხიარულობდა და გლოვისათვის, დასაწყისისა და დასასრულისათვის; ამ ვაჟარს აუხოხოლავებია ერთმანეთისადმი, უკიდურესად დაპირისპირებული საგნები, საგნები პირველი მოთხოვნილებისა და საგნები უკანასკნელი მოთხოვნილებისა. ასე ტლანქად შეაჯამა მან თავის დუქანში ორი საწყისი, რომელიც გვიჩვენებს ჩვენს გადასასვლელს ამ ქვეყნიდან იმ ქვეყანაში. მან გონივრულად მოუხმო ამ ორ ეამს (წუთს), ასე შორეულს და ასე მახლობელს, ჩვენი გაჩენისას და ჩვენი გაქრობისას. სიღნაღელებო, როდესაც თქვენ ბაზარში მიდიხართ და ფიქრობთ, რით გამოიკვებოთ და რა ჩაიცვათ, ფიქრობთ თუ არა ანგელოზებზე, სუდარაზე ან სიცოცხლეზე?“¹.

კახეთში მოგზაურობის შემდეგ ბარონ დე ბაი ეწვია ბათუმს და ჩაქვს, დაათვალიერა იქ უცხოელთა ჩაის პლანტაციები, საიდანაც ის ქუთაისს ჩავიდა. აქ ის მიიწვიეს ერთ ოჯახში სადილად, სადაც სუფრას თამაღობდა თათარხანადეშქელიანი. დე ბაი აღნიშნავს, რომ აქ, ქუთაისში, სვამდნენ კახურ ღვინოს ქართულ ყაიდაზე, ვიტყოდით, იმერულ ყაიდაზე. ის განმარტავს სიტყვა „ტოლუმბაშს“ (დე ბაი ხმარობს სიტყვას „ტულუმბაში“ — დ. ფ.) და აღნიშნავს: „ტუ-

¹ Le Baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1898, pp. 44, 45.

ლუა ნიშნავს მაგიდას, „ბაშ“ კი თავს, ე. ი. „მაგიდის თავს“. მაშასადამე, სუფრის ხელმძღვანელს. სუფრის მეთაურს. თამადის მოვალეობა ძალიან ძნელი შესასრულებელიაო, ის მოითხოვს ოჯახის წევრების, სტუმრების ახლოს ცნობას, მკაფიო და გონებამახვილურ ლაპარაკს, სიმხიარულეს, განსაკუთრებულ ტემპერამენტს და, რაც შეიძლება, სხვაზე მეტი ღვინის დალევას. ქართულ მაგიდასთან მთელი ძალაუფლება თამადის ხელშია, მას ჰყავს ერთი არ რამდენიმე მოადგილე. პირველ სადღეგრძელოს თამადა წარმოთქვამს და თუ ვინმემ წესრიგი დაარღვია, ის ისჯება რამდენიმე დიდი ჭიქა ღვინის დალევით.

ამის შემდეგ დე ბაი ქართული სუფრის სადილის მენიუს ასე განმარტავს: ჩიხირთაშა — ქათმის წვენი ზაფრანათი; ბოზბაში — ცხერის ხორცი წვნით; მწვადი — ე. ი. „შაშლიკი“ — შამფურზე წამოცმული ცხერის ან საქონლის ხორცი გავარვარებულ ნახშირზე შემწვარი; ყაურმა — რაგუ; ტაბაკა — შემწვარი წიწილა; ჩახოხბილი — ქათამი ან ხოხობი შემწვარი ჰამიდორსა და ხახვში; ბეჭი — საქონლის ბეჭი მოხარშული. თამადა ან ოჯახის უფროსი გრძელი მჭრელი დანით ჭრის ამ ბეჭის ხორცს და უნაწილებს მაგიდაზე მსხდომთ. ქართულ მაგიდაზე არ იციან წყალი, იქ ბევრი ღვინოა როგორც წითელი, ასევე თეთრი. წითელი ღვინო ცოტა სქელია, საუცხოო ფერისაა და სასიამოვნო გემოსი. თეთრი, ასევე სასიამოვნოა, თითქოს მსუბუქი და ადვილი დასალევი; გამოუცდელი კაცი მას ბევრს სვამს და ძლიერ თვრება. თვითმეულ სადღეგრძელოს თან მოსდევს მშვენიერი სიმღერა, ცეკვა-თამაში და ასე გრძელდება დიდხანს ძახილით: „ტაში!“, „ტაში!“. შემდეგ დე ბაი განმარტავს. რა არის ჭიანჭური, თარი, დუდუკი.

დაწვრილებით აღწერს ქართულ ცეკვას: საცეკვაოდ გადადის ჯერ მამაკაცი, რომელიც თამაშით ჩამოუვლის საცეკვაო მოედანს, შემდეგ კი გამოითამაშებს თავისთვის სასურველ სუფრაზე მჯდომ რომელიმე ქალს. ეს ქალიც სიამოვნებით გაჰყვება მას, რამდენიმე ხანს ერთად ცეკვავენ, მამაკა-

ცი ცოტა ხანს შეისვენებს, ქალი განაგრძობს ცეკვას, რის შედეგადაც ქალი ჩაუქროლებს ამ მამაკაცს, რომელიც დგას მის წინ და ტაშს უკრავს, მამაკაცი გაჰყვება მას და ასე ერთად ცეკვავენ ბოლომდე. ბარონ დე ბაი დასძემს, რომ მას არასოდეს არ უნახავს ისეთი მშვენიერი, საოცარი და დამატკბობელი სანახაობა. ის მოიხიბლა აგრეთვე ქართული სიმღერებით.

ციკვა-თამაშსა და სიმღერებს შორის წარმოიქმნება სადღეგრძელოები და სუფრაზე მსხდომნი ღვინით ჭაჭაე ყანწებით ხელში თავაზიანად მიმართავენ უცხო სტუმრებს, გვიან ღამით. ქეიფის შემდეგ, მუსიკითა და „ვაშას“ ძახილით მიაცილებენ სტუმრებს, განსაკუთრებით უცხო სტუმრებს, რომლებსაც თან მიჰყვებათ წარუშლელი შთაბეჭდილებანი ასეთი გულითადი მიღებისა და პატივისცემისა.

ბარონ დე ბაი აღწერს გელათის მონასტერს. ის ლაპარაკობს წმინდა ნინოს შესახებ, ახასიათებს მას, როგორც ბრწყინვალე ქართველ განმანათლებელ ქალს. ამ საკითხთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“ 1899 წელს გამოქვეყნდა წერილი „წმ. ნინოს თაყვანისცემა საფრანგეთში“, რომელშიც ვკითხულობთ: „ცნობილ ფრანგ მოგზაურს და მსწავლულს ბარონ დე ბაის, რომელიც ამჟამად თბილისშია, შემდეგი საინტერესო ცნობები გადაუცია გაზეთ „კავკაზისათვის“ ქართველთა განმანათლებლის წმ. ნინოს შესახებ. საიდანაც ჩანს, რომ ამ წმინდანს საფრანგეთშიაც თაყვანსა სცემენ. ბარონ დე ბაის სიტყვით, საფრანგეთის შემდეგ ეპარქიებში: რეიმსისა, შალონისა და სხვებში მრავალი ეკლესიაა აგებული წმ. ქრისტიანე ქალის (sainte Chrélienne) სახელზე. შამპანის დეპარტამენტში ყველაზე მეტად ამ წმინდანსა სცემენ პატივს. როგორც ამ ბოლო დროს აღმოჩნდა, ეს წმინდანი და წმ. ნინო ერთი და იგივე ყოფილა.

ბარონ დე ბაის წყალობით საფრანგეთში მრავალი წიგნაკი გავრცელდა საქართველოს შესახებ. ამ წიგნაკებში წმ. ნინოს ცხოვრებაც არის აღწერილი. ერთხელ ბარონ დე ბაის ლაპარაკი ჰქონია რეიმსის მთავარ ეპისკოპოსთან, რომელსაც

ას აზრი გამოუთქვამს, რომ წმ. ქრისტიანე და წმ. ნინო ერთი და იგივე წმინდანი უნდა იყოსო. ამის შემდეგ დე ბაი ამ საგნოს დაწერილებით გამოკვლევას შესდგომია.

„წმ. ქრისტიანე ივერთ განმანათლებელი, რომის კათოლიკეთა ზოგიერთ კალენდარში ქალწულ ნინოთ წოდებული, რომის ეკლესიაში აღნიშნულია 15 დეკემბერს ახალი სტილით. წმ. ქალწულის ცხოვრება აღწერილია რუფინისაგან (410 წ.), რომელმაც საჭირო ცნობები ივერთა ერთის თავადისაგან მიიღო. ამ თავადს რუფინი იერუსალიმში შეხვედრია; რუფინს დავიწყებია წმინდანის სახელი და ნინოს ნაცვლად ტყვე-ქრისტიანე უწოდებია. შემდეგ სასულიერო ავტორებსაც ეგევე სახელი უხმარიათო. ბოლოს, ზოგადი სახელი ქრისტიანე საკუთარ სახელად გადაქცეულა. მას შემდეგ წმ. ნინოს იხსენიებენ ასე: ქრისტიანე ქალწული. შარდენი თავის „მოგზაურობაში“ (XVII საუკ.) ქართველთ განმანათლებელს უკვე ნინოს უწოდებს. როდესაც აკადემიკოსმა მარი ბროსემ „ქართლის ცხოვრების“ თარგმანი გამოაქვეყნა, ყველაფერი გამოირკვა. ამის შემდეგ რომის კათოლიკეთა სასულიერო მწერლებმა წმინდანს ნამდვილი სახელი დაუბრუნეს და უწოდეს: „ქართველთ განმანათლებელი ნინო“. ამ საგნის გამოსარკვევად ბევრი იმუშავეს, მაგალითად, მამა მარტინოვმა, ბატონმა გაგარინმა და ბატონმა დარამ“.

„ამრიგად, — წერს დასასრულს დე ბაი, — მე მიყვარს მშვენიერი საქართველო მარტო ბუნების სიდიადისა და იმის შვილთა გულწრფელობისათვის კი არა, არამედ იმისათვისაც, რომ ჩემი სამშობლო თავყანსა სცემს წმ. ნინოს!“¹.

ბარონ დე ბაი განსაკუთრებით ვრცლად აღწერს თამარ მეფის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას. წიგნში იქვია მოთავსებული თამარ მეფის სურათი. ავტორი ფრანგ საზოგადოებას აცნობს თამარ მეფის სახელთან დაკავშირებულ ქართულ მასალებს, ლეგენდებს, გამონათქვამებს, ლექსებს და სხვა.

ასე, მაგალითად, მას მოაქვს ძველი ქართული ხალხური ლექსი:

¹ „ივერია“. 1899 წ., № 232.

„თამარ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა,
ალბუზზე ფეხი შედგა,
დიდმა მთებმა იწვეს დრეკა!“¹

ფრანგი მწერალი ახასიათებს თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის ურთიერთობას. ხაზს უსვამს უდიდესი ქართველი პოეტის დიდოსტატურ ნიჭს, რომლის გამოხატულებათა მისი ლექსების უკვდავი სტრიქონები.

ის აღნიშნავს, რომ ქართველები ახლაც დიდი პატივისცემითა და სიყვარულით წარმოთქვამენ ხოლმე შოთა რუსთაველისა და თამარ მეფის სახელებს. საქართველოში დღემდე შემორჩენილი მრავალი ციხე-ნანგრევი, ბევრი სხვადასხვანაირი ლექსი და ლეგენდა თამარ მეფის შესახებ, ხალხის მიერ შექმნილი და აქამდე ხალხშივე დარჩენილი, ნათელპყოფენ, — წერს დე ბაი, — თამარ მეფის დიადი სახელის წარუშლელობას ყოველი ქართველის გულში.

დე ბაი აცნობს აგრეთვე თავის მკითხველებს თამარ მეფის ეპიტაფიას:

„თამარ დედოფალი ვიყავ.
ქებელი კიდის კიდემდე...
თვით ზღვაში (კასპიის) ჩინა ჩავაგდე.
ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე.
ისპანს, დავსდე ზეგარა,
სტამბოლს ხარაჯა ავიღე.

¹ „La reine Thamar était aimée de Dieu, elle entendait sonner les cloches du ciel. Elle a mis son pied sur l'Elbrouz, et les grandes montagnes commencèrent à s'abaisser.“ Le Baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1878, p. 58.

შდრ. ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, ქრესტიანთა, ტ. II, ნაწ. I, შედგ. ს. ხუციშვილის მიერ, 1956 წ., გვ. 104. ქსენია სიხარულიძე, თამარ მეფის სახე ხალხურ შემოქმედებაში. 1943 წ., გვ. 16.

ამდენი საქმის მოქმედმა
ცხრა ადლი ტილო წავიღე¹.

ბარონ დე ბაის იქვე მოაქვს ერთი გორელი მესტვირისა-
გან გაგონილი ლეგენდა თამარ დედოფლის შესახებ. შემდეგ
ის განმარტავს, თუ რას ნიშნავს საქართველოში მესტვირე.
მას მოეწონა ქართველ მესტვირეთა მუშაიკალური ინტერუმენ-
ტი, რომელიც გულის, სტვირისა და ვერცხლის ძეწყვებით
მორთული ქარახსისაგან შედგებოდა.

ქუთაისიდან საქართველოს დედაქალაქისაკენ მომავალი
ფრანგი მოგზაური აღტაცებაში მოუყვანია ბუნებასა და
ხალხს. ის წერს: „ყოველ სადგურზე ვაკვირდებოდი ხალხს.
ყველას მოხდენილი სიარული და კეთილშობილური მიხვრა-
მოხვრა, ქცევა და შეხედულება აქვს. ეს თვისებები ბუნებრი-
ვია ამ ხალხისათვის, როგორც თავადისათვის, ისე მათხოვრი-
სათვის. მე შემოძლო თქვენთვის მეჩვენებინა მრავალი სურა-
თი, სრულიად შემთხვევით გადაღებული, მაგრამ მხოლოდ ერ-
თი მოხეტიალე კაცის სურათის ჩვენებით შემოვიფარგლები. ამ
კაცს დაფლეთილი ტანსაცმელი ეცვა, მაგრამ იმის მიხვრა-მოხ-
რაში მე შევამჩნიე ძლიერ დიდი, თითქმის არტიტული მოხ-
დენილობა“².

თავის წიგნს „საქართველოში“ ბარონ დე ბაი ამთავ-

¹ J'ai été la reine Thamar qui a fait retenir son nom dans les
pays lointains.

J'ai jeté l'ancre dans la mer Blanche (Caspienne) et j'ai annexé
des territoires à ma royauté.

J'ai levé l'impôt sur l'Ispahan et j'ai pris la contribution de
Stamboul.

Ayant fait tant d'exploits, j'ai emporté dans l'autre monde
neuf mètres de toile.

Le Baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1898, pp. 58—69.

შდრ. გ. ანაშვილი. თამარ მეფე, 1917 წ., გვ. 110—111.
ხალხური პოეზია, თბილისი, 1950 წ., გვ. 316.

² Le Baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1898, p. 61.
შდრ. Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase, livre III,
Paris, 1880, p. 157.

რებს შემდეგი სიტყვებით: „ყველას, ვინც კი იცნობს ამ მომ-
ცინარე საქართველოს, შეუძლია თქვას, რომ ეს ქვეყანა ეხ-
ლა ერთ-ერთი ყველაზე მშვენიერი ყვავილია იმპერიის გვირ-
გვინში. დიდ მადლობას მოვახსენებ რუსებს, რომლებმაც
საშუალება მომცეს გავცნობოდი საქართველოს და ქართველ
ხალხს. დიდი მადლობა ქართველებს მათი სიმპათიებისა და
კეთილმოსურნე მიღებისათვის“¹.

წიგნში „კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით“ ფრანგი მეც-
ნიერი მოგვითხრობს თავისი მოგზაურობის შესახებ ჩრდი-
ლოეთ კავკასიაში, აბასიათებს ხალხებს, რომლებიც ამ მხა-
რეში ცხოვრობენ და მოაქვს აქაც თავის მიერ გადაღებული
ფოტოსურათები. ის ვრცლად ჩერდება ფშავ-ხევსურეთზე.
განმარტავს, თუ რას ნიშნავს ქართულად ხევსურეთი. აღწერს
ხევსურთა ჩაცმულობას, ზნე-ჩვეულებებს და სხვ.

კახეთსა და ქართლს მიუძღვნა ბარონ დე ბაიმ აგრეთვე
თავისი წიგნი: „კავკასიონის ქედის სამხრეთით“. აქ მოთხრო-
ბილია საქართველოში მისი შემდეგი მოგზაურობის შთაბეჭ-
დილებანი. ავტორი აღწერს კახეთში გავრცელებულ სახალ-
ხო დღესასწაულებს, გამსაკუთრებით ვრცლად მოგვითხრობს
ალავერდობაზე.

ბარონ დე ბაიმ ასეთივე კმაყოფილებითა და სიხარუ-
ლით მოიარა ბალ-ვენახებით შემკული ქართლი; აქაც დიდი
სიყვარულით დაათვალიერა ღირსშესანიშნავი ადგილები,
ეკლესიები, ტაძრები; განსაკუთრებით განაცვიფრა ის ატენის
კეკლუცმა ხეობამ და აქ აშენებულმა უძველესმა ტაძარმა,
რომლის სურათი მან გადაიღო და რომელიც ჩინებულად
აღწერა, ისევე როგორც გორის ციხე, უფლისციხე. მცხეთა,
სვეტიცხოვლი და სხვა მრავალი. ატენის ხეობის გამო ბა-
რონ დე ბაი წერს: „მე ერთხელ კიდევ დავრწმუნდი, თუ რა-
ტომაც ქართველი ხალხი ასე მოხიბლული ბუნებით და რა
ძლიერადაა მის ტყეობაში“²

¹ Le Baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1898. p. 70.

² Je comprenais une fois de plus combien et pourquoi le peuple
géorgien est sous le charme et sous le joug de la nature. Le Ba-
ron de Baye. Au Sud de la chaîne du Caucase, Paris, 1899,
p. 46.

ჩვენმა ძვირფასმა სტუმარმა თავისი მშვენიერი ხატოვანი ფრანგული ენით თანამემამულეებს გასაგებად და დამაჯერებლად გააცნო ყოველივე ის, რაც მან აქ ნახა, გაიგონა და ჩაიწერა. მან ასეთი დასკვნა გამოიტანა: ქართველ ხალხს აქვს ტრადიციები და ხასიათები, რომელნიც ღირსნი არიან, რომ შეიცნო და დასტკბე მით. ამ ხალხს, რომელსაც დიადი აზრები ახასიათებს, ზოგჯერ გენიალური თვისებები აქვს¹.

ყოველივე ამის დასამტკიცებლად ბარონ დე ბაის მოაქვს უძველესი ქართული ლეგენდა-ზღაპრის „მიწა თავისას მოითხოვს“ შემოკლებული თარგმანი სათაურით „მშვენიერება“. ის განცვიფრებული იყო ამ ლეგენდის ღრმა შინაარსით, მისი ფილოსოფიური აზრით².

4. „მშვენიერება“

როსტომელა განისვენებს საქართველოში
პოეტურ მწიგნობარში... ამ ქვეყანაში, სადაც მხოლოდ
მშვენიერებაა კი არაა უცეცხლო, არამედ
უცეცხვია აგრეთვე სიკეთე, სიზამთრობა, პატივისცემა,
სადაც ზრუნავს ასეთი გულითადი,
დიდსულოვანი სტუმართმოყვარეობა.

ბ ა რ ო ნ დ ე ბ ა ი

ბარონ დე ბაიმ დიდი წვლილი შეიტანა საფრანგეთში და საერთოდ დასავლეთ ევროპაში ქართული კულტურის გაცნობისა და პოპულარიზაციის საქმეში.

მან ფრანგულად მთელი რიგი ქართული მხატვრული შედეგები, ლეგენდა და ზღაპარი თარგმნა. დე ბაის თარგმანე-

¹ Il subsiste, chez ce peuple géorgien, des traditions et des caractères qui méritent d'être connus et admirés. Ce peuple, aux grandes pensées, a parfois du génie... Le Baron de Baye. Au Sud de la chaîne du Caucase, Paris, 1899, p. 54.

² საველურსხმო, რომ ა. მურგომ ბარონ დე ბაის ეს თარგმანი გადაუბედა ჟურნალში Le Caucase illustré, 1899—1900, № 1, pp. 10—11, სათაურით Conte géorgien.

³ Rostomella dort sous cette terre poétique de la Géorgie... où la beauté n'est pas seulement éternelle, mais aussi la bonté, le courage, l'honneur, où brille cette généreuse hospitalité qui est comme un reflet du cœur. Le Baron de Baye. Au Sud de la chaîne du Caucase, Paris, 1899, p. 57.

ბიდან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ქართული ზღაპარი-ლეგენდა „მშვენიერება“.

ბარონ დე ბაიმ ამ ლეგენდის ჯერ შემოკლებული თარგმანი გამოაქვეყნა თავის წიგნში „კავკასიონის ქედის სამსრეთით“ — სათაურით „მშვენიერება“, 1899 წ., შემდეგ კი სრული, დასურათებული ტექსტი ცალკე წიგნად გამოსცა პარიზში 1900 წელს. წიგნს ყდაზე ზევით აწერია: „მშვენიერება“, ცოტა ქვემოთ „ქართული ლეგენდა“, კიდევ უფრო ქვემოთ, „თარგმნილი და პირველად გამოქვეყნებული ფრანგულ ენაზე ბარონ დე ბაის მიერ“.

რადგანაც ეს წიგნი ამჟამად ჩვენში ბიბლიოგრაფიულ იმუნიტეტს წარმოადგენს და ბევრისათვის ხელმიუწვდომელია, თანაც მისი ქართული დედანი ჯერჯერობით არ ჩანს, ამიტომ მოგვაქვს მთლიანი ტექსტი ქართული თარგმანითურთ, რათა დაინტერესებული პირი თვითონვე გაეცნოს მას.

LA BEAUTE მშვენიერება

I

Il était une ville, capitale d'un puissant empire. Cette ville était antique et riche. On dit que Mkhèrne Tarimgzèle, l'archange Michel, l'avait fondée pour Adam et Eve, après qu'il les eut chassés du paradis.

La cité et tout le pays étaient gouvernés par une impératrice veuve qui en destinait l'héritage au tsarévitch son fils. L'impératrice se nommait Magdana et son fils Rostomèle.

Le prince grandissait en liberté, sans aucune préoccupation, sans aucun souci.

იყო ერთი ქალაქი, ძლევამოსილი სახელმწიფოს დედაქალაქი, უძველესი და მდიდარი. ამბობენ, რომ მიქელ ანგელოზმა ის დააარსა ადამისა და ევასათვის, მათი სამოგზიდან განდევნის შემდეგ.

ამ ქალაქს და მთელ ქვეყანას ჯერევი დედოფალი მართავდა და სამეგვიდროდ უფლისწულს უნახავდა. დედოფალს ერქვა მაგდანა, მის ვაჟს — როსტომელა.

უფლისწული თავისუფლად, უდარდელად, უზრუნველად იზრდებოდა.

Tous se pliaient à sa volonté et jamais il ne rencontrait de contradicteurs.

Du chagrin humain, il n'en savait pas plus qu'un oiseau. Le temps s'écoule, Rostomèle a douze ans. Il a grandi pour la joie des bons et l'en-vie des méchants.

Il est puissant, brave comme un lion, beau comme le soleil brillant. Tout semble marcher à souhait. Mais l'impératrice mère s'aperçoit que son cher fils devient triste et pensif. Pour quelle raison? se demandait-elle. Puis elle résolut de l'interroger. Il se tut et pâlit. Mais, un jour, Rostomèle s'approche soudain de sa mère et lui dit:

«Tu veux savoir ce qui me tourmente? Dis-moi où est mon père? Je suis entouré de camarades, chacun d'eux a un père, moi seul je n'en ai pas.

— Ton père est mort, mon fils.

— Mort! répondit-il, que veut dire mort?

— Il est retourné sous la terre.

— Reviendra-t-il?

ყველა მის ნება-სურვილს ემორჩილებოდა. სიტყვას ვერაზინ უბრუნებდა.

ადამიანური მწუხარების შესახებ ჩიტზე მეტი არა იცოდა რა. დრო გადის, როსტომელა თორმეტი წლისაა. ის გაიზარდა კეთილ ადამიანთა სასიხარულოდ და ბოროტთა შესაშურად.

ის ლომივით ძლიერია და მამაცი, მშვენიერია, როგორც მბრწყინავი მზე. ყველაფერი კარგად ეიდოდა, მაგრამ დედოფალი — დედა ამჩნევს, რომ მისი ძვირფასი ვაჟი მოწყვნილი და ჩაფიქრებული ხდება. რა მიზეზით? ეკითხება ის თავისთავს. შემდეგ დედამ გადაწყვიტა კვითხოს შვილს. ვაჟი დადუმდა და გაფითრდა. ერთ დღეს როსტომელა უცებ უახლოვდება თავის დედას და ეუბნება:

„გინდა იცოდე რა მაწუხებს? მითხარი სად არის მამაჩემი? ჩემს ამხანაგებს ყველას ჰყავს მამა, მე კი — არა.

— მამაშენი გარდაიცვალა, ჩემო შვილო.

— გარდაიცვალა! — უპასუხა ვაჟმა, — რას ნიშნავს გარდაიცვალა?

— მიწას დაუბრუნდა.

— ისევ დაგვიბრუნდება?

— Non, il ne reviendra plus, c'est nous qui mourrons et descendrons vers lui, sous la terre humide. Personne n'évite la mort, et les morts sont enterrés. Dieu l'a voulu ainsi.

— Et moi aussi on m'enterrera?

— Ne pense pas à cela, mon enfant.

— Mais je ne veux pas être enterré.

Ai-je demandé la vie à Dieu? C'est lui qui me l'a donnée et, après, il voudrait me la reprendre. Ce n'est pas juste. Je ne veux pas mourir. Je vais chercher, et je trouverai à tout prix un endroit où la mort n'existe pas, où la terre ne reprend pas les hommes. Et Rostomèle quitte sa patrie, malgré les supplications de sa mère.

Il marche un an, deux ans; la troisième année se passe, il ne trouve pas de pays où les gens soient immortels. Neuf années sont écoulées.

Rostomèle a fait le tour de la terre et il arrive dans les steppes grises et nues.

— არა, ის კი აღარ დაგვიბრუნდება, ჩვენც გარდავიცვლებით და ჩაეალთ მასთან, ნესტიან მიწაში. სიკვდილი არავის ასცდება. მკვდრები მიწაში არიან დამარხულნი, ღმერთმა ასე ინება.

— მეც დამმარხავენ?

— ნუ ფიქრობ ამაზე, ჩემო ბავშვო.

— მე არ მინდა, რომ დამმარხონ.

განა მე ვთხოვე ღმერთს სიცოცხლე? მან ზომ ის თვითონ მომანიჭა და შემდეგ მოისურვებს წამართვას იგი? ეს არ არის სწორი, მე არ მსურს მოეკვლე. მე მოვძებნი და, რაღაც უნდა დამიჭდეს, კიდეცა ვიპოვნი ისეთ ადგილს, სადაც სიკვდილი არ არსებობს, სადაც მიწას არ მიჰყავს ადამიანები: მიუხედავად ღედის ხეყვნა-მუდარისა, როსტომელა ტოვებს თავის სამშობლოს.

II

გაღის ერთი წელიწადი, ორი წელიწადი, გაღის მესამეც. როსტომელა ვერ პოულობს ქვეყანას, სადაც ადამიანები უკვდავნი იყვნენ. გაიარა ცხრა წელიწადმა.

როსტომელამ მთელი ღელამიწა მოიარა და მივიდა ნატირისფერ და ტიტველ ველებში.

Pas âme qui vive. Ni hommes, ni bêtes sauvages, ni oiseaux. Seul, le soleil brûle la terre aride. Et là-bas, tout au loin, là où le ciel bleu s'unit à la terre grise, on voit un petit point noir. Rostomèle y parvient; il voit un cerf agenouillé, la tête baissée, dont la ramure se perd dans les nuages.

«Salut, lui dit le cerf, d'où viens-tu et où vas-tu?»

Rostomèle lui raconte où il va.

«Grâce au Créateur, dit le cerf, il n'y a point de pays où la mort n'existe pas. De puis bien longtemps je l'attends, mais le sort m'a condamné à souffrir et à vivre dans ce désert jusqu'à ce que la pointe de mes cornes ait atteint le ciel. Si tu le veux, reste avec moi, tu ne mourras pas avant moi.

— Je ne veux pas de sur-sis, je veux vivre éternellement; quant à la mort, je l'aurais trouvée à la maison».

Et Rostomèle quitta le cerf.

უკაცრიელ ადგილზე, სადაც არც ადამიანები არიან, არც მხეცები, არც ფრინველები, მხოლოდ მზე აცხუნებს უნაყოფო მიწას. შორს, მთლად შორს, იქ, სადაც ლურჯი ცა უერთდება რუხ მიწას, მოჩანს პატარა შავი წერტილი. როსტომელა იქამდე აღწევს; ის ხედავს დაჩოქილ, თავჩაქინდრულ ირემს, რომლის რქები ღრუბლებში იკარგება.

„გამარჯობა, — უთხრა ირემმა, — საიდან მოდიხარ და სად მიდიხარ?“

როსტომელამ უამბო, სადაც მიდიოდა.

„მადლობა შემოქმედს, — თქვა ირემმა, — არსად არ არის ისეთი ქვეყანა, სადაც სიკვდილი არ არსებობდეს, დიდი ხანია მას შემდეგ, რაც მე სიკვდილს ველოდები, მაგრამ ბედმა მარგუნა ტანჯვა და სიცოცხლე ამ უდაბნოში, სანამ ცას არ მიუწვდები ჩემი რქების ბოლოებით. თუ ეს გსურს, დარჩი ჩემთან, ჩემზე ადრე არ მოკვდები.

— არა, არ მსურს სიცოცხლის გახანგრძლივება, მე მინდა მარადიული სიცოცხლე; რაც შეეხება სიკვდილს, მას სახლშიც ვიპოვნე ილი“.

და როსტომელამ მიატოვა ირემი.

La steppe brûlante s'étend à perte de vue, et Rostomèle marche toujours, se dirigeant tout au loin, là où bleuis-sent les montagnes. Les inon-tagnes sont couvertes de fo-rêts, et, à leur cime, des roc-hers pointus comme des dents pénétrèrent dans les nuages. Ros-tomèle traverse avec peine ces bois touffus et arrive jus-qu'à la cime rocheuse. Un silence de mort; tout est mor-ne, pas un son. A ses pieds, un précipice sans fond; au-dessus de sa tête, le sombre rocher. Au loin, une forme vivante qui se meut. Rosto-mèle s'en approche, c'est un énorme corbeau noir qui, po-sé sur la cime, creuse le gra-nit de son bec.

«Viens-tu de loin? demande le corbeau, où diriges-tu ta route?»

Rostomèle raconte son his-toire et le corbeau devient pensif.

«Je n'ai pas entendu par-ler d'un pays où ce qui est vivant ne connaisse pas la mort. Veux-tu rester avec moi? Le sort m'a condamné à mé-riter la mort lorsque j'aurai com-blé le précipice que tu vois là-

მცხუნვარე ტრამალი თვალ-მიუწვდომლად გადაჰიშულა. რო-სტომელა კი მიდის და მიდის, მიემართება სულ შორს, სადაც მთები ლურჯ ფერს იღებს. მთები ტყეებით არის დაფარუ-ლი, მათს მწვერვალზე პიტალო კლდეები კბილებივით ჩაქედი-ლან ღრუბლებში. როსტომე-ლა ძლივს გადასერავს ამ ხშირ ტყეებს და მიაღწევს კლდოვან მწვერვალს. სამარისებური სი-ჩუმეა. ყველაფერი ღუმს, ჩქა-მიც კი არ ისმის. მის ფეხქვეშ უფსკრულია, ზევით კი—ბნელი კლდე. შორს რაღაც ცოცხა-ლი არსება ინძრევა. როსტო-მელა მას უახლოვდება, ეს შა-ვი უშველებელი ყორანია, რო-მელიც ციკაბო მწვერვალზე ზის და ნისკარტით კლდეს ამტე-რებს.

„შორიდან მოდიხარ?—ეკით-ხება ყორანი, — საით არის შე-ნი გზა?“

როსტომელა უყვება თავის თავგადასავალს, ყორანი ჩა-ფიქრდება.

„მე არ მომისმენია ლაპა-რაკი ისეთი ქვეყნის შესახებ, სადაც ცოცხალი არ იცნობდეს სიკვდილს. გინდა ჩემთან დარ-ჩენა? ბედმა მარგუნა, რომ მა-შინ დავემსახურო სიკვდილი, როდესაც ჩემი ნისკარტით ამომ-

bas par les morceaux de pierre arrachés du rocher avec mon bec. Je ne puis en extraire à la fois qu'une pierre de la grosseur d'une petite noisette, et, tant que je n'aurai pas rempli le précipice tu ne pourras mourir, Rostomèle.

— Ce n'est pas ce que je cherche. Quel plaisir aurais-je à voir la mort s'approcher avec chaque éclat jeté dans le vide par toi?»

Et Rostomèle continua sa route.

La dixième année de son voyage finissait quand, ayant traversé les montagnes, il aperçoit les limites de la terre.

La mer sans bornes s'étendait devant lui, et les vagues venaient mourir à ses pieds avec un tendre murmure. Et là-bas, tout au loin, là où la mer se fondait dans l'azur du ciel, scintillait un doux rayonnement. Rostomèle ne pouvait en détacher ses regards. Tout son cœur était allé vers cette splendeur inconnue.

ტერეული კლდის ნატეხებით აი ამ უფსკრულს ამოვაესებ, ქვევით რომ ხედავ. მე არ ძალმიძს დღეში პატარა თხილის ოდენა ქვის მეტის ამოტეხვა და სანამ უფსკრულს პირამდე არ ამოვაესებ, შენც არ მოყვდები, როსტომელა.

— არა, ეს ის არ არის, რასაც მე ვეძებ. რა სასიამოვნო იქნება, ეუყურო სიკვდილის მოახლოებას, შენ მიერ მომტერეული გრანიტის ყოველი ნამსხვრევის უფსკრულში ჩაგდებისას?»

და როსტომელამ განაგრძო თავისი გზა.

მისი მოგზაურობის მეათე წელიც მიიწურა, როდესაც მთები გადალახა, მიწის საზღვრები შეამჩნია.

IV

მის წინ თვალუწვდენი ზღვა გადაიშალა, რომლის ტალღები ნაზი შხუილით ეალერსებოდა მის ფეხებს. და იქ, ძალიან შორს, სადაც ზღვა იკარგებოდა ცის ლაქვარდში, რაღაც ნაზად კიაფობდა. როსტომელა ამ სანახაობას თვალს ვეღარ ამორებდა, მას გული მიუწევდა ამ უცნობი მშვენიერებისაკენ.

Et voilà que, sans s'en apercevoir, attiré par une force surnaturelle, il quitte la terre et s'envole vers les rayons qui carressent et subjuguent son coeur brûlant.

V

Dans une brume légère étincellent et tressaillent les reflets d'un splendide palais de diamants. Au milieu d'une selle luxueuse, sur un nuage rose qui se balance doucement.... tais-toi, grossière et brutale parole humaine;

Tu ne trouverais ni les sons ni les mots pour décrire celle devant laquelle pâlisent les rayons puissants du soleil. — Tournant vers Ros-tomèle son regard étincelant, elle lui dit;

«Mortel, qu'est-ce qui t'attire ici?

— Je ne sais qui tu es, ô lumineux! mais je sens, j'ai la foi que c'est toi seule que j'ai cherchée, par toi seule que j'ai souffert et par toi seule que j'étais attiré.

— Tu cherches l'immortalité, et ton coeur ne t'a pas trompé. Oui, en moi et avec moi on peut ne pas connaître la mort, si cependant

და აი, შეუმჩნეველად რა-ღაც ზებუნებრივი ძალით, ის ტოვებს დედამიწას და სხივებისაკენ მიფრინავს, რომლებიც მის მხურვალე გულს ეალერ-სებად და იმორჩილებენ.

აღმასის ბრწყინვალე სასახ-ლის ანარეკლი მსუბუქ ნისლში ელვარებს და თრთის, მდიდ-რული დარბაზის შუაგულში ვარდისფერ ღრუბელზე, რომელიც ნაზად ქანაობს, წამოწოლილია იყუჩე, ტლანქო და უხეშო ადამიანურ-ო ხმავე!

შენ ვერ მონახავ ვერც ბგე-რებს, ვერც სიტყვებს, რომ აღ-წერო ის, რის წინაშეც მზის ძლიერი სხივებიც კი მკრთალ-დება. — ქალმა გასხივოსნე-ბული სახით შეხედა როსტო-მელას და უთხრა:

„მოკვდავო, რამ მოგიყვანა აქ?

— მე არ ვიცი ვინა ხარ შენ, ოჲ, ნათელი! მე ვგრძნობ, მე მწამს, რომ მხოლოდ შენ ხარ ის, ვისაც ვეძებ, მხოლოდ შენ ხარ ის, ვინც მე მტანჯავს, ვინც მე ასე მიზიდავს.

— შენ უკვდავებას ეძებ და შენმა გულმაც სწორედ გიყარ-ნახა. დიახ, ჩემი სახით და ჩემ-თან ერთად სიკვდილის შე-ცნობა არ შეიძლება, თუმცა...

Au premier jour de la création, j'ai été telle que tu me vois et telle je disparaîtrai avec la dernière minute du monde. Mon nom est B e a u t é. Je suis le bonheur et la vie de l'Univers.

Mais, crois-moi, la vie en moi et avec moi seule est bien au-dessus des forces humaines. Tu ne saurais contenir, posséder en toi l'immortalité. Ton corps est fait de terre, donc tu es le débiteur de la terre, elle trouvera le moyen de te faire acquitter ta dette envers elle. Car pour vous autres mortels, elle est la force invincible. Si tu le veux, reste avec moi. Pendant que tu me contempleras, tu ne dépendras plus de la terre. L'accès de mon palais est interdit à la morte“.

Rostomèle se taisait; plongé dans une extase surhumaine, il regardait la B e a u t é comme si elle lui apparaissait dans un doux songe.

Mille années passèrent comme autant de secondes. Rostomèle fut tout à coup frappé au cœur d'une douleur si pénétrente qu'elle semblait avoir employé mille années à se concentrer.

სამყაროს გაჩენის პირველ დღიდანვე მე ვიყავი ასეთი, როგორსაც ახლა მხედავ და ასეთივე გავქრები სამყაროს უანასკნელ წუთთან ერთად. მე მქვია მ შ ე ე ნ ი ე რ ე ბ ა. მე ვარ მსოფლიოს ბედნიერება და სიცოცხლე.

მაგრამ მერწმუნე, სიცოცხლე მხოლოდ ჩემშია და ჩემთან ერთად ის ზეადამიანურია. შენ ვერ მოიპოვებ, ვერ დაუფლები უკვდავებას. შენი სხეული მიწისეულია, მაშასადამე, შენ მიწის მოვალე ხარ, ის შენ საშუალებას გაძლევს გადაუხადო ვალი, რადგან თქვენთვის, მოკვდავთათვის, ის უხილავი ძალაა. თუ გსურს ღარიბი ჩემთან, სანამ მე შენ პირისპირ მიყურებ, მანამ მიწაზე აღარ იქნები დამოკიდებული. ჩემი სასახლის მისადგომი სიკვდილისათვის მიუღწეველია“.

როსტომელა ღუმდა; ზეადამიანურ ექსტაზში მყოფი, უყურებდა მ შ ე ე ნ ი ე რ ე ბ ა ს, თითქოს ნეტარ ძილში მოჩვენებოდეს ის.

VI

განლო ათასმა წელმა, ვითარცა ათასმა წამმა. უცებ მწუხარება როსტომელას ისე მოხვდა გულში, თითქოს ათასი წლის განმავლობაში დაგროვებული ტკივილი ეგრძნოს.

«Lumineux dit-il, la langue séchée par l'émotion, il y a longtemps que je n'ai vu ma mère, mes parents, mes amis, le pays où je suis né, où j'ai grandi. Il y a longtemps que j'ai quitté pour toi tout ce qui m'était cher! Permets-moi de revoir mes proches, seulement pour un court instant, après je serai à toi pour toujours».

Avec un sourire calme, la Beauté lui répond:

«Je connais la puissance de la terre. Est-il donné aux forces humaines de lutter avec elle? Va, malheureux, soumets-toi au sort commun à tous les hommes. Seulement, je te prévins, tu es resté avec moi la centième partie d'une parcelle de l'éternité, mille ans pour les hommes. De ceux avec lesquels tu as vécu, tu ne trouveras même plus les os.

— Mais comment, je ne suis resté ici qu'une minute?

— Va, et convaincs-toi. Si, après être revenu dans le monde, tu veux revivre les années qui ont passé invisibles à côté de toi, respire le parfum de cette fleur rouge

„ნათელი, — თქვა მან ალღე-
ვებისაგან გამშრალი ენით, —
დიდი ხანია, რაც მე არ მინა-
ხავს ღელაჩემი, ჩემი ნათესა-
ვები, ჩემი მეგობრები, ის ქვე-
ყანა, სადაც დაეიბადე, სადაც
გავიზარდე. დიდი ხანია, რაც
მე შენი გულისათვის მიეატო-
ვე ყველაფერი, რაც ჩემთვის
ძვირფასი იყო მომეცი ნება,
მხოლოდ მოკლე დროით ვი-
ნახულო ჩემი ახლობლები, შემ-
დეგ კი სამუდამოდ შენი ვიქ-
ნები“.

მშვენიერებამ ოდნავი ღიმი-
ლით უპასუხა.

„მე ვიცი მიწის ძალა, განა
ადამიანს შეუძლია მას შეე-
ბრძოლოს? წადი, საპრალოვ,
დაემორჩილე ყველა ადამიანის
საერთო ხედვას. შენ ჩემთან
დაქავი მეთხადე ნაწილი სამა-
რადისო წუთისა, — ათასი წე-
ლი ადამიანებისათვის, მხოლოდ
გაფრთხილებ, იმათგან, ვისთა-
ნაც ცხოვრობდი, ეყრდნობის
ძელებსაც კი ველარ იპოვნი.

— კი მაგრამ, მე აქ მხოლოდ
ერთი წუთი ვიყავი?

— წადი და დარწმუნდი, თუ
შენ გინდა იმ ქვეყანაში დაბ-
რუნების შემდეგ „ცოცხლო და
გაიგო, რა დრომ განვლო შეუმჩ-
ნელებლად შენს გვერდით, ამ წი-
თელ ყვავილს დაყნოსე, რომელ-

que je t'offre. Si au contraire tu arrives à comprendre le prix de la mort pour les hommes, mets cette blanche fleur sur ton visage. Va en paix, adieu».

საც მე შენ გთავაზობ, და თუ ბირიქით შენ იმისათვის მოხვდები, რომ გაიგო, თუ რა ფასი აქვს ადამიანისათვის სიკვდილს, მაშინ ეს თეთრი ყვავილი სახეზე მიიფარე. მშვიდობით იყავი“.

VII

Un sable blanc brûlé par le soleil, quelques rochers pointus et arides, et, plus loin, le mugissement et le bruit des vagues épaisses, menaçantes. Au-dessus des vagues, les ailes blanches d'une mouette, et, dans son cri plaintif, Rostomèle croit entendre comme dans un sanglot ce dernier mot: Adieu! Adieu! Adieu!

La mouette rapide s'envola, et avec elle s'éloignèrent les derniers sons de l'Adieu.

მზისაგან გაყვარებული თეთრი ქვიშა. რამდენიმე წვეტიანი და შიშველი კლდე, და უფრო შორს, აზვირთებული მრისხანე ტალღების გუგუნია და ხმაური. ტალღების ზევიითოლით თეთრი ფრთები გამოჩნდებიან, და მის საცოდავ ყვირილში როსტომელას თოქოს მოესმის, როგორც ქვიშაში, ეს უკანასკნელი სიტყვა: მშვიდობით! მშვიდობით!

გაფრინდა მარდი თოლია, და მასთან ერთად უკანასკნელი ეჭო მშვიდობისა.

VIII

Rostomèle marche hardiment par monts et par vaux. Déjà, il atteint l'endroit où le corbeau travaillait naguère pour mériter la mort. Mais où sont les rochers? Il n'y a plus qu'une pleine unie; précipice et rochers sont nivelés.

როსტომელა მხნედ მიადიქებს მთასა და ბარში. და აი, მან მიაღწია იმ ადგილს, სადაც ყოვანი ამას წინათ კლდეს ამტკრებდა, რომ სიკვდილს ღირებოდა. მაგრამ სადღაა უფსკრული, სადღაა კლდეები? ყველაფერი გასწორებულია — უფსკრულია და კლდეებიც, მხოლოდ ვაკე დარჩენილა.

Le corbeau est perché sur une petite pierre, il a caché sa tête sous son aile. Rostomèle touche le corbeau et le corbeau tombe en poussière. Il avait rempli sa destinée et mérité la mort.

Puis Rostomèle vit dans le désert les ossements du cerf dispersés et blanchis; la ramure avait touché le ciel et le crâne s'était fendu. Lui aussi avait atteint l'heure de la délivrance.

Plein d'un lugubre pressentiment, Rostomèle continue sa route en toute hâte; l'angoisse oppresse son cœur.

Voilà la terre natale. Oui, toujours les mêmes montagnes, les mêmes vallées, les mêmes rivières suivent le même cours. Mais tout ce qui est humain est devenu méconnaissable. Là où s'étendaient des déserts désolés, ont surgi des villes et des villages; là où se trouvaient jadis des forêts dont le silence n'était même pas troublé par le hurlement des bêtes fauves, le laboureur chante en ensemençant la terre féconde.

პატარა ქვაზე ყორანი ზის, და თავი ფრთებში ჩაურგავს. როსტომელა შეეხო ყორანს და ყორანი მტერად იქცა. ყორანს შეუსრულებია, რაც ბედმა მიუ-საჯა და სიკვდილი დაუმსახუ-რებია.

შემდეგ როსტომელამ დაინ-ხა უდაბნოში ირმის გაფანტუ-ლი და გათეთრებული ძვლე-ბი, მისი რქები ცას მიბჯნო-და და თავის ქალა გაპობოდა. მასაც დადგომოდა გათავისუფ-ლების ჟამი.

IX

საშინელი წინაგრძნობით აღ-საცხე როსტომელა მიიჩქარის. მას სევედა აწევს გულზე.

აი მშობლიური მიწა. ყველ-გან იგივე მთები, იგივე ვე-ლები, იმავე გზით მავალი მდინარეები, მაგრამ ყველა-ფერი ადამიანური შეუცნო-ბელი გამხდარა. სადაც უდაბ-ნოები იყო გადაკიმული, ქა-ლაქები და სოფლები გაჩე-ნილია; სადაც ოდესღაც ტყეე-ბი იყო, რომელთა სიჩუმეს ნადირთა ღმუილიც კი ვერ არღევდა, მიწის მხენელ-მთესველი მღერის და თან თესავს უხე მიწაში

Et les hommes ne sont plus les mêmes. Rostomèle ne comprend pas leur langage, leurs costumes lui semblent bizarres. Ah! les voilà ces chères montagnes. Rostomèle en reconnaît chaque crevasse, chaque rocher.

Il y a si peu de temps qu'il les parcourait dans son enfance turbulente. Mais, parmi ces montagnes, où est donc cette riche et bruyante cité?

Le silence règne partout; on ne voit qu'un amas de pierres disparaissant sous la mousse et le lierre. Au milieu de ces ruines antiques, Rostomèle distingue une pauvre église et, près d'elle, une toute petite maisonnette misérablement bâtie. Un vieux prêtre est assis près de la porte, sur une ancienne pierre tumulaire. Autour de lui, le silence de la mort, le règne calme du repos.

Rostomèle se précipite vers le prêtre et lui demande:

ხალხიც აღარ არის ისეთი. როსტომელას არ ესმის მათი ენა, მათი სამოსი უცნაურად ეჩვენება. აჰ! აი ეს ძვირფასი მთები. როსტომელამ იცნო ყოველი ნაპრალო, ყოველი კლდე.

სულ ცოტა ხნის წინათ დაუცხრომელ ბავშვობაში, მან ისინი დაირბინა. მაგრამ, ამ მთებს შორის სადღა არის მდიდარი და ხმაურიანი ქალაქი?

ყველგან სიჩუმე სუფევს; მხოლოდ ხავსითა და სურთითი დაფარული ქვების გროვა მოჩანს. ამ ძველთაძველ ნანგრევებს შორის, როსტომელა ღატაკ ეკლესიასა და მის ახლოს, მთლად საცოდავად შეთხზნილ სულ პატარა სახლს არჩევს. მოხუცი მღვდელი ზის კართან ახლოს, ძველი საფლავის ქვაზე, ირგვლივ სამარისებური სიჩუმეა.

X

როსტომელამ მიიბრინა მღვდელთან და ჰკითხა:

«Mon père, dis-moi, où donc est la ville de la reine Magdana? Tu la connais, n'est-ce pas?

Est-elle encore de ce monde? Ne m'as-tu vraiment pas reconnu? Je suis Rostomèle, fils de rois, votre futur souverain. Tu te souviens sans doute comment je suis parti d'ici, ne voulant pas me résigner à la mort? Il y a si peu de temps de cela!»

Le prêtre répond:

«J'ai peine à te comprendre, passant, tu parles le langage des vieux manuscrits, plus incompréhensible même. J'ai entendu la légende sur l'antique reine de Magdana. On raconte que, sur cette place, s'élevait sa ville et qu'elle avait un enfant nommé Rostomèle. La légende ajoute que ce fils s'en alla, qu'il disparut et que l'empire périt. On dit que ces ruines ont plus de mille ans».

Rostomèle courba la tête. «O éternel mystère du temps! On dirait qu'hier encore je foulais ce sol, j'embrassais ma mère, je vivais insouciant, choyé de tous et je m'amusais en sautillant.

„მამაო მითხარი, სად არის დედოფალ მაგდანას ქალაქი? ხომ იცნობ მას?

ველავ ამ ქვეყნად არის? ნუთუ მართლა ვერ მიცანი? მე როსტომელა ვარ, მეფის ვაჟი, თქვენი მომავალი ხელმწიფე. ხომ გახსოვს, როგორ წავედი მე აქედან, ხომ გახსოვს, რომ არ მინდოდა სიკვდილს დაემორჩილებოდი? რა ცოტა დრომ განელო მას შემდეგ!»

მღვდელმა უპასუხა:

„მოგზაურო! მივირს შენი გაგება, შენ უძველესი ხელნაწერების ენით და უფრო გაუგებრადაც ლაპარაკობ.

მე გამიგონია ლეგენდა უძველეს დედოფალ მაგდანაზე. გადმოცემის მიხედვით ამ ადგილას გაშენებული იყო მისი ქალაქი, მას ჰყავდა ვაჟი, რომელსაც როსტომელა ერქვა. ლეგენდა უმატებს, რომ ეს ვაჟი წავიდა, გადაიქარგა და სამეფო დაიღუპა. ამბობენ, რომ ეს ნანგრევები ათასზე მეტი წლისაა».

როსტომელამ თავი ჩაქინდა. „ოჰ! დროის მარადიულო იდუმალებავ! თითქოს ჯერ კიდევ გუშინ ვტყუვნიდი ამ მიწას, ეხვეოდი დედას. უზრუნველად ვცხოვრობდი, ყველა მანებვიერებდა, ყველასი მჭეროდა და თამაშობით ვერთობოდი.

Que suis je aujourd'hui? Un conte oublié, une légende effacée. Reviens vers moi, ô temps passé!

D'une main fiévreuse, il saisit la fleur rouge et la respire.

Rostomèle revécut mille ans, qui s'écoulèrent comme une minute.

Parmi les pierres, on vit alors quelque chose de grisâtre, quelque chose recouvert d'une poussière sépulcrale, des ossements desséchés revêtus d'une peau parcheminée et accumulés en un tas. Et ce quelque chose d'effrayant, de macabre murmure, et d'un mouvement, d'un accent à peine perceptibles, appelle à lui le prêtre.

Le prêtre entend ce chuchotement comme le souffle du vent dans les feuilles séchées: «Sors, sors de mon sac la blanche fleur, vite, vite, afin que je respire la jouissance de la mort»

რა კარ დღეს? დავიწყებული ზღაპარი, წაშლილი ლეგენდა. დამიბრუნდი წარსულს დროე!

როსტომელამ აცახცახებულ ხელი სტაცა წითელ ყვავილს და დაყნოსა.

XI

როსტომელამ ათასი წელიწადი ისე იცოცხლა, თითქმის ერთ წუთს გაეცდოს.

XII

მაშინ ქვებს შორის გამოჩნდა რაღაც მონაცრისფრო, რაღაც სამარისებური მტკრით დაფარული, გამხმარი ტყავის სამოსელში გახვეული და ერთად თავმოყრილი ძვლები და ეს შემადრწუნებელი რაღაც, მგლოვიარე ჩურჩულით და ძლივს შესამჩნევი მოძრაობით თავისთან იხმობდა მღვდელს.

მღვდელს ეს ჩურჩული მშრალ ფოთლებში ნიავის ქროლვასავით მოესმა. „გამოდი, გამოდი ჩემი ჩანთიდან, თეთრო ყვავილო. სწრაფად, სწრაფად, რომ ჩავიყნოსო სიკვდილის ნექტარი“.

Et la mort couvrit Rostomèle du calme de ses ailes. Les paysans se rassemblèrent et rendirent humblement à la terre ce qui autrefois s'appelait Rostomèle et qui avait tant aspiré après l'immortalité.

და როსტომელას სიკედილი გადაეფარა თავისი მშვიდი ფრთებით. შეგროვდნენ გლეხები და წყნარად მიაბარეს მიწას ის, ვისაც ოდესღაც როსტომელა ერქვა და ვინც ამდენს ისწრაფოდა უკვდავებისა.

ბარონ დე ბაი და ქართველი საზოგადოებრიობა

სულითადა გულთა ესეამ უკეთესი და მშვენიერი სასოფელის სადგურადქალს.

ბ ა რ ო ნ დ ე ბ ა ი

როდესაც აღამიანი ბარონ დე ბაის წიგნებს კითხულობს, ის ნათლად ხედავს, თუ რა კმაყოფილებით წერს ფრანგი მეცნიერი მოწინავე ქართველი და რუსი მოღვაწეების ახლო-ურთიერთობაზე, რომ პუშკინი, ლერმონტოვი, პოლონსკი და სხვები დაინტერესებული იყვნენ ქართველი ხალხის ცხოვრებით.

ქართველი საზოგადოებრიობა მუდამ გულითადად და ხელგაშლილად ხვდებოდა სასურველ ფრანგ სტუმარს. ქართულ პერიოდიკაში სისტემატურად ქვეყნდებოდა ცნობები, წერილები ბარონ დე ბაის საქართველოში მოგზაურობის შესახებ, ბიბლიოგრაფები მის წიგნებზე. ასე, მაგალითად, „ივერიაში“ დაიბეჭდა ვრცელი წერილი სათაურით: „ბარონ დე ბაი და ჩვენი ქვეყანა“¹, ბიბლიოგრაფია დე ბაის წიგნზე. „საქართველოში“², „წერილი პარიზიდან“³, რომელშიც მოკლე შინაარსია გადმოცემული დე ბაის მიერ პარიზში წაკითხული ლექციისა საქართველოს შესახებ და სხვა.

გასული საუკუნის მიწურულში თბილისისათვის ჩვეულ შესანიშნავ ხავერდოვან ოქტომბრის თვის კვირა დღეს თბილისის ინტელიგენციამ დიდი სადილი გაუმართა რუს მწე-

¹ „ივერია“. 1901, № 164.

² იქვე. 1898, № 130.

³ იქვე. 1898, № 39.

რალს ევგენი მარკოვს და ფრანგ მეცნიერს ბარონ დე ბაის ვერაზე „ფანტაზიის“ ბაღში. ეს იყო საინტერესო, დაუვიწყარი შეხვედრა ქართველი, რუსი და ფრანგი ხალხის წარმომადგენლებისა საქართველოს მიწაზე.

შეკრებილნი სტუმრებს მუსიკითა და სიმღერით შეხვდნენ, მიართვეს ცოცხალ ყვავილთა თაიგულები. ღამის 11 საათზე სტუმრები სუფრას მოუსხდნენ, თამადად არჩეულ იქნა გაზეთ „კავკაზის“ რედაქტორი ვ. ველიჩკო. სუფრას უსხდნენ: ილია ჭავჭავაძე, რომლისკენაც მიპყრობილი იყო ყველას თვალები, გენერალ-მაიორი ი. ს. ჭავჭავაძე, გენერლები: ნ. ბ. ერისთავი, კ. ქ. მამაცაშვილი, ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები: ნ. ცხვედაძე, დ. სარაჯიშვილი, ს. ესაძე, თბილისის ვიცე-გუბერნატორი კ. კ. სტეფანოვიჩი, პირველი კლასიკური გამნაზიის დირექტორი ლ. ლ. მარკოვი და სხვები.

თამადამ მადლობა გადაუხადა დამსწრეთ მისი სუფრის ხელმძღვანელად არჩევის გამო და ქართული წესისამებრ პირველად ადღეგრძელა სტუმრები: ევგენი მარკოვი და ბარონ დე ბაი.

სუფრის ხელმძღვანელმა მადლობა მოახსენა ე. მარკოვს საქართველოში ჩამოსვლისათვის, ზოგადად დაახასიათა საქართველო, მისი წარსული, ქართველი ხალხი და ქართული სტუმართმოყვარეობა, — ისე მოგეწონებათ ეს მხარე და ეს ხალხი, — უთხრა მან ე. მარკოვს, — ისე დასტკბებით აქ ყოველივეთი, რომ მშობლიურ მხარედ ჩათვლით საქართველოსო და ყველაფერი ეს ხელს შეუწყობს რუსი და ქართველი ხალხის ერთმანეთთან კიდევ უფრო დაახლოებას, მათ შორის ძმობას, სიმართლესა და სიყვარულსო.

ბარონ დე ბაის სადღეგრძელოში თამადამ აღნიშნა: „ვეგებებით სახელოვანი საფრანგეთის“ შვილს, რომელიც მეცნიერების სიყვარულმა მოიყვანა აქ, ჩვენთან, წმინდა ნინოს მშვენიერ ქვეყანაში და ჩვენად გახადა. შენი კეთილი გული გადასცემს შორეულ მეგობარ ფრანგებს დიდებას, სიხარულს, მწუხარებას და თვალწარმატებულ მშვენიერებას ჩვენი ქვეყნისას. ხელოვნება, მეცნიერება და ისეთი გული, როგო-

რიც თქვენა, მიხვდა მშვენიერებას რუსეთის თვალუწდენელი ველისას, კრემლის ძველი კედლების და საქართველოს ღვთაებრივი მთებისას. სალამი შენ, ჩვენო მეგობარო და გაუმაჯოს საფრანგეთს“.

ბარონ დე ბაიმ ფრანგულ ენაზე შემდეგი საპასუხო სიტყვა წარმოთქვა: „სიტყვებს ვერ ვპოებ იმ სიამოვნების გამოსახატავად, რომელსაც მე ვგრძნობ ჩემი საყვარელი სამშობლოს მიმართ აქ გამოთქმულ გრძნობათა გამო. რუსეთში ხშირი მგზავრობის დროს დაახლოებით შევიტყვე და გავიგე, რა სიამოვნებით ეგებებიან ამ დიად ქვეყანაში ფრანგებს. ასეთივე გულუხვი და მომხიბვლელია ეს სტუმართმოყვარეობა საქართველოში.“

საქართველო დიადი და პოეტური ქვეყანაა, რომლის ხილვის ბედნიერებასაც ეს მესამედ ველირსე. ის შეუერთდა რუსეთს. ქართველი ხალხი მეგობრულად გადაესვია რუს ხალხს და მიუძღვნა მას საიმპერატორო გვირგვინის საუკეთესო მოსართავი, — საუნჯე წმინდა ოქროსაგან მომზადებული, ისეთი წმინდა, როგორიც საქართველოს გულია, საუნჯე შემკობილი ძვირფასი ლალებით, ისეთი წითელი, როგორიც მგზნებარე სისხლია ამ ქვეყნის დიდსულოვანი შვილებისა. სამწუხაროდ, იმ გრძნობათა გამოსატქმელად, რომელსაც ვგრძნობ თქვენი დაუფასებელი ქვეყნის ხილვის დროს, ჩემთვის საჭიროა მიუწვდომელი მჭევრმეტყველება.

მადლობის ნიშნად თქვენ აქ, თბილისში, საქართველოს ძველ სატახტო ქალაქში პატივს სცემთ ორ მოგზაურს: უცნობ მგზავრს, არქეოლოგს და შესანიშნავ მწერალს, ფრანგსა და რუსს. ორივეს უყვარს ეს ქვეყანა, სადაც მათ ასე გულახდილად ეგებებიან. დღევანდელ ლიტერატურულ ზეიმში მე ვხედავ რუს-ფრანგთა კავშირის ძველი საქართველოს მიწა-წყალზე: სულით და გულით ესვამ უკვდავი და მშვენიერი საქართველოს სადღეგრძელოს“.

თამადამ სტუმრების შემდეგ პირველად ილია ჭავჭავაძე ადღეგრძელა და დაახასიათა უმთავრესი თვისებანი მისი მწერლობისა და მოღვაწეობისა. ეს თვისებანი, — თქვა მან, —

განუთქილი სიყვარულია თავისი ერისა და მიწა-წყლის მიმართ, თავისი გულწრფელობა, ეს უძვირფასესი საუნჯე ყოველი მწერლისა. ეს თვისებანი, თავისთავად დაუფასებელნი, ამართლებს მწერლის შეცდომებსაც კი და აათქეცებს იმის სიმართლეს. ასეთ კაცთან ყოველთვის შეიძლება საუბარი, თუნდაც რომელიმე საგნის შესახებ სხვა შეხედულებისა და აზრისაც იყოთ, ვიდრე თვით იგი არის. შორიდან მოსული რუსი მოღვაწისათვის სასარგებლოა უსმინოს ხოლმე ასეთი ადამიანების ხმას მაშინაც კი, როდესაც შენთვის უსიამოვნო სიმართლეს გეუბნებიან და ნათქვამში საყვედური მოისმის. სიყვარული და გულწრფელობა ყველაფერზე მაღლა დგას. რადგან იგი საუკეთესო გზაა სიმართლისა, რომელსაც ამ მაღალ გრძნობათა მქონე ადამიანი კერძო ინტერესებზე მაღლა აყენებს, ასე გასინჯეთ იგი მწერლისათვის განსაკუთრებულ გმირობას შეადგენს, იგი უპირატესია ავტორულ და პირად თავმოყვარეობაზე. თავის სიტყვაში ველიჩკომ ასეთი მაგალითი მოიტანა: ერთხელ, როცა ილია ჭავჭავაძეს ვილაყამ უსაყვედურა, რომ ერთი საგნის შესახებ შენზე უწინ სხვამ ამოიღო ხმაო, ის დაემოწმა და აღიარა იმ კაცის ღვაწლი ამ საქმეში, რადგან გრძნობდა, რომ ასეთი გულწრფელობა კი არ ამცირებს, პირიქით, უფრო ამძლევს ზაზოგადო მოღვაწეს, რომელიც სიმართლისა და სიკეთისათვის იბრძვის“.

ილია ჭავჭავაძის სადღეგრძელოს ყველანი ფეხზე ადგომით და ტაშისცემით შეხვდნენ, რომელსაც თან მოჰყვა მრავალუბრი და ქართული ცეკვა.

ვახშამზე სიტყვა წარმოთქვა ევგენი მარკოვმა: „მე არ ვიცი როგორ გამოვთქვა ჩემი გულითადი მადლობა თქვენდამი, დიდად პატივცემულო ბატონებო, რომლებმაც ღირს მყავით და მიმიღეთ ერთი უბრალო მწერალი ასე გულტბილად და პოეტურად. რა თქმა უნდა, ამას მე იმდენად ჩემს თავს არ ვაწერ, რამდენადაც თქვენს განათლებულ თანაგრძნობას ყოველი პატიოსანი მწერლის მოღვაწეობის მიმართ, რომელიც ასე საჭიროა დღეს ჩვენი საერთო მამულისათვის.“

მე პირველად არა ვარ აქ და არამცთუ სულით და გულით შემოყვარდა თქვენი მშვენიერი საქართველო, სავსე სამსახურით მზითა და სამხრეთის გულითადობით, არაძედ, გავიყვანი რა მისი ღვაწლმოსილი ისტორია, გავიმსჭვალე ღრმა პატივისცემით თქვენი რაინდული, გმირული ერისადმი, რომელმაც მრავალი საუკუნის განმავლობაში მართლმართონ თავისი მკერდი შეუშვია ზამინ ყოვლად შემემუსვრელ მუღალმანობის მახვილს და თავისი სისხლით იხსნა აზიური ბარბაროსობისაგან ევროპის ქრისტიანული ცივილიზაცია.

მე ვყოფილვარ მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, მაგრამ არსად არ მინახავს და არ მიგრძენია ასეთი ლიყვარული და მხიარული ჩვეულება სუფრად სხდომის დროს, საუცხოო გალობა, რომელიც მოსაწყენ კრებას მეგობრულ სასაუბროდ გადაქცევს ხოლმე. მე ვფიქრობ, რომ ასეთი სიმღერა შეუძლია მხოლოდ ქართველის წმინდა და კეთილ გულს, რომელშიც ბნელი არა არის-რა.

ესეამ, ბატონებო, საქართველოს სახელოვან შვილთა სადღეგრძელოს, განსაკუთრებით კი უაღრესად სიმპათიური მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის ილია ჭავჭავაძის სადღეგრძელოს“.

კვლავ იგრილა ტაშმა ილიას პატივსაცემად, სადღეგრძელო სადღეგრძელოს მოსდევდა, სიტყვა—სიტყვას, ყანწი — ყანწს. გაისმოდა საუცხოო სიმღერა-გალობანი, ჩამლებსაც მეთაურობდნენ ყარალაშვილები.

სამაღლობელო სიტყვას ამბობს ილია ჭავჭავაძე, ყველანაირ სულგანაბულნი უსმენენ მას. ილია მისთვის ჩვეული სიღინჩით და გულში ჩამწვდომად იწყებს: „ნება მიბოძეთ მეც. სხვათა შორის, საღამო მოგართვათ ჩემი მრავალტანჯულ სამშობლო მხარეში, რომელმაც, დასასრულ, თავისი მშვიდობიანობა მოიპოვა რუსეთის სულგრძელი ერის მფარველობის ქვეშ, რომლის წინამძღოლთა შორის გონებრივი და ზნეობრივი განვითარებისა და წარმატების გზაზე ერთი უცილობლად თქვენცა ბრძანდებით. გთხოვთ გვწყალობდეთ და გიყვარდეთ ჩვენ, დავიწყებულნი მოქალაქენი რუსეთის ქვე-

ყნისა, ჩვენი საერთო მამულისა. ვამბობ დავიწყებულნი, იმიტომ კი არა, რომ არავის ვახსოვართ, არამედ იმიტომ, რომ არავინა გვცნობს. იშვიათია, რომ რომელიმე რუს მოხელეს ასჩენოდეს სურვილი და ხალისი იცოდინოს რამ ჩვენი, ჩაიხედოს ჩვენს გულში, გაიგოს ჩვენი გულთნადები და ჩვენი ჭეშმარიტი და არა მოგონილი ზრახვისა და სასოების კვალობაზე მოგვიწყას რაც გვეკუთვნის ყოველ საქმესა და დაწყობილებაში, რომელთაც სახელმწიფო მნიშვნელობა აქვთ ჩვენს ქვეყანაში.

მე ამას ვამბობ არა ვისიმე საწყენად და საყვედურად, არამედ სურვილით, რომ დაიდგინოს ჩვენს შორის სულიერი კავშირი, რომელიც აღმოიშობება ხოლმე მარტო ურთიერთის გაცნობისაგან.

რა საჭიროა დამალვა: ჩვენ უცილობლად გვიყვარს ჩვენი სამშობლო, ხოლო არც საჭიროა სიყალბე: მარტო მით, რომ ჩვენ ჩვენი სამშობლო გვიყვარს, გვიყვარს რუსეთიც. ეს ბუნებრივი, ცხადი, ადვილად გასაგებია საგანთა არსების მისედვით. ეს ჩვენი სიყვარული ჩვენი სამშობლოსადმი ის მაგარი და შუამდგომელი ჯაჭვია, რომელიც აერთიანებს ჩვენს ზრახვასა და სასოებას უკეთესი რუსეთის ზრახვასა და სასოებასთან. სწორედ ამ ჩვენი სამშობლოს სიყვარულში უნდა მოიძებნოს ნასკვი ნაწილთა დაახლოებისა და გაერთიანებისა მთელთან საკეთილდღეოდ ყოველთა და ყოვლისათვის. წაართვით ადამიანს ეს სიყვარული სამშობლოსადმი და მის გულში ველარ იპოვით ამისთანა ღრმასა და მაგარ ადგილს, რომ ზედ ამოიყვანოთ საფუძველი ერთგულებისა და სიყვარულისა.

სამწუხაროდ ჩვენდა, ასე არ ესმის ყველას კეთილმოქმედი მნიშვნელობა სამშობლოს სიყვარულისა. ამიტომაც მცირედი გამოცხადება ამ სიყვარულისა იმისთანა წყნარ და მშვიდობიან საქმეში, როგორიც ეთნოგრაფიული თვითმყოფელობაა, ჰგონიათ რაღაც შეუხდომელი ცოდვა. და ეს ყველაფერი წარმოსდგება იქიდან, რომ ჩვენ არ გვიცნობენ. ჩვენ გვიყურებენ, და არა გვხედავენ, გვისმენენ და არა ესმით

ჩენი. ამაშია მთელი ჩენი უბედობა. ამაშია დასაბამი ყოველის პო-არაობისა ჩენს ქვეყანაში.

საბედნიეროდ, რუსეთისა და მის მფარველობის ქვეშ მყოფ სხვადასხვა ერთა საქმე მარტო ამისთანა ადამიანებზე არაა დამოკიდებული. არიან რუსეთში ისეთი კაცებიც, რომლებსაც ნამდვილად გაუგიათ ქვეშარიტი დანიშნულება რუსის მოღვაწეობისა რუსეთის განაპირა ქვეყნებში. ნება მომეცით, ევგენი ლეონის ძე, განსაკუთრებული სიამოვნებით ამისთანა კაცთა შორის დაგასახელოთ თქვენც. თქვენს წერილში კავკასიის შესახებ, თქვენს განათლებულს გულთახედვას არ გამოჰპარვია საჭიროება ამ დიად დანიშნულებას რუსისას განაპირა ქვეყნებში თქვენი მსჯავრი დასდოთ. თქვენ, თქვენდა კუთვნილ დამოკიდებული რწმუნებისამებრ, წარმოხტყვით დიდებული აზრი მოკლედ, მაგრამ ზედმიწევნით, რომ უნდა ვეცადოთო სიმტკიცე და ძალ-ღონე სახელმწიფოსი დამყარებული იქნეს ერთსახეობაზე კი არა, ერთსულობაზეო. ეს აზრი მიდგას მე გონების თვალწინ მთელი თავისი შეურყეველი ქვეშარიტების დიდებით და ამიტომაც ძლევამოსილება მისი უეჭველია დღესა თუ ხვალ. მე ესვამ, ბატონებო, სადღეგრძელოს ამ ნაყოფიერი აზრის მალე განხორციელებისას და მისი მახარობელის და მოციქულის ევგენი ლეონის ძე მარკოვისას“.

ხელახლა იგრილა ტაშმა, რომელიც დიდხანს არ შეწყვეტილა ილია ჭავჭავაძის პატივსაცემად, მისდამი უსაზღვრო სიყვარულის გამოსახატავად.

როგორც კი დაცხრა ტაშისცემა, მაშინვე წამოდგა ყანწით ხელში ფრანგი მეცნიერი ბარონ დე ბაი და ილიას პიროვნებით და სიტყვით მოხიბლულმა პოეტურად მიმართა მას: „მთელი საქართველო მშვენიერ ედემს წარმოადგენს. სოლო კახეთი საქართველოს წალკოტია. იქაური ბუნება უხვი და დიდებულია. ვაზი დახვეულია ხეებზე და მათ ტოტებს ამძიმებს მისი ქარვისა და ვარდისფერი მტევნები, ბროწეულის ხეები დამშვენებულია წითელი ყვავილებით ანუ ნაყოფით. ეს განგებისაგან არჩეული ქვეყანა, რომელიც

„დებარეობს ალაზნის გასწვრივ თოვლით შემოსილი კავკასიონის მთების წინ, მუდამ დამშენებულია და შემკული.

მრავალფერადი ყვავილებია ამ მხარეში და აქ ერთხელ აღმოცენდა ყვავილი, თავის თანამოძმეებზე უმშვენიერესი, მზემ მიაფინა მას თავისი სხივების ოქროს მსგავსი შუქი. გულკეთილი ფერია, გაბრწყინებული მთვარის შუქით, გამოცხადა და ამბორით ჩაჰბერა ყვავილს დაუსრულებელი სიცოცხლე — პოეზიის გენია. ამის შემდეგ საქართველოს თავი მოსწონს თავისი საუკეთესო პოეტით“.

ბარონ დე ბაის ამ პოეტურმა ექსპრომტმა კიდევ უფრო გაახალისა სუფრა, შეიქმნა გაბმული სიმღერა, ცეკვა, ნადიმი დამთავრდა დილით, მზის ამოსვლისას.

სიცოცხლე სამშობლოსათვის, ცხოვრება სამშობლოსათვის. ბრძოლა სამშობლოსათვის, სიკვდილი სამშობლოსათვის. ასეთი იყო ილია ჭავჭავაძის პატრიოტული მრწამსი, ასეთი იყო ის ყველგან და ყოველთვის, ასეთი იყო იმ დიდ ღამესაც თავისი ნათელი შუბლით და მთრთოლვარე გულით.

ქართველი ხალხი ყოველთვის სიყვარულითა და პატივისცემით ეკიდებოდა სხვა ეროვნების წარმომადგენლებს, რომლებიც ჩვენთან კეთილი ზრახვით ჩამოდიოდნენ. ასეთ უცხოელთა შორის ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უნდა მიეკუთვნოს ბარონ დე ბაის, ჩვენი ქვეყანა და ჩვენი ხალხი ასე რაინდულად რომ უყვარდა და ჩვენი კულტურული წარსულისა და აწმყოს მგზნებარე პროპაგანდისტი იყო.

POUR L'HISTOIRE DES RAPPORTS LITTÉRAIRES FRANCO—GEORGIENS

Sommaire

INTRODUCTION

Les rapports littéraires entre la Géorgie et la France sont basés sur de profondes et anciennes racines. Ces rapports n'étaient pas fortuits et s'effectuaient sur une vaste échelle. Conformément à l'évolution historique, les deux pays étaient plus ou moins intéressés dans leur compréhension et leur rapprochement historique mutuels, ce qui contribuait à l'enrichissement de leur culture et à l'échange de valeurs culturelles.

Les liens littéraires entre les deux pays occupent une place importante parmi les différentes manifestations de collaboration internationale et de consolidation de leurs rapports amicaux, notamment la traduction, la célébration des dates commémoratives, les publications, etc.

La «découverte» de la Géorgie fut une grande surprise pour l'Europe Occidentale et, en premier lieu, pour la France. L'intérêt des Français pour la Géorgie, son peuple et sa vieille culture et littérature fut particulièrement grand. D'éminents savants français, historiens, archéologues, botanistes, géographes, géologues, écrivains, représentants de l'armée et de différentes autres professions qui visitèrent la Géorgie, relataient avec chaleur, en rentrant chez eux, leurs impressions sur la Géorgie, son peuple, sa culture et sa littérature. Les milieux intellectuels géorgiens, dont la plupart

possédaient à fond la langue française, suivaient avec attention l'évolution de la vie culturelle en France. Comme le remarquait l'éminent spécialiste des littératures géorgienne et française, Kita Abachidzé, «il n'y a point de livre édité à Paris qui ne soit lu à Tbilissi deux ou trois semaines après».

La littérature géorgienne, l'une des plus anciennes du monde, fut, dès le début, l'objet de l'admiration et de l'étude approfondie du monde entier. Elle symbolisa la grandeur du peuple géorgien et fut, de ce fait, étudiée par les milieux intellectuels progressistes de la culture universelle.

La Géorgie fut, de tout temps, étroitement liée, aussi bien au point de vue économique et politique, qu'au point de vue culturel et littéraire avec tous les autres pays. Ces liens se développaient tant à l'Est qu'à l'Ouest.

Dès le début du XIX-e siècle, la vie du peuple géorgien marque une nouvelle époque. La Géorgie se rallie à la Russie. «La tendance du développement futur du pays géorgien par la Russie vers l'Europe»¹ se détermine d'une manière très nette.

Les écrivains russes ont joué un rôle important dans la noble tâche de la consolidation et de l'extension des rapports littéraires franco-géorgiens.

Les points essentiels de cette étude sont: le processus historique et culturel, les rapports idéologiques et littéraires, les bases et les conditions de la naissance et du développement des intérêts mutuels et le niveau général de la culture et de la littérature, unissant la littérature géorgienne et française. Cette étude mentionne également le rôle joué dans ces rapports par la littérature, dite «intermédiaire», qui sous-entend les oeuvres des écrivains géorgiens et français, les travaux des traducteurs, des savants, des explorateurs, ainsi que les publications dans les revues, journaux et différents recueils de France et de Géorgie.

¹ N. Berdzénichvili, S. Djanachia, J. Djavakhi-chvili. Histoire de la Géorgie, Tbilissi, 1954, p. 410.

Le peuple géorgien montrait de tout temps un grand intérêt et un profond attachement à la littérature française. A l'instar des critiques littéraires russes qui initiaient largement leurs lecteurs aux oeuvres des écrivains français et en firent l'objet d'études approfondies, la critique géorgienne fit, de son côté, connaître à ses adeptes les chefs-d'oeuvre des belles-lettres françaises qu'elle soumit à une analyse scientifique approfondie.

Il est à noter que les savants et les milieux intellectuels français ont été parmi les premiers de tous les pays européens à se consacrer à l'étude de la Géorgie. C'est grâce à eux que le peuple français fut à même de s'initier à la culture de la Géorgie, à la vie du peuple géorgien, ainsi qu'à son passé.

L'intérêt des peuples de l'Europe Occidentale envers le peuple géorgien, sa culture et sa littérature se manifeste déjà au XIII-e siècle.

A partir du XIV-e siècle, les pays de l'Europe Occidentale développent le commerce par la Méditerranée et aboutissent aux côtes de la mer Caspienne. Au XVI-e siècle, les capitaux du commerce européen sont dirigés avec une ampleur accrue vers les pays orientaux. C'est à cette époque qu'entre en vigueur la voie navigable Volga—Caspienne. Tbilissi devint l'un des principaux centres de croisement des voies commerciales. Par la suite, les états de l'Europe Occidentale manifestent un intérêt toujours croissant envers le Caucase, en général, et la Géorgie, en particulier, ce qui donna suite à de fréquentes arrivées en Géorgie de maintes missions catholiques, d'hommes d'état, d'expéditions commerciales, de voyageurs, de représentants de l'armée et de différentes autres professions.

La Géorgie, de son côté, faisait des efforts pour établir des rapports avec les pays de l'Europe Occidentale. Il est impor-

tant de noter, à cet égard, la mission diplomatique de l'éminent écrivain et homme d'état géorgien, Soultkhan - Sabar Orbéliani à la cour de Louis XIV et chez le pape Clément XI. Mais, ni cette mission, ni bien d'autres entreprises effectuées dans ce sens n'apportèrent de résultats positifs, les chefs des états européens convoitant l'asservissement des pays orientaux. La Géorgie fut également l'objet de leur convoitise et les chefs de ces états se limitaient à de vagues promesses sans suites.

À partir du XIII-e siècle et jusqu'au XIX-e siècle, la Géorgie mène presque sans interruption de cruelles guerres défensives contre les Mongols, les Turcs, les Perses et autres. La situation devenait de plus en plus grave, ce qui décide la Géorgie à sortir de l'encerclement iranoturc. La Russie, de son côté, se trouvait à l'époque en guerre avec l'Iran et la Turquie. Il devenait évident pour la Géorgie que la Russie représentait une force réelle pouvant être opposée à la Turquie. Elle tendit, par conséquent, tous ses efforts vers un rapprochement avec la grande puissance coreligionnaire.

La possibilité d'un rapprochement éventuel avec la Russie avait déjà été envisagée auparavant, mais, devant l'acuité du problème, ce rapprochement devint particulièrement important vers la fin du XVIII-e siècle. C'est Irakli II qui entreprit en ce sens les premières démarches, à la suite desquelles la Géorgie se rallia à la Russie.

Au XIX-e siècle, et, notamment, dans les années 60, on observe une rapide évolution et l'épanouissement de la culture et de la littérature géorgiennes.

La culture progressiste russe, ainsi que la culture européenne, en sont une des causes principales.

Les écrivains russes jouèrent un rôle considérable, non seulement dans le domaine de l'accroissement et de la consolidation des rapports littéraires russo-géorgiens, mais encore dans l'extension des liens littéraires franco-géorgiens qui s'établissaient fréquemment grâce à l'intermédiaire de la Russie et de ses écrivains.

Notre étude met à jour et analyse les travaux des éminents voyageurs français, Jean-Baptiste Tavernier (1605—1639) et Jean Chardin (1643—1713): «Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier», Paris, 1724 (pour le premier) et «Voyage du chevalier Chardin en Perse et autres lieux d'orient», Paris, 1811 (pour le second).

Le savant français, Frédéric Duhois de Montpéreux (1798—1850) étudia en détail les curiosités de la Géorgie et publia à son retour en France six volumes, consacrés à l'histoire et à l'archéologie du Caucase: «Voyage autour du Caucase», Paris, 1839. L'auteur donne un récit exact et détaillé de nombreux spécimens de l'art antique géorgien et y associe le lecteur français.

Dans les années 1735—1736, l'écrivain français, Barthélemy du Hautchamp Marmont publie à Paris son roman en deux volumes. «Rhétima, ou la belle Géorgienne».

Le roman a six parties et décrit la vie de la belle Géorgienne, Rhétima, dont les parents sont originaires de Thilissi, capitale de la Géorgie.

Des renseignements sur la Géorgie sont donnés dans l'Encyclopédie française. L'auteur de ces renseignements est Louis de Jocourt. Il cite différents coins de la Géorgie, ses principales villes et fleuves, parle de sa géographie, de son ethnographie, etc.

On trouve également d'intéressantes données sur la Géorgie dans une oeuvre publiée par la mission militaire française, intitulée «Mémoires historiques et géographiques sur les pays situés entre la mer Noire et la mer Caspienne», Paris, l'an V de la République.

En 1823, fut édité à Paris un livre du professeur des langues asiatiques et de littérature, membre de la «Société asiatique», Jules Klaproth (1783—1835), «Voyage au Mont Caucase et en Géorgie», Paris, 1823 (en deux volumes).

Ce livre et, particulièrement, la méthode adoptée par Klaproth pour l'élaboration de son dictionnaire géorgien-

français et de sa grammaire géorgienne furent critiqués par l'académicien Marie Brosset. Ce dernier y relève une série d'erreurs et reproche à Klaproth de ne montrer qu'une connaissance superficielle de la langue géorgienne. Le livre de Klaproth n'en offre pas moins un certain intérêt.

Il faut noter également qu'en 1816 paraissent à Hambourg en langue française les «Lettres sur le Caucase et la Géorgie suivies d'une relation d'un voyage en Perse en 1812», Hambourg, 1816, qui comportent de nouvelles données sur la Géorgie.

Le voyage en Géorgie de Jacques-François Gamba (1763 — 1833) fut également un événement marquant dans les années 20 du XIX-e siècle. Il édita, en 1826, à Paris, son «Voyage dans la Russie Méridionale», paru en deux volumes.

Citons en outre le livre de Villeneuve «La Géorgie», qui vit le jour à Paris en 1870, et dont la première page porte les armoiries de la Géorgie. Villeneuve y joint l'alphabet géorgien et le tableau généalogique de la maison des Bagration.

L'académicien Marie Brosset (1802—1880) demeura en Géorgie pendant une longue période. Il étudia à fond la langue géorgienne et publia à Paris en langues française et géorgienne une série de travaux considérables sur l'histoire de la Géorgie, ainsi que des traductions de l'histoire de la Géorgie et des belles-lettres géorgiennes.

Le livre de Carla Séréna «Mon voyage», Paris, comportant ses impressions sur la Géorgie, présente, de même, un intérêt considérable.

Le philologue français J. Mourier vécut également longtemps en Géorgie. Il a laissé après lui une série de travaux portant sur différentes branches de la culture géorgienne. Il fut rédacteur à Tbilissi d'une revue paraissant en langue française et intitulée «Le Caucase illustré». Cette revue paraissait de 1880 à 1902, avec quelques intervalles. De nombreux articles, essais et nouvelles sur la littérature géorgienne y furent publiés, en même temps que des traductions des meil-

leurs oeuvres de la littérature géorgienne dont il faut citer, en premier lieu, le célèbre poème d'Ilya Tchavtchavadzé «L'ermite».

Un grand nombre de livres de grand intérêt, de romans, de pièces de théâtre, de poésies et d'informations sur la riche culture héréditaire, l'histoire, l'archéologie, l'ethnographie, l'art, la littérature et l'économie nationale de la Géorgie et du peuple géorgien furent publiés à Paris.

Victor Hugo, Chateaubriand, Stendhal, Balzac, et d'autres grands écrivains et grands hommes français, portèrent un vif intérêt à la Géorgie et à son peuple.

Des représentants de presque toutes les branches culturelles et scientifiques françaises firent des voyages en Géorgie et y séjournèrent plus ou moins longuement. Beaucoup d'entre eux, conquis par le charme de la Géorgie, s'y fixèrent définitivement, étudièrent la langue géorgienne et laissèrent après eux de nombreuses oeuvres sur la Géorgie.

Les écrivains et les représentants des milieux culturels de la Géorgie ne demeurèrent pas en reste vis-à-vis de leurs amis français qui glorifiaient leur patrie. Ils suivaient avec un vif intérêt le développement de la littérature française, l'évolution du peuple français, ce qui donna suite à la publication de nombreux livres du plus haut intérêt.

Notre étude démontre qu'aucun écrivain, poète ou savant français de plus ou moins grande envergure, ne publia ses oeuvres en France, sans que l'une, ou quelques unes d'entre elles, ne fussent traduites en géorgien ou ne fussent commentées en langue géorgienne, avec biographie de l'auteur.

Dans l'ancienne dramaturgie géorgienne paraissent déjà les noms des classiques français et de leurs pièces, ainsi que de nombreuses traductions en langue géorgienne des grands esprits français.

Les idées civilisatrices de Montesquieu, de Voltaire et de Jean-Jacques Rousseau provoquèrent un grand intérêt dans les milieux culturels géorgiens. Il suffit d'analyser avec

attention les oeuvres des écrivains, intellectuels et hommes d'état géorgiens, tels que le tsarévitch David, Pharnaoz, Ioann, Dimitri Tounanichvili et Alexandre Tchavtchavadzé, en comparant leurs oeuvres avec celles de l'illustre civilisateur, Jean-Jacques Rousseau, pour se rendre compte des grands points communs qui existent entre eux.

Les doctrines de Voltaire, de Montesquieu et de Rousseau eurent un effet salubre sur l'évolution de la pensée sociale géorgienne; elles accrurent le développement et l'intensification des idéals humanitaires et démocratiques qui, de tout temps, furent chers au coeur du peuple géorgien, et contribuèrent à la lutte du peuple géorgien contre toute espèce de tyrannie et de violence, à la lutte pour la fraternité, l'égalité et la liberté.

Le 1er avril 1873 paraissait à Paris le journal géorgien «Drocha» («Etendard») avec le sous-titre «Journal social géorgien» (au cours de l'année 1873 quelques numéros de ce journal virent le jour).

Ce journal fut édité par trois jeunes intellectuels: Nico Nicoladzé, Data Mikéladzé et Pavel Izmaïlov. Ce journal traitait des problèmes sociaux et nationaux et des idées progressistes de l'Europe Occidentale.

La création par les Géorgiens, vivant à l'étranger, d'une société, «Ouguéli» («Le Joug»), fut également d'une grande importance. Les inspirateurs et les dirigeants en étaient les éminents écrivains et sociologues géorgiens Nico Nicoladzé et Guiorgui Tsérétéli.

Cette société représentait pour la jeunesse progressiste géorgienne, vivant à l'étranger, une sorte de forge civilisatrice et d'état-major.

Le journalisme géorgien a joué un rôle inestimable, aussi bien à l'intérieur du pays qu'à l'étranger, dans le développement des rapports culturels entre la Géorgie et les pays de l'Europe Occidentale et, tout particulièrement, dans les rapports littéraires franco-géorgiens.

L'éminent romancier géorgien, Egnaté Ninochvili, séjourna en France pendant plusieurs mois. Cependant, par suite de difficultés matérielles et de grave maladie il n'eut pas la possibilité de réaliser son désir brûlant de connaître à fond la France, son peuple, sa culture et sa littérature et fut obligé, avec le sentiment d'un profond regret et de déception, de quitter la France pour la Géorgie.

A son retour, Egnaté Ninochvili garda pour toujours dans son cœur l'espoir d'entendre un jour dans sa patrie les sons majestueux de la «Marseillaise», hymne de la liberté¹.

Les éminents sociologues géorgiens du XIX-e siècle: Nicé Nicoladzé, Guiorgui Tsérétéli, Serguei Meskhi, Mévélé (David Mikéladzé), Iona Méounarguia, Kila Abachidzé et autres séjournèrent de longues années en France et y menèrent une grande activité sociale et littéraire. Ils furent étroitement liés avec de nombreux écrivains et intellectuels français, ce qui ressort clairement de leurs oeuvres.

Alexandre Tchavtchavadzé, Guiorgui Eristavi, David Eristavi, Ilya Tchavtchavadzé, Akaki Tsérétéli, Ivané Matchabéli, Kila Abachidzé, Boslévéli (Estaté Mchedlidzé), Khomléli (Romanoz Pantskhava), Zakhari Tchitchinadzé, Thédo Sakhokia et autres portèrent un vif intérêt à la littérature française, publièrent des articles sur les nouvelles littéraires françaises et des traductions d'auteurs français.

Un rôle important dans la consolidation et l'accroissement des rapports littéraires franco-géorgiens appartient aux écrivains géorgiens des années 60 et, en premier lieu, au grand écrivain et sociologue, Ilya Tchavtchavadzé.

Les relations culturelles entre la Géorgie et la France prirent plus d'ampleur encore après l'avènement du régime soviétique en Géorgie. Les rapports littéraires de ces deux pays atteignirent un degré bien plus haut qu'auparavant. Un

¹ E. Ninochvili. *Lettres de France*, en deux volumes, 2-e vol. 1950, pp. 305—313.

rôle important dans cette noble tâche fut celui du grand écrivain communiste français Henri Barbusse (1873—1935) qui publia son livre «Voici ce qu'on a fait de la Géorgie», après un voyage qu'il effectua dans ce pays en 1927.

De nos jours, les relations littéraires franco-géorgiennes se sont intensifiées encore plus. Les rapports entre les représentants des littératures française et géorgienne deviennent de plus en plus étroits.

ALEXANDRE TCHAVTCHAVADZE ET LA LITTÉRATURE FRANÇAISE

L'éminent poète géorgien de la première moitié du XIXe siècle, Alexandre Tchavtchavadzé (1787—1846), nous a laissé parmi ses brillantes oeuvres de superbes traductions d'auteurs étrangers. Il fut un grand admirateur de la littérature française qu'il aimait passionnément et, tout particulièrement, des auteurs classiques et des écrivains du Siècle des Lumières.

Alexandre Tchavtchavadzé a traduit notamment avec une grande maîtrise les fables de La Fontaine (1621—1695): «La Cigale et la Fourmi», «Le Loup et l'Agneau», «Le Renard et le Bouc»; les tragédies de Racine (1639—1699): «Esther», «Phèdre»; les oeuvres de Corneille (1606—1684). «Cirna ou la Clémence d'Auguste» et autres; la poésie de Victor Hugo «A une femme», ainsi que différentes oeuvres des grands écrivains français du Siècle des Lumières.

Notre illustre poète ne se bornait pas à traduire les oeuvres des auteurs français, mais partageait et s'imprégnait de leurs idées progressistes. Ces idées se manifestèrent, tant dans l'activité sociale du poète, que dans son oeuvre poétique. Quelques uns de ses poèmes sont empreints de cette idéologie progressiste. Ainsi, ses oeuvres «L'homme vu de près» et «Malheur à ce monde» sont marquées par l'influence de J.-J. Rousseau.

Les traductions d'Alexandre Tchavtchavadzé se caractérisent par une grande maîtrise artistique, tout en conservant le sens original, le style et le genre littéraire de l'auteur.

Par ses traductions, Alexandre Tchavtchavadzé cherchait à adapter les idées des grands écrivains à la vie géorgienne de son époque dans un but critique; en s'opposant ainsi au joug social et national, il éveillait dans le peuple sa conscience nationale.

Alexandre Tchavtchavadzé posa les fondements de l'art de la traduction en Géorgie, en enrichissant la littérature géorgienne de ses brillantes traductions.

ILYA TCHAVTCHAVADZE ET LA LITTERATURE FRANÇAISE

Le grand écrivain, patriote et penseur géorgien, Ilya Tchavtchavadzé, (1837—1907) observait dans ses moindres détails la vie sociale, politique et littéraire en Russie et dans l'Europe Occidentale. Il portait un intérêt tout particulier aux événements politiques en France et à la littérature française, dont les chefs-d'oeuvre, qu'il relisait constamment, le captivaient et qu'il traduisait en langue géorgienne avec ses commentaires.

Ilya Tchavtchavadzé se passionnait pour les idées des grands écrivains français. Il accueillit avec chaleur la Commune de Paris dont la chute lui causa une profonde amertume. En tant qu'écrivain, militant et humaniste, Ilya Tchavtchavadzé avait beaucoup de liens communs avec le grand humaniste français, François Rabelais (1494—1553), dans ses vues sur l'éducation. Il connaissait à fond le célèbre roman de Rabelais «Gargantua et Pantagruel».

I. Tchavtchavadzé était également attiré par le poète de la révolution française de 1789, André Chénier (1762—1794), dont Pouchkine disait qu'il était «un véritable Grec, le classique des classiques»¹. I. Tchavtchava-

¹ „Le critique-Pouchkine”. M., 1950, p. 43.

dzé appréciait hautement le brillant talent poétique d'André Chénier et aimait particulièrement la poésie «Près des bords où Venise est reine de la mer»¹. I. Tchavtchavadzé en fit une magnifique traduction.

Le nom de Victor Hugo, l'un des plus grands représentants de la littérature française, était entouré d'une auréole de gloire non seulement dans sa patrie, mais dans le monde entier. Il jouissait d'une énorme autorité et popularité en Géorgie. I. Tchavtchavadzé fut conquis par l'oeuvre de ce grand écrivain, poète et dramaturge. «Victor Hugo, disait-il, était la gloire de la France et le pilier du romantisme européen»².

I. Tchavtchavadzé fut le premier à publier dans son journal «Ivéria» une brillante traduction de la poésie de Victor Hugo «A une femme», faite par A. Tchavtchavadzé. C'est sur son initiative, et sous son égide, que fut traduit en géorgien le célèbre roman de Victor Hugo, «Les Misérables», qui, en 1863, fut publié, en abrégé, dans sa revue «Sakartvélos Moambé» («Courrier de Géorgie»).

Il existe beaucoup de points communs dans l'oeuvre d'Ilya Tchavtchavadzé et dans celle de Victor Hugo.

La version première du célèbre ouvrage d'Ilya Tchavtchavadzé, «Le récit du mendiant», ne contenait pas l'épisode relatif au prêtre, autrement dit, ne comportait pas les chapitres IV, V, VI. En 1862, I. Tchavtchavadzé mit au point la première partie du „Récit du mendiant», et c'est précisément à cette époque que ces chapitres furent inclus dans son oeuvre. C'est sous cet aspect qu'elle parut en 1863 dans la première livraison de la revue «Sakartvélos Moambé»; or, la même revue commença dans son deuxième numéro la publication

¹ Près des bords où Venise est reine de la mer, Oeuvres complètes d'André Chénier, Paris, p. 80.

² I. Tchavtchavadzé. Oeuvres complètes, vol. III, Tb., 1953, p. 243.

de la première partie des «Misérables», dans laquelle Victor Hugo donne la description de l'évêque Miriel.

Selon nous, I. Tchavtchavadzé avait, dès le début, conçu ce personnage pour son «Récit du mendiant», mais ce ne fut que par la suite qu'il décida définitivement de l'inclure dans son oeuvre. Ce fut, précisément, à cette époque que parut le roman «Les Misérables» et I. Tchavtchavadzé aima beaucoup le personnage de l'évêque Miriel comme, d'ailleurs, toute la conception de Victor Hugo, en général.

L'idée, commune aux deux écrivains, qui passe au trait rouge dans les oeuvres de Victor Hugo et d'Ilya Tchavtchavadzé, est la responsabilité de la société pour les crimes de l'homme.

Cette considération se trouve confirmée par la confrontation des oeuvres de Victor Hugo: «Les Misérables», «le Dernier Jour d'un Condamné» et «Claude Gueux» avec les récits d'Ilya Tchavtchavadzé: «Le récit du mendiant» et «Sur le gibet».

Nous retrouvons la même analogie dans le point de vue des deux écrivains sur la peine de mort.

Les ouvrages de Victor Hugo, cités ci-dessus, ont excité un si vif intérêt en Géorgie qu'ils furent traduits à plusieurs reprises et édités en langue géorgienne.

Selon Victor Hugo, la loi sur la peine de mort est un préjudice social qui nuit au progrès de l'humanité.

Inspiré et stimulé par l'exemple du grand écrivain français, I. Tchavtchavadzé tente, à son tour, de donner son avis sur cette question d'importance internationale. Il travaille longuement sur ce problème et étudie minutieusement la littérature qui s'y rapporte. L'intérêt témoigné par I. Tchavtchavadzé pour ce problème se manifesta pour la première fois par la publication dans la revue «Sakartvélos Moambé» des pages du roman «Les Misérables» dans lesquelles Jean Valjean, personnage principal du roman, parle, précisément, de la peine de mort.

Par la suite, l'attitude d'Ilya Tchavtchavadzé envers la peine de mort se cristallisa aussi bien dans sa mentalité que dans ses oeuvres. Il formula son opinion sur cette question tant dans son récit «Sur le gibet» (1879), que dans son discours à prononcer devant le Sénat (1907).

Grâce à l'initiative, et sous l'égide d'Ilya Tchavtchavadzé, les principes hugoliens prirent fortement racine en Géorgie.

I. Tchavtchavadzé aimait beaucoup l'écrivain-démocrate français A. Bouvier (1836—1892), dont il traduisit le roman «Iza» qui eut un grand retentissement à l'époque.

Grand connaisseur et admirateur de la littérature française, I. Tchavtchavadzé protestait énergiquement contre les traductions fortuites, faites sans discernement. Il tenait à ce que l'on ne traduise que les oeuvres qui devaient satisfaire aux exigences accrues du peuple géorgien..

I. Tchavtchavadzé analysa en connaisseur émérite les traductions et les mises en scène de remarquables pièces de théâtre de Victorien Sardou (1831—1908). Il apprécia hautement ses pièces «Divorçons» et «Patrie», et considéra comme un grand événement la traduction-adaptation de ces pièces et leur réussite sur la scène géorgienne.

La pièce de Sardou «Patrie», adaptée avec une grande maîtrise artistique par le dramaturge géorgien D. Eristavi, eut un grand succès chez le peuple géorgien, remuant en lui ses sentiments patriotiques. Pendant le spectacle, les gens, émus, pleuraient en s'embrassant.

I. Tchavtchavadzé parle de Sardou comme d'un écrivain émérite et d'un grand dramaturge.

La bibliothèque d'Ilya Tchavtchavadzé s'ornait des ouvrages d'illustres écrivains français, Gustave Flaubert et Emile Zola, et des critiques sur leur oeuvre.

Il apprécie beaucoup «La Tentation de saint Antoine» de Gustave Flaubert et «La faute de l'abbé Mouret» d'Emile Zola.

Il apparaît que I. Tchavtchavadzé étudia à fond un grand nombre d'ouvrages de la littérature mondiale et créa un poème original et profondément humain, «L'ermite». En comparant ce poème aux ouvrages littéraires français, traitant le même sujet, nous devons conclure que «L'ermite» d'Ilya Tchavtchavadzé est supérieur à ces derniers, aussi bien au point de vue idéologique, qu'au point de vue de la maîtrise artistique.

I. Tchavtchavadzé s'intéressa vivement à l'ouvrage du renommé critique danois Georges Brandès «Les tendances générales de la littérature du XIX-e siècle», (M., 1881). On trouve de nombreuses notes sur les pages de ce livre qui traitent des oeuvres des écrivains français.

Tel est le rôle remarquable d'Ilya Tchavtchavadzé dans le domaine des relations littéraires franco-géorgiennes, qui se présente à nos regards.

NICO NICOLADZÉ ET LA LITTÉRATURE FRANÇAISE

L'éminent sociologue géorgien, publiciste enflammé, intimement lié avec Karl Marx, Nico Nicoladzé (1843—1928), estimait profondément le peuple français, épris de liberté, son passé, sa culture et sa littérature révolutionnaires.

Il avait étudié à fond la vie économique, politique et culturelle des états de l'Europe Occidentale, et particulièrement, de la France. Nico Nicoladzé séjourna à différentes reprises en France. Il avait eu des rapports amicaux avec des sociologues et des écrivains français de l'époque, tels que: Louis Blanc, Victor Hugo, Alphonse Daudet, Henri Rochefort, Léon Gambetta et autres.

Nico Nicoladzé avait minutieusement étudié la doctrine des grands écrivains français du Siècle des Lumières, les points de vue des historiens français et l'idéologie des utopistes français.

Il serait inexact de prétendre que l'intérêt que portait Nico Nicoladzé à la culture et à la littérature européennes et, particulièrement, à celles de France naquit chez l'écrivain après son séjour en France. Nico Nicoladzé appartient à l'illustre pléiade des hommes de lettres des années 60, sa conception du monde et ses idéaux esthétiques se formèrent vers la fin des années 60, en Russie et en Géorgie. Son contact avec la France et l'activité qu'il y mena développèrent le cercle des intérêts de Nico Nicoladzé.

La connaissance des langues géorgienne, russe, française et anglaise permit à Nico Nicoladzé de suivre systématiquement l'évolution de la littérature en Géorgie, en Russie et dans les pays de l'Europe Occidentale. Il ne fut pas un simple observateur des faits et des événements, mais y participa activement lui-même. Ses connaissances multiformes et approfondies lui permettaient d'émettre ses points de vue sur les questions les plus variées. Nico Nicoladzé polémisait même avec des personnages éminents français, ce qui lui acquit un grand prestige, non seulement en Géorgie, mais à l'étranger. De nombreux sociologues français prêtaient l'oreille à ses déclarations sur différentes questions de son époque et comptaient avec ses opinions.

Nico Nicoladzé publiait beaucoup de travaux dans la presse géorgienne, russe et française. Il aimait profondément le peuple français, la culture et la littérature françaises. Ses mémoires, narrant son séjour en France, sont pleins d'une si vive sympathie qu'ils éveillent une véritable émotion et un profond intérêt. Notre étude comporte une vaste documentation à ce sujet qui est étudiée et analysée à fond.

De nombreux ouvrages, de plus ou moins grande importance, ayant trait à la France et à la littérature française, appartiennent à la plume de Nico Nicoladzé. Le fait qu'il ait choisi précisément la littérature française comme l'un des principaux objets de ses études ne peut être fortuit.

La brochure de Nico Nicoladzé «La presse de la décadence

ce»¹, éditée en langue française, à Paris, en 1875, eut une grande résonance en France. D'une manière satirique et mordante, N. Nicoladzé se prononce contre le journalisme de la Troisième république. Dans cet ouvrage, il émet l'opinion que la presse française s'achemine vers la dégradation et perd progressivement son autorité. Emile Girardin, Louis Blanc, Yves Guillot, et autres, donnent une haute appréciation à la brochure de N. Nicoladzé. «Il est difficilement imaginable, écrivait le réputé publiciste français Yves Guillot, qu'elle fût écrite par un «journaliste étranger». Peu nombreux sont les journalistes français qui auraient su s'exprimer dans un tel langage, avec tant de force et de conviction». (Souligné par nous.-D. P.).

La victoire de la Commune de Paris s'empara du cœur et de l'esprit de Nico Nicoladzé qui voyait en elle un progrès historique de l'humanité, le printemps du peuple français. Il considérait que la victoire de la Commune de Paris était intimement liée avec la lutte pour la libération des peuples.

L'échec de la Commune de Paris affecta profondément N. Nicoladzé, mais sa foi dans l'avenir radieux de l'humanité n'en resta pas moins inébranlable et il portait un vif intérêt à la littérature consacrée à la Commune de Paris.

Nico Nicoladzé n'était pas seulement un grand connaisseur de la littérature française, mais l'analysait lui-même avec une grande compréhension.

Il est à remarquer qu'il appréciait beaucoup le roman épistolaire de Montesquieu, les «Lettres persanes», qui inspira son essai littéraire d'une grande profondeur, auquel il donna le même titre.

Dans ses «Lettres persanes», N. Nicoladzé parle de la soi-

¹ N. Nicoladzé. La presse de la décadence, observations d'un journaliste étranger, Paris, 1875.

disant liberté européenne comme d'une «liberté fausse et hypocrite». Selon lui, «toute l'existence de la population d'Europe s'écoule dans un ignoble esclavage». Le regard vif et observateur de N. Nicoladzé distingue parfaitement que les représentants du régime bourgeois de l'Europe Occidentale «ont une soif malade de l'accumulation de capitaux, une grande avidité et la tendance d'anéantir tous ceux que le destin a placés sous leur dépendance»¹.

Dans cet intéressant essai littéraire, analysé en détail dans notre ouvrage, Nico Nicoladzé trace un tableau coloré des vices de la vie sociale bourgeoise et exprime la certitude que cette Europe «civilisée» ne peut faire long feu.

Nico Nicoladzé analyse en grand connaisseur les oeuvres littéraires françaises consacrées à la guerre franco-prussienne qui, selon lui, ressemblent bien plus à de laconiques et froides déclarations qu'à des oeuvres reflétant la réalité d'une façon véridique². Il nous semble pourtant que Nico Nicoladzé a tort en considérant toutes les oeuvres littéraires françaises, portant sur la guerre franco-prussienne, comme des oeuvres médiocres.

L'article de N. Nicoladzé, «Gustave Flaubert», dans lequel l'auteur donne une analyse profonde et critique des oeuvres du grand romancier français, nous paraît avoir un intérêt tout particulier. Il considère, en toute justice, Flaubert comme un maître des belles-lettres françaises qui dépeint avec force et maîtrise telle ou autre pensée sous une forme artistique exceptionnelle.

Dans son intéressante étude, N. Nicoladzé exprime la pensée que «Madame Bovary», en tant qu'oeuvre littéraire de grand talent, peut jouer un rôle important dans l'évolution des belles-lettres géorgiennes, inspirant les écrivains géorgi-

¹ N. Nicoladzé. Oeuvres, vol. 3, Tbilissi, 1963, p. 356.

² N. Nicoladzé. La poésie militante en France après 1871. Journal „Obzor“, 1871, 8 mars, № 64.

ens par la façon d'écrire de ce grand maître de la littérature française.

Une analyse non moins profonde et scientifique a été donnée par Nico Nicoladzé au roman de Flaubert «Salammbô»: à son avis, une étude aussi détaillée et approfondie qu'a fait Flaubert peut paraître secondaire pour les Français. Quant aux Géorgiens, elle est pour eux d'une importance primordiale. Si les écrivains géorgiens avaient étudié leur histoire aussi profondément que Flaubert et pouvaient créer des oeuvres idéologiques de haute qualité littéraire sur le passé du peuple géorgien, ils auraient contribué par là à l'étude scientifique de l'histoire de la Géorgie et aux progrès de la littérature géorgienne.¹

Nico Nicoladzé attachait une grande importance au choix des oeuvres, destinées à la traduction. Il insistait sur la nécessité de ne traduire que les ouvrages dont l'orientation et l'idée correspondent aux exigences et à l'esprit du peuple géorgien et contribuent au développement de sa pensée créatrice.

L'activité littéraire et sociale en Géorgie et en France, l'oeuvre publiciste et critique de Nico Nicoladzé contribuèrent à l'épanouissement et au renforcement des rapports littéraires franco-géorgiens.

VICTOR HUGO ET LA SOCIÉTÉ GÉORGIENNE DU XIX-e SIÈCLE

Les précieuses activités sociales, les idées humanitaires et démocratiques, les grandes oeuvres littéraires, devenues des chefs-d'oeuvre de la littérature mondiale, et l'esprit militant de Victor Hugo (1802—1885) le rendirent cher et proche au peuple géorgien.

La société géorgienne du XIX-e siècle et les journalistes géorgiens suivaient avec une grande attention l'apparition de chaque nouvelle oeuvre littéraire de Victor Hugo et son activité dans le domaine social.

L'intérêt croissant de la société géorgienne du XIX-e siècle envers l'oeuvre de Victor Hugo et la littérature fran-

¹ N. Nicoladzé. Gustave Flaubert, Journal „Obzor“, 1880, 15 mai, № 502.

çaise en général, est dû, en grande partie, aux excellentes traductions de ses ouvrages (traductions d'Alexandre Tchavtchavadzé, Guiorgui Eristavi, Guiorgui Tsérétéli, Thedo Sakhokia, Koté Kipiani, Vakhtang Orbéliani, Guiorgui Tchikovani, Ivané Matchavariani, Simon Kvariani et autres).

Notre étude donne une documentation nécessaire, ayant rapport aux traductions faites directement de l'original et à celles faites des éditions russes, en les analysant en détail.

Certaines oeuvres de Victor Hugo devinrent en Géorgie l'objet d'imitation et d'émulation poétique.

Le succès du roman de Victor Hugo «Les Misérables» dans la société géorgienne fut tellement grand qu'on en fit à la fin du XIX-e siècle une pièce de théâtre qui fut mise en scène au théâtre de Koutaïssi. Les meilleurs acteurs du théâtre géorgien prirent part à ce spectacle qui eut un succès énorme.

La dramaturgie de Victor Hugo, de son côté, a enrichi considérablement le théâtre géorgien. Le 19 octobre 1879, le théâtre de Koutaïssi effectua une mise en scène de la pièce de Victor Hugo «Hernani». Le 8 janvier 1898, Tbilissi présentait à son tour sur la scène géorgienne une nouvelle mise en scène d'«Hernani».

Le journal «Ivéria» relatait avec une grande satisfaction ce remarquable événement et écrivait notamment: «Cette pièce est écrite avec grand talent et maîtrise et captive le public. Nous sommes heureux de voir ce drame représenté sur la scène géorgienne ... et du contact de notre société avec ce grand écrivain français et son oeuvre»¹.

C'est avec un succès non moins grand que parurent à différentes reprises sur la scène géorgienne les pièces de Victor Hugo «Ruy Blas», «Engélo» et autres.

Il est important de noter que le premier grand recueil de poésies de Victor Hugo en langue russe «Recueil de poésies de Victor Hugo» fut édité à Tbilissi en 1896. Ce recueil comporte 259 poésies, dont 125 ont été spécialement traduites pour cel-

¹ Journal «Ivéria», 1898, № 6.

te édition. Ce recueil intéressant fut édité par un grand admirateur de la culture géorgienne I. F. Tkhorjevsky qui, avec le concours de sa femme Marie, traduisait les poésies des poètes géorgiens en langue russe. Leur pseudonyme commun était «Ivan da Maria» (Ivan et Marie). Ce recueil de poésies de Victor Hugo, édité à Tbilissi, était consacré au 10-me anniversaire de la mort du poète. La capitale de la Géorgie, par ce fait, s'inclinait déjà à cette époque devant la mémoire de l'illustre écrivain français.

Les deux frères Serguéi et Koté Meskhi, éminents représentants des milieux intellectuels géorgiens, séjournèrent pendant longtemps à Paris. Leurs articles et essais sur la littérature française et, notamment, sur la vie et l'oeuvre de Victor Hugo paraissaient périodiquement dans la presse géorgienne.

Les représentants de la culture géorgienne progressiste tenaient en profonde estime le grand écrivain français, Victor Hugo. Ils ne se bornaient pas à traduire ses ouvrages, mais publiaient de nombreux articles et essais sur sa vie et son oeuvre.

Notre étude démontre, par ailleurs, la chaleur et la cordialité avec lesquelles Victor Hugo accueillait dans sa patrie les représentants de la littérature géorgienne, l'entrain avec lequel il parlait «du pays des belles femmes et de la poésie» (de la Géorgie), de Chota Roustavéli et de son incomparable poème.

La rencontre de l'écrivain géorgien Iona Méounarguia avec Victor Hugo à Paris et l'entretien qu'il eut avec lui au sujet du poème de Chota Roustavéli, «Le Chevalier à la peau de tigre», inspirèrent notre écrivain à traduire le poème de Roustavéli en langue française, ce qu'il fit par la suite.

Les milieux intellectuels géorgiens furent profondément affectés par la maladie de Victor Hugo et par sa mort; la presse périodique géorgienne publiait systématiquement des articles, des essais et des informations, consacrés à cet évé-

ment. Citons, notamment, d'importants articles des étudiants géorgiens, vivant à Paris, et, entre autres, ceux de Pétré Mirianachvili et de David Karitchachvili.

La société géorgienne voyait en Victor Hugo un écrivain de génie, un grand patriote et citoyen, un militant actif pour la paix et la liberté. Les opinions progressistes du grand écrivain français, ses œuvres remarquables jouèrent un rôle important dans la propagande des idées libératrices, le renforcement continu de la lutte contre le joug social et l'éveil de la conscience nationale.

KITA ABACHIDZE ET LES PROBLÈMES DES RAPPORTS LITTÉRAIRES FRANCO- GÉORGIENS.

Ce chapitre comporte trois parties: 1. Kita Abachidzé et Ferdinand Brunetière. 2. Kita Abachidzé et Paul Bourget. 3. L'évolution de la poésie lyrique en France au XIX-e siècle.

Dans la première partie — «Kita Abachidzé et Ferdinand Brunetière» — nous donnons l'analyse de l'intérêt porté par le renommé critique géorgien à la doctrine progressiste de l'historien de la littérature française, l'académicien Ferdinand Brunetière.

Kita Abachidzé (1870—1917) suivait systématiquement l'évolution de la littérature et de la philosophie, tant en Russie que dans les pays de l'Europe Occidentale, notamment en France. Il insistait sur l'étude de la littérature française et sur l'intérêt qui devait être éveillé dans le peuple géorgien envers la littérature et la philosophie françaises.

Kita Abachidzé étudiait très minutieusement les ouvrages de l'historien de la littérature française, l'académicien Ferdinand Brunetière (1849—1906) et partageait à un certain point sa doctrine progressiste, notamment «une tou-

te nouvelle méthode» ressortant de cette doctrine à l'aide de laquelle il a essayé d'examiner la littérature géorgienne du XIX-e siècle.

Toutefois, l'esprit perspicace de Kita Abachidzé ne manqua pas de reconnaître les côtés négatifs de la méthode de Brunetière. A cette occasion, il émet la crainte de ne pouvoir, à l'aide de cette méthode, lier entre eux les faits littéraires, sans que cette action ne rompe l'entité du processus historique.

Kita Abachidzé ne partageait pas les thèses théoriques de Brunetière, ressortant des vues d'Hippolyte Taine, qui avait amené Brunetière à un matérialisme positiviste et vulgaire. Kita Abachidzé s'éprit de la nouvelle méthode progressiste «du jour» de Brunetière, mais s'écarterait néanmoins souvent de lui pour résoudre correctement les problèmes littéraires.

D'autre part, K. Abachidzé se manifestait nettement contre la conception réactionnaire-idéaliste, développée ultérieurement par Brunetière dans son ouvrage «La science et la religion¹». Il caractérisa les opinions théologiques de Brunetière comme «étranges» et affirma qu'elles «convenaient bien plus à un moine fanatique — catholique du Moyen Age qu'à un savant²».

Kita Abachidzé préférait la méthode comparative de Brunetière qu'il utilisa également à sa manière, l'adaptant aux tendances progressistes de la littérature de son pays.

¹ Ferdinand Brunetière. La science et la religion, Paris, 1895.

² K. Abachidzé. La science et la religion. Journal „Ivéria“, 1896, № 43.

Cette étude examine en détail la question des rapports, existant entre les opinions de Kita Abachidzé et de Ferdinand Brunetière, les analyse et en donne une conclusion scientifique.

Kita Abachidzé ne suivait pas la voie de la littérature française, ni celle de Ferdinand Brunetière, il suivait la ligne magistrale de l'évolution de la littérature géorgienne, il suivait la voie d'Ilya Tchavtchavadzé et d'Akaki Tsérétéli.

Dans la deuxième partie, «Kita Abachidzé et Paul Bourget», notre étude examine l'ouvrage de K. Abachidzé «Nouvelles tendances dans la littérature française»¹, dans lequel l'auteur analyse en détail l'œuvre de Paul Bourget, donne le sujet des principaux de ses romans et leur analyse littéraire-critique.

Kita Abachidzé caractérise Paul Bourget (1852—1935) comme un grand maître du roman psychologique, qui est né au carrefour des voies littéraires; il n'est pas uniquement représentant des vieilles tendances, car il émet trop souvent des idées nouvelles, mais il n'est pas non plus un adepte fervant des nouvelles tendances, car il ne les a pas encore adoptées entièrement.

Kita Abachidzé subdivise les œuvres littéraires de Paul Bourget en deux groupes. Il place dans le premier groupe les romans: «Cruelle énigme», «Un cœur de femme» et quelques petits récits, comme «L'irréparable»; le second groupe comporte «André Cornélis», «Un crime d'amour», «Mensonges», «Le Disciple», «La terre promise», «Cosmopolis» et quelques petits récits, comme, par exemple, «Un saint».

¹ K. Abachidzé. Nouvelles tendances dans la littérature française—Paul Bourget. Revue „Moambé“, 1894, №№ 8—9.

Kita Abachidzé spécifiait que les héros de P. Bourget vivaient au temps «maudit» du Second Empire, que l'époque les a marqués, puisqu'ils sont des «représentants de l'indifférentisme politique absolu» et de «profonds pessimistes». Kita Abachidzé insiste sur le fait que Paul Bourget est un admirable connaisseur de la psychologie humaine, des souffrances, du bonheur des peines et des joies de l'homme.

Selon K. Abachidzé les romans de Paul Bourget laissent une impression pessimiste lorsqu'ils nous montrent la dégradation et la décadence de la haute société, mais, d'autre part, ils éveillent l'espoir lorsqu'ils peignent les gens du peuple, leur labeur, leur noblesse d'âme et honnêteté.

En l'occurrence, K. Abachidzé n'a bien démontré que l'un des côtés de l'oeuvre de Paul Bourget, celui où il dépeint avec force et grand talent l'immoralité et la dégradation de la «haute» société. Quant au second côté—l'image des personnages positifs et leur analyse—il est beaucoup moins bien réussi et présente un des défauts caractéristiques de son oeuvre, ce qui échappa à Kita Abachidzé.

Il est significatif que les opinions théologiques de Bourget ne restent pas inaperçues par Kita Abachidzé. Il comprend parfaitement que les personnages de Bourget ne croient pas en Dieu, mais que, dans des situations exceptionnellement tragiques, ils éprouvent le besoin de chercher une divinité, de prier. Malheureusement, Kita Abachidzé n'approfondit pas cette question.

A notre avis, K. Abachidzé aurait dû démontrer que c'est précisément l'imagination superstitieuse de P. Bourget qui définit son déterminisme et son fatalisme.

Epris de l'oeuvre littéraire de Paul Bourget, Kita Abachidzé tombe dans l'exagération et place le roman de celui-ci, «Le Disciple», avant les oeuvres de toute une série d'illustres écrivains. Ainsi, en comparant ce roman avec «La Recherche de l'absolu» de Balzac, «Le Rouge et le Noir» de Stendhal, „Crime et châtimement“ de Dostoïevski, „La mort“ de Foulher,

«Sans dogme» de Sienkiewicz, il en arrive à prétendre que «Le Disciple» de Bourget leur est supérieur tant au point de vue de sa conception qu'au point de vue littéraire.

Kita Abachidzé ne mentionne pas le fait que Paul Bourget s'en tenait à des points de vue décadents, que, dans ses oeuvres littéraires, tout est concentré sur des sentiments personnels et les caractères de ses personnages, sur leurs rapports intimes et leurs émotions, si bien qu'il ne montre que très vaguement l'ambiance sociale de l'époque.

Selon Paul Bourget, tout dans la vie est subordonné au principe: arrive ce qui devait arriver. La fatalité règne sur toutes choses et sur tous.

Kita Abachidzé est enchanté des sermons sur la morale et des aphorismes de Paul Bourget, de ses sentences qui portent et de ses réflexions non dénuées de sagesse dont il cite un grand nombre dans son étude analytique.

K. Abachidzé donne, dans ses grandes lignes, une appréciation objective exacte de l'oeuvre de Bourget. Il caractérise très justement la vie économique, politique et culturelle de la France à l'époque du Second Empire. Par ailleurs, K. Abachidzé a su faire une analyse exceptionnelle des oeuvres principales de P. Bourget, ce qui ne pouvait être fait que par un grand connaisseur de la littérature française, en général, et de celle du XIX-e siècle, en particulier.

Dans ses analyses des oeuvres littéraires, Kita Abachidzé s'étend longuement sur les questions scientifiques, littéraires et sur celles des relations entre les peuples. C'est à ce problème qu'il a consacré son ouvrage «Henri Béranger. L'aristocratie intellectuelle»¹.

Ces oeuvres de Kita Abachidzé comportent beaucoup de pensées intéressantes. Il y insiste sur le fait que la littérature doit refléter la vie sociale telle qu'elle est et faire ressortir le

¹ K. A b a c h i d z é. Henri Béranger, L'aristocratie intellectuelle, Journal „Ivéria“, 1895, № 183.

but fondamental de l'homme: servir son peuple et appuyer par la parole et par les actes la cause de la fraternité et de l'unité des peuples.

La troisième partie analyse l'étude de Kita Abachidzé: „L'Evolution de la poésie lyrique en France au XIX-e siècle“. Dans cet ouvrage, l'auteur examine, entre autres problèmes dignes d'intérêt, les concepts suivants: le lyrisme, l'individualisme, le romantisme, le naturalisme et le symbolisme. Notons, tout de suite, que ses analyses ne sont pas toujours correctes.

Dans son étude de la poésie française du XIX-e siècle, Kita Abachidzé cite les poésies caractéristiques des poètes français et géorgiens, mais non pas, bien entendu, avec l'intention de démontrer que les poètes géorgiens sont des imitateurs aveugles des poètes français. A cet égard, plusieurs investigateurs géorgiens ont, pendant longtemps, accusé à tort notre éminent critique.

Ainsi la critique littéraire géorgienne déclarait sans raison (et à maintes reprises) que K. Abachidzé affirmait, soi-disant, que le poème d'Ilya Tchavtchavadzé «L'ermite» avait été écrit sous l'influence des oeuvres des écrivains français, telles que: «La faute de l'abbé Mouret» d'Emile Zola et «La Tentation de saint Antoine» de G. Flaubert et que c'est animé par l'esprit d'imitation qu'Ilya Tchavtchavadzé créa son poème, «L'ermite».

Cette affirmation est basée sur un malentendu, car les faits réels nous démontrent le contraire.

K. Abachidzé avait, en son temps, analysé très exactement, et à sa juste valeur, le poème «L'ermite». Il l'a caractérisé comme le chef-d'oeuvre de la littérature moderne géorgienne. Nous comprenons fort bien maintenant qu'une pareille comparaison, basée sur de profondes connaissances, ne pouvait être inspirée que par le désir de faire ressortir aux yeux de tous les milieux intellectuels le très haut degré qu'avaient

atteint les belles-lettres géorgiennes de l'époque, tant au point de vue du sujet qu'au point de vue des formes, et qui étaient de force à poser et à résoudre des problèmes humanistes.

Grâce à cette profonde et minutieuse comparaison de Kita Abachidzé, «L'ermite» d'Ilya Tchavtchavadzé a remporté une brillante victoire sur le plan mondial. Il n'est devenu que plus grand et plus précieux. Le parallèle, établi entre «L'ermite» et les chefs-d'œuvre de la littérature mondiale, a été un acte patriotique de notre éminent critique géorgien.

Kita Abachidzé aborde des thèmes de la poésie lyrique, tels que l'amour et la nature. Il établit le parallèle entre les poésies de Nicoloz Baratachvili, Ilya Tchavtchavadzé, Akaki Tsérételi et celles de Victor Hugo, Lamartine, Alfred de Musset. Il compare, en grande connaissance de cause, les écrivains géorgiens avec les écrivains français. Tout en examinant l'œuvre des grands écrivains français, il étudie, en même temps, les remarquables poésies de nos illustres poètes et les considère non pas comme des pièces d'imitation, mais comme des poésies pleines d'une «plus grande pénétration et clarté» et qui ne cèdent en rien, sinon ne dépassent, les poésies des poètes français, traitant le même sujet.

En établissant le parallèle entre ces œuvres littéraires, K. Abachidzé poursuivait un très noble but. Il était animé d'un profond sentiment de fierté pour la littérature, emplie d'idéaux et de grande force artistique, de son pays.

C'est avec véhémence que Kita Abachidzé prend la défense de Victor Hugo contre les attaques du critique français, Jules Lemaître. Selon lui, les réflexions de Lemaître sur la person-

nalité et l'oeuvre de Victor Hugo sont exclusives, subjectives et dénuées de fondement. Kila Abachidzé écrit notamment: «Quoique Victor Hugo ait, comme tout homme, ses défauts, c'est une personnalité si grande, si remarquable, si brillante, que fouiller dans ses défauts, uniquement pour couvrir un homme de boue, est un acte indigne. Le soleil, lui-même, a des taches, mais lorsque nous le regardons, nous sentons tout d'abord sa chaleur et sa lumière, et si quelqu'un vous demande de lui décrire les propriétés du soleil, vous n'auriez jamais l'idée de parler, en premier lieu, de ses taches, car cette propriété n'est pour lui que d'une importance infime»¹. (Souligné par nous-D. P.).

K. Abachidzé apprécie hautement les recueils de poésies de Victor Hugo, écrits pendant son exil. Ces poésies sont: «Les châtiments» et «Les contemplations».

Kifa Abachidzé parle généralement en grand connaisseur des problèmes littéraires français et, notamment, des faits essentiels de la littérature française du XIX-e siècle. Il est vrai qu'il tombe parfois dans l'erreur.

K. Abachidzé nous apparaît comme un homme d'une grande érudition et d'un excellent goût artistique et comme un fin et profond critique de la littérature. Tout en étant soumis à certaines tendances idéalistes et métaphysiques, et se montrant parfois très exclusif au vif des discussions, il n'en a pas moins laissé après lui un riche héritage littéraire qu'il serait erroné de ne pas apprécier à sa juste valeur.

Kita Alachidzé a rempli un rôle considérable dans l'évolution de la littérature géorgienne, et tout critique qui se penche sur la documentation ayant trait à l'histoire de la littérature géorgienne ou sur le problème des relations littéraires franco-géorgiennes, ne peut ignorer Kita Abachidzé.

¹ K. Abachidzé. L'Evolution de la poésie lyrique en France au XIX-e siècle, Koutaïssi, 1919, p. 34.

SEJOUR D'ALEXANDRE DUMAS EN GEORGIE

L'éminent écrivain français, grand maître des romans d'aventure, Alexandre Dumas-père (1803—1870) que Balzac caractérise comme un conteur plein de charme, est arrivé en Géorgie le 23 novembre 1858 et y resta jusqu'au 11 janvier 1859.

Le séjour d'Alexandre Dumas en Géorgie fut, en son temps, un événement considérable dans la vie sociale de la Géorgie.

L'écrivain français visita avec un grand intérêt et en détail presque toute la Géorgie; il séjourna en Kakhétie, en Kartlie, en Imérétie, en Gourie et en Mingrétie.

Alexandre Dumas parlait de la Kakhétie comme de «l'eden du Caucase et des vignobles de la Géorgie». Frappé de tout ce qu'il y avait vu, notre hôte français s'écrie: «Le Caucase c'est l'histoire des dieux et des hommes... je me rappellerai toujours l'effet que me produisit, à travers les steppes des Tatars Nogais, la vue du premier Géorgien que nous aperçûmes»¹.

Il est intéressant de noter que ce romancier, expert en la matière, et connaissant bien la vie, cet homme d'un goût exquis qui avait contemplé tant de choses dans sa vie, est resté pétrifié devant la beauté des Géorgiens. Alexandre Dumas parle beaucoup et avec extase de cette beauté et cite, comme preuve à l'appui, toute une série d'exemples.

Cet écrivain français, absolument impartial, à l'esprit observateur, et doué d'une vive intelligence, ne considère pas cette qualité naturelle des Géorgiens comme un phénomène purement anthropologique, mais comme l'expression ultime de la perfection de l'homme (la richesse et la noblesse de l'esprit).

Quand Alexandre Dumas se rendait en Géorgie, il avait pensé à part lui: «Lorsque j'arrivais à Tiflis, je crus, je l'avoue-

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase. livre I, Paris 1880, pp. 87, 168.

arriver dans un pays à demi sauvage....»¹ Il se rendait compte, par la suite, combien il s'était trompé.

A Tbilissi, l'écrivain français s'aperçoit et comprend qu'il se trouve dans un pays civilisé, «au paradis géorgien—comme il dit lui-même,— au milieu de la population géorgienne, que l'on ne trouve guère hors la de Géorgie, et à laquelle, d'ailleurs, il faut consacrer,—tant elle est belle, noble, loyale, aventureuse, prodigue et guerrière,—une étude toute spéciale»².

Rien n'échappe au regard attentif d'Alexandre Dumas. Il voit que les Géorgiens sont cordiaux et hospitaliers, qu'ils aiment faire plaisir à autrui, venir à l'aide, faire des cadeaux. Alexandre Dumas écrit notamment: «Le peuple géorgien aime à donner, comme les autres peuples aiment à recevoir»³.

De toutes les descriptions, faites par Alexandre Dumas, celle qui nous semble présenter le plus d'intérêt, est la description du théâtre de Tbilissi de cette époque. L'écrivain français fut frappé par l'aménagement intérieur du théâtre, la peinture murale, celle des plafonds, etc. «Je n'hésite pas à dire que la salle de Tiflis est une des plus charmantes salles de spectacle que j'aie vues de ma vie,»—écrit Alexandre Dumas,—et il ajoute: «Il est vrai que de jolies femmes embellissent beaucoup une jolie salle, et que sous ce rapport, comme sous celui de son architecture et de sa décoration, la salle de Tiflis n'a, Dieu merci, rien à désirer»⁴. La peinture murale de la salle était représentée par les styles russe et géorgien.

Alexandre Dumas parle avec une sympathie toute particulière des qualités et du caractère des Géorgiens, de leur intrépidité et de leur bravoure, de leur fermeté et de leur inflexibilité. A l'appui de ses dires, il raconte à ses lecteurs

¹ Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase, livre II, Paris, 1880, p. 45.

² Alexandre Dumas. Impressions de voyage—Le Caucase, livre II, Paris, 1880, pp. 39—40.

³ Ibid., p. 189.

⁴ Ibid., pp. 232—233.

un grand nombre d'histoires intéressantes sur le glorieux passé de l'héroïque peuple géorgien. Citons, entre autres, celle des courageux et intrépides Chété Gouloukhaïdzé et Ilyko Orbéliani.

Les portraits des personnages de cette époque tracés par Alexandre Dumas n'ont, jusqu'à ce jour, rien perdu de leur force et de leur charme.

L'écrivain français a beaucoup aimé, également, les chansons géorgiennes que l'on ne se lasse pas d'entendre durant des heures, dit-il, comme si elles vous berçaient, tandis que vous restez éveillé, et que le sommeil vous fuit.

Alexandre Dumas fait souvent usage de mots géorgiens en transcription française en donnant l'explication de nombreuses expressions et noms géorgiens.

DES LIVRES DU BARON DE BAYE SUR LA GÉORGIE

Savant, historien, archéologue et sociologue français, le baron de Baye (1853—1931) a visité plusieurs fois la Géorgie. Il a publié ses impressions de voyage dans les livres suivants: «En Géorgie» (1898), «Au Sud de la chaîne du Caucase» (1899), «Au Nord de la chaîne du Caucase» (1899), «Tiflis» (1900), «En Iméréthie» (1902), «En Abkhasie» (1904) et autres.

Le baron de Baye est connu en France pour sa popularisation de la culture et de la littérature géorgiennes. Il appartient à la glorieuse pléiade des hommes progressistes français qui attachaient de l'intérêt à faire connaître à leurs contemporains la culture et les moeurs des autres pays.

Le baron de Baye est l'un des plus éminents savants étrangers qui éclairèrent les pays de l'Europe Occidentale sur l'histoire, la culture, les moeurs, etc. des pays, faisant partie de l'ancien Empire russe et, notamment, sur l'histoire, la culture et la littérature géorgiennes.

En grand connaisseur, le baron de Baye décrit scrupuleusement dans son livre, «Tiflis», l'histoire de Tbilissi, capitale de la Géorgie, et ses curiosités. Rien n'échappe au regard scrutateur du savant-voyageur. Il raconte avec une absolue impartialité, aux lecteurs français, des épisodes émouvants de la vie héroïque du peuple géorgien.

L'auteur dépeint dans ses grandes lignes l'invasion d'Aga Mahomet-Khan en Géorgie (1795). Parlant de cet événement, il raconte aux lecteurs français une légende très répandue en Géorgie sur l'héroïsme d'une jeune Géorgienne du nom de Salomé qui, après la mort de son mari et de ses enfants, trompe (à l'aide d'une icône) son ennemi qui voulait la violer et le force à la tuer.

A Tbilissi, le baron de Baye entre en relations avec le grand écrivain et sociologue géorgien, Ilya Tchavtchavadzé, avec lequel il lie, par la suite, une grande amitié. Ilya Tchavtchavadzé, en signe de gratitude, lui offrit son portrait avec la dédicace suivante: «Au baron de Baye. Ilya Tchavtchavadzé. 1899. Tbilissi». Dans ses ouvrages, le baron de Baye donne une caractéristique intéressante d'Ilya Tchavtchavadzé, il met au point son rôle important dans la vie culturelle, littéraire et économique du peuple géorgien et conclut, en disant que les oeuvres littéraires d'Ilya Tchavtchavadzé sont pleines d'un grand patriotisme et d'un esprit philosophique.

Le baron de Baye offrit à Ilya Tchavtchavadzé son essai «Au Nord de la chaîne du Caucase» avec cette dédicace: «Au poète, au patriote, au fils de ce beau pays où le soleil sourit toujours».

Le baron de Baye, doué d'un esprit perspicace, sentit aussitôt qu'Ilya Tchavtchavadzé était le personnage central en Géorgie, dont l'activité et l'oeuvre littéraire exprimaient les intérêts essentiels du peuple géorgien et éclairaient son avenir.

L'hôte français s'est lié d'une amitié étroite avec l'éminent peintre géorgien Guigo Gabachvili. En signe d'affection, G. Gabachvili offrit au baron de Baye son portrait. Celui-ci apprécie beaucoup la peinture de Guigo Gabachvili et décrit avec intérêt sa vie.

Le baron de Baye était intimement lié avec l'historien et archéologue réputé Ekvtimé Takaïchvili, l'écrivain, et sociologue Thedo Sakhokia, le professeur Al. Tsagaréli, le grand industriel et sociologue géorgien David Saradjichvili et autres.

A son retour en France, le baron de Baye envoya à D. Saradjichvili son livre «Tbilissi» avec la dédicace suivante: «A mon excellent ami David Saradjichvili pour lequel j'ai une affection, inspirée par son bon coeur et son charmant pays».

Le baron de Baye parle avec admiration de la vieille poésie populaire géorgienne qui chante la témérité et la bravoure des Français, leur aspiration à la liberté et à l'indépendance et exalte l'épée guerrière française que les Géorgiens ont appelée «frangouli». Les troubadours géorgiens exprimaient leur admiration pour cette arme en termes suivants: «Je monte sur un vaisseau, je prends la mer et je visite le pays des Français»; «Le chevalier mit la main sur la garde de son épée, l'épée «Frangouli» le sauva au moment où il allait tomber»; «Ma «Franguoli» tue l'ennemi, mais ne se lève jamais contre un frère»; «Mettez vos cottes de mailles, prenez vos cuirasses, vos poignards et vos épées «Frangouli», déployez étendards et bannières, allez faire votre devoir envers la communauté»; «J'ai saisi ma «Frangouli», cadeau de mon beau-frère, et j'en ai porté un coup si violent que sa pointe s'est enfoncée dans le sable».

Il est à remarquer que dans ses ouvrages le baron de Baye parle avec joie et satisfaction des liens qui unissent les milieux intellectuels russes et géorgiens. Il marque particulièrement son contentement de l'admiration vouée à la Géor-

gie et au peuple géorgien par des poètes, tels que Pouchkine, Lermontov, Polonski et autres, qui l'exaltaient dans leurs oeuvres. Comme preuve à l'appui, l'écrivain français cite dans son oeuvre la poésie bien connue de Lermontov «Rencontre».

Le baron de Baye visita avec un grand intérêt la Géorgie Occidentale. Il a été en Imérétie, en Gourie, en Mingrélie qu'il qualifie de «pays paradisiaques». A son avis, plus l'étranger vit en Géorgie, plus il connaît le peuple géorgien, et plus ses impressions deviennent profondes et vives, et les mots lui manquent pour exprimer les sentiments qui l'emplissent.

La ville de Koutaïssi, son merveilleux site, ses habitants, l'église de Bagrat, Guélati ont beaucoup plu au baron de Baye. Il y rencontra son grand ami, l'un des plus éminents poètes géorgiens — Akaki Tsérétéli. Voici ce que le baron de Baye écrit à ce sujet: «Quelle agréable surprise m'attendait sur les rives du Rion! J'y retrouvai un ami en qui s'incarne le caractère élevé et noble de la race iméréthienne, et qui, en outre, par son génie et le charme qui émane de sa personne et de ses oeuvres, nous montre où peut atteindre l'esprit national développé dans son milieu originaire et parvenu à l'apogée.

Le poète Akaki Tsérétéli, chantre éminent de sa patrie, est bien l'interprète éloquent et inspiré des élans de l'âme géorgienne de nuance iméréthienne... c'est un poète de tout premier ordre¹.

A l'appui de ses affirmations, le baron de Baye cite les poésies d'Akaki Tsérétéli, traduites par lui en langue française. Ce sont: «Les nations différentes», «Devant l'image», «Souliko» et «L'abeille»². Les traductions sont si parfaites que le lecteur français comprend non seulement leur sujet, mais leurs tendances.

¹ Le baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 26.

² Le baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 54.

Le voyageur français fut charmé par la région de Chiorapani, la vallée de la rivière Kvirila, Tchiatoura et la vue de Satchkhéré. Il fut frappé par les gisements de manganèse dont la richesse lui fit prédire un avenir brillant à Tchiatoura. Selon lui, parallèlement à l'industrie, le développement de la production du manganèse verra un accroissement impétueux. L'hôte français fut à nouveau frappé de l'hospitalité géorgienne. Il dit à ce sujet: «Le maître de la maison s'attache à mettre en relief celui qu'il reçoit et, je n'exagère pas, il le fait régner dans sa demeure; il ne recule devant rien pour lui être agréable et quand il boit à sa santé, c'est en exprimant les sentiments les plus chaleureux pour sa personne et sa patrie»¹. Le baron de Baye étudie avec un grand intérêt les coutumes et les moeurs de la Gourie et de la Mingrélie. Il fut vivement intéressé par les vestiges des rites païens en Gourie. Le baron de Baye parle à ses lecteurs de ceps de vigne fort répandus en Gourie et raconte une légende sur l'Arche de Noé et autres.

Le baron de Baye termine, en disant: «L'histoire de la Géorgie apparaît comme une suite ininterrompue de guerres qui durèrent plusieurs siècles. Néanmoins, combien est belle la miraculeuse aurore de ce peuple, aurore dont sainte Nina est l'astre; combien est brillant son apogée de gloire avec des monarques tels que David et Thamar; combien tragiques sont ses périodes d'épreuve avec des martyres comme Khétévane. Mais dans la bonne et dans la mauvaise fortune, elle a toujours conservé, cette Géorgie, l'intégrité de son noble caractère national et, surtout, son éternelle beauté»².

Dans son livre, «En Géorgie», le baron de Baye décrit la Route militaire géorgienne et tout ce qu'il découvrit sur son parcours entre Vladicaucase et Tbilissi. Il visita également la Kakhétie qu'il appelle le „jardin fleuri de la Géorgie». La nature, la majestueuse vallée de l'Alazani, les vi-

¹ Le baron de Baye. En Iméréthie, Paris, 1902, p. 26.

² Ibid., p. 54.

«nobles infinis de ce pays ont conquis le voyageur. Il décrit en détails les vendanges en Kakhétie — «rtvéli», la production du vin et autres. Le baron de Baye visita Têlavi, le monastère de Chouainta, Signakhi, assista à l'Alavdoba», à la «Téletoba», et à la lutte nationale géorgienne

Le baron de Baye fait part à ses lecteurs de la vie de sainte Nino, propagatrice du christianisme en Géorgie, au sujet de laquelle il énonce une pensée intéressante que «sainte Christine», bien connue en Europe, et «sainte Nino» ne font qu'une seule et même personne¹. Le savant français donne une description détaillée des activités de la reine Thamar. Il fait connaître à la société française les légendes et les poésies qui ont rapport à la personnalité de la reine Thamar. Il décrit ensuite les relations, existant entre la reine Thamar et Chota Roustavéli, s'arrête longuement sur l'énorme talent et la maîtrise du grand poète géorgien et parle de l'amour et de la vénération que porte jusqu'à nos jours le peuple géorgien à Chota Roustavéli et à la reine Thamar. Le baron de Baye termine son livre «En Géorgie» par les mots suivants: «Tous ceux qui connaissent le riant pays de Géorgie peuvent dire qu'il est maintenant un des plus beaux fleurons de la couronne impériale... Ce sont des Russes qui m'ont fait les honneurs de la Géorgie et je leur dois une vive et profonde reconnaissance; aux Géorgiens, une part de ma gratitude pour leur sympathie et leur bienveillant accueil»².

Dans son livre «Au Nord de la chaîne du Caucase», le savant français conte son voyage au Caucase septentrional, donne la description des peuples, vivant dans ce pays. Il donne ensuite une description détaillée de la Pchavétie et de la Khevsourétie, en donnant l'explication en langue géorgienne du mot Khevsourétie, dépeint les costumes, les moeurs et les coutumes des Khevsours.

¹ „Vénération de sainte Nina en France“ Journal „Ivéria“, 1900, № 232.

² Le baron de Baye. En Géorgie, Paris, 1898, p. 70.

Quant à son livre «Au Sud de la chaîne du Caucase», le baron de Baye le consacre à la Kakhétie et à la Kartlie. Toujours avec la même maîtrise littéraire, l'auteur décrit les jardins et les vignobles de Kartlie, la gorge d'Aténi, l'ancienne église d'Aténi, la forteresse de Gori, Ouplistikhé, Mtskhéta, Svéltskhovéli et autres. Il conclut en disant: «Il subsiste, chez ce peuple géorgien, des traditions et des caractères qui méritent d'être connus et admirés. Ce peuple, aux grandes pensées a parfois du génie»¹. (Souligné par nous. — D. P).

Le baron de Baye contribua grandement à l'étude et à la popularisation de la culture géorgienne en France et dans toute l'Europe Occidentale.

Il traduisit en langue française de nombreux chefs-d'oeuvre littéraires, légendes et contes géorgiens. Notons, en premier lieu, parmi les traductions du baron de Baye le conte—légende «La Beauté».

L'écrivain français publia d'abord une traduction abrégée de cette légende dans son livre «Au Sud de la chaîne du Caucase», intitulée «La Beauté» (1899), et par la suite, en 1900, il fit paraître à Paris le texte complet de la légende en un livre illustré. Sur la couverture du livre nous voyons, en haut, le titre «La Beauté», un peu plus bas—«Légende géorgienne», et encore plus bas — «Traduit et publié pour la première fois en langue française par le baron de Baye».

Le baron de Baye fut frappé de la profondeur et du sens philosophique de cette légende. Quand il publia pour la première fois «La Beauté» en version abrégée, il nota à la fin du livre: «La légende est terminée. Rostomella dort sous cette terre poétique de la Géorgie...où la beauté n'est

¹ Le baron de Baye. Au Sud de la chaîne du Caucase, Paris, 1899, p. 54.

pas seulement éternelle, mais aussi la bonté, le courage, l'honneur, où brille cette généreuse hospitalité qui est comme un reflet du cœur¹. (Souligné par nous. D. P.).

LE BARON DE BAYE ET LA SOCIÉTÉ GÉORGIENNE

La société géorgienne accueillait toujours avec une grande cordialité son cher hôte français. La presse périodique géorgienne publiait systématiquement des informations et des articles sur le séjour en Géorgie du baron de Baye et sur ses voyages à travers le pays; elle publiait, également, des documentations bibliographiques sur ses livres, des informations venues de France sur ses conférences, faites à Paris et consacrées à la Géorgie, à la culture géorgienne etc.

A la fin du siècle dernier les milieux intellectuels de Tbilissi organisèrent une réception en l'honneur de l'écrivain russe Evguéni Markov et du savant français, le baron de Baye, qui est restée inoubliable pour les représentants des pays géorgien, russe et français.

Le rédacteur en chef du journal «Kavkaz», V. Velitchko, a remercié ses hôtes pour leur visite en Géorgie, a résumé les caractéristiques de la Géorgie, de son passé, du pays géorgien, de son hospitalité. «Vous avez aimé ce pays et ce peuple, — avait-il dit, notamment, — et vous le considérerez dorénavant comme votre pays natal. Cela contribuera au rapprochement de nos peuples, à leur fraternité et à leur sympathie mutuelle».

E. L. Markov et le baron de Baye exprimèrent leur gratitude pour un accueil aussi chaleureux et aussi cordial. Dans son discours, le baron de Baye dit notamment: «Les

¹ Le baron de Baye, Au Sud de la chaîne du Caucase, Paris, 1899, p. 57.

paroles me manquent pour vous exprimer combien il m'est doux d'entendre les sentiments que vous manifestez envers ma chère patrie, et à quel point vos paroles me touchent. Au cours de mes nombreux voyages à travers la Russie, j'ai eu l'occasion de me rendre compte avec quelle cordialité on reçoit les Français dans votre grand pays. Cette hospitalité est aussi fabuleusement large et charmante en Géorgie.

La Géorgie est un pays remarquable et poétique. Elle s'est alliée à la Russie. Le peuple géorgien tendit une main amicale au peuple russe lui offrant le plus beau des ornements de la couronne impériale, — un trésor d'or pur, pur comme le coeur de la Géorgie, un trésor scintillant de rubis, rouges, comme le sang chaud des généreux fils de ce pays!

Avec une profonde et délicate cordialité vous avez réuni à ce repas à Tbilissi, ancienne capitale de la Géorgie, deux voyageurs: un modeste touriste—archéologue et un célèbre écrivain — un Français et un Russe; ils aiment tous les deux ce pays qui les a reçus avec tant de sympathie, et je vois dans cette fête littéraire une alliance franco-russe sur la vieille terre géorgienne. C'est de tout coeur que je lève mon verre à la belle Géorgie immortelle¹.

Le baron de Baye a beaucoup fait pour le pays géorgien qu'il a appris à aimer et à apprécier très sincèrement. La société progressiste française suivait avec un grand intérêt, à Paris, les conférences du baron de Baye sur son voyage à travers la Géorgie. Le peuple français admirait la vieille art et la littérature géorgienne.

La presse française notait qu'un panorama d'une belle Géorgie avait apparu devant les Français, d'une Géorgie avec ses montagnes gigantesques, ses gorges mystérieuses, sa capitale florissante, Tbilissi, son ciel lumineux et sa terre fertile, son air pur et vivifiant et son peuple fier et intrépide, ses légendes, ses ornements alambiqués, ses armes

¹ Journal „Kavkaz“, 1899, № 282.

remarquables, son art ciselé et tant d'autres choses merveilleuses.

Des réceptions avec les représentants de la France étaient souvent organisées en Géorgie. Pendant l'une de ces réceptions (1884) les milieux progressistes géorgiens ayant à leur tête Ilya Tchavtchavadzé, Akaki Tsérétéli et Ivané Matchabéli apportèrent une aide financière à la colonie française de Tbilissi.

Le Consul de France a exprimé une sincère gratitude au peuple géorgien pour sa générosité et sa bonté.

Ivané Matchabéli a noté dans un discours „qu'aucun pays européen n'avait tant fait pour l'histoire et la culture de la Géorgie que le peuple français»¹.

A cette réunion mémorable, Ilya Tchavtchavadzé avait prononcé un grand discours et parla du rapprochement des petites et des grandes nations. Il s'adressa aux Français qui assistaient à la réunion en termes suivants: «Notre petite littérature et notre petit théâtre, dans la petite rédaction de ce petit journal, viennent de recevoir des représentants d'une grande nation de bien grands remerciements pour un tout petit service. Je crois que, si dans ce monde, à côté du grand le petit n'existait pas, l'harmonie complète et la splendeur générale de l'Univers eussent été imparfaites et l'on eût pu douter de la sagesse du Créateur. N'est-ce pas, en effet, une beauté de plus, un surcroît de richesse dans l'ensemble de la Création qu'à côté du grand et majestueux chêne, fleurisse dans l'herbe la violette aux timides couleurs et au doux parfum: qu'à côté des mûgissemments des fleuves, de l'im-

¹ Journal „Droëba", 1884, №. 260.

mense mer et des océans, se fasse entendre le murmure d'un petit ruisseau? Les paroles de Monsieur le Consul viennent de nous prouver qu'entre le grand et le petit la cordialité est possible. Nous sommes heureux d'avoir notre légère part dans le soulagement que les Français établis dans ce pays peuvent procurer à leurs compatriotes malheureux. Nous regrettons que notre pauvreté ne nous ait permis de proportionner à la largeur de notre coeur l'offrande que nous vous faisons. Veuillez cependant l'accepter quoiqu'elle soit bien modeste et veuillez croire que les Géorgiens connaissent les sentiments d'humanité. Ici encore, le grand et le petit, les grands sentiments et le petit peuple se complètent mutuellement l'un l'autre. Nous sommes pauvres d'or et d'argent, cette richesse terrestre, mais nous sommes riches de coeur. C'est avec notre coeur, notre seul bien, que nous vous donnons pour secourir des infortunes. Les remerciements qu'on nous a prodigués n'ont été dictés que par la noblesse bien connue des sentiments de la nation la plus chevaleresque du monde. Le Sauveur accepta avec gratitude l'obole de la pauvre femme parce qu'il était magnanime. Nous nous félicitons que notre pauvreté de Géorgiens ait rencontré tant de magnanimité de la part

des Français qui en matière de bienfaisance estiment surtout non pas la main tendue toute pleine mais la spontanéité, le bon vouloir, la bonne intention, et qui savent apprécier cher la plus modique obole»¹. (Souligné par nous.— D. P.).

Le peuple géorgien accueillait toujours avec grande sympathie et estime les représentants de toutes les nations venant dans notre pays avec de bonnes intentions; le baron de Baye, qui aimait la Géorgie et son peuple d'un amour, pour ainsi dire, chevaleresque, et qui était un ardent propagandiste de sa vieille culture, fut l'un des étrangers qui détienent une place d'honneur dans le coeur des Géorgiens.

* * *

Les liens littéraires franco-géorgiens ont toujours été très variés et croissaient tout en se développant. Ils sont devenus des traditions vivantes qui prennent de l'ampleur de jour en jour.

Notre étude démontre que, malgré les conditions difficiles qui entravaient l'activité des écrivains géorgiens du XIX-e siècle, ils étaient néanmoins au niveau de la culture et de la littérature universelles et remplissaient une tâche noble et importante. Ils ont laissé à la postérité de nombreux ouvrages, tant originaux que traduits, qui font partie du grand patrimoine de la littérature géorgienne.

Tenant compte du degré du développement de la philologie géorgienne, acquis grâce aux travaux de nos éminents savants, nous n'avons pas voulu donner à notre étude le titre prétentieux d'«Histoire des relations littéraires franco-géorgiennes».

¹ Journal „Droeba“, 1884, № 260.

Conformément aux exigences accrues de nos jours, il nous semble indispensable de faire une étude et un aperçu plus approfondis de certaines questions, de donner quelques monographies, etc. avant d'aborder un travail historique. Presque rien n'a encore été fait par nous dans ce sens. Il serait impossible, dans ces conditions, de publier un tel ouvrage.

Nous n'avons pas pour but d'analyser avec la même ampleur tous les problèmes se rapportant à notre étude et de résoudre ceux qui pourraient paraître litigieux. Notre but est de faire connaître pour la première fois à notre société toute la riche documentation sur les relations littéraires franco-géorgiennes du XIX-e siècle, avec commentaires et conclusions de l'auteur.

Nous serions heureux si cet ouvrage auquel nous avons consacré plusieurs années, pouvait apporter une modeste contribution à la noble tâche de l'étude des relations littéraires franco-géorgiennes.

David Pantchoulidzé
Docteur ès Lettres, Professeur à l'Université de Tbilissi

Tbilissi, Octobre, 1965.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	5
ალექსანდრე ქავთავაძე და ფრანგული ლიტერატურა	18
ილია ქავთავაძე და ფრანგული ლიტერატურა	42
ნიკო ნიკოლაძე და ფრანგული ლიტერატურა	96
ვიქტორ ჰიუგო და მე-19 საუკუნის ქართველი საზოგადოებრიობა	125
კიტა აბაშიძე და ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერ- თობის საკითხები	145
1. კიტა აბაშიძე და ფერდინანდ ბრუნეტიერი	145
2. კიტა აბაშიძე პოლ ბურჟეს შესახებ	187
3. კიტა აბაშიძის შრომა: „ვეოლუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში მე-XIX საუკუნეში“	235
ალექსანდრე დიუმა საქართველოში	252
ბარონ დე ბაის წიგნები საქართველოზე	267
1. „თბილისი“	267
2. „იმერეთში“	283
3. „საქართველოში“	298
4. „მშენიერება“	308
ბარონ დე ბაი და ქართველი საზოგადოებრიობა	324
Pour l'histoire des rapports littéraires franco-géorgiens	332

რედაქტორები: ილ. ხოშტარია, გ. ბუაჩიძე
მხარჯარი. ვ. გიორგობიანი
მხატვრული რედაქტორი ო. მესხი
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ქავთავაძე
კორექტორი. ო. ცინცაძე

გადაეცა წარმოებას 5/VI 68 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11/II—69 წ.
ქალაქის ზომა 84×108^{1/32}. ნაბეჭდი თაბახი 19, 74
საალრ.-საგამომც. თაბახი 17, 13.

უე 01/620. ტირაჟი 2.000 შეკ. № 1839

ფასი 1 მან. 04 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა,
თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15

Типография Издательства «Мецниერება»..
Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15.